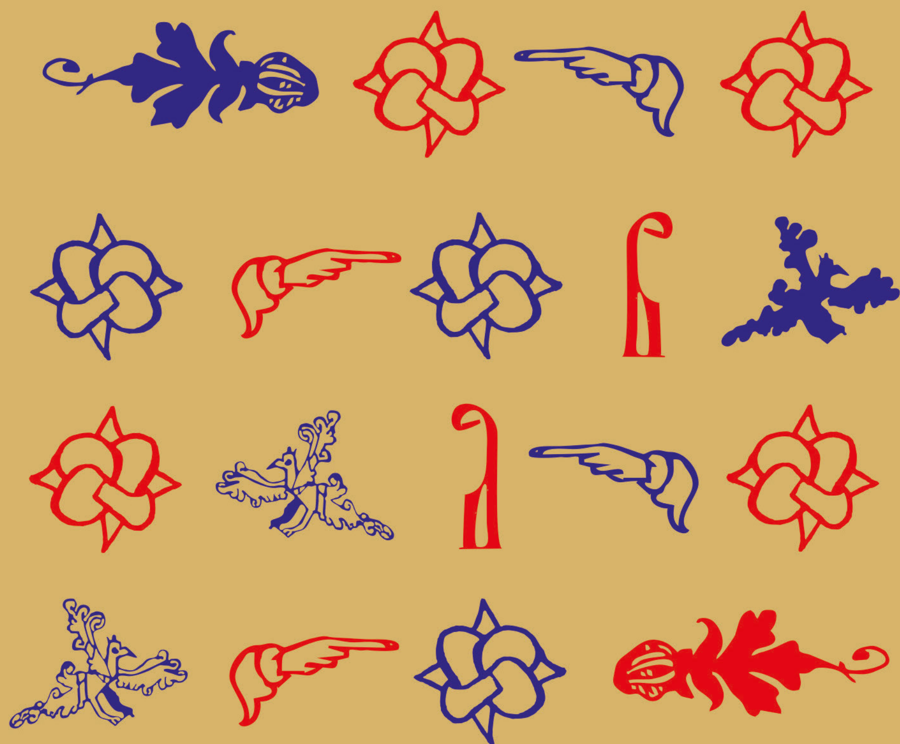

СТАНІСЛАВ
ВОЛОЩЕНКО

УСТАВ ЦЕРКОВНИЙ ЄРУСАЛИМСЬКИЙ

*останньої третини XV –
другої третини XVII ст*

**КОДИКОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
КИРИЛИЧНИХ СПИСКІВ,
ЗБЕРЕЖЕНИХ В УКРАЇНІ**

Монографія

Слава Богу давшему по зачалѣ и конецъ: Троице Святая, Боже нашь, слава Тебѣ.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography
and Source Studies

S. A. Voloshchenko

Jerusalem Typikon
of the last third of the 15th – the second third of the 17th Centuries: Codicological Research of Cyrillic Handwritten Copies in the Ukrainian Collections

Monograph

Kyiv
2021

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського

С. А. Волощенко

Устав церковний Єрусалимський
останньої третини XV – другої третини XVII ст.:
кодикологічне дослідження кириличних списків,
збережених в Україні

Монографія

Київ
2021

УДК 930.2:[091.5:003.349]“14/17”(477)
В68

Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України
(протокол № 9 від 10 грудня 2020)
Наукові редактори:
Л. В. Тимошенко, кандидат історичних наук, професор
О. С. Охріменко, кандидат історичних наук
Рецензенти:
Ю. А. Мицик, доктор історичних наук, професор
В. І. Ульяновський, доктор історичних наук, професор
В. В. Корнієнко, доктор історичних наук, старший науковий співробітник

Волощенко, С. А.

В68 Устав церковний Єрусалимський останньої третини XV – другої третини XVII ст.: кодикологічне дослідження кириличних списків, збережених в Україні: монографія / Станіслав Анатолійович Волощенко; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2021. 252 с.; іл.

ISBN 978-966-02-9500-1

Монографію присвячено комплексному кодикологічному дослідженню кириличних списків *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст. Ці рукописні книги вивчено як цілісне історичне та культурне джерело. Дослідження манускриптів дозволило типологізувати наявні списки ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., виявити спільні та відмінні риси в побудові структури. Опрацювання філіграней паперу, письма, художнього оформлення блока та особливостей його оправлення дало змогу датувати рукописи і визначити регіони їх переписування. Дослідження осіб переписувачів, замовників і вкладників дозволило встановити коло людей, які безпосередньо пов'язані з цими книгами. Реконструкція історії функціонування кириличних списків *Уставу церковного Єрусалимського* від моменту переписування до часу надходження до сучасних місць збереження дала розуміння, як вони переміщувалися, що зумовлювало це явище, а також як вони повторно купувалися і вкладалися в інші храми.

Книга стане в пригоді історикам, джерелознавцям, кодикологам, літургістам, філологам, краєзнавцям, бібліотечним і музейним працівникам та гуманітарній спільноті загалом.

This monograph is a comprehensive research of the Cyrillic copies of *Jerusalem Typikon* created between the last third of the 15th and the second third of the 17th century. Applying the means of codicological analysis, the author examines these copies as complex historical and cultural sources. As a result, the monograph distributes the existing Cyrillic copies between various categories and points at their common and different features. The author demonstrates how paper filigree, writing technique, decoration, and binding could help determine the copies' creation time and place. While attention to the copyists, customers, and contributors gives a chance to identify all those directly related to these books. The monograph reconstructs the history of use and migration of the Cyrillic copies of *Jerusalem Typikon* from the moment of their creation until today. It gives the reader the complex picture of why these copies constantly migrated, who bought and donated them to the churches.

This monograph could be of interest to historians, liturgists, codicologists, philologists, librarians and museum employees, and those interested in source studies and local history.

УДК 930.2:[091.5:003.349]“14/17”(477)

ISBN 978-966-02-9500-1

© С. А. Волощенко, автор, тексти, 2021
Усі права застережено

Зміст

Вступ 7

Розділ 1. Історіографія та джерельна база дослідження *Уставів церковних Єрусалимських*

1. 1. Історіографія 19

1. 2. Джерельна база 39

Розділ 2. Особливості створення кириличних списків *Уставу церковного Єрусалимського*

2. 1. Назва, склад і структура змісту 55

2. 2. Специфіка організації книжкового блока 87

2. 3. Регіональне походження, конструкція й оздоблення оправ 112

Розділ 3. Побутування *Уставів церковних Єрусалимських*

3. 1. Переписувачі кодексів, замовники і вкладники 141

3. 2. Локалізація побутування та міграції кодексів 161

Висновки 187

Список використаних джерел 199

Додатки

Додаток 1. Тексти колофонів переписувачів *Уставу церковного Єрусалимського* 221

Додаток 2. Тексти вкладних записів на *Уставах церковних Єрусалимських* 227

Перелік умовних позначень 233

Іменний покажчик 234

Географічний покажчик 240

Перелік монастирів і храмів 243

Summary 246

Про автора 250

Note on author 251

*Поява цієї книги стала можливою
завдяки щедрій підтримці владики Михайла Аніщенка,
єп. Команського (екзарха Вселенського Патріархату в Україні)
та п. Сергія Євдоченка, а також стипендіальним програмам
Міністра культури і національної спадщини Республіки Польща
(Program stypendialny Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
Rzeczypospolitej Polskiej) «Gaude Polonia» 2020
і Польського комітету у справах ЮНЕСКО
(Polski Komitet do spraw UNESCO).*

Вступ

Пропонована книга є результатом наукового дослідження 64 кириличних рукописних списків *Уставу церковного Єрусалимського,* переписаних в ост. тр. XV – др. тр. XVII ст. Ці манускрипти вдалося виявити в наукових бібліотеках і музейних установах Києва, Львова, Ужгорода і Харкова.

В основу монографічного дослідження лягла однойменна дисертаційна праця, виконана в межах реалізації науково-дослідницької роботи катедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Пізньосередньовічна, ранньомодерна та модерна історія Дрогобицько-Самбірського Підгір'я (X–XX ст.)» (номер державної реєстрації 0109U004083) під керівництвом кандидата історичних наук, професора Леоніда Володимировича Тимошенка[1].

Проблематикою кодикологічного дослідження *Єрусалимських Уставів,* збережених в Україні, почав займатися восени 2015 р., коли завершував працю над укладанням каталогу кириличних стародруків Бібліотеки Отців Василіян у Львові[2]. Першим рукописом, який справив на мене неабияке враження та заанґажував у дослідження рукописної книги, був кодекс із Крехівського монастиря на Львівщині, який зберігається нині у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника НАН України (далі – ЛННБ)[3]. Знайомство саме із цим рукописом перш. тр. XVII ст. показало, що це – моя тема, мені вона до душі, одразу виник азарт чим більше виявити цих книг, спершу у фондах ЛННБ, а далі й в інших книгосховищах України: Інституті

1 Волощенко С. А. Устав церковний Єрусалимський XV–XVII ст.: кодикологічне дослідження кириличних списків, збережених в Україні: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 2020. 16 с.

2 Кириличні стародруки у фондах бібліотеки Отців Василіян при Свято-Онуфріївському монастирі у Львові XVI–XIX століть: каталог / укладач Станіслав Волощенко. Жовква: Місіонер, 2015. 204 с., іл.

3 Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів (далі – ЛННБ). Ф. 3. Збірка рукописів Центрального василіанського архіву і бібліотеки у Львові. Спр. 78. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 807 арк.

рукопису Національної бібліотека України імені В. І. Вернадського НАН України (далі – ІР НБУВ), відділі рідкісних книг та рукописів Наукової бібліотеки імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – НБ КНУ), відділі рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – НБ ЛНУ), науково-дослідному відділі документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка (далі – ХДНБ), відділі стародруків і рукописів Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького (далі – НМЛ), а також у фондах Закарпатського обласного краєзнавчого музею імені Тиводара Легоцького (далі – ЗОКМ) і Львівського історичного музею (далі – ЛІМ).

Дослідження цього типу рукописної книги, на мій погляд, є вкрай важливим, адже в ранній новий час переважну більшість книжкового репертуару Київської митрополії складали манускрипти богослужбового характеру, тобто література, яка використовувалася у церквах при здійсненні богослужінь (вечірня, повечір'я, утреня, часи, літургія, обідниця та ін.) і церковних таїнств. Тому дослідження списків *Уставу церковного Єрусалимського* як головного регламентатора циклів богослужбового кола є наріжним каменем для окресленого періоду. Його комплексне кодикологічне дослідження є невід'ємною складовою вивчення історії розвитку кириличної рукописної книги в Україні.

Сучасні кодикологічні підходи у вивченні книги як комплексного історичного джерела сприяють якісному дослідженню збереженої рукописної спадщини, що є цілісним продуктом історії та культури. Методологічні здобутки кодикології і кодикографії, а також залучення комплексу джерелознавчих, палеографічних, філігранологічних, текстологічних, археографічних та інших допоміжних історико-філологічних дисциплін дозволяють вичерпно дослідити особливості кириличних списків *Уставу церковного Єруса-*

лимського ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., які було виявлено у вищезгаданих бібліотеках і музеях.

Вивчення цих кодексів, як на мене, сприяє розумінню ідей, уявлень і ментальності минулих поколінь, рівня їх освіченості, що є частиною досліджень культурної антропології й історії повсякдення ранньомодерного періоду. Кодикологічне дослідження рукописних списків *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст. є вагомим аспектом у вивченні унікального культурного здобутку та спадщини України. Залучення кодексів із різних українських бібліотечних і музейних колекцій, а також вивчення збережених пам'яток у межах однієї інституції надає репрезентативності та цілісності дослідженню. Міжінституціональний підхід у вивченні манускриптів забезпечує наявність різних за часом і місцем створення списків, залежно від цього і відмінностей у формуванні змісту, структури кодексів, їх організації, оформлення та особливостей побутування.

Метою цього дослідження є кодикологічне вивчення кириличних рукописів *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., збережених в Україні. Відповідно до поставленої мети в роботі передбачено вирішення наступних важливих завдань: проаналізувати історіографію проблематики вивчення *Єрусалимських Уставів* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., збережених в Україні; охарактеризувати джерельну базу дослідження *Єрусалимських Уставів*; дослідити назву, склад і структуру змісту *Єрусалимських Уставів;* вивчити специфіку організації книжкового блока кодексів *Єрусалимських Уставів;* дослідити регіональне походження, конструкцію й оздоблення оправ *Єрусалимських Уставів;* з'ясувати імена переписувачів, а також встановити замовників і вкладників *Єрусалимських Уставів;* проаналізувати локалізацію побутування та міграції списків *Єрусалимського Уставу.*

Об'єктом дослідження є кириличні списки *Уставу церковного Єрусалимського* ранньомодерного періоду, а предметом – кодикологічне вивчення кириличних списків *Уставу церковного*

Єрусалимського ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., збережених у музейних і бібліотечних інституціях України.

Хронологічні межі дослідження охоплюють ост. тр. XV – др. тр. XVII ст. Нижня часова межа пов'язана із наявністю найранішого за часом створення кодексу, який переписано у 70-х рр. XV ст. Визначення верхньою хронологічною межею др. тр. XVII ст. пояснюється найпізнішим збереженим рукописом в Україні, а також появою друкованого варіанта *Єрусалимського Уставу* (1610, 1633 та ін.), що призвело до скорочення обсягів рукописної продукції та припинення копіювання цих пам'яток.

Географічні межі дослідження окреслюються місцями збереження кириличних кодексів *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст. у бібліотечних і музейних установах України (Київ, Львів, Ужгород і Харків).

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше здійснено комплексне кодикологічне дослідження кириличних списків *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., збережених в Україні; досліджено назву, склад і структуру змісту *Єрусалимських Уставів*; вивчено специфіку організації книжкового блока *Єрусалимських Уставів*; досліджено регіональне походження, конструкцію й оздоблення оправ *Єрусалимських Уставів*; досліджено особи переписувачів, а також визначено замовників і вкладників *Єрусалимських Уставів*; проаналізовано локалізацію побутування та міграції. Отримало подальший розвиток вивчення побутування рукописних списків *Єрусалимського Уставу* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., збережених в Україні. Вдосконалено методику дослідження кириличної рукописної книги богослужбового характеру, а також практику кодикологічного опису та інтерпретацію їх складових.

Результати пропонованого дослідження та реалізовані в ньому методологічні підходи можуть бути застосовані у дослідженнях історії України, кириличної рукописної книги XV–XVII ст., студіях з історії культури і повсякдення, історико-

літургійних працях, каталогах, методичних рекомендаціях із атрибуції та опису кодексів.

Структура монографії обумовлена її змістом, метою, науковими завданнями і побудована за проблемним принципом. Основна частина праці складається із вступу та трьох розділів, які містять сім підрозділів і висновків.

Перший розділ присвячено аналізові стану наукового вивчення теми, а також характеристиці джерельного підґрунтя монографічного дослідження.

У другому розділі йдеться про дослідження кодикологічних особливостей кириличних списків *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., збережених в Україні. У першому підрозділі «*Назва, склад і структура змісту*» досліджено назву цього типу книг, класифіковано тексти рукописів на п'ять груп, основним критерієм чого були особливості побудови розділу Уставу церковним службам. З'ясовано та досліджено структуру змісту, зокрема його основну та додаткову частини, а також проаналізовано календарний розділ кодексів, який часто слугує додатковою атрибутуючою ознакою при датуванні манускриптів. У наступному підрозділі другого розділу «*Специфіка організації книжкового блока*» найперше вирішено проблематику визначення часу створення кодексів, а також дослідженню їх обсягу, формату, розміру, структурування, особливостей організації сторінки і тексту, палеографічних характеристик, оздоблення пам'яток і стану їх збереженості. Третій підрозділ «*Регіональне походження, конструкція й оздоблення оправ*» стосується дослідження матеріалів і складових частин оправ, а також оздоблення. Аналіз техніки оправлення та характеру оздоблення дозволив уточнити час і місце їх виготовлення, побутування, а також міграції кодексів *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., збережених в Україні.

Третій розділ присвячено дослідженню історії побутування *Уставів церковних Єрусалимських,* яке базувалося у реконструкції функціонування їх списків від моменту переписування до часу над-

ходження до сучасних місць збереження. У першому підрозділі «*Переписувачі кодексів, замовники і вкладники*» встановлено імена переписувачів, їх географічне та соціальне походження, професійну приналежність, а також час виготовлення *Уставів церковних Єрусалимських* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., збережених в Україні. У другому підрозділі другого розділу «*Локалізація побутування та міграції кодексів*» визначено локалізацію створення, побутування та переміщення кириличних списків *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст. У результаті чого вдалося простежити долю рукописних пам'яток, збережених у вітчизняних фондосховищах, від часу їх створення до моменту потрапляння у сучасні місця збереження.

У *висновках* підсумовано результати дослідження, узагальнено обґрунтовані у монографії основні положення.

Основну частину праці доповнено переліком умовних позначень, списком використаних джерел, двох додатків, які складаються з археографічної публікації текстів колофонів переписувачів кириличних списків *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., збережених в Україні, а також вкладних записів на цих манускриптах. Книга містить іменний та географічний покажчики. Наприкінці монографії міститься анотація англійською мовою про це видання, а також відомості про автора.

І насамкінець хочу подякувати усім причетним до публікації цього дослідження, які в різний час і спосіб мене консультували, радили, критикували, читали перші тексти із заявленої проблематики, підтримували, допомагали і надихали. Висловлюю щиру подяку о. Петру Андрію Венгрину, Олександрові Охріменку, Олексієві Мацюрі, Лесі Дзендзелюк, Анастасії Старко, Андрієві Ферту, Дмитрові Лукіну, Галині та Андрію Волощенкам, Людмилі Гжебовській, Катерині Степаніщевій, Марині Бурдейній, Данилові Кравцю, Ользі Федоришин, Євгенії Рябчун-Кабарівській, Йоанні Ґетці, Вірі Ченцовій, Леонідові Тимошенку, Георгієві Папакіну, Василію Ульяновському, Юрієві Мицику,

Вячеславові Корнієнку, Володимирові Поліщуку, Вікторові Брехуненку, Марині Охріменко, Зінаїді Жолтанюк, Олегові Песчаному, Олексієві Сокирку, Ігореві Нетудихаткіну, Іванові Альмесу, Поліні Скурко, Оксані Карлініій, Світлані Потапенко, Віталієві Ткачуку, Анджеліці Кириченко, Ігореві Лосієвському, Світлані Козак, Вірі Фрис, Ользі Степченко, Наталі Бондар, Наталі Заболотній, Олені Гальченко, Людмилі Гнатенко, Мирославі Дядюк, Марії Кольбух, Світлані Зінченко, Ірині Сус, Миколі Ільківу-Свидницькому, Василю Кметю, Тетяні Шевніній, Оксані Куценяк, Дмитрові Буріму, Євгенію Олійнику і всім іншим, без участі яких важко було б уявити моє дослідження та публікацію отриманих результатів.

Історіографія та джерельна база дослідження уставів церковних єрусалимських

Іаковъ Даниловичь, изъ Солоного Города родомъ:
Смиренъ поклонъ сотваряю:
Боголюбивы читателе, иже и умоляю
погрѣшенїя всякая зѣло любовне исправляти
и мене яко чл҃ка грѣшна прощенїя сподобляти.
Писахъ же повеленїемъ отца Матфея Боровѣскаго
Презвитера и сослужителя воскресенскаго:
Року Бжїя: ахлв: мца Ѳевраля во ѕ
Совершися: во градѣ Острогожскѣ: при храмѣ: Ро
Спаса Пречистой на слѣду

Розділ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ УСТАВІВ ЦЕРКОВНИХ ЄРУСАЛИМСЬКИХ

Вивчення історіографічного доробку і характеристика джерельної бази дослідження покликані з'ясувати стан розробки теми кодикологічних студій кириличних списків *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст. та історію їх надходження до наукових бібліотек і музейних установ України.

1.1. ІСТОРІОГРАФІЯ

Історіографію вивчення кириличних списків *Єрусалимського Уставу*, переписаних і тих, які побутували на територіях у межах сучасних кордонів України, а також тих, які використовувалися за її межами, однак нині зберігаються у фондах українських бібліотек і музеїв, можна розділити на дві категорії: праці, які безпосередньо пов'язані з окресленою темою дослідження, та праці, які дотичні до цієї студії. В основу історіографічного огляду ліг хронологічно-тематичний принцип.

Історіографія др. пол. XIX ст. характеризується міждисциплінарністю наукових підходів при вивченні книг літургійного характеру, які переважно полягали у поєднанні методики історичних, філологічних, літературознавчих, літургійних і богословських наук. Публікації науковців цього періоду були покликані вивчати тексти рукописів в історико-літургійному спрямуванні. Ці дослідження мали на меті також практичний характер — переважно для студентів богословських курсів і церковнослужителів. Саме у XIX ст. з'являються перші дослідження *Єрусалимських Уставів*, які зосереджувалися на вивченні палеографії, — та їх можна трактувати як перші первинні описи досліджуваних кодексів.

Значний внесок у розвиток дослідження комплексу книг богослужбового характеру здійснив російський літургіст та історик Церкви Костянтин Нікольський. Учений насамперед відомий двома фундаментальними працями, які дотичні до цього монографічного дослідження. У 1858 р. К. Нікольський опублікував дослідження *Краткое обозрение богослужебныхъ книгъ Православной Российской Церкви по отношению ихъ къ цер-*

ковному уставу, яке стосувалося проблематики вивчення книг літургійного характеру у співвідношенні їх із *Церковним Уставом*[1]. На основі цієї історико-літургійної праці вчений видав у 1900 р. книгу *Пособіе къ изученію устава богослуженія Православной Церкви* практичного характеру, призначену переважно для осіб духовного сану, а також як підручник для осіб, зацікавлених особливостями уставу церковних богослужінь[2]. Цей напрям наукових досліджень був притаманний і працям богослова Андрія Хойнацького, випускника Київської духовної академії (далі — КДА). Дослідником було проведено вивчення богослужбових книг унійного походження. У 1868 р. А. Хойнацький у *Трудах КДА* опублікував статтю *Западно-русскіе уніатскіе часословы, ..., уставы*, присвячену дослідженню *Часословів*, *Октоїхів*, *Тріодей*, *Міней*, а також *Церковних Уставів*[3].

Перші описи списків *Єрусалимського Уставу*, які на сьогодні зберігаються в Україні, з'являються в ост. чв. XIX ст. Так, у 1881 р. студентом другого курсу КДА Василем Березіним укладено каталог 47 рукописів Почаївської лаври (с. Почаїв, Кременецький р-н, Тернопільська обл.), які у той час зберігалися в бібліотеці музею КДА[4]. Серед рукописів, під № 26 — *Єрусалимський Устав,* завершений 18 грудня 1627 р. В. Березін, вивчаючи цей кодекс, подав лише назву книги, тип письма, формат і кількість аркушів. Дослідник навів заголовки тільки двох розділів рукописної книги, які містилися на арк. 1 і 2. Укладач відтворив запис колофону, в якому зафіксовано дані про переписування *Уставу церковного Єрусалимського* 1627 р., а також опублікував провенієнцію, яка стосується дарування цього манускрипта[5].

Професор катедри церковної археології та літургіки КДА Олексій Дмитрієвський є автором багатьох публікацій, які стосуються історії особливостей літургійного життя Православної

1 Никольскій К. Краткое обозрение богослужебныхъ книгъ Православной Российской Церкви по отношению ихъ къ церковному уставу. С-Петербургъ, 1858. II, 434 с.

2 Его же. Пособіе къ изученію устава богослуженія Православной Церкви. С.-Петербургъ, 1900. XV, 872 с.

3 Хойнацкій А. Западно-русскіе уніатскіе часословы, октоихи, тріоди, трефологіоны, или анфологіоны, мѣсячныя минеи и уставы. *Труды КДА*. Кіевъ, 1868. Т. 9. С. 468–518.

4 Волощенко С. Устав церковний Єрусалимський: кодикологічне дослідження рукописних списків XVII ст. із колекції Інституту рукопису НБУВ. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки.* Луцьк, 2018. Вип. 6(379). С. 138; Описаніе рукописей Почаевской лавры, хранящихся въ библіотекѣ музея при Кіевской духовной академіи / сост. В. Березинъ. Кіевъ: Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, Михайловская улица, собствен. домъ, 1881. V, 81 с.

5 Там же. С. 47.

Церкви у XVI ст., зокрема церковних богослужінь тижневого (седмичного) і річного літургійних кіл, а також з'ясування звершень таїнств[6]. Значну увагу дослідник присвятив вивченню *Студійського Уставу*[7], а також дослідженню *Святогробського* (Єрусалимського) та *Константинопольського Типіконів*[8]. Завдання історика переважно полягали в аналізі текстологічного аспекту, порівняльній характеристиці пам'яток і літургійній складовій, однак кодикологічні аспекти у його студіях не задіяно. Окрім окреслення цих напрямів досліджень, мені важливо було ознайомитися із методологією автора, термінологічним апаратом, адже досліджуваний тип книг визначав склад і порядок богослужінь, а також регулював їх.

Кодикологічні описи кириличних списків *Єрусалимських Уставів* опубліковані вченим Миколою Петровим у 1891 р. Каталог присвячений дослідженню рукописних фондів митроп. Макарія Булгакова, Милецького (с. Мильці, Старовижівський р-н, Волинська обл.) та Києво-Братського монастирів, а також Київської духовної семінарії[9]. У виданні описано чотири списки *Уставу церковного Єрусалимського* — три із колекції Макарія Булгакова (№ 17, 18, 19) та один із збірки Милецької обителі (№ 109)[10]. М. Петров подав назви пам'яток, зазначив формат, кількість збережених аркушів і тип письма. Беручи за основу пасхалію у кодексі № 17, автор припустив, що рукопис міг бути створений між 1493 і 1563 рр. Стосовно рукопису № 18, то датування здійснено на основі запису переписувача — 1590 р. Однак методологічні засади датування інших двох пам'яток (№ 19, 109) автором не зазначені. Багато уваги М. Петров приділив вивченню змісту рукописів, які передано дипломатичним способом. Не оминув укладач каталогу й питань створення та побутування манускриптів, зокрема, зазначив про переписувача *Уставу* 1590 р. Івана Шапкіна, який про створення рукопису записав на нижніх берегах аркушів[11]. М. Петровим подано також

6 Дмитріевскій А. А. Богослужения в Русской Церкви в XVI веке. Казань, 1884. Ч. 1: Службы круга седмичного и годичного и чинопоследования таинств: историко-археологическое исследование. 161 с.

7 Его же. Западные, такъ называемые, ктиторскіе или студійскіе Типиконы. *Труды КДА*. Кіевъ, 1895. Т. 12. С. 633–679.

8 Его же. Древнѣйшіе патріаршіе Типиконы Іерусалимскій (Святогробскій) и Константинопольскій (Великой церкви): Критико-библіографическій этюдъ. *Труды КДА*. Кіевъ, 1900. Т. 9. С. 58–117; 1901. Т. 1. С. 34–86; Т. 9. С. 49–88; Т. 12. С. 519–587; Его же. Новыя даныя для исторіи Типикона Великой церкви Константинопольской. *Труды КДА*. Кіевъ, 1902. Т. 12. С. 505–545; 1903. Т. 4. С. 587–634; Т. 12. С. 511–556.

9 Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ. Москва: Университетская типографія, Страстной бульваръ, 1891. Вып. I: Собраніе рукописей Московскаго митрополита Макарія (Булгакова), Мѣлецкаго монастыря на Волыни, Кіево-Братскаго монастыря и Кіевской духовной Семинаріи / сост. Н. И. Петровъ. VIII, 321 с.

10 Там же. С. 27–29, 177.

11 Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ. Москва: Университетская типографія, Страстной бульваръ, 1891. Вып. I. С. 28.

інші покрайні записи, які стосуються історії побутування двох кодексів із колекції митроп. Макарія (№ 17, 18)[12].

Вивченню Місяцеслова (календаря) у складі рукописних кодексів богослужбового характеру, зокрема в *Єрусалимських Уставах*, які станом на 1882 р. зберігалися у колекції Церковно-археологічного музею (далі — ЦАМ) при КДА, присвячені студії Георгія Булашова. Праця дослідника опублікована у трьох випусках *Трудів КДА* 1882 р.[13]

У 1896 р. було видано другий каталог М. Петрова з описами 576 рукописів Києво-Печерської лаври, київських Михайлівського Золотоверхого, Пустинно-Миколаївського, Видубицького, Флорівського монастирів, а також Десятинної церкви. У цій публікації п'ять описів відведено дослідженню *Єрусалимських Уставів*, які походять із фондів Києво-Печерської лаври (№ 19, 20), Михайлівського Золотоверхого (№ 424), Пустинно-Миколаївського (№ 550) монастирів і Десятинної церкви (№ 576)[14]. Параметри опису кодексу подано ті ж, що й у попередньому виданні 1891 р. Однак відмінними є назви рукописів, зокрема, *Єрусалимський Устав* XVI ст. (№ 19) дослідник іменує Монастирським уставом поч. XVII ст., наводить також його формат і кількість аркушів[15]. Наступний кодекс (№ 20) автор подає під назвою як «Збірник Уставів», при цьому не визначає час його створення, а лише фіксує формат, кількість аркушів і те, що він переписаний різними особами[16]. Рукопис Михайлівського Золотоверхого монастиря (№ 424) М. Петров визначив XVI–XVII ст., подав його назву, формат і кількість аркушів[17]. Опис кодексів поч. XVI ст. (№ 550) і XVII ст. (№ 576) обмежується лише зазначенням назви пам'яток і джерела надходження до бібліотеки церкви[18]. Варто відзначити, що при описуванні кодексу із лаврської колекції (№ 20) М. Петров вказав, що вона виготовлена із шкіри, а на верхній дошці із внутрішньої сторони вклеєно пергаментний аркуш із *Апостола*, який на сьогодні відсутній[19]. У трьох описах під № 19, 20 і 424 дослідником подано склад рукописів, відтворений дипломатичним способом. Про побутування кодексу

12 Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ. Москва: Университетская типографія, Страстной бульваръ, 1891. Вып. I. С. 27–28.

13 Булашовъ Г. Мѣсяцесловы святыхъ при рукописныхъ богослужебныхъ книгахъ Церковно-археологическаго музея. *Труды КДА*. Кіевъ, 1882. Т. 6. С. 1–32; Т. 7–8. С. 33–92.

14 Волощенко С. Устав церковний Єрусалимський: кодикологічне дослідження рукописних списків XVII ст. із колекції Інституту рукопису НБУВ. С. 138; Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ. Москва: Университетская типографія, Страстной бульваръ, 1896. Вып. II: Собранія рукописей Кіево-Печерской Лавры, Кіевскихъ монастырей Златоверхо-Михайловскаго, Пустынно-Никольскаго, Выдубицкаго и женскаго Флоровскаго, и Десятинной церкви / сост. Н. И. Петровъ. С. 12–13, 136.

15 Там же. С. 12.

16 Там же. С. 12.

17 Там же. С. 136.

18 Там же. С. 252, 254

19 Там же. С. 12.

XVI ст. з колекції Межигірського монастиря (біля с. Нові Петрівці, Київська обл.) (№ 19) М. Петров подав відповідний запис із арк. 1 рукопису, у якому йдеться про право власності монастиря на книгу[20]. Однак у випадку рукопису XVII ст. (№ 576) автор зазначив про його дарувальника — ротмістра Андрія Чернишова[21].

Наукове дослідження *Уставів церковних Єрусалимських* продовжувалося й у наступному сторіччі. Більшою інформативністю щодо опису відзначається каталог рукописів бібліотеки Києво-Софійського монастиря, опублікований у 1904 р. тим же М. Петровим. Йдеться про два списки XVII ст., які описані під № 94 і 95[22]. Опис кодексів складається із назви книг, часу створення, формату, кількості аркушів, зазначення джерела надходження, переліку основних змістових рубрик і публікації уривків із покрайніх записів[23]. У каталожному описі № 95 автором відтворено частину колофону рукопису 1603 р., зокрема відомостей про переписувача Данила Гаврилова та замовника книги — ігумена Захарія[24]. М. Петровим висловлено припущення, що кодекс XVII ст. під № 94 походить разом із кодексом 1603 р. із колекції Межигірського монастиря[25].

Рукописні *Устави* XVI ст. із колекції Бібліотеки Інституту «Народний Дім» у Львові описав Іларіон Свєнціцький. Кодикологічні описи пам’яток було видано у Санкт-Петербурзі 1904 р.[26] Каталог І. Свєнціцького сформований подібно до видань М. Петрова, в описах подано назви рукописів, їх датування, формат, покрайні записи і джерело надходження та ін. Значно розлогіші описи І. Свєнціцького містяться у каталозі зібрання Музею Ставропігійського Інституту у Львові 1908 р.[27] Під № 111 автор описав *Єрусалимський Устав* 1629 р. Він коротко охарактеризував його правопис, обсяг кодексу, подав формат. Звернув увагу й на оздоблення, зазначивши про кількість заставок, їх розміщення та матеріал, а також зафіксував механічні пошкодження аркушів блока[28]. Про оправу рукопису дослідник записав лише: «прп. дос. въ кожѣ», тобто подав її загальний вигляд і не торкнувся питань конструкції, матеріалу, техніки

20 Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ. Москва: Университетская типографія, Страстной бульваръ, 1896. Вып. II. С. 12.

21 Там же. С. 254.

22 Волощенко С. Устав церковний Єрусалимський: кодикологічне дослідження рукописних списків XVII ст. із колекції Інституту рукопису НБУВ. С. 138.

23 Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ. Москва: Университетская типографія, Страстной бульваръ, 1904. Вып. III: Библіотека Кіево-Софійскаго собора / сост. Н. И. Петровъ. С. 24.

24 Там же. С. 24.

25 Там же. С. 254.

26 Свѣнцицкій И. С. Церковно- и русско-славянскія рукописи Публичной Библіотеки Народнаго Дома во Львовѣ. Санктъ-Петербургъ, 1904. С. 41–42, 47–48, 55–56.

27 Его же. Опись Музея Ставропигійскаго Института во Львовѣ. Львовъ: Типографія Ставропигійскаго Института подъ управленіемъ Михаила Рефця, 1908. XI, 248 с.

28 Там же. С. 33.

виготовлення, особливостей оздоблення[29]. Автор повністю опублікував запис переписувача рукопису, завершений 18 травня 1629 р. ієр. Лаврентієм. Дослідник помилково відчитав назву села, в якому було здійснено написання кодексу. У слові Пѣсⷱ҇ено (арк. 42) І. Свєнціцький відчитав літери «с» і «е» як одну літеру «к», а виносну «ч» як титло, і вийшло у його варіанті — Пѣкⷱ҇но[30]. Проте рукопис створено у містечку Пісочна (тепер — с. Миколаївського р-ну Львівської обл.). Учений навів інформацію про замовника кодексу та місце побутування, зафіксоване у покрайньому записі, який дослівно відтворений[31]. Описуючи *Єрусалимські Устави* із фонду «Народний Дім» (із колекції Антона Петрушевича) у 1911 р., І. Свєнціцький до своїх традиційних параметрів опису додав відомості про водяні знаки паперу, однак не ідентифікував їх з альбомами філіграней[32]. Про оправи натомість автор тут не зазначає[33]. В оп. № 130 І. Свєнціцький відтворив запис переписувача кодексу 1594 р., диякона Луки із Куликова, у якому також згадується замовник — місцеве братство шевців[34]. Варто відзначити численні публікації автором маргінальних записів, які стосуються історії рукописів, зокрема дев'ять нотаток на берегах рукопису під № 133[35]. І. Свєнціцький, окрім первинного опису рукописних кодексів, багато уваги приділив особливостям оздоблення, зокрема, пам'яток, переписаних у Західній Україні[36].

Вагомий внесок у вивчення кириличних кодексів, зокрема їх кодикологічний опис, текстологічні дослідження, встановлення місць створення та побутування, зробили філологічні семінари академіка Володимира Перетца[37]. Методикою вивчення пам'яток було проведення виїзних практичних занять, зокрема у Житомирі, де містилися рукописні зібрання Волинського єпархіального давньосховища та Музею товариства дослідників Волині. За підсумком семінарів з'являлися праці з описом кодексів на шпальтах *Университетскихъ извѣстій* Київського університету Святого Володимира[38]. У 1911 р. у десятому випуску цього наукового збірника вміщено один із звітів про результати роботи семінару. Студентом-філологом

29 Свѣнцицкій И. С. Опись Музея Ставропигійскаго Института во Львовѣ. С. 33.

30 Там же. С. 33.

31 Там же. С. 34.

32 Його ж. Опис рукописів Народного Дому з колєкції Ант. Петрушевича. Львів, 1911. Ч. 3. С. 162–165.

33 Там само. С. 162–165.

34 Там само. С. 162.

35 Там само. С. 163–165.

36 Його ж. Прикраси рукописів Галицької України XVI в. Жовква, 1922. Вип. 2. 135 с.

37 Яроцька М. В. Рукописні книги XVII ст. з монастирських збірок у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: питання наукового опису. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2005. Вип. 10. С. 438–442; Міщук С. М. Українські вчені – дослідники рукописно-книжкової спадщини України: друга половина XIX – 10-ті рр. XX ст. *Питання історії України:* зб. наук. пр. Чернівці, 2008. Т. 11. С. 146.

38 Його ж. Рукописно-книжкова спадщина Волині в другій половині XIX – 30-х рр. XX ст.: дослідження опис, доля. *Волинські історичні записки*: зб. наук. пр. Житомир, 2008. Т. 1. С. 109.

Миколою Гудзієм було описано ряд кодексів, серед яких — *Єрусалимський Устав* (№ 10)[39]. М. Гудзій подав назву книги, його шифр зберігання, формат і орієнтовний час створення: на його думку, це може бути кін. XVI — поч. XVII ст. Також коротко зафіксовано про стан збереженості пам'ятки, специфіку орфографії та мовні особливості. Не оминув дослідник і публікації кількох маргінальних записів др. пол. XVII ст., які зокрема стосувалися смерті Інокентія Ґізеля, переписувача Василя, а також про місцеві погодні умови[40].

Описом рукописів у фондах ЦАМ КДА займався Олександр Лебедєв, який у 1916 р. видав їх каталог[41]. Серед уміщених описів кодиколога чотири позиції присвячено *Єрусалимським Уставам* (№ 74, 193, 194, 195). Стосовно рукопису № 74, то варто зазначити, що він помилково атрибутований дослідником і визначений як *Часослов з уставом і місяцесловом*[42]. Можливо, в автора викликав сумнів початок кодексу, де записано часословну частину, яка трапляється й в інших екземплярах *Уставу церковного Єрусалимського* XVI ст.[43] О. Лебедєв подав посторінковий зміст згаданої пам'ятки, а також інших рукописів XVI ст. (№ 193, 194) і XVII ст. (№ 195)[44]. Методика опису О. Лебедєва відзначається більш високим рівнем наукового вивчення рукописів порівняно з попередньо наведеними публікаціями, адже автор, окрім існуючих рубрик, дослідив водяні знаки паперу, на якому писано текст, із відповідним посиланням на альбоми філіграней, описав оздоблення оправи, подав перелік заставок у книзі, опублікував документуючі записи (провенієнції), звернув увагу у коментарях на текстологічні особливості рукописів, а також зазначив про джерела надходження до ЦАМ КДА[45].

39 Перетцъ В. Н. Отчетъ объ экскурсіи семинарія русской филологии въ Житомиръ. *Университетскія извѣстія*. Кіевъ, 1911. № 10. С. 62.

40 Там же. С. 62.

41 Лебедевъ А. Рукописи Церковно-археологическаго музея Императорской Кіевской Духовной Академіи. Саратовъ: Электро-типографія «Волга», 1916. Т. I. 472 с.

42 Там же. С. 32.

43 Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. 301. Зібрання історичних документів та колекція Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії. Спр. 193л. Устав церковний Єрусалимський, 1515 р., 309 арк.; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 419 арк.; Спр. 274. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 168 арк.; Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Відділ рукописних книг та рукописів (далі – НБ КНУ). Од. зб. 16 8478. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 413 арк.; Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького. Відділ стародруків і рукописів (далі – НМЛ). Фонд «Рукописи кириличні». Спр. Ркк-973. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 237 арк.

44 Лебедевъ А. Рукописи Церковно-археологическаго музея. С. 32.

45 Волощенко С. Устав церковний Єрусалимський: кодикологічне дослідження рукописних списків XVII ст. із колекції Інституту рукопису НБУВ. С. 138; Лебедевъ А. Рукописи Церковно-археологическаго музея. С. 32, 75–77.

У каталозі рукописів Київського художньо-промислового і наукового музею імені імператора Миколи Олександровича авторства Софії Щеглової 1916 р. під № 44 подано опис одного із списків *Єрусалимського Уставу*, який досліджено у цій праці. Авторка вказала назву книги, її розмір, обсяг, датування, тип письма, кількість заставок із відомостями про їх розміщення у кодексі. С. Щеглова опублікувала фрагменти із покрайніх записів, а також описала оправу, однак вивчення змісту цього рукописного *Уставу* провелося дослідницею частково. Вона лише зазначила про передмову, перший розділ кодексу та подала перелік його глав[46].

У міжвоєнний період вийшла у світ перша праця історика Петра Курінного, присвячена дослідженню інтролігаторства. Дослідник видав у 1926 р. наукову розвідку, яка стосувалася вивчення інтролігаторського мистецтва XVII–XVIII ст. Києво-Печерської лаври[47]. П. Курінний висвітлив історію становлення та розвитку лаврської інтролігаторської майстерні з виробництва оправ кодексів. Дослідником порушено проблематику характерних рис і особливостей печерських оправ, матеріалів їх виготовлення, конструкції, а також елементів оздоблення з публікацією відповідних ілюстрацій. Завдяки цій праці вдалося атрибутувати кілька оправ *Уставів церковних Єрусалимських*, які належать праці лаврських інтролігаторів.

Мистецтвознавчий підхід у вивченні рукописних кодексів заклав у 20-х рр. XX ст. доктор мистецтвознавства і відомий музейник Павло Жолтовський. Учений видав у Харкові 1926 р. монографічне дослідження, яке висвітлювало історію української рукописної книги, а також особливості її оздоблення[48]. Цей напрям продовжив відомий вчений-мистецтвознавець Яким Запаско. Дослідник присвятив багато монографій і статей проблематиці художнього оформлення рукописної[49] і стародрукованої[50] книги, а також запровадив

46 Волощенко С. Устав церковний Єрусалимський: кодикологічне дослідження рукописних списків XVII ст. із колекції Інституту рукопису НБУВ. С. 138; Щеглова С. А. Описаніе рукописей Кіевскаго художественно-промышленного и научного музея имени Государя Императора Николая Александровича. Петроградъ: Типографія Императорской академіи наукъ, 1916. С. 15.

47 Курінний П. Лаврські інтролігатори XVII–XVIII ст. Київ: Київдрук, 1926. 44 с.

48 Жолтовський П. М. Українська рукописна книга та її оздоблення. Харків, 1926. 214 с.

49 Запаско Я. П. Використання народного орнаменту в оформленні українських рукописних книг кінця XVI – першої половини XVIII ст. *Матеріали з етнографії та художнього промислу.* Київ, 1956. Вип. II. С. 46–79; Його ж. Мистецькі рукописні пам’ятки України. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1997. 80 с.; Його ж. Орнаментальне оформлення української рукописної книги. Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. 184 с.; Його ж. Ошатність української рукописної книги. Львів: Фенікс, 1998. 136 с.

50 Його ж. Мистецтво книги на Україні в XVI–XVIII ст. Львів: Видавництво Львівського університету, 1971. 312 с.

спецкурс із вивчення мистецтва української рукописної книги для студентів[51]. Він — автор видання, що містить цінний каталог та дослідження унікальних рукописних пам'яток, створених в Україні, яке вийшло у 1995 р.[52] Я. Запаско також займався питанням вивчення осіб переписувачів, зокрема, у його праці 2003 р. опубліковано перелік їхніх імен із зазначенням створених кодексів та місцями їх сучасного зберігання[53]. Серед великої кількості «доброписців» дослідником уміщено кілька імен переписувачів *Уставів церковних Єрусалимських*. Я. Запаско заклав основи наукового опису особливостей оздоблення манускриптів, тож із його творчого доробку багато теоретичних підходів було використано у пропонованому дослідженні.

У 1961 р. українською філологинею та мовознавицею Марією Пещак опубліковано правила та основні параметри при виданні пам'яток української мови XIV–XVIII ст.[54] Значний методичний доробок дослідниці, без якого важко уявити археографічні публікації джерел, продовжив мовознавець Василь Німчук[55]. Філологом було вдосконалено методику М. Пещак і опубліковано правила видання джерельного матеріалу, написаного давньоукраїнською, а також церковнослов'янською мовами, віднесеними до української редакції.

Перший і єдиний на сьогодні опис кодексу *Єрусалимського Уставу* XVII ст. із колекції ЗОКМ здійснив Василь Микитась. Літературознавцем у 1964 р. було здійснено опис збірки рукописних і стародрукованих книг музею[56]. Дослідник подав назву кодексу, його розмір, об'єм, елементи оздоблення, зазначив про загальний вигляд оправи, а також визначив власника рукопису. В. Микитась помилково визначив час створення пам'ятки — XVIII ст. і неправильно атрибутував філіграні паперу. Герб Ґоздава, за аналізом автора, — це «фігура, подібна на букву Ж»[57].

Багато досліджень, присвячених археографії, палеографії, книгознавству, бібліопегістиці, а також методиці вивчення записів у кодексах, з'явилося друком у 60–70-х рр. XX ст.

Академік Ярослав Ісаєвич у 1964 р. опублікував працю, яка стосується особливостей дослідження

51 Запаско Я. П. Мистецтво української рукописної книги: конспект лекцій спецкурсу для студентів IV курсу спеціальності 0518 «Історія монументального та декоративно-прикладного мистецтва». Львів: ЛДІПДМ, 1993. 140 с.

52 Його ж. Пам'ятки книжкового мистецтва: українська рукописна книга. Львів: Світ, 1995. 480 с.: іл.

53 Його ж. «Доброписці тоді славні були» (Нариси з історії українського рукописного мистецтва). Львів: Афіша, 2003. 135 с., 34 іл.

54 Пещак М. М. Правила видання пам'яток української мови XIV–XVIII ст. Київ, 1961. 84 с.

55 Німчук В. В. Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції (проект). Київ: Інститут української археографії АН України, 1995. Ч. 1. 54 с.

56 Микитась В. Л. Давні книги Закарпатського державного краєзнавчого музею: опис і каталог. Львів: Видавництво Львівського університету, 1964. 85 с.

57 Там само. С. 39.

української археографії у XVII–XVIII ст.[58] Теоретичні підвалини книгознавства порушені істориком Сергієм Лупповим, який у 1975 р. видав монографічне дослідження про рукописні та друковані книги[59]. Питанням специфіки, методики, теорії та термінології слов'янської кириличної палеографії присвячена монографічна праця мовознавця Євфимія Карського, видана у Москві 1979 р.[60]

Проблематикою вивчення оправ українського та російського походження займався Сократ Клепіков. Дослідник опублікував кілька статей, у яких характеризував елементи оздоблення типових для оформлення оправ майстерні Троїце-Сергієвої лаври[61]. Завдяки згаданим публікаціям С. Клепікова вдалося атрибутувати оправу кодексу 1603 р. Автор також опублікував історичні розвідку, присвячену дослідженню особливостей українських оправ XVII і XVIII ст.[62] Методологічністю відзначається стаття С. Клепікова 1976 р., у якій порушено питання основних компонентів опису оправ при кодикологічному дослідженні кодексів[63].

Вивченню засад дослідження кодексів, вкладних і власницьких записів, даровизн, а також записів переписувачів у рукописних кодексах присвячено студії Олени Апанович[64]. Джерелами вивчення маргінальних записів для вченої був комплекс манускриптів із колекції ІР НБУВ[65].

Методологічна основа опису та вивчення особливостей монастирських і *Церковних Уставів* була запропонована Дмитро Іщенком у 1976 р. у зв'язку із укладенням каталогу рукописів, які зберігаються у межах тодішніх кордонів СРСР[66]

58 Ісаєвич Я. Д. Українська археографія в XVII–XVIII ст. *Історичні джерела та їх використання.* Київ, 1964. Вип. 1. С. 174–187.

59 Луппов С. П. Рукописная и печатная книга. Москва: Наука, 1975. 323 с.

60 Карский Е. Ф. Славянская кирилловская палеография. Ленинград, 1979. 494 с.

61 Клепиков С. А. Альбом орнаментальных украшений переплетов рукописных собраний. *Записки отдела рукописей Государственной ордена Ленина библиотеки СССР имени В. И. Ленина.* Москва, 1960. Вып. 22. С. 313–447; Его же. Орнаментальное украшение переплетов конца XV – первой половины XVII веков в рукописях библиотеки Троице-Сергиева монастыря. *Там же.* С. 57–73.

62 Его же. Из истории украинского переплета XVII–XVIII ст. *История книги и издательского дела.* Ленинград: БАН СССР, 1977. С. 53–61.

63 Описание древних обиходных переплетов. *Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописей, хранящихся в СССР.* Москва: Институт истории СССР, 1976. Вип. 2. Ч. 1. С. 51–77.

64 Апанович Е. М. Вкладные, владельческие, дарственные записи и приписки переписчиков XVI–XVIII вв. на рукописных книгах ЦНБ АН УССР. *История книги и издательского дела:* сб. науч. тр. Ленинград, 1977. С. 22–52; Ее же. Книговедение и его задачи в свете актуальных проблем советского книжного дела. *Проблемы рукописной и печатной книги.* Москва, 1976. С. 158–167.

65 Ее же. Записи на рукописных книгах ЦНБ УССР. *Проблемы рукописной и печатной книги.* Москва, 1976. С. 70–86; Ее же. Исторические записи на старопечатных и рукописных древних книгах. *История СССР.* Москва, 1979. № 2. С. 150–161.

66 Ищенко Д. С. Церковные и монастырские уставы. *Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР.* Москва, 1976. Вып. 2. Ч. 2. С. 305–313.

й у методичних рекомендаціях 1990 р.[67]

Дослідженням *Уставів церковних Єрусалимських* з історико-літургійним підходом займається російський літургіст, дослідник історії богослужіння Олексій Пентковський[68]. Значну увагу вчений приділив вивченню *Студійського Уставу* в історії Православної Церкви[69], а також константинопольських та єрусалимських богослужбових практик[70]. О. Пентковський також здійснив значний внесок у дослідження історії перекладів ранніх списків *Єрусалимського Уставу*, датованих XIV ст.[71]

Філігранологічному дослідженню паперу як ключовому аспекту при атрибуції пам'яток присвячені публікації Олександра Дзьобана[72], Ореста Мацюка[73], Ярослава Дашкевича[74], у яких, окрім історії становлення цієї спеціальної історичної дисципліни, порушено проблематику основних підходів і засад при вивченні водяних знаків. Саме методичні та теоретичні засади у дослідженні філіграней дозволили визначити орієнтовні дати переписування списків *Єрусалимського Уставу*, збережених в Україні.

У 90-х рр. ХХ ст. українські дослідження рукописної книги відзначаються переосмисленням методологічного підходу. Кодекс вивчається як комплексне історичне джерело і продукт історії та культури. Кодикологічні дослідження здійснюються у поєднанні джерелознавства,

67 Ищенко Д. С. Церковные и монастырские уставы. *Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописных книг.* Москва, 1990. Вып. 2. Ч. 2. С. 224–235.

68 Пентковский А. М. [Церковные уставы Древней Руси и некоторые проблемы изучения памятников письменности традиционного содержания] / Круглый стол: 1000-летие христианизации Руси. *Советское славяноведение.* Москва: Наука, 1988. № 6. С. 39–43; Его же. Устав, Уставник, Типикон. *Аванесовские чтения* (Междунар. науч. конф., 14–15 февраля 2002 г.): тез. докл. Москва, 2002. С. 218–219.

69 Его же. Студийско-Алексеевский Устав в богослужебной традиции Древней Руси. *Рукописные собрания церковного происхождения в библиотеках и музеях России:* сб. докл. конф. (Москва, 17–21 ноября 1998 г.). Москва, 1999. С. 112–120.

70 Его же. Константинопольский и иерусалимский богослужебные уставы. *Журнал Московской Патриархии.* Москва, 2001. № 4. С. 70–78; Его же. Византийское богослужение. *Православная Энциклопедия.* Москва, 2004. Т. VIII. С. 380–388; Его же. «Иерусалимизация» литургического пространства в византийской традиции. *Новые Иерусалимы. Иеротопия и иконография сакральных пространств* / ред.-сост. А. М. Лидов. Москва, 2009. С. 58–77.

71 Его же. «Иерусалимский устав» и его славянские переводы в XIV столетии. *Преводите през XIV столетие на Балканите:* Доклади от международна конференция (София, 26–28 юни 2003). София, 2004. С. 153–171.

72 Дзебан А. О., Мацюк О. Я. Филигранология: история и задачи исследования на Украине. *Филигранологические исследования: теорія, методика, практика.* Ленинград, 1990. С. 128–136.

73 Мацюк О. Я. Історія українського паперу. Київ: Ін-т історії України АН України, 1994. 186 с.; Його ж. Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.). Київ: Наукова думка, 1974. 296 с.; Його ж. Філіграні архівних документів України XVIII–XX ст. Київ: Наукова думка, 1992. 352 с.

74 Дашкевич Я. Р. Філіграносогія та завдання українського джерелознавства. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка.* Львів, 2000. Т. CCXL: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 284–332.

палеографії, філігранології, текстології, археографії та інших допоміжних історико-філологічних дисциплін[75].

Ці зміни у теорії та методиці дослідження кириличної рукописної книги східнослов'янського походження пов'язані з науковою діяльністю відомої вченої Любові Дубровіної, яка впродовж 1992–2018 рр. очолювала ІР НБУВ[76]. Л. Дубровіна разом із співробітниками ІР НБУВ Оленою Гальченко та Ольгою Івановою розробили унікальну на той час і актуальну й нині кодикологічну модель структури формалізованого опису рукописів[77], без появи якої важко уявити сучасні комплексні кодикологічні дослідження, зокрема й цю монографічну працю. Під компетентним і фаховим керівництвом Л. Дубровіної ІР НБУВ став провідним українським центром у галузі кодикологічних, кодикографічних, палеографічних й археографічних студій[78].

75 Столярова Л. В. Кодикология – наука о рукописных книгах. *Книга в Древней Руси (XI–XVI вв.).* Москва: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2009. С. 23–34.

76 Дубровіна Л. А. Кодикологія та її метод у взаємозв'язках зі спорідненими галузями історичної науки. *Спеціальні галузі історичної науки*: зб. на пошану М. Я. Варшавчика. Київ, 1999. С. 54–67; Її ж. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. Київ, 1992. 263 с.; Її ж. Кодикологія як спеціальна історична дисципліна, об'єкт, предмет, методи і перспективи досліджень в Україні. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики.* Київ, 2000. Чис. 5: Історіографічні дослідження в Україні. Вип. 10. Ч. 1: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. С. 347–342.

77 Дубровіна Л. А., Гальченко О. М., Іванова О. А. Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису / авт. та уклад.: Л. А. Дубровіна, О. М. Гальченко, О. А. Іванова; вступ. ст. Л. А. Дубровіна; відп. ред. О. С. Онищенко; ред. Н. М. Зубкова, О. В. Лігостова; АН України, ЦНБ ім. В. І. Вернадського, Ін-т укр. археографії. Київ: ІУА, 1992. 152 с.

78 Дубровина Л. А. Научное описание рукописных книг в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского и создание базы данных «Кодекс». *Архівознавство, археографія, джерелознавство.* Київ, 2002. Вип. 5. С. 45–55; Ее же. Развитие кодикологических исследований в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского, 1988–2003. *Федоровские чтения.* Москва: Наука, 2005. С. 613–627; Її ж. Кодикологічні, кодикографічні, палеографічні та археографічні дослідження Інституту рукопису НБУВ: бібліографічний огляд (1988–2003 рр.). *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: до 10-річчя заснування відділу спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАН України*: зб. наук. пр.: у 2 ч. Київ, 2004. Чис. 11. Ч. 2. С. 44–65; Її ж. Кодикологічні, палеографічні та археографічні дослідження рукописних книг в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (кінець 80-х рр. ХХ – початок ХХІ ст.). *Вісник Львівського університету. Серія: книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології.* Львів, 2006. Вип. 1. С. 20–30; Ее же. Развитие кодикологических исследований в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского (1992–2011). *Проблемы дипломатики, кодикологии и актовой археографии:* материалы XXIV Междунар. науч. конф., Москва, 2–3 февр. 2012 г. / редкол.: Ю. Э. Шустова (отв. ред.) и др.; Рос. гос. гуманитар. ун-т, Ист.-арх. ин-т, Высшая школа источниковедения, спец. и вспомогат. ист. дисциплин; РАН, ФГБУН ИВИ РАН, Археогр. комиссия. Москва: РГГУ, 2012. С. 275–277; Її ж. Рукописно-книжна спадщина України в сфері національної культури: створення традиційних та електронних ресурсів. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2014. Вип. 18. С. 286–315.

Унікальний внесок в українську кодикологічну науку здійснила відома дослідниця кириличної книги Віра Фрис. Вчена вивчала палеографію рукописних кодексів[79], збережених переважно у львівських фондах[80]. Результатом опрацювання численних пам'яток писемності були дослідження української кириличної книги XVI–XVII ст.[81], зокрема її кодикології та регіональної специфіки[82]. Вчена також порушила проблематику методології дослідження актуальних питань рукописних пам'яток[83], зокрема їх репертуару[84], історії створення[85] та розвитку[86]. В. Фрис запропонувала авторську періодизацію розвитку книжності в Україні від найдавніших часів і до початку

79 Фрис В. Кирилична півуставна книга в Україні XVI – першої половини XVII ст.: особливості письма й оформлення та їх залежність від функціональної диференціації. *Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької.* Львів, 1998. С. 303–309; Її ж. Палеографія українських кириличних рукописних книг XVI – першої половини XVII ст. *Бібліотека – скарбниця духовності:* міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника АН України. Львів, 5–8 верес. 1990 р. Київ, 1993. С. 245–251.

80 Її ж. Кирилична рукописна книга у фондах ЛНБ. *Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 20–21 верес. 1996 р. Львів, 1999. С. 278–290; Її ж. Рукописна книга в бібліотеці Львівського Ставропігійського братства. *Успенське братство і його роль в українському національному відродженні:* доп. та повідомлення конф., 4–5 квіт. 1996 р. Львів, 1996. С. 55–60; Її ж. Українські рукописні книги XVI ст. у збірках Львова. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН України.* Київ, 1993. № 2. С. 3–9.

81 Її ж. Українська рукописна книга XVI – першої половини XVII ст.: проблема репрезентативності та відтворення цілісності. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 1998. Вип. 4. С. 180–187; Її ж. Кирилична рукописна книга в Україні XVI – першої половини XVII ст.: кодикологія та регіональні особливості: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08. Львів, 1994. 25 с.

82 Її ж. До історії кириличної рукописної книги перемишльської землі XVI–XVII ст. *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* Дрогобич, 2003. Вип. VII. С. 130–135; Її ж. Регіональні особливості в палеографії кириличної книги України з середини XVI ст. *Матеріали III конгресу україністів.* Харків, 1996. Ч. 1: Історія. С. 249–254; Її ж. Історія кириличної рукописної книги в Україні. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. 188 с. + 8 кольор. іл.; Її ж. Кирилична рукописна книга україно-польського пограниччя XVI–XVII ст. *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek). Paralele i rożnice.* Katowice, 2004. S. 164–177.

83 Її ж. Актуальні проблеми вивчення рукописної книги в Україні. *Рукописна і стародрукована книга:* зб. пр. Міжнар. наук. конф., Львів, 23–25 квіт. 2004. Львів, 2006. С. 28–34; Її ж. Книжна культура в Україні XI–XVI ст. *Рукописна та книжкова спадщина.* Київ, 2016. Вип. 20. С. 327–339.

84 Її ж. Зі спостережень над репертуаром, історією створення і розвитком української рукописної книги XVI – першої половини XVII століть. *Записки Наукового товариства імені Шевченка.* Львів, 1997. № 233. С. 215–238.

85 Її ж. Культура переписування книг в Україні XI–XVII ст. (вибір протографа, причини виникнення помилок переписувачів і їх виправлення). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* № 15: Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. Львів, 2006–2007. С. 235–242.

86 Ее же. Культура рукописной кириллической книги в Украине XVI–XVII вв. *Книга в России* / науч. совет «История мировой культуры»; Б-ка РАН; Науч. центр исслед. истории кн. культуры. Москва: Наука, 2006. Сб. 1. С. 14–23.

XXI ст.[87] Наукові зацікавлення В. Фрис охоплюють вивчення покрайніх записів у кириличних манускриптах і стародруках[88], історію формування, наповнення та визначення ролі бібліотек на західноукраїнських землях у XVII–XVIII ст.[89]

Досліджування осіб переписувачів рукописних книг XV–XVII ст. як культурних діячів України порушувалося у працях Марти Боянівської[90]. Науковицею опрацьовано значний пласт кодексів із відомостями про їх переписувачів, багато імен, опублікованих нею, створили пам'ятки, які ввійшли до мого дослідження. Велику увагу автор приділила проблематиці створення, побутування та міграції кодексів, що лягло в основу дисертаційної роботи вченої[91].

Вагомий внесок у розвиток української кодикології та кодикографії зробили праці відомої української дослідниці О. Гальченко[92]. О. Гальченко присвятила належну увагу питанням вивчення методики опису оправ рукописних книг[93], нею порушена проблематика сучасного підходу до ви-

87 Фрис В. Періодизація розвитку книги в Україні від найдавніших часів до початку XXI ст. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2010. Вип. 14. С. 194–206.

88 Її ж. Відображення уявлень про гріховні вчинки у покрайніх записах давніх українських кириличних книг. *Theatrum Humanae Vitae:* студії на пошану Наталі Яковенко. Київ, 2012. С. 150–161; Її ж. «Голоси знизу» (огляд покрайніх записів XVI–XVIII століть на кириличних рукописах і стародруках). *Київська Академія.* Київ: Laurus, 2014–2015. Вип. 12. С. 110–119; Її ж. Записи на рукописних книгах про «покладення» в храм: штрихи до вивчення світогляду вкладників. *Наукові записки Українського католицького університету. Серія «Історія».* Львів, 2010. Ч. 2. Вип. 1. С. 35–50.

89 Її ж. Бібліотеки на західноукраїнських землях у другій половині XVII–XVIII ст. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України.* Львів, 2002. Вип. 9/10. С. 171–186.

90 Боянівська М. Б. Переписувачі книжок як культурні діячі України. XV – перша половина XVII ст. Львів: Ін-т українознавства ім. Івана Крип'якевича, 1994. 43, IX с.; Її ж. Причинок до створення словника українських книжників XI–XVIII ст. (невідомі матеріали з рукописних фондів ЛНБ). Додаток: Матеріали до словника діячів українського книгописання XVI–XVII ст. *Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних:* Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 20–21 верес. 1996 р. Львів, 1999. С. 333–342; Її ж. Світські переписувачі книжок в українській книгописній культурі XV–середини XVII століть. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка.* Львів, 1997. Т. 233: Праці Історично-філософської секції. С. 239–250.

91 Її ж. Українська рукописна книга в XV – першій половині XVII ст.: виробництво і поширення: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Львів, 1994. 26 с.

92 Гальченко О. М. Оправа східнослов'янських рукописних книг та стародруків в Україні: історія, структура, опис. Київ, 2005. 375 с.: іл.; Її ж. Оправа українських рукописних книг та стародруків як об'єкт кодикографії: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08. Київ, 1994. 18 с.

93 Ее же. Археографическое описание украинского переплета XVI–XVIII вв.: к проблеме о терминологии. *Библиотека – Информатизация – Наука:* тез. докл. и сообщ. Респ. науч. конф., 8–10 окт., 1990 г. Киев, 1990. Ч. 2. С. 59; Її ж. Деякі питання методичних засад визначення композиційного рішення у декоративному оздобленні східнослов'янських оправ. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка.* Львів, 2006. Т. 252: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 440–464.

вчення оправ[94], особливостей їх атрибуції[95], вивчення конструктивних елементів і оздоблення[96], а також розробки термінології бібліопегістики як однієї із спеціальних історичних дисциплін[97]. Вивченням оправ, зокрема візантійської конструкції займається Світлана Зінченко[98], яка у 2004 р. опублікувала у формі статті методичні рекомендації з опису середньовічних оправ, оздоблених тисненням, а також щодо визначення місця та часу виготовлення[99]. Джерельним матеріалом праць дослідниці переважно є фонди НМЛ[100], ЛННБ[101] та ін.[102] Науковий доробок О. Гальченко та С. Зінченко дозволив атрибутувати оправи *Єрусалимських Уставів*, які включені до монографічного дослідження, зокрема, було встановлено час і місце виготовлення оправ, а методичні рекомендації

94 Гальченко Е. М. Переплет украинских рукописных и первопечатных книг: современное состояние изучения и дальнейшие перспективы. *Библиотеки академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития:* науч.-практ. и теорет. сб. Киев, 2007. Вып. 5. С. 81–105.

95 Її ж. Атрибуція та визначення первинності оправи при описуванні кириличних рукописних книг XVI ст.: спостереження кодиколога. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2013. Вип. 17. С. 332–355.

96 Її ж. Оправи східнослов'янських рукописних книг та стародруків: спроба аналізу та опису. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка.* Львів, 2000. Т. CCXL: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 438–456; Гальченко О. М. Сюжети середників шкіряних оправ з майстерні Києво-Печерської лаври: спроба іконографічного вивчення. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2012. Вип. 16. С. 268–304.

97 Її ж. Бібліопегістика – спеціальна історична дисципліна про історію, техніку та мистецтво оздоблення оправи. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики / Історіографічні дослідження в Україні:* Збірка наукових праць на пошану академіка НАН України В. А. Смолія: у 2-х ч. Київ, 2000. Вип. 10. Ч. 1. С. 313–322.

98 ЇЇ ж. Візантійсько-болгарські впливи на розвиток інтролігаторства в монастирях та церквах Київської митрополії XIV–XVII ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08. Львів, 2007. 18 с.

99 Ее же. Методические рекомендации для описания, локализации и датирования средневековых кожаных переплётов с тиснением. *Рукописная книга Древней Руси и славянских стран: от кодикологии к текстологи:* сб. тр. Библиотеки Российской библиотеки академии наук. Санкт-Петербург, 2004. С. 5–18.

100 Зінченко С. В. До історії створення та побутування низки рукописів XV–XVIII століть з оправами візантійської конструкції (із збірки Національного музею у Львові ім. А. Шептицького). *Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького.* Львів, 2007. Вип. 5(10). С. 115–120; Її ж. Збірка рукописів і стародруків Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. *Митрополит Андрей Шептицький – основник Національного музею у Львові.* Львів, 2015. С. 442–461; Її ж. Найдавніші українські оправи зі збірки Національного музею у Львові. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.* Київ, 2000. Вип. 4. С. 101–112.

101 Її ж. Найдавніші українські оправи книжок з блінтовим тисненням зі збірки Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка.* Львів, 2000. Т. 240: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 457–470.

102 Її ж. Оправи візантійської конструкції, що виготовлялися в інтролігаторських майстернях при монастирях Львівської та Перемишльської єпархій XV–XVII ст. *Рукописна і стародрукована книга:* зб. праць: Міжнародна конференція (XIII Федоровський семінар): Львів, 23–25 квітня 2004 р. Львів, 2006. С. 113–141.

дослідниці дозволили вивчити та проаналізувати матеріал оправ, їх конструкцію та оздоблення.

Графіко-орфографічній складовій кодикологічного вивчення рукописних книг приділено багато публікацій з наукового доробку Людмили Гнатенко[103]. Методологічна основа палеографічно-орфографічної атрибуції кодексів, розробленої Л. Гнатенко, частково задіяна у цьому дослідженні при вивченні особливостей письма списків *Єрусалимських Уставів*[104]. Окрім атрибутування книг за мовними і палеографічними характеристиками, Л. Гнатенко уточнила датування низки пам'яток, серед яких і досліджувані *Устави церковні Єрусалимські* з фонду 301, який у свій час описував О. Лебедєв[105].

Філологічними аспектами списків *Єрусалимського Уставу* займається російська дослідниця Тетяна Пентковська. Філологом порушені питання ранніх перекладів кодексів, зокрема особливостей лексико-граматичних параметрів пам'яток[106], літургійної лексики кириличних редакцій[107], а також проблематику ранніх болгарських перекладів *Уставу* на Русі[108].

103 Гнатенко Л. А. Графіко-орфографічні особливості передачі звука «йот» в староукраїнських пам'ятках другої половини XIV – початку XVII ст. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2010. Вип. 14. С. 179–197; Її ж. Графіко-орфографічні особливості староукраїнського узусу в правописі голосних конфесійних рукописних пам'яток останньої чверті XIV – першої чверті XVII ст. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 1996. Вип. 3. С. 39–57; Її ж. Староукраїнський правопис останньої чверті XIV – першої чверті XVII ст. у зв'язку з проблемою другого південнослов'янського графіко-орфографічного впливу (букви на позначення голосних звуків): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1997. 28 с.

104 Її ж. Палеографічно-орфографічна атрибуція української кириличної книги: уставні та півуставні кодекси кінця XIII – початку XVII ст.: монографія. Київ, 2016. 476 с.; іл.; Її ж. Поєднання палеографічних та орфографічних досліджень при вивченні староукраїнських писемних пам'яток. *Український археографічний щорічник.* Київ, 1999. Вип. 3–4. С. 103–109; Її ж. Правопис приголосних та буквених знаків у староукраїнських конфесійних писемних пам'ятках (у зв'язку з другим південнослов'янським графіко-орфографічним впливом). *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2000. Вип. 6. С. 11–21.

105 Її ж. Проблема датування кириличних кодексів XIV–XVI ст. із колекції Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії в каталозі О. Лебедєва. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2012. Вип. 17. С. 370–379.

106 Пентковская Т. В. Ранние южнославянские переводы Иерусалимского Типикона: особенности лексико-грамматической нормы. *Многократните преводи в Южнославянското средновековие.* София, 2006. С. 397–419.

107 Ее же. Русские редакции Иерусалимского Устава и их соотношение с евфимиевской редакцией (литургическая лексика). *Търновска книжовна школа.* Велико Търново, 2007. Т. VIII. С. 329–344.

108 Ее же. Адаптация раннего болгарского перевода Иерусалимского Типикона в Древней Руси (рукопись РГАДА, ф. 381, № 45). Кирило-Методиевски студии. София, 2009. Т. 18. С. 323–340.

Дослідженням рукописних кодексів XVI ст. ІР НБУВ присвячено публікації Ольги Іванової[109]. Кодиколог запропонувала методику датування кириличних пам'яток[110], визначила засади кодикологічного опису[111]. О. Іванова дослідила мовні характеристики, притаманні східнослов'янським редакціям церковнослов'янських кодексів постійного змісту[112], а також проаналізувала походження паперу кодексів XVI ст.[113] О. Іванова у співавторстві з Валентиною Лось у 2010 р. опублікували статтю, присвячену зібранню рукописних кодексів Межигірського монастиря із колекції ІР НБУВ[114]. Результати наукового опрацювання кириличних манускриптів із фондів ІР НБУВ втілилися у монографічне дослідження вченої, у якому значна увага присвячена особливостям списків *Єрусалимського Уставу* XVI ст.[115] Кирилична книга XVII ст. із колекції ІР НБУВ висвітлена у дослідженнях Марії Іваннікової[116]. Дослідницею висловлено принципи атрибуції кодексів[117], окреслено основні напрями книгознавчих студій кириличних кодексів[118]. М. Іваннікова також дослідила світську кириличну книгу

109 Іванова О. А. Рукописні книги XVI ст. у фондах Інституту рукопису НБУ імені В. І. Вернадського. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.* Київ, 2002. Вип. 9. С. 465–474.

110 Її ж. До питання датування рукописних книг (За матеріалами Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2002. Вип. 7. С. 204–216.

111 Її ж. Іванова О. А. Рукописна книга XVI ст. в Україні. Основні засади кодикологічного опису: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 07.00.08. Київ, 2003. 19 с.

112 Її ж. Характерні риси східнослов'янських мовних редакцій у церковнослов'янських пам'ятках постійного змісту XVI ст. (На матеріалі фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2003. Вип. 8. С. 95–103.

113 Її ж. Папір кириличних рукописів XVI ст. Аналіз походження та динаміка використання. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2004. Вип. 9. С. 163–173.

114 Иванова О. А., Лось В. Е. Рукописные книги Киево-Межигорского монастыря в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского: краткий обзор. *Книжное дело на Северном Кавказе: методы, источники, опыт исследований.* Краснодар, 2010. Вып. 6. С. 168–181.

115 Іванова О. А. Кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історико-кодикологічне дослідження. Альбом філіграней. Київ, 2016. 256 с.: іл.

116 Іваннікова М. К. Рукописні книги XVII ст. та рукописно-книжні зібрання Інституту рукопису НБУВ. *Библиотечное дело и краеведение*: сб. науч. тр. Киев; Симферополь, 2002. Вып. 4. С. 5–11.

117 Її ж. Рукописна кирилична книга XVI–XVII ст.: основні принципи атрибуції. *Архіви України.* Київ, 2002. № 4–6. С. 169–178.

118 Її ж. Основні напрями вивчення української рукописної книги XVII ст. в Україні у другій половині XIX–XX ст. *Студії з архівної справи та документознавства.* Київ, 2002. Т. 8. С. 124–129.

XVII ст.[119] і порушила проблематику вивчення записів у кодексах як мікроджерела в контексті книжкового джерелознавства[120].

Значною подією в українській кодикології стала поява наукового каталогу ЛННБ із описами 349 рукописних кодексів і фрагментів XI–XVI ст., які зберігаються у відділі рукописів бібліотеки[121]. У цьому виданні за головною редакцією Марії Кольбух укладачами було описано одинадцять списків *Єрусалимських Уставів*, датованих др. тр. XVI ст. — поч. XVII ст. (№ 335–345)[122]. Наукові описи *Уставів* складаються із заголовка, у якому подано уніфіковану назву пам'ятки, датування та номер одиниці збереження. Наступний компонент містить відомості про мову рукописів, їх формат, розмір сторінки, кількість аркушів, характеристику матеріалу, письма, організації сторінки. Укладачі каталогу атрибутували філіграні за альбомами водяних знаків, описали художнє оформлення, дослідили оправи, проаналізували стан збереженості, а також подали зміст кодексів. Відписано також маргінальні записи і провенієнції. Закінчуються описи бібліографією вивчення пам'яток і архівними матеріалами. Опублікований науковий каталог значно збагатив цю монографію фаховими описами і методологічними принципами дослідження.

Також одинадцять описів *Єрусалимських Уставів* XVI ст. (№ 262, 247–256), однак із фондів ІР НБУВ, описали О. Іванова, О. Гальченко і Л. Гнатенко та видали у 2010 р.[123] Публікація цього каталогу стала продовженням досліджень кириличних манускриптів XIV ст.[124] і XV ст.[125] Каталог 2010 р. містить 263 фахових описів ру-

119 Іваннікова М. К. Кирилична світська книга XVII ст. в фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історико-кодикологічний опис: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08. Київ, 2003. 18 с.

120 Її ж. Записи на книгах як мікроджерела історії кодексу (на прикладі світської книги) в контексті розвитку книжкового джерелознавства. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2004. Вип. 13. С. 401–410.

121 Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України: каталог. Львів: Оріяна-Нова, 2007. Т. 1: XI–XVI ст. / уклад.: М. М. Кольбух (голов. ред.), Т. М. Гуцаленко, О. О. Дзьобан, І. Я. Патер, І. Р. Сус, Г. В. Чуба; передм. М. М. Кольбух; уклад. наук.-довід. апарату: М. М. Кольбух, Я. П. Сеник; НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. XLVI, 522 с., 24 кол. іл.

122 Там само. С. 422–439.

123 Іванова О. А., Гальченко О. М., Гнатенко Л. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: наук. кат.: палеогр. альбом. Київ, 2010. 791 с.: іл.

124 Гнатенко Л. Слов'янська кирилична рукописна книга XIV ст. з фондів Інституту рукопису Національної наукової бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Каталог. Кодиколого-орфографічне дослідження. Палеографічний альбом. Київ, 2007. 380 с.

125 Її ж. Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної наукової бібліотеки України імені В. І. Вернадського: каталог. Київ, 2003. 194 с.

кописних пам'яток східнослов'янського походження. Принцип каталожних описів ІР НБУВ побудовано як і у виданні ЛННБ, однак описи *Єрусалимських Уставів* відзначаються фіксацією інципітів та експліцитів, визначенням мовних редакцій, описом зшитків, детальними характеристиками письма пам'яток, якісним аналізом особливостей оздоблення та повним кодикологічним дослідженням оправ, а також вивченням місяцеслівного розділу рукописів. Однак авторами допущено помилку в атрибуції кодексу № 262, записаного під назвою «Часослов з Уставом і Місяцесловом», який, за моїми дослідженнями, є *Уставом церковним Єрусалимським*[126], що не применшує вагомості цього наукового видання.

Вивченням кодикологічних і палеографічних особливостей рукописних пам'яток із колекції ІР НБУВ займається Тетяна Добрянська[127]. Об'єктом дослідження науковиці є українська кирилична книга XVII ст., зокрема методика її описування та атрибуції[128]. Т. Добрянська здійснила уточнення атрибуцій рукописів XVII ст. за каталогом О. Лебедєва, зокрема *Єрусалимського Уставу* № 195л із фонду 301 ІР НБУВ, що співпало із моїм датуванням кодексу[129].

Історії формування книгозбірень монастирів Львівської єпархії XVII–XVIII ст. за матеріалами інвентарних описів і каталогів присвячені публікації Івана Альмеса[130]. Особливу увагу дослідник приділив вивченню репертуару книг у складі чернечих бібліотек, зокрема Крехівської збірки[131]. Науковий доробок І. Альмеса втілився у міждисциплінарне дисерта-

126 Іванова О. А., Гальченко О. М., Гнатенко Л. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. С. 418–419.

127 Добрянська Т. А. Кодиколого-палеографічне вивчення и описування української кириличної книги XVII ст. з фондів Інституту рукопису НБУВ. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2014. Вип. 18. С. 348–354.

128 Її ж. Українська кирилична рукописна книга XVII ст. з фондів Інституту рукопису НБУВ: кодиколого-палеграфічне вивчення й описування. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2014. Вип. 18. С. 340–354.

129 Її ж. Проблема датування українських кириличних кодексів XVII ст. із колекції Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії в каталозі О. Лебедєва. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2013. Вип. 17. С. 380–389.

130 Альмес І. До історії формування книгозбірень монастирів Львівської єпархії в другій половині XVII – середині XVIII ст. *Історія релігій в Україні*: наук. щорічник. Львів, 2015. Кн. 1. С. 83–98; Його ж. «Надпалена, подерта, стара і пошарпана»: замітки про фізичний стан книг в контексті історії читання в монастирях Львівської єпархії XVIII ст. (за матеріалами інвентарних описів). *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. На пошану київського митрополита Євгенія (Болховітінова).* Матеріали 13 Міжнар. наук. конф. (27–29 трав. 2015 р.). Київ, 2015. С. 152–154.

ційне дослідження, присвячене вивченню книгозбірень у соціокультурному просторі чернечих спільнот Львівської єпархії XVII–XVIII ст.[132]

Отже, дослідження історіографії кодикологічного вивчення *Уставів церковних Єрусалимських* дозволило встановити ступінь розробки обраної теми монографічного дослідження, виявити недосліджені аспекти й окреслити ряд завдань, які вимагають вирішення та переосмислення підходів до вивчення цього типу кодексів із залученням комплексу історико-філологічних спеціальних дисциплін у дослідженні списків *Єрусалимського Уставу* як історичного та культурного феномену в окреслений період.

131 Альмес І. Lectio Orthodoxorum: книжкові зібрання православних монастирів Львівської єпархії наприкінці XVI – у XVII столітті. *Київська академія.* Київ, 2017. Вип. 14. С. 115–149; Jegoż. Księgi cyrylickie w bibliotekach monasterów bazyliańskich eparchii lwowskiej XVIII wieku. *Latopisy Akademii Supraskiey.* Supraśl, 2016. T. 7: Dawna cyrylicka księga drukowana: twórcy i czytelnicy / pod red. M. Kuczyńskiej. S. 209–217; Jegoż. Zródła do historii bibliotek klasztornych eparchii lwowskiej XVII–XVIII wieku. Inwentarze monasteru bazyliańskiego w Krechowie. *Textus et studia* / pod. red. M. Hałaburdy, J. Szczepaniaka. Kraków, 2015. Nr. 3. S. 7–27.

132 Його ж. Книгозбірні у соціокультурному просторі чернечих спільнот Львівської єпархії XVII–XVIII ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2018. 20 с.

1.2. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

Характеристика джерельного підґрунтя монографії полягає у дослідженні місць збереження кириличних списків *Уставу церковного Єрусалимського*, історії формування колекцій інституцій, у яких вони виявлені, а також встановленні особливостей надходження цих рукописних пам'яток.

Основною джерельної бази для реалізації цього дослідження послугували 64 списки *Єрусалимського Уставу*, переписані у період від ост. тр. XV ст. до др. тр. XVII ст. Ці кодекси зберігаються у бібліотечних установах України – ІР НБУВ (23), ЛННБ (20), ХДНБ (1), НБ ЛНУ (1), НБ КНУ (1), а також музейних зібраннях – НМЛ (15), ЗОКМ (2) і ЛІМ (1).

Найбільшою колекцією кириличних кодексів *Єрусалимського Уставу* в Україні відзначається ІР НБУВ. Досліджувані рукописні пам'ятки зберігаються в одинадцяти фондових групах цієї бібліотеки.

У фонді І «Літературні матеріали (комплексний фонд)», сформованому з колекцій, зібрань й архівів церковних і світських установ, а також приватних осіб, зосереджено шість рукописів *Уставу церковного Єрусалимського*[1]. Перший рукопис під № 1759 надійшов до Всенародної бібліотеки України у Києві (далі – ВБУ, нині – НБУВ) із Ніжинського архівного управління у 1930 р. за Актом № 217 (позиція 102), а до цього кодекс належав Ніжинській Хрестовоздвиженській церкві (м. Ніжин, Чернігівська обл.). Він був описаний в інвентарній книзі ВБУ 6 березня 1931 р.[2] Інші рукописи під № 3943 і 3945 потрапили до ВБУ із Київського

1 ІР НБУВ. Ф. І. Літературні матеріали (комплексний фонд). Спр. 1759. Устав церковний Єрусалимський, 1632 р., 300 арк.; Спр. 3943. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 5 арк.; Спр. 3945. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 321 арк.; Спр. 4054. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 306 арк.; Спр. 5359. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 226 арк.; Спр. 7503. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 297 арк.

2 Там само. Інвентарний опис фонду І, Кн. 3 (№ 1668–5154), 1931–1936. Арк. 3 зв.

центрального архіву давніх актів за Актом № 519 із Загаєцького монастиря (розташований нині у Шумському р-ні Тернопільської обл.). Вони обліковані 5 травня 1935 р.[3] *Єрусалимський Устав* № 4054 надійшов із бібліотеки Волинської духовної семінарії за Актом № 842 з Білостоцького монастиря й був описаний 2 липня 1935 р.[4] Кодекс із № 5359 отриманий із Великої церкви Києво-Печерської лаври і опрацьований 13 жовтня 1936 р.[5] Що ж стосується рукопису № 7503, описаного 14 червня 1938 р., то у книзі обліку зазначається, що він походить із Підгорецько-Плісенського монастиря (с. Підгірці, Бродівський р-н, Львівська обл.), хоча згадане джерело надходження може бути помилково вписаним[6].

Серед 1347 од. зб. фонду 301 «Зібрання історичних документів та колекція Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії» (документів від ІІІ тис. до н. е. і до ХІХ ст.) *Єрусалимських Уставів* нараховується чотири[7]. Ця фондова група була сформована з колекції рукописів ЦАМ КДА (1872–1919) (далі – ЦАМ КДА), яка згодом була реорганізована у Подільську філію ВБУ[8]. Кодекс із № 193л, закуплений ЦАМ КДА 1900 р. у Михайла Дубініна із с. Добрянки (Ріпкинський р-н, Чернігівська обл.), до відділу рукописів ВБУ потрапив 17 березня 1934 р. із відділу письма і друку Всеукраїнського музейного містечка (Інв. № 19 498), де зберігався у складі колекції ЦАМ КДА[9]. *Єрусалимський Устав* № 74л, який облікований під назвою «Часослов з Уставом і Місяцесловом» надійшов до музею КДА у 1890 р. від Єроніма, єп. Тамбовського і Шацького (в минулому – єп. Чернігівського та почесного

3 ІР НБУВ. Інвентарний опис фонду І. Арк. 129; Волощенко С. А. Історія створення і побутування кириличних кодексів Єрусалимського Уставу на теренах Волині. *Острозький краєзнавчий збірник* / Державний історико-культурний заповідник м. Острога; Острозьке науково-краєзнавче товариство «Спадщина імені князів Острозьких». Острог, 2018. Вип. 10. С. 144.

4 ІР НБУВ. Інвентарний опис фонду І, Кн. 3. Арк. 138; Волощенко С. А. Устав церковної служби: Білостоцький Устав. *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2017. Вип. 21. С. 202–212.

5 ІР НБУВ. Інвентарний опис фонду І, Кн. 4 (№ 5155–9016), 1936–1940. Арк. 12 зв.

6 Волощенко С. Єрусалимські Устави XV–XVII сторіч як джерельна база досліджень і перспективи їх подальшого вивчення. *Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць*. Київ, 2019. Вип. 57. С. 14.

7 ІР НБУВ. Спр. 74л. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 336 арк.; Спр. 193л; Спр. 194л. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 294 арк.; Спр. 195л. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 233 арк.

8 Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: путівник / ред. кол. Л. А. Дубровіна (голова), Г. В. Боряк, Н. М. Зубкова [та ін.]; авт.-уклад.: О. П. Бодак, О. С. Боляк, С. О. Булатова [та ін.]. Київ, 2015. С. 163; Титовъ Ф. Страничка изъ тридцатилетней исторіи Церковно-Историческаго и Археологическаго Общества при Кіевской духовной академіи. *Труды КДА*. Кіевъ, 1903. Т. 1. С. 152–158; Шаріпова Л. В. З історії рукописного зібрання Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії. *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 1993. Вип. 1. С. 123–133.

9 Лебедевъ А. Рукописи Церковно-археологическаго музея. С. 75.

члена Церковно-археологічного товариства КДА (далі – ЦАТ КДА). До відділу рукописів ВБУ цей манускрипт потрапив 19–26 листопада 1924 р. із Подільської філії[10]. Рукопис *Уставу церковного Єрусалимського* № 194л отриманий ЦАМ КДА у грудні 1878 р. від архим. Анатолія, намісника Рильського Миколаївського монастиря (с. Пригородна Слобідка, Курська обл., РФ), який також був дійсним членом ЦАТ КДА. До відділу рукописів книга надійшла так само, як і рукопис № 74л[11]. Завдяки архим. Антонію, наміснику Києво-Братського монастиря, фонди ЦАМ КДА збагатилися кодексом із № 195л, який до того належав псаломнику Віссаріону Івановичу Гордієву із с. Кочубеївка (Уманський р-н, Черкаська обл.)[12].

У фонді 302 «Зібрання рукописних книг митроп. Макарія Булгакова» було виявлено три списки *Єрусалимського Уставу*[13]. Ця фондова група надійшла до ВБУ в 1924 р. із колекції митроп. Московського і Коломенського Макарія Булгакова (1816–1882), яка налічує 106 од. зб. XVI–XIX ст.[14] Досліджувані рукописи *Уставу* надійшли до відділу рукописів 19–26 листопада 1924 р. із Подільської філії ВБУ[15].

Дві рукописні книги містяться у фонді 306 «Зібрання рукописних книг Києво-Печерської лаври» *Уставу церковного Єрусалимського*[16]. Ця колекція передана до ВБУ у 1925–1930 рр., після чого було утворено відповідну фондову групу, яка складається із 404 рукописів, датованих XIV–XIX ст.[17] Кодекс під № 20 надійшов до відділу рукописів 1925 р. з бібліотеки Києво-Печерської лаври[18], а рукопис № 19 – 31 березня 1930 р. із Лаврської філії ВБУ[19].

10 Іванова О. А., Гальченко О. М., Гнатенко Л. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. С. 428–429; Лебедевъ А. Рукописи Церковно-археологическаго музея. С. 32.

11 Іванова О. А., Гальченко О. М., Гнатенко Л. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. С. 418–419; Лебедевъ А. Рукописи Церковно-археологическаго музея. С. 76.

12 Там же. С. 76–77.

13 ІР НБУВ. Ф. 302. Зібрання рукописних книг митрополита Макарія Булгакова. Спр. 17. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 475 арк.; Спр. 18. Устав церковний Єрусалимський, 1590 р., 518 арк.; Спр. 19. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 562 арк.; Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ. Москва: Университетская типографія, Страстной бульваръ, 1891. Вып. I. С. 27–29.

14 Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису. С. 219.

15 Волощенко С. Єрусалимські Устави XV–XVII сторіч як джерельна база досліджень. С. 14.

16 ІР НБУВ. Ф. 306. Зібрання рукописних книг Києво-Печерської лаври. Спр. 19. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 221 арк.; Спр. 20. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 306 арк.

17 Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису. С. 121–122.

18 Іванова О. А., Гальченко О. М., Гнатенко Л. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. С. 407–409; Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ. Москва: Университетская типографія, Страстной бульваръ, 1896. Вып. II. С. 12–13.

19 Іванова О. А., Гальченко О. М., Гнатенко Л. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. С. 419–421; Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ. Москва: Университетская типографія, Страстной бульваръ, 1896. Вып. II. С. 12.

Єрусалимські Устави також обліковуються у фонді 312 «Зібрання рукописних книг та архів Софійського собору». Віднайдено у цій колекції два кодекси, історію надходжень яких встановити не вдалось[20]. Фонд нараховує 735 од. зб. (XV ст.–1918 р.). Книгозбірня Софійського катедрального собору була заснована митроп. Київським Петром Могилою 1633 р., а опис і систематизація колекції – здійснені 1904 р. М. Петровим. За описом бібліотеки 1769 р., її фонди налічували понад 800 найменувань, а у 1803 р. книг було майже тисячу[21]. На початку 20-х рр. минулого сторіччя бібліотеку реорганізовано у Софійську філію ВБУ. Рукописна частина цієї колекції у 1931 р. надійшла до відділу рукописів ВБУ, а у 90-х рр. XX ст. їй присвоєно фондовий номер – 312[22].

У фонді 303 «Зібрання рукописних книг Милецького монастиря», який налічує 32 одиниці збереження, виявлено один із досліджуваних кодексів[23]. Загалом фонд 303 репрезентований рукописами XVI–XVII ст., які походять із Милецького монастиря, що на Волині. Сама обитель була заснована 1542 р. й закрита у 1947 р.[24] Ця колекція надійшла до відділу рукописів разом із кодексом № 109 із Подільської філії ВБУ 19–26 листопада 1924 р.[25]

Ще один кодекс під № 424 зберігається у фонді 307 «Зібрання рукописних книг Михайлівського Золотоверхого монастиря»[26]. Ця збірка рукописів, датованих XV–XIX ст., складається із 132 об'єктів[27], хоча ще у 1808 р. ця колекція налічувала майже тисячу книг[28]. Кодекс, який нас зацікавив, надійшов до відділу рукописів ВБУ у складі збірки

20 ІР НБУВ. Ф. 312. Зібрання рукописних книг та архів Софійського собору. Спр. 94. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 259 арк.; Спр. 95. Устав церковний Єрусалимський, 1603 р., 486 арк.; Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ. Москва: Университетская типографія, Страстной бульваръ, 1904. Вып. III. С. 24.

21 Дзюба О. М., Фрис В. Я. Бібліотеки України. *Історія Української культури: у 5 т.* Київ: Наукова думка, 2003. Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть. С. 815–816.

22 Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису. С. 133.

23 ІР НБУВ. Ф. 303. Зібрання рукописних книг Мелецького монастиря. Спр. 109. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 258 арк.; Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ. Москва: Университетская типографія, Страстной бульваръ, 1891. Вып. I. С. 177.

24 Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису. С. 144.

25 Іванова О. А., Гальченко О. М., Гнатенко Л. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. С. 411–412.

26 ІР НБУВ. Ф. 307. Зібрання рукописних книг Михайлівського Золотоверхого монастиря. Спр. 424. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 256 арк.; Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ. Москва: Университетская типографія, Страстной бульваръ, 1896. Вып. II. С. 136.

27 Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису. С. 129; Волощенко С. А. Історія створення і побутування кириличних кодексів Єрусалимського Уставу на теренах Волині. С. 143.

28 Дзюба О. М., Фрис В. Я. Бібліотеки України. С. 816.

Михайлівського Золотоверхого монастиря у січні-квітні 1934 р.[29]

Фондова група 308 «Зібрання рукописних книг Пустинно-Миколаївського монастиря» представлена *Єрусалимським Уставом* за № 550[30]. Бібліотека обителі за інвентарем 1787 р. налічувала 800 томів, а також 94 манускрипти[31]. Рукопис потрапив до ВБУ 31 березня 1930 р. у складі збірки Київського Пустинно-Миколаївського монастиря[32], яка налічує 11 од. зб. XVI–XVIII ст.[33]

У фонді 311 «Зібрання рукописних книг Десятинної церкви», який нараховує 30 рукописів XV–XVII ст., обліковується список *Уставу церковного Єрусалимського* під № 576[34]. Кодекс разом із іншими документами надійшов до ВБУ 1924 р.[35]

Рукописна колекція 313 «Зібрання рукописних книг Почаївської лаври» у др. пол. XIX ст. потрапила до ЦАМ КДА, а у 20-х рр. наступного сторіччя поповнила фондове зібрання ВБУ[36]. Серед 46 од. зб. цього фонду знайдено один список *Єрусалимського Уставу* з № 26[37]. Останній кодекс із колекції ІР НБУВ міститься у фонді 30 «Колекція рукописних книг ІР НБУВ» під № 38[38].

У п'яти фондових групах відділу рукописів ЛННБ зосереджено двадцять рукописних *Уставів*. Вони найчисельніше згруповані у фонді 3 «Збірка рукописів Центрального василіанського архіву і бібліотеки у Львові» — дев’ять манускриптів[39]. Кодекси походять із книгозбірні Онуфріївського монастиря у Львові, які у 1945 р. увійшли до колекції відділу рукописів Львів-

29 Іванова О. А., Гальченко О. М., Гнатенко Л. А. Слов’янська кирилична рукописна книга XVI ст. С. 409–411.

30 ІР НБУВ. Ф. 308. Зібрання рукописних книг Пустинно-Миколаївського монастиря. Спр. 550. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 328 арк.; Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ. Москва: Университетская типографія, Страстной бульваръ, 1896. Вып. II. С. 252.

31 Дзюба О. М., Фрис В. Я. Бібліотеки України. С. 818.

32 Іванова О. А., Гальченко О. М., Гнатенко Л. А. Слов’янська кирилична рукописна книга XVI ст. С. 400–402.

33 Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису. С. 130.

34 ІР НБУВ. Ф. 311. Зібрання рукописних книг Десятинної церкви. Спр. 576. Устав церковний Єрусалимський, 1612 р., 371 арк.; Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ. Москва: Университетская типографія, Страстной бульваръ, 1896. Вып. II. С. 254.

35 Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису. С. 143.

36 Там само. С. 125.

37 ІР НБУВ. Ф. 313. Зібрання рукописних книг Почаївської лаври. Спр. 26. Устав церковний Єрусалимський, 1627 р., 197 арк.; Описаніе рукописей Почаевской лавры, хранящихся въ библіотекѣ музея при Кіевской духовной академіи. С. 46–47.

38 ІР НБУВ. Ф. 30. Колекція рукописних книг ІР НБУВ. Спр. 38. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 219 арк.

ської бібліотеки АН УРСР (нині – ЛННБ) і сформували відповідний фонд. У 1949 р. ця збірка взята на облік і нараховує 1850 од. зб.[40]

Колекція фонду 2 «Збірка кириличних рукописних книг Бібліотеки Інституту «Народний Дім» у Львові» репрезентована шістьма списками *Єрусалимського Уставу*[41]. Ця збірка нараховує понад 200 рукописів, зібраних упродовж 1850–1939 рр. із надходжень від мешканців Західної України[42], а особливо від доктора о. Антона Петрушевича, який у 1885 р. подарував свою бібліотеку[43].

Серед рукописів фонду 77 «Колекція кириличних рукописних книг Біліотеки Антона Степановича Петрушевича» мною виявлено

39 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33; Спр. 78; Спр. 80. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 227 арк.; Спр. 274; Спр. 304. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 230 арк.; Спр. 438. Устав церковний Єрусалимський, 1619 р., 376 арк.; Спр. 689. Устав церковний Єрусалимський, кін. XVI ст. – поч. XVII ст., 182 арк.; Спр. 1258. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 244 арк.; Спр. 1281. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 302 арк.; Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України: каталог. С. 422–423, 426–430, 437–438; Волощенко С. А. Крехівський устав XVII ст.: кодикологічний опис пам'ятки. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2016. Вип. 20. С. 222–231; Головацкій Я. Коротка відомость о рукописах Славянских и Руских находящихся в книжници Монастиря Св. Василія Вел. у Львові. *Русалка Дністровая.* Будим, 1837. С. 122–129; Гординський Я. Рукописи бібліотеки монастиря св. Онуфрія ЧСВВ у Львові. *Записки Чина св. Василія Великого.* Жовква: Видавництво ЧСВВ, 1927. Вип. 1. С. 486–488; Кольбух М. М. Монастирські збірки кириличних рукописних книг у фондах ЛННБ України ім. В. Стефаника. *Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: історія і сучасність:* доп. та повідомл. Міжнар. наук. конф., Львів, 28–30 жовт. 2010 р. / відп. ред. М. М. Романюк; Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника НАН України. Львів, 2010. С. 360–367; Скрутень Й. Бібліотека львівських Василіян. *Записки Чина св. Василія Великого.* Жовква, 1925. Т. 1. Вип. 2–3. С. 161–176; 1928. Т. 3. Вип. 1–2. С. 65–75.

40 Гуцаленко Т. «Бібліотека та центральний василіанський архів у Львові». *Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 20–21 верес. 1996 р. Львів, 1999. С. 130.

41 ЛННБ. Ф. 2. Збірка кириличних рукописних книг Бібліотеки Інституту «Народний Дім» у Львові. Оп. 1. Спр. 5. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 232 арк.; Спр. 12. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 2 арк.; Спр. 25. Устав церковний Єрусалимський, кін. XVI ст. – поч. XVII ст., 189 арк.; Спр. 26. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 261 арк.; Спр. 132. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 218 арк.; Спр. 364. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 45 арк.; Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України: каталог. С. 423–425, 436–439; Свѣнцицкій И. С. Церковно- и русско-славянскія рукописи Публичной Библиотеки Народнаго Дома во Львовѣ. С. 41–42, 47–48, 55–56; Кольбух М. М. Кириличні рукописні книги бібліотеки інституту «Народний Дім» у Львові: особливості формування збірки. *Бібліотека на західноукраїнських землях XVIII–XX ст.* Львів, 2006. С. 26–30.

42 Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України: каталог. С. III; Свєнціцький І. С. Українські наукові книгозбірні у Львові. *Бібліологічні вісті.* Київ, 1926. № 4. С. 92.

43 Колосовська О. Бібліотека Народного дому: з історії формування фондів. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника.* Львів, 2002. Вип. 9–10. С. 120.

чотири кодекси[44]. Цей фонд сформовано із збірки історика, етнографа, почесного члена Історичного товариства Нестора Літописця, а також почесного доктора Імператорського університету Св. Володимира у Києві та філолога о. Антонія Петрушевича (1821–1913). Колекція репрезентована документами XVII ст.–1913 рр., які поділені на чотири описи[45].

У фондовій групі за номером 76 «Збірка рукописів Бібліотеки ім. Ґвальберта Павліковського» серед дев'яти кириличних манускриптів зберігається один список *Єрусалимського Уставу*[46]. Рукописи цієї книгозбірні у 1921 р. були передані самим Ґ. Павліковським Національному Закладу імені Оссолінських у Львові[47].

Список *Уставу церковного Єрусалимського* виявлено у зібранні рукописних книг науково-дослідного відділу документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів ХДНБ[48]. Кодекс надійшов до фондів ХДНБ із місцевого музею українського мистецтва і був каталогізований бібліотечними працівниками 24 грудня 1952 р. під назвою *Типікон* з *Номоканоном*.

Досліджуючи колекції кириличних кодексів університетських бібліотек, було виявлено по одному *Уставу церковному Єрусалимському* у фондах відділу рідкісних книг та рукописів НБ

44 ЛННБ. Ф. 77. Колекція кириличних рукописних книг Бібліотеки А. С. Петрушевича. Оп. 1. Спр. 48. Устав церковний Єрусалимський, 1594 р., 225 арк.; Спр. 80. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 233 арк.; Спр. 83. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 249 арк.; Спр. 100. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 111 арк.; Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України: каталог. С. 425–426, 432–436; Кольбух М. М. Історія формування збірки кириличних рукописних книг відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2005. Вип. 10. С. 263–276; Свєнціцкий І. Опис рукописів Народного Дому з колєкції Ант. Петрушевича. С. 162–165; Dudik B. Archive im Königreiche Galizien und Lodomerien. Im Auftrage des hohen Staatsministeriums beschrieben und durchforscht / Archiv für österreichische Geschichte. Herausgegeben von der zur Pflege vaterländischer Geschichte aufgestellen Commission der kaiserliche Akademie der Wissenschaften. B. 39. H. 1. Wien, 1868. P. 167.

45 Особисті архівні фонди відділу рукописів / уклад.: Є. М. Гуменюк, П. Г. Баб'як, О. О. Дзьобан. Львів: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР, 1977. С. 159–161.

46 ЛННБ. Ф. 76. Збірка рукописів Бібліотеки ім. Ґ. Павліковського. Оп. 1. Спр. 183. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 313 арк.; Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України: каталог. С. 430–432; Gębarowicz M. Katalog rękopisów bibljoteki im. Gwalberta Pawlikowskiego. Lwów, 1938. S. 78.

47 Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України: каталог. С. V.

48 Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка. Науково-дослідний відділ документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів (далі – ХДНБ). Од. зб. 81 9176. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 639 арк.

КНУ[49] та у зібранні відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка НБ ЛНУ[50].

П'ятнадцять рукописних *Єрусалимських Уставів* зберігається у фонді «Рукописи кириличні» відділу стародруків і рукописів НМЛ[51]. Сам Музей заснований у 1905 р. спершу як приватна колекція митроп. Андрея Шептицького під назвою «Церковний музей», а з 1913 р. переданий митрополитом у дар українському народові і від того часу іменується як «Національний музей у Львові»[52]. Фондове зібрання відділу рукописів і стародруків НМЛ станом на 1 січня 2014 р. налічує понад 11 483 од. зб., серед яких кириличні рукописи XII–XIX ст. становлять 3 814 од. зб. і є одними із найцінніших в Україні[53]. Саме у цій музейній інституції знаходиться найдавніший список *Уставу церковного Єрусалимського* XV ст.[54] Кодекси переважно надходили як дар від приватних і духовних осіб, а також у результаті закупівлі чи з експедицій. За фондово-обліковою документацією НМЛ вдалося встановити історію надходження 13 рукописних книг. Списки *Єрусалимських Уставів* поповнили фондову колекцію цієї інституції продовж 1908–1930 рр. Два рукописи із номерами Ркк-190 і Ркк-853 закуплені 1908 р. в московських антикварів Павла Шибанова і Миколи Большакова, а кодекс Ркк-973 — у священника С. Маланяка із с. Милик (Малопольське воєв., РП) 30 травня 1912 р. Ще сім *Уставів* надійшли як дар: Ркк-202 і Ркк-861 – від о. Івана Бодревича із Порохника (Підкарпатське воєв., РП)

49 НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

50 Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка. Відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка (далі – НБ ЛНУ). Од. зб. 211 III. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 362 арк.; Волощенко С. Єрусалимські Устави XV–XVII сторіч як джерельна база досліджень. С. 15.

51 НМЛ. Спр. Ркк-54. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 223 арк.; Спр. Ркк-62. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 301 арк.; Спр. Ркк-190. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 141 арк.; Спр. Ркк-191. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 195 арк.; Спр. Ркк-202. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 232 арк.; Спр. Ркк-222. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 190 арк.; Спр. Ркк-283. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 185 арк.; Спр. Ркк-296. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 157 арк.; Спр. Ркк-406. Устав церковний Єрусалимський, кін. XVI ст. – поч. XVI ст., 116 арк.; Спр. Ркк-412. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 201 арк.; Спр. Ркк-474. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 35 арк.; Спр. Ркк-659. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 174 арк.; Спр. Ркк-853. Устав церковний Єрусалимський, XV ст., 435 арк.; Спр. Ркк-861. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 210 арк.

52 Гелетович М. Внесок Митрополита Андрея Шептицького у формування збірки Національного музею у Львові. *Митрополит Андрей Шептицький – основник Національного музею у Львові.* Львів, 2015. С. 404; Свєнціцький І. С. Українські наукові книгозбірні у Львові. С. 93–94; Сидор О. Національний музей у Львові в історії музейництва Галичини кінця XIX – початку XX століття. *Митрополит Андрей Шептицький – основник Національного музею у Львові.* Львів, 2015. С. 388.

53 Зінченко С. Збірка рукописів і стародруків Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. С. 452.

54 НМЛ. Спр. Ркк-853.

10–11 березня 1909 р.; Ркк-296 – від доктора Пачовського 3 грудня 1909 р., він виявив його у дзвіниці храму с. Бориня біля Турки; Ркк-191 – із м. Топорів (Буський р-н, Львівська обл.) – від священника Нестора Долинського у 1909 р.; Ркк-406 – із м. Сокаль (Сокальський р-н, Львівська обл.) – від о. Івана Волосянського 25 квітня 1926 р.; Ркк-412 – як дар Осипа Давидовича із м. Самбір (Львівська обл.) 26 листопада 1929 р.; Ркк-659 – із с. Щирець (Пустомитівський р-н, Львівська обл.) – від священника Теодора Града 16 червня 1930 р. Кодекс під номером Ркк-283 отримано музеєм від Юрія Яворського у 1909 р. в обмін на два стародруки: львівське видання Йоаникія Ґалятовського *Небо нове* 1665 р. й унівське Кирила Транквіліона-Ставровецького *Зерцало богословії* 1618 р. Рукопис Ркк-222 надійшов із експедиції 1909 р. А. Ковальського у с. Посада Риботицька (Підкарпатське воєв., РП). Про кодекс Ркк-474 відомо, що він поповнив фонди НМЛ 28 травня 1913 р. із м. Старий Самбір (Старосамбірський р-н, Львівська обл.). Походження книг Ркк-54 і Ркк-62 на сьогодні невідоме[55].

У фондах ЛІМ було виявлено лише один кодекс, датований 1629 р.[56] Рукопис походить із колекції музею Ставропігійського Інституту, сформованого Ізидором Шараневичем й о. Антонієм Петрушевичем у 1888–1889 рр. переважно із зібрання архіву та бібліотеки Успенського братства[57].

Серед рукописів ЗОКМ є два списки *Уставу церковного Єрусалимського*[58]. Рукопис із номером 8436 надійшов до колекції ЗОКМ із міського фінансового відділу Ужгорода (Закарпатська обл.), який був конфіскований 1983 р. у місцевого жителя Олександра Ороса[59]. Відповідно до Акта № 39 кодекс було інвентаризовано та описано З. Березою 29 червня 1983 р.[60] Інший екземпляр *Уставу* отримано музеєм від Товариства «Просвіта» в Ужгороді у 50-х рр. ХХ ст. Досліджуваний рукопис було обліковано під номером 438 в Інвентарній книзі історичного відділу 6 лютого 1956 р.[61]

Допоміжними джерелами, які дозволили простежити історію побутування *Єрусалимських Уставів*, слугували давні каталоги бібліотек, інвентарні описи майна та візитаційні матеріали.

55 Волощенко С. Єрусалимські Устави XV–XVII сторіч як джерельна база досліджень. С. 15.

56 Львівський історичний музей (далі – ЛІМ). Фонд «Рукописи». Спр. 111. Устав церковний Єрусалимський, 1629 р., 238 арк.; Свѣнцицкій И. С. Опись Музея Ставропигійскаго Института во Львовѣ. С. 33–34.

57 Там само. С. III.

58 Закарпатський обласний краєзнавчий музей імені Тиводара Легоцького (далі – ЗОКМ). Фонд «Архів». Спр. 8436. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 383 арк.; Фонд «Історія». Спр. 438. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 180 арк.

59 Шевніна Т. Покрайні написи в рукописних книгах і стародруках XV–XIX ст. в колекції фондів Закарпатського краєзнавчого музею. *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею.* Ужгород: Патент, 2004. Вип. VI. С. 70.

60 ЗОКМ. Інвентарна книга фонду «Архів», XX ст. Арк. 92 зв.–93.

Каталоги представлені чотирма описами XIX–XX ст. із двох київських монастирських бібліотек. Реєстр рукописів Пустинно-Миколаївського монастиря уклав у 1806 р. архим. Іриней Фальковський[62], а у 1907 р. — настоятель обителі ієром. Серапіон[63]. Опис бібліотеки Михайлівського Золотоверхого монастиря представлений 1808 р.[64] і 1822 р.[65] Перший із них був укладений ігуменом обителі, вікарним архиєреєм Київської єпархії Іринеєм Фальковським, єп. Чигиринським[66].

Групу описів монастирського майна складають документи із колекцій Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (далі — ЦДІА України у м. Львові) та ХДНБ. У першій інституції зберігаються п'ять інвентарів Крехівського монастиря (с. Крехів, Жовківський р-н, Львівська обл.) др. тр. XVII ст.[67], 1755 р.[68], 1759 р.[69], 1766 р.[70] і за 1771–1777 рр.[71] Ще два інвентарних описи із фондів ХДНБ ост. тр. XVIII ст. реконструюють побутування *Єрусалимського Уставу* із бібліотеки Загорівського василіянського монастиря, що на Волині (с. Старий Загорів, Локачинський р-н, Волинська обл.). Перший опис обителі був здійснений ієром. Олександром Квітковським у 1786 р.[72], а другий ієром. Андріаном Шубовичем у 1792 р.[73]

Візитаційні матеріали представлені актами обстеження як монастирів, так і парафіяльних храмів. До дослідження залучено три візитації василіянських монастирів: Крехівського за 1739 р.[74], Унівського (с. Унів, Перемишлянський р-н, Львівська обл.) за 1747 р.[75] та Милецького за 1748 р.[76] із фондів ЦДІА України у м. Львові.

61 ЗОКМ. Інвентарна книга фонду «Історія», XX ст. Арк. 65.

62 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5535. Інвентарний опис Пустинно-Миколаївського монастиря, 1806 р., 166 арк.

63 Там само. Спр. 5539. Каталог бібліотеки Пустинно-Миколаївського монастиря, 1907 р., 672 с.

64 Там само. Ф. 307. Спр. 540. Каталог бібліотеки Михайлівського Золотоверхого монастиря, 1808 р., 352 арк.

65 Там само. Ф. 312. Спр. 16. Каталог бібліотеки Михайлівського Золотоверхого монастиря, 1822 р., 38 арк.

66 Ульяновський В. І. Старожитня бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря (спроба реконструкції кириличної збірки). Київ: Фенікс, 2008. С. 107.

67 Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі — ЦДІА України, м. Львів). Ф. 129. Львівський Ставропігійський Інститут, м. Львів. Оп. 1. Спр. 539. Інвентарний опис Крехівського монастиря, XVII ст., 10 арк.

68 Там само. Ф. 684. Протоігуменат монастирів Чину св. Василія Великого, м. Львів. Оп. 1. Спр. 2043. Інвентарний опис Крехівського монастиря, 1755 р. 9 арк.

69 Там само. Спр. 2044. Інвентарний опис Крехівського монастиря, 1759 р., 20 арк.

70 Там само. Спр. 2045. Інвентарний опис Крехівського монастиря, 1766 р. 23 арк.

71 Там само. Спр. 2029. Інвентарний опис Крехівського монастиря, 1771–1777 рр., 69 арк.

72 ХДНБ. Од. зб. 81 9142. Інвентарний опис Загорівського монастиря, 1786 р., 41 арк.

73 Там само. Од. зб. 81 9024. Інвентарний опис Загорівського монастиря, 1792 р., 66 арк.

74 ЦДІА України, м. Львів. Ф. 684. Оп. 1. Спр. 2042. Книга візитацій Крехівського монастиря, 1739 р., 7 арк.

75 Там само. Ф. 201. Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів. Оп. 4б. Спр. 529. Акти обслідування монастирів ордену Василіанів, 1748–1749 рр. Арк. 39–48 зв.

76 Там само. Арк. 117–135 зв.

Досліджено також акти протоколів генеральних візитацій церков Львівського крилосу Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії Київської унійної митрополії. Йдеться про візитації Кам'янко-Струмилівського, Жовківського, Бібрського і Щирецького намісництв за 25 жовтня 1763 р. – 14 червня 1764 р.[77], а також Львівського та Роздільського намісництв за 16 червня 1764 р. — 8 березня 1765 р.[78] Ці протоколи надійшли до НМЛ у період між 1905 і 1907 рр. з архіву Львівської греко-католицької митрополичої консисторії. Вони обліковуються у фонді «Рукописи латинські» відділу стародруків і рукописів НМЛ. Ця фондова група станом на 2004 р. містила понад 20 тисяч документів, написаних переважно польською, латинською, німецькою, французькою та італійською мовами[79].

Таким чином, виявлено 64 списки *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV — др. тр. XVII ст. у фондах п'яти бібліотек і трьох музеїв Києва, Львова, Ужгорода та Харкова, які становлять безпосередню джерельну основу монографії. Встановлено історію їх надходження та комплектування у відповідні фондові групи збереження.

77 НМЛ. Фонд «Рукописи латинські». Спр. Ркл-24. Візитаційна книга, 1763–1764 рр., [1] арк., 976 с., [3] арк.; Скочиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. Львів, 2004. Т. 2: Протоколи генеральних візитацій. С. ci–cii.

78 НМЛ. Спр. Ркл-25. Візитаційна книга, 1764–1765 рр. [1] арк., 362 арк.; Скочиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії. С. cii–civ.

79 Вергун Н. Рукописи латинські у фондах Національного музею у Львові. *Літопис Національного музею у Львові*. Львів, 2004. Вип. 3(8). С. 99.

Аналіз історіографії продемонстрував, що дослідження кодексів *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., збережених в Україні, здійснювалося переважно у загальних книгознавчих і джерелознавчих працях. Окремого кодикологічного дослідження цих рукописних книг не було. Перші публікації описів досліджуваних манускриптів почали видаватися у др. пол. XIX ст., їх метою була атрибуція існуючих кодексів давніх колекцій та первинний опис. Ці риси простежуються й у перш. тр. XX ст., однак відзначається розширенням методики датування пам'яток за філігранями, публікацією маргінальних записів та ін.

У радянський час опубліковано лише опис кодексу із Ужгорода. Проте у цей період з'являються праці, які стосуються дослідження мистецької складової рукописів, філігранології як ключового методу при визначенні часу створення, розвивається палеографія, вивчаються маргінальні записи. У 90-х рр. XX – на поч. XXI ст. *Єрусалимські Устави* стають одним із аспектів при вивченні історії рукописної книги XVI–XVII ст., змінюється також підхід у їх описуванні, адже залучається якісно новий підхід у кодикологічному дослідженні манускриптів.

Виявлений пласт джерельного матеріалу, репрезентованого рукописними неопублікованими пам'ятками, дає змогу провести цілісне кодикологічне дослідження. Джерельна база представлена 64 рукописами, збереженими у чотирьох містах України, які згруповано у різні за регіонами створення та побутування списки *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., що сприяє якісному вивченню рукописів як цілісного продукту історії та культури. Додатково розкривають історію побутування досліджуваних манускриптів інвентарі, каталоги і візитаційні матеріали й інші залучені джерела.

Особливості створення кириличних списків Уставу церковного Єрусалимського

Слава съвръшителю Боу давшему зачалоу и конє.
Сїа книги оуставдневны. и мѣсячны Слоужбамъ.
Исписаны бысть многогрѣшным недостойным и смиренным
грїакомъ рабом Бжїим Олєзєєм. придръжавѣ великаго
краля августа роускаго и иных многих земель отъ пожръжавою
панов чогаских козачах в зъ Тоухлѣ. Зачато есть въ гробъ
свѣхъ. Оу истїни отци чтете иже где грѣшна не клинѣте. амин:
ѡмин

Розділ 2

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ КИРИЛИЧНИХ СПИСКІВ УСТАВУ ЦЕРКОВНОГО ЄРУСАЛИМСЬКОГО

Кодикологічне вивчення кириличних кодексів *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст. передбачає дослідження самої назви книги, змісту пам'яток, особливостей організації книжкового блока, а також оправи. Зміст цих рукописів дозволяє типологізувати наявні списки XV–XVII ст., виявити спільні та відмінні риси у побудові структури. Опрацювання філіграней паперу, письма, художнього оформлення блока та особливостей його оправлення дало змогу датувати кодекси і визначити регіони переписування та побутування.

2.1. НАЗВА, СКЛАД І СТРУКТУРА ЗМІСТУ

Історіографічні підходи XIX і почасти XX ст. у визначенні назви для досліджуваних кодексів різняться: *Типік* чи *Устав*. Вкладні та власницькі записи, матеріали колофонів, а також джерельні відомості візитаційних та інвентарних описів дозволяють встановити, як називали досліджувані книги їх безпосередні користувачі.

Устав церковний Єрусалимський визначав склад, порядок і чин звершення церковних богослужінь добового, тижневого та місячного кіл. Він також регламентував служіння послідувань Великої Чотиридесятниці та П'ятидесятниці, Петро-Павлівського посту, а також містив правила стосовно ведення чернечого життя[1].

На українських землях спершу використовувався *Студійський Устав* (назва походить від укладача – Теодора Студита (759–826), перейнятий Теодосієм Печерським в XI ст. і вперше запроваджений у Києво-Печерській чернечій спільноті. З XV ст. його витісняє та поступово набирає поширення т. зв. «єрусалимський»[2]. Назва походить від місця його первинного укладення Савою Освяченим (439–532) у лаврі, поблизу Єрусалима (Юдейська пустеля, долина Кедрон, Ізраїль). Із розвитком церковного богослужіння та літургіки *Устав* доповнювався єрусалимським патріархом Софронієм (бл. 560–638), Йоаном Дамаскіним (бл. 75–між 749 і 753), Козьмою Маюмським (+787) та ін. Початок цих змін був закладений у кінці XIV ст. із літургічними реформами митроп. Кипріяна (1330–1406) у межах Київської митрополії Вселенського Патріархату[3]. *Єрусалимський Устав* остаточно утверджується у XVI ст. на теренах сучасної України.

1 Полный церковно-славянскій словарь / сост. Григорій Дьяченко, свящ. Репр. воспроизведение изд. 1900 г. Москва, 1993. С. 763; Фрис В. Я. Історія кириличної рукописної книги в Україні. С. 58.

2 Сус І. Єрусалимські церковні устави. *Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 20–21 верес. 1996 р. Львів, 1999. С. 320.

3 Іванова О. А. Кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. С. 22.

За словами О. Пентковського, починаючи із XV ст. запровадження *Єрусалимського Уставу* ознаменувало появу нового комплексу богослужбових книг[4]. Вони, як вказує дослідник, іменувалися, як і в попередніх XI–XIV ст., однак у XV ст. відрізнялися структурою та наповненням. Комплект богослужбових книг за *Єрусалимським Уставом* мав містити 12 позицій: сам *Церковний Устав*, службові *Євангеліє-тетр* й *Апостол*, *Псалтир* із поділом на 20 катизм і біблійськими піснями, а також *Часослов*, *Мінеї службові*, *Тріоді пісну* та *цвітну*, *Октоїх* єрусалимського типу (у цих книгах гімнографічний матеріал мав бути розташованим у відповідних рубриках у порядку використання під час богослужіння із включенням до тексту паремій), *Служебник* єрусалимського типу та *Требник*, *Ірмолой* і *Четьї* для мінейного, тріодного і тижневого кіл[5].

У переважній більшості записів кодекси іменовано як *Устав* (оу҆стáвъ, ꙋстáвъ, оу҆ста҇п, ꙋста҇п, ꙋ҇с тавъ, ustaw)[6]. У вкладному записі 1569 р. рукопис ост. тр. XVI ст. іменувався як *Устав*, тобто Глави (ꙋста҇п сирѣ҇ч гл҇авы)[7], а кодекс перш. тр. XVII ст. – Устав або Розум (ꙋставъ и҆ли розꙋмъ)[8]. Назва *Устав Єрусалимський* (ꙋставъ и҆е҇рли҇мскии҆) вжито у вкладному записі 1624 р.[9], а *Устав церковний* (ꙋста҇п цр҇ковны) – у власницькому записі 1643 р.[10] Дещо більше слів для окреслення назви книги використано у наступних кількох записах переписувачів рукописів: Устав денним і нічним службам (оу҆ста҇п д҇невным и҆ нощі́ным слоу҇жбамъ)[11], Устав святих Отців Вселенських (оу҆ста҇п ст҇ыхь ѿ҇ць вселе҇нскы)[12] і Устав до церковного правила (ꙋста҇п кꙋ цр҇ковномꙋ прáвилꙋ)[13]. Не зникає слово «Устав» і при назві кодексів як «Око Церковне», переписувач книги 1612 р. називає її так: Устав – це Око Церковне (оу҆ста҇п еже есть ѡко цр҇квное)[14], а дарувальник кодексу ост. тр. XVI ст. – Око Церковне, чистота тілесна, душевне спасіння Устав (ѿкó црькоп҇ное ч҇истóта телес҇на дш҇п҇еное с҇пасение ꙋ́ставъ)[15].

4 Пентковский А. М. [Церковные уставы Древней Руси и некоторые проблемы изучения памятников письменности традиционного содержания]. С. 41.

5 Волощенко С. Устав церковний Єрусалимський: кодикологічне дослідження рукописних списків XVII ст. із колекції Інституту рукопису НБУВ. С. 139; Пентковский А. М. [Церковные уставы Древней Руси и некоторые проблемы изучения памятников письменности традиционного содержания]. С. 41.

6 ЗОКМ. Спр. 8436; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 4054, Спр. 7503; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 193л, Спр. 194л, Спр. 195л; Ф. 302. Спр. 18; Ф. 312. Спр. 94; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 132; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 78, Спр. 304, Спр. 438, Спр. 689, Спр. 1281; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-406.

7 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 20. Арк. 6–7.

8 Там само. Ф. І. Спр. 5359. Арк. 1–2.

9 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 80. Арк. 15–16.

10 ІР НБУВ. Ф. 308. Спр. 550. Арк. 5.

11 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132. Арк. 218.

12 Там само. Ф. 3. Спр. 304. Арк. 230 зв.

13 ЛІМ. Спр. 111. Арк. 41.

14 ІР НБУВ. Ф. 311. Спр. 576. Арк. 371.

15 Там само. Ф. 302. Спр. 19. Арк. 10–13.

Значно відмінні назви згадано у колофоні кодексу 1515 р. – *Типік* (тѵ́пикъ)[16] і *Полуустав* (Полꙋꙋ̑ставь) у вкладному записі 1673 р.[17]

У візитаційних матеріалах досліджувані кодекси іменувалися *Уставом*. Зокрема, два рукописи, датовані др. тр. XVI ст.[18], у візитаціях сер. XVIII ст. називалися *Устав церковний* (Ustaw Cerkiewny) чи просто *Устав* писаний (Ustaw pisane)[19]. Подібно записувалися й три рукописи перш. тр. XVII ст.[20] – Ustaw zwana, Ustaw pisane, Ustaw staroswiecko pisane[21]. *Єрусалимський Устав* перш. тр. XVII ст.[22] із Загорівського монастиря Різдва Богородиці в інвентарних описах 1786 р.[23] і 1792 р.[24] вписаний за назвою Ustawy Cerkiewny. Кодекс із Крехівського Миколаївського монастиря др. тр. XVII ст.[25] в інвентарних описах згадувався як Ѹставъ писаны́ з московского велики́[26], Ѹстави ц҇рвные[27], Оуставь на цылий годъ[28], Оуставь на цылий рокъ[29], Оус҇тавъ на цѣлий годъ 1771 р.[30]

Проблему окреслення назви *Єрусалимського Уставу* порушив викладач КДА професор Михайло Скабалланович на поч. ХХ ст. Учений твердив, що найбільш репрезантивною назвою для цього типу книг повинна бути – *Типікон*. У перекладі з грецької τύπος означає рису, вид, зразок, модель, норму, тому “Τυπικόν”, на його думку, перекладається як складений за взірцем чи книга взірців, яка подає порядок богослужінь[31]. Я не згідний із думкою вченого, що *Єрусалимський Устав* необхідно називати *Типіконом*, адже майже усі досліджувані кодекси іменувалися своїми користувачами в період їх використання за безпосереднім призначенням саме як *Устав* чи *Устав Церковний* і *Устав Єрусалимський*. Назва *Типік* вжита лише в одній пам'ятці 1515 р. – у колофоні, однак при вкладенні цього ж рукопису у 1587 р. вжито назву *Устав*: «Сию книгꙋ ꙋста҇па да҄л богда҄н Лиазгин҄»[32]. Укладачі *Методичних рекомендацій для державної реєстрації книжкових пам’яток України* рекомендували до вживання уніфіковану назву для досліджуваних кодексів – *Устав церковний Єрусалимський* чи *Устав церковний*[33].

16 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л. Арк. 307 зв.

17 НБ КНУ. Од. зб. 16 8478. Арк. 4.

18 ІР НБУВ. Ф. 303. Спр. 109; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33.

19 ЦДІА України, м. Львів. Ф. 201. Оп. 46. Спр. 529. Арк. 41, 122 зв.

20 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 26; Ф. 3. Спр. 1281; ЛІМ. Спр. 111.

21 НМЛ. Спр. Ркл-24. С. 141, Спр. Ркл-25. Арк. 203 зв., 234 зв.

22 ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

23 Там само. Од. зб. 81 9142. Арк. 19 зв.

24 Там само. Од. зб. 81 9024. Арк. 12.

25 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 78.

26 ЦДІА України, м. Львів. Ф. 129. Оп. 1. Спр. 539. Арк. 3.

27 Там само. Ф. 684. Оп. 1. Спр. 2042. Арк. 5.

28 Там само. Спр. 2043. Арк. 8, Спр. 2045. Арк. 20.

29 Там само. Спр. 2044. Арк. 11 зв.

30 Там само. Спр. 2029. Арк. 26 зв.

31 Скабаллановичъ М. Толковый Типиконъ. Объяснительное изложеніе Типикона съ историческимъ введеніемъ. Кіевъ, 1913. Вып. ІІ. С. 1–2.

32 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л. Арк. 307 зв.

33 Методичні рекомендації для Державної реєстрації книжкових пам’яток України: кириличні рукописні книги та стародруки / уклад.: Н. П. Бондар, Л. А. Гнатенко, Л. А. Дубровіна та ін.; передм.: Л. А. Дубровіна, Г. І. Ковальчук. Київ: НБУВ, 2007. С. 50–51.

Для уникнення повторів цієї назви книги у тексті дослідження вживаються назви: *Устав церковний Єрусалимський, Церковний Устав, Єрусалимський Устав* й *Устав*.

Кириличні списки *Єрусалимського Уставу*, які збережені в Україні, за складом змісту можна поділити на п'ять груп. Основним критерієм цього поділу є кількість глав розділу під назвою «Устав церковним службам»: 50 нумерованих глав із додаванням трьох ненумерованих наприкінці переліку, 67 гл., 44 гл., 76 і 57 гл. У кожній із п'яти груп різна структура змісту, кожну з яких буде розглянуто окремо.

Російський дослідник змісту *Студійського* та *Єрусалимського Уставів* Іван Мансвєтов у своїй монографії виділив шість редакцій *Єрусалимського Уставу*, однак найбільшою масовістю відзначалися, за його словами, чотири, які він і охарактеризував. Дослідник виокремив найдавнішу, тобто першу, сербську редакцію за списками XIV–XV ст. Особливостями другої, на його думку, є наявність перехідних норм від *Студійського* до *Єрусалимського Уставів*. Поява третьої редакції (XV ст.) пов’язана з перекладом *Уставу* прп. Атанасієм (бл. 1340–після 1410), ігуменом Висоцького монастиря (м. Серпухів, Московська обл., РФ), учнем прп. Сергія, ігум. Радонежського у Константинополі (тепер м. Стамбул, Туреччина). Ця редакція відома як *Око Церковне* у списку 1409 р. Рукописи четвертої редакції (з др. тр. XV ст.) розпочиналися розділом, як повинен ігумен точно дотримуватися і виконувати приписи *Уставу*, після цього містився Устав церковним службам, Маркові глави та інші розділи[34]. Дослідник стверджував, що кодекси XVI–XVII ст. за викладом основних частин змісту можна відносити до третьої та четвертої редакцій тексту. Однак, за наявним дослідницьким матеріалом, виділити ці редакції неможливо, адже з розвитком книжності XVI–XVII ст. кожен кодекс може бути унікальною редакцією *Єрусалимського Уставу* залежно від локальних еклезіологічних потреб.

Найперша група *Уставу*, яка, за власною класифікацією, віднесена до першої групи змістів, репрезентована п'ятьма списками перш. – ост. тр.

34 Мансветовъ И. Церковный уставъ (Типикъ), его обозренiе и судьба въ греческой и русской церкви. Москва, 1885. С. 271–281.

XVI ст.[35] і одним – перш. тр. XVII ст.[36], які наближені за своїм складом і структурою до сербської редакції[37].

Зміст цих рукописних пам'яток можна поділити на дві частини: основну та додаткову.

Основна частина *Єрусалимського Уставу* призначена для пояснення та регламентації різноманітних богослужінь церковного року і складається із самого Уставу церковної служби, Місяцеслова (календарна частина), послідувань у період Чотиридесятниці (богослужіння від Неділі про митаря та фарисея до п'ятниці шостої неділі Великого посту), П'ятидесятниці (служби від Лазаревої суботи до Неділі всіх святих) та Петро-Павлівського посту (богослужіння від понеділка 9-ї Неділі після Великодня до 29 червня за старим стилем).

Текст основної частини розпочинається переліком глав Уставу церковним службам під заголовком: «Главизны еже въ настоѧщен сен книѕѣ»[38], які призначені для зручності у користуванні книгою «ради скораго ѡбрѣтенїѧ оукаѕы», як зазначається в одному із кодексів[39]. У двох рукописах[40] перелік глав відсутній, що спричинено втратою аркушів на початку блока. Наступні підрозділи містять переліки рубрик послідувань із *Мінеї* та *Тріодей*: «Ѹказь ѡ еже въ минен възѡбраженымь», «Ска еже въ все триѡди слоужбы»[41]. У кодексі 1594 р. із фондів ЛННБ аркуші з переліком глав послідувань із *Мінеї* втрачено, є лише: «Ска еже въ все триѡди слоужбы»[42]. Після вказаних переліків подано розділ Уставу церковній службі, який у групі цих кодексів записано як «Типик црковнѣи слоубѣ Иже въ ієрлмѣ стыѧ лавры. Прпбнаго ѡца нашего савы. Сїе послѣдованїе бываетъ, И въ прочїи ієрлмскыхь стхь ѡбителїи»[43]. Цей розділ містив такі приписи:

1. Оука ѡ малѣи верни
2. Оука, ѡ бдѣнїи, о велицѣи верни, и оутрени нелнѣи
3. Вьображенїе бдѣнїѡм вьселѣтным
4. Потребно е вѣдати. како подобаеть пѣти ѱалтрь въ все лѣто
5. Подобаеть вѣдати. како звонити на всѧкъ днь. здеже оуказ ѡ верни и оутрени, днемъ седмичным. В ни же поем. аллоуа

35 ЗОКМ. Спр. 8436; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 25; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III; НМЛ. Спр. Ркк-659.

36 НМЛ. Спр. Ркк-412.

37 Российская национальная библиотека. Отдел рукописей (дальше – РНБ). Ф. 777. Собрание рукописных книг. П. Н. Тиханова. Оп. 3. Д. 476. Устав церковный Иерусалимский с дополнительной статьей, XV в., 294 + IV л.

38 ЗОКМ. Спр. 8436. Арк. 1–3 зв.; ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 1–2; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III. С. 1–6; НМЛ. Спр. Ркк-659. Арк. 1–2.

39 ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 1.

40 Там само. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 25; НМЛ. Спр. Ркк-412.

41 ЗОКМ. Спр. 8436. Арк. 3 зв.–6 зв.; ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 2–3; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III. С. 7–15; НМЛ. Спр. Ркк-659. Арк. 2 зв.–4.

42 ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 2–3.

43 ЗОКМ. Спр. 8436. Арк. 8–48 зв.; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 1–20 зв.; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 3 зв.–26 зв.; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III. С. 17–102; НМЛ. Спр. Ркк-412. Арк. 1–23, Спр. Ркк-659. Арк. 4 зв.–26.

6. О прокимнехъ, и о аллилуиаре, и о апостле еже въ бдение и на трапезе чтение и како свършатися подобаетъ и о малей вечерни како подобаетъ петися въ всей седмици егда несъ празноуем стый Подобает ведати, яко длъжно есть конона рхъ. посем створить поклонение, и начати конархати
7. Подобаеть ведати, когда кадитї иерею
8. Подобает ведати, како кадити иерею, или дьяконоу
9. Ведоможе боуди, како подобает пети слоужбоу от новыя недели. до пендикостии
10. О слоужбе соуботнеи, о вечерни. и о оутрени. и о литоургиi. егда поем, богъ господь
11. О днехъ седмици како поются, иже въ октоисе, с минеом
12. О стемь имоущим полиелеос. и празноуемоу. на. и. аще слоучится в соуб
13. Подобаеть ведати. яко слоучится в соуб, препразньство. или попразньство
14. О еже нетворити беседы въ церкви
15. О еже како чтоутся евангелиа. того сказаниа
16. О стей м тници рожьства христова. и о посте святыхъ апостолъ
17. О тропаре павечерни препразденствены. и попразденствены и святым и о дневны яже въ седмицы
18. О еже како прочитаются евангелиа и тех сказы всего лета
19. О еже како подобаеть Великаго василиа литоургиа съвръшат
20. О еже како подобает прочитатися оутрьним евангелиам от пасхы до пендикости
21. Како подобаеть имети боудилника
22. Подобает ведати. яко всегда поемь на павечерни канон молебенъ пресвятей богородици
23. О празднице богородици
24. О отдании празником пречистей богородици
25. О владычних праздников
26. О отданiи владычних праздников
27. О отданiи владычних праздникъ
28. О препразньстви и попразньстви владычних. аще слоучится в неделю
29. О препразньствены. и попразньствены. кондаков, глаголемых в неделю. вместо. ипакоя гласоу

30. Ѻ двою ст҃ы имѹщи. два. тро҆пр҃ѧ
31. Ѿ препрастве́ны и попрастве́ны. тропре
32. Ѿ трѡпре влчни праздникь
33. Ѿ трѡпре препрастве́ны и попрастве́ны
34. Ѿ препрастве́ны, и попрастве́ны. каноне
35. Ѿ двою сты имѹщих два кѡ
36. Ѿ препразньстви и попраднь́стви аще слоутсѧ съ двѣма ст҃ыма в нелю
37. Ѿ ст҃ѣмь имоущим бдѣнїе, аще прислоучитсѧ в нелю
38. Ѻ ст҃ѣм имѧщим полїелеѡ, и праздноуем на ѕ҃ аще слоучитсѧ в нелѧ
39. Ѻ ст҃ѣм празноуемоу на ѕ҃ аще слоучатсѧ в нелѧ
40. Ѿ препраздньствены влчны празникъ аще слоутсѧ в нелю
41. Пѡбаеть вѣдати, ꙗко аще слоучитсѧ стыи в соуботоу. имѣѧ и полиелеѡ. и празноуеть. на. и҃.
42. Пѡбаеть вѣдати, ꙗко аще слоучитсѧ стыи в соуботоу. имѣѧи тропарь
43. Ѿ ст҃ѣмь празноуемѣм на и҃ аще слоучитсѧ в сре, или в пѧк, имѣѧи полиелеѡ
44. Ѻ ст҃ѣмь праздноуемѣм на ѕ҃ имѧщим полїелеѡ
45. Ѿ првы богорѡчнѣ, како глютсѧ в соуботоу или в нелю
46. Ѿ ст҃ѣмь имоущим выхѡ
47. Ѿ еже не стихословим, кога, гдѣ поем
48. Ѿ еже когда поеть чтнѣйшю. и кога не поетсѧ
49. Ѿ еже како бываеть исхоженїе, и кога не бываетъ

Нк. Чор. Ѿ еже како пѡбает быти в пѧк, веръ, ѡ оусопши послѣванїе

Нк. Чор. Ѿ еже како вжигаютсѧ свѣщи въ црькви на празникы. и на всѧкь днь

Нк. Чор. Ѿ житїи рекше ѡ пощенїи. разрѣшенїю всего лѣта

Розділ Уставу церковної служби досліджуваного рукопису складається із 50 нумерованих глав і трьох додаткових з індексом «Нк. Чор.», які можна поділити на три категорії за джерелами походження. Першу категорію становлять глави

з номерами 1–23, які присвячені загальному порядку богослужінь із обґрунтувальними статтями до них і які є оригінальною частиною тексту. До другої категорії належать гл. 24–50, взяті із другої частини Маркових глав, їх ще називають Глави Марка ієромонаха. Вони містять вимоги щодо порядку звершення служб у випадках збігу нерухомих церковних свят із рухомими, із днями тижневого та річного богослужбових кіл. Вказівки Маркових глав полягають у поєднанні послідувань *Мінеї* з послідуваннями *Тріоді пісної* чи *Тріоді цвітної*[44]. Ще три рубрики із позначенням «Нк. Чор.», за твердженням І. Мансвєтова[45], походять із *Тактикона* Никона Чорногорця. *Тактикон* – це збірник правил, написаний монахом Никоном Чорногорцем (Дивногорцем) наприкінці XI ст. Книга за своїм характером належить до компілятивного жанру. Вона містить 40 слів (глав), які стосуються приписів стосовно чернечого та літургійного життя, роздумів автора про Православну Церкву, про її потреби і виклики, а також про неправославних християн[46]. На думку І. Мансвєтова, перша із цих рубрик: «Ѿ ѐже како подобаетъ быти в пѧк, верх, ѡ оусопших послѣдованїе» походить із південнослов'янських рукописів, а сам обряд згадується в *Хіландарському Уставі* 1331 р. Точного відповідника другій рубриці: «Ѿ ѐже како вжигаютсѧ свѣщи въ цркви на празднікы. и навсѧкь днь» він не визначив. Як вважав дослідник, третя рубрика: «Ѿ житїи рекше ѡ пощенїи. разрѣшенїю всего лѣта» складена на основі текстів Никона Чорногорця і послання Константинопольського патріарха Миколая[47]. На мій погляд, позначення перед згаданими рубриками можуть читатися як скорочення від грецької форми імені Никона Чорногорця (Дивногорця) – Νίκωνος τοῦ Θαυμαστορείτου, тобто вони є скороченим посиланням на цього автора[48].

Значну частину змісту цієї редакції *Єрусалимського Уставу* становить Місяцеслов, який називають частинами деяких богослужбових книг. Вони містять календар церковних свят із визначенням їх класифікації, пасхалію, індиктіон, а також змінні частини деяких богослужінь річного кола та інформацію щодо днів літургійного року загалом[49].

44 Полный православный богословскій энциклопедическій словарь: в 2 т. Санктъ-Петербургъ, 1913. Т. 2. Стб. 1557.

45 Мансветовъ И. Церковный уставъ (Типикъ). С. 276.

46 Полный православный богословскій энциклопедическій словарь. Стб. 1666.

47 Мансветовъ И. Церковный уставъ (Типикъ). С. 278–279.

48 Волощенко С. Єрусалимський Устав XV століття у колекції Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. *Konštantínove listy.* Nitra, 2019. Vol. 12. Is. 1. P. 106.

49 Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології. Львів: Свічадо, 2001. С. 76.

Цей розділ у досліджуваних кодексах подано під назвою: «Послѣдованїе црковнаго пѣнїа. и събранїа въселѣтнаго. начьнше ѿ мца сеп҇теврїа, до мца авгоуста»[50]. Під час дослідження місяцесловної частини встановлено повну відсутність імен києво-руських святих, тобто подвижників із теренів Київської митрополії, а також після реорганізації митрополії та виокремлення з її складу Московської митрополії (з 1458 р.) й російських подвижників.

Наступним обсяговим розділом, який становить основну частину кодексів, є послідування у період від Неділі про митаря та фарисея до Неділі Всіх святих, який називається Чотиридесятницею та П’ятидесятницею: «Слꙋжба стыѧ и великыѧ м цѧ»[51]. У рукописах також подано приписи стосовно Апостольського посту (Петропавлівський піст), який хронологічно триває від понеділка через тиждень від свята Пресвятої Трійці (понеділок після дев’ятої неділі Пасхи) і завершується у день пам’яті апостолів Петра і Павла (29 червня / 12 липня): «О слоѵѣ и жителствѣ стго поста Стхь аплъ»[52].

Додаткова частина змістів кодексів першої групи починається із загальної служби святим: «Оуказь, ѡставшим апломь, и Еѵлїам не празноуемым Стым»[53], продовжується двома рубриками із приспівами (припілами) до тропарів на утрені: «Припѣла на всѧкы влчних и бгоро́чни празник» і «Припѣла дрꙋгїѧ припѣвающе на д и пѣсни влчни и бчны празнїи»[54]. Наступні розділи об'єднують: «Сїе последованїе прѣѧхѡм ѿ типика їерлмьскаго»[55] і «Ѿ събранїа рекше ѿ типика стыѧ гѡры»[56]. Словом про мовчання прп. авви Григорія Сінаїта (1268–1346): «Сло ѡ мльчанни авва григорїа синаита»[57] завершується зміст кодексів, які належать до цієї групи. Виняток становить рукопис 1594 р.[58], який продовжується додатковими статтями, зокрема правилом стосовно читання *Псалтиря:* «Правило хотѧщим држати ѱалты въ сихастїи» і текстів тропарів: «Тропрѣ въскрныѧ

50 ЗОКМ. Спр. 8436. Арк. 49–269; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 21–135 зв.; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 27–144 зв.; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ. С. 103–514; НМЛ. Спр. Ркк-412. Арк. 24–160 зв., Спр. Ркк-659. Арк. 27–135 зв.

51 ЗОКМ. Спр. 8436. Арк. 269 зв.–355; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 136–183 зв.; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 145–190 зв.; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ. С. 515–678; НМЛ. Спр. Ркк-412. Арк. 172–201 зв., Спр. Ркк-659. Арк. 136–174 зв.

52 ЗОКМ. Спр. 8436. Арк. 355–357 зв.; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 183 зв.–186; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 190 зв.–191 зв.; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ. С. 678–682.

53 ЗОКМ. Спр. 8436. Арк. 357 зв.–359 зв.; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 186 зв.–187 зв.; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 192–192 зв.; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ. С. 682–686.

54 ЗОКМ. Спр. 8436. Арк. 360–363 зв.; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 187 зв.; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 193–195.

55 ЗОКМ. Спр. 8436. Арк. 364–368 зв.; ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 195–198; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ. С. 689–698.

56 ЗОКМ. Спр. 8436. Арк. 368–381; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 188–189 зв.; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 198 зв.–207 зв.; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ. С. 698–722.

57 ЗОКМ. Спр. 8436. Арк. 381–383 зв.; ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 208; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ. С. 722–723.

58 ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48.

ѝпа́кое ѝ бг҃оро́дчнн», «Тропрѣ дн҃евныа̀ пре́ вса̀ се́мнцю», «Бг҃оро́дчны́ ѝ крⷭ҇тꙋ бг҃оро́дчныи проти́воу гла́соу тропре́м дн҃е́вном не прилꙋчи́вшагоса стг҃о», «Бг҃оро́дчны́ ѝ крⷭ҇тꙋ е̑ ѝныа. противꙋ тропреѐ гл҃ма ст҃мꙋ прилоу́-ша́са стг҃о въ кън дн҃ь»[59]. Переписувачем цього кодексу також уміщено календарні таблиці та пасхалію на арк. 215–223 зв.

Другу групу за особливостями змісту становлять 27 списків *Єрусалимського Уставу*, у яких розділ Уставу церковних служб складається із 67 глав. Ці рукописи за хронологією створення належать до ост. тр. XV ст.[60], XVI ст.[61] і перш. тр. XVII ст.[62]

Текст цих рукописних пам’яток можна поділити на вступну, основну і додаткову частини. Склад змісту цієї групи *Єрусалимських Уставів,* на відміну від попередніх, має вступні розділи, які вміщено перед основною частиною пам’яток. Це – передмови до книг, які по-різному називалися: «Предисловїе въ настоꙗщꙋю книгоу»[63] чи: «Оу̓пова́нне по вѣ́ре ѝмѣ́а. косноу́х же са трꙋдолю́бне кни́зе се́н. оу̓ста́въ е́сть ѿко цр҃ко́вное. избра́нъ ст҃ы́мн ѿц҃ы»[64]. За цим розділом, у двох рукописах ост. тр. XVI ст. із фондів ІР НБУВ записано повчання: «Поу̓че́нне ст҃ы а́пл҃ъ. Ѝ ст҃ы бг҃оно́сны ѿц҃ъ. Ѝ прпⷣбны ѿбщежи́телны вели́ки ѿцъ ст҃ы. о̑ типи́ко извѣ́стно»[65]. У п’яти кодексах наявний розділ, що стосується обов’язків настоятеля монастиря, який повинен із точністю виконувати приписи *Уставу*: «Съ Бо́гом начина́етсꙗ Оуста́въ Цр҃ковный. прпⷣбнаго ѿц҃а нш҃го Са́вы. Ѿ е̑же съ вса́кнм тща́нїм храни́ти Настоꙗ́телю, не презира́ти в Оуста́вѣ положе́нна вса̀»[66].

Основна частина кодексів починається переліком глав: «Главнъзны̑ сꙋщим оу̓казанїем, в̓ настоꙗ̓щей сеѝ книзѣ»[67], після чого подано їх текст під заголовком: «Оу̓ставъ ѡ̓ цр҃ко́внѣи̓ слоужбѣ, ѝже въ ї̓е̓рⷭ҇лнмѣ ст҃ыꙗ̓ лавры̑. прпⷣѡбна́го ѝ бг҃оносна-го ѿц҃а нашего савы̀, сїе възслѣⷣванїе бываеⷮ, ѝ въ прочи ѝ̓е̓рⷭ҇лмьскы ѿби-телиѝ»[68]. Устав церковним службам складається із 40 гл. попередньої групи *Єрусалимського Уставу* та трьох рубрик із *Тактикону*. Таким

59 ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 208 зв.–214 зв.

60 НМЛ. Спр. Ркк-853.

61 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 74л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 304, Спр. 698; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 83, Спр. 100; НМЛ. Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-202, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-406.

62 ЗОКМ. Спр. 438; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359; Ф. 301. Спр. 195л; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 26; Спр. 364; Ф. 3. Спр. 80, Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80; ЛІМ. Спр. 111; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-283, Спр. Ркк-296.

63 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 80. Арк. 6–7 зв.; НМЛ. Спр. Ркк-296. Арк. 46–48.

64 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18. Арк. 1–2; Спр. 19. Арк. 1–2 зв.

65 Там само. Спр. 18. Арк. 4 зв.–8; Спр. 19. Арк. 4–7 зв.

66 Там само. Ф. 301. Спр. 74л; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 304; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80, Спр. 83; НМЛ. Спр. Ркк-406.

67 ЗОКМ. Спр. 438; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359; Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 195л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 80, Спр. 304, Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80, Спр. 83; ЛІМ. Спр. 111; НМЛ. Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-406, Спр. Ркк-853.

68 ЗОКМ. Спр. 438; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359; Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 195л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 26, Спр. 364; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 80, Спр. 304, Спр. 689, Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80, Спр. 83, Спр. 100; ЛІМ. Спр. 111; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-202, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-283, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-406, Спр. Ркк-853.

чином до переліку цього розділу не ввійшли 10 гл. із відповідного розділу першої групи: «Взображеніе бдѣніѡм всєлѣтныи» (гл. 3), «О прокимнѣхъ, и о аллилѹіарѣ, и о апⷭ҇тлѣ еже въ бдѣнѣе и на трапезѣ чтенⷷ҇ и како свршатиса подобаетъ и о малѣи вечерни како подобаетъ пѣтиса въ всеи седмици егда нѣсъ празноѹем стыи» (гл. 6), «О стѣи м тници рожьства хва. и о постѣ стхъ аплъ» (гл. 17), «О трѡпре павѣрни препраздеництвны. и попраздеництвны и стым и о дневны иаже въ семицы» (гл. 18), «О еже како прочитаютса еѵліа и тѣ сказы всего лѣта» (гл. 19), «О еже како побаеть Великаго василіа литѹргіа свршат» (гл. 20), «О еже како побаєт прочитатиса оутрьним еѵліам ѿ пасхы до пендикости» (гл. 21), «О стѣм имащим поліелеѡ, и праздноѹем на ѕ аще слоучитса в нела» (гл. 39), «О стѣм празноуемѹ на ѕ аще слоучатса в нела» (гл. 40), «О стѣмь праздноуемѣм на ѕ имащим поліелеѡ» (гл. 45).

Натомість до змісту розділу було включено нові 24 глави: «Вѣдомо да боудеть. како подобаєть пѣти молебн. за вса прошеніе» (гл. 44), «Ѡ литргіи» (гл. 45), «Ѡ житии ѡбщежителнаго пребываніа» (гл. 46), «Ѡ ѣсти и питии количьства и качства» (гл. 47), «Ѡ молчании на трапезѣ» (гл. 48), «Ѡ соущих в запрѣщении» (гл. 49), «Ѡ расоуженіи, ꙗстіа и питіа, ѡбщежителныѧ потребы всеа братскыѧ» (гл. 50), «Ѡ постѣ, в ниже оукаꙁ, и расоуженіе, ѡ пищи и питіи» (гл. 51), «Ѡ еже непобаєт въ ѡбщемжитіи, комоуждо ѡсобь в кельи своеи правило држати. пѣти пслмы или иноу слоужбѹ кромѣ расоуженниа настоащаго» (гл. 52), «Ѡ еже побаєт, кромѣ ѡбщіа трапезы. ѡсобы ꙗсти комоу в кельи своеи без рассѹженіа настоащаго» (гл. 53), «Ѡ помываніи оустом, іерею. и прочим братіи» (гл. 54), «Ѡ соущих же в болѣзни, и еще ж и ѡ старцех» (гл. 55), «Ѡ одежах и ѡ обоущіи. и всеи телеснѣи потребѣ» (гл. 56), «Ѡ хотащих ѿходити ѿ обители, и ѿ братьства разлоучитиса» (гл. 57), «Ѡ слоужителех. и прочем пребываніи братіам» (гл. 58), «Ѡ слоужбах тажкых» (гл. 59), «Ѡ домоу ѡсобном въ ѡбители, и деже подобаеть собиратиса всѣм роукодѣлателем» (гл. 60), «Ѡ еже кононархоу подобаеть чьсти въ трапезѣ братіам ꙗдоущим» (гл. 61), «Ѡ еже подобаєт всѣмь братіамь роукодѣльствовати» (гл. 62), «Ѡ стаженіе чюжих троудовъ» (гл. 63), «Ѡ по-

стѣ пртыя бца» (гл. 64), «В наверін оуспенія престыя бца. пищи качьства» (гл. 65), «Ѿ преставльшися братія» (гл. 66), «Ѿ празднико вни же поется Бѣ гь» (гл. 67). Варто відзначити, що 56-та гл. відсутня у кодексі перш. тр. XVII ст.[69], а в іншому рукописі, переписаному у тій же частині сторіччя, додано додаткову 68-му гл.: «О еже како вслѣдованіе имать бывати, на ѿсѣченіе чтныя главы і на воздвиженіе»[70], тобто послідування у день пам'яті Усікновення голови прор. Йоана Хрестителя (29 серпня/ 11 вересня) й у дванадесятий празник Воздвиження чесного Хреста Господнього (14/27 вересня).

Перша частина глав, під номерами 1–16, присвячені загальному порядкові богослужінь, як і гл. 1–23 із попередньої групи змісту, містять їх пояснення і є оригінальними частинами тексту. Гл. 17–40 перейняті з другої частини Маркових глав, а гл. 45–67, за твердженням І. Мансвєтова[71], походять із *Тактикона*. Йдеться про дисциплінарні приписи, які стосуються особливостей чернечого життя, скомпоновані з першого Слова (глави) Никона Чорногорця. Вдалося точно встановити походження дев'яти глав. За співставленням тексту, глави із номерами 45, 47, 49, 53, 54, 56, 58, 64 і 67 рукописів співвідносяться із відповідними рубриками у списках *Тактиконів* XVI–XVII ст.[72] Однак решта глав (46, 48, 50–52, 57, 59–63, 65–66) наразі не ідентифіковані за доступними рукописними джерелами. Джерела написання гл. 41–43 ідентичні своїм відповідникам у попередній групі змісту, тобто три рубрики після 50 гл. із Никона Чорногорця, а 44-та гл. має загальнолітургійний зміст[73].

Багато місця відведено місяцесловній (календарній) частині: «Послѣдованние црковнаго пѣния, и собранія всельтнаго. Ѿ мца септеврія, до мца авгоу»[74], у якій на відміну від попередньої групи змістів, уміщено чимало імен києво-руських святих, про що детально йтиметься після характеристики усіх груп за особливостями аду.

Як і у першій групі, друга також містить послідування Чотиридесятниці й П'ятидесятниці: «Вослѣдованіе стыя великія м. цн»[75]

69 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 80.

70 Там само. Спр. 1258.

71 Мансветовъ И. Церковный уставъ (Типикъ). С. 276.

72 НБ ЛНУ. Од. зб. 194 IV. Тактикон Никона Чорногорця, XVII ст., 530 с.; Российская государственная библиотека. Отдел рукописей (дальше – РГБ). Ф. 304 I. Главное собрание библиотеки Троице-Сергиевой лавры. Д. 211. Никона Черногорца Тактикон, XVI в., 406 л.; Д. 212. Никона Черногорца Тактикон, XVI в., 411 л.; Д. 213. Никона Черногорца Тактикон, XVI в., 508 л.

73 Мансветовъ И. Церковный уставъ (Типикъ). С. 278–279.

74 ЗОКМ. Спр. 438; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359; Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 195л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 26, Спр. 364; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 80, Спр. 304, Спр. 689, Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80, Спр. 83, Спр. 100; ЛІМ. Спр. 111; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-202, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-283, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-406, Спр. Ркк-853.

75 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359; Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 195л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 26, Спр. 364; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 80, Спр. 304, Спр. 689, Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 83, Спр. 100; ЛІМ. Спр. 111; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-202, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-283, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-406, Спр. Ркк-853.

Петропавлівського посту: «Зачало стаго поста сты апл҃ъ»[76]. У двох кодексах др. тр. XVI ст. із колекцій ЛННБ[77] і ІР НБУВ[78] основна частина також містить *Часослов*, до складу якого входять послідування опівнічниці, утрені, вечірні, повечір'я великого та малого[79], а також часів (шостого та дев'ятого), обідниці[80].

Додаткову частину кодексів становлять рубрики із текстами різноманітних тропарів: загальних, богородичних, іпакоїв, світильних, воскресних, повсякденних й окремим святим:

«Трѡпрн ѡбщїн»[81], «Бгородочны поемы на слава. и ны. по тропаре стымъ»[82], «Пдобаеть вѣдати, аще е, троп, тоестсѧ на оутрнн. бз гь.»[83], «Тропарн вскрнс богрочны нпакон на н гласо»[84], «Трѡпрн. и кѡдкн. и свѣтїлны. днвныѧ»[85], «Оукаꙁ ѡставшнм аплѡм и еѵалїем не празднѹемым стым»[86].

Уміщено також прокимени воскресні та повсякденні з відповідними алилуаріями, повсякденні антифони, троїчні пісні, а також тексти відпустів на богослужіннях:

«нзвѣстно расѹднхом. оуказанїе н въ ѡсмогласнцѣ гласы. н оутренн еѵалїем въскрныи, н аплмъ. н еѵалїем на лнтргїа»[87], «прокмены въскрныа. н аллоуга. ѡсмн гласо»[88], «прокмены н аллоуга. дневны»[89], «антифны повсѧ днн»[90], «пѣснн тройчнн»[91], «пдобает вѣдати како дол жно нерею ѿпоус творнтн»[92], «Потребно е, н должно вѣдатн. ѡ остан це оуставa. о ноужны потреба црковны. въ всѐлѣто»[93].

76 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359; Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 195л; Ф. 302. Спр. 17; Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 26; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 80, Спр. 689, Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80, Спр. 83; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-853.

77 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33.

78 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 74л.

79 Там само. Арк. 11–27; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33. Арк. 1–79 зв.; Рудейко В. Часослов за каноном лаври святого отця нашого Сави: Впровадження. Переклад. Коментарі. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2016. 240 с.

80 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 74л. Арк. 2–10 зв.

81 НМЛ. Спр. Ркк-853.

82 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 195л; Ф. 302. Спр. 17; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 80, Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80; ЛІМ. Спр. 111; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-283, Спр. Ркк-853.

83 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5; Ф. 3. Спр. 304; НМЛ. Спр. Ркк-853.

84 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359; Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 195л; Ф. 302. Спр. 17; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5; Ф. 3. Спр. 304, Спр. 689, Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80, Спр. 83; ЛІМ. Спр. 111; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-853.

85 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 195л; Ф. 302. Спр. 17; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5; Ф. 3. Спр. 80, Спр. 304, Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80, Спр. 83; ЛІМ. Спр. 111; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-853.

86 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359; Ф. 301. Спр. 195л; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 364; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 80, Спр. 689, Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80, Спр. 83; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-853.

87 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359; Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 195л; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33, Спр. 304, Спр. 1258; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-853.

Окрему увагу деякі переписувачі відводили поясненням, як має відбуватися служіння литії на великих полієлейних вечірнях: «Пѡбаєт творити лиѵтїю є҃ є҃ исхожение». Ця рубрика вміщена у кодексах др. та ост. тр. XVI ст., які зберігаються тепер у колекціях ЛННБ і НМЛ[94]. Додаткова частина рукопису др. тр. XVI ст. містить кілька рубрик, присвячених служінню загальних служб: «Слѹба повсѧ вѡскрнїа», «Стры повсѧ днн», «Канѡ повсѧ днн» або молебні співи Богородиці, які називають параклисом: «Чн чтномѹ параклисѹ прчтѣи влчци нашеи бцн»[95]. Деякі рукописи містять послідування за упокій душ померлих християн: «Слѹжба ѡбща оусопшим»[96], «Ѡ еже како пobaeт творити литеи заоусопшн снце творим литею спрѣ мltвоу»[97] і «Мltва над колнвом стим: кѹтїею»[98]. У кодексах др. тр. XVI ст. можна знайти правила, як користуватися *Псалтирем* у період Чотиридесятниці: «Оуказъ како четсѧ ѱалтырь в Пост велик»[99], приписи стосовно таїнства сповіді: «Послѣдованїє ѡ исповѣданїи»[100], а у рукописі ЛННБ того ж часу створення – необхідні молитви при прийнятті таїнства євхаристії (причастя): «Вѣслѣдованїе стго и бжтвнаго причащенїа»[101]. Манускрипт перш. тр. XVII ст. містив пояснення та приписи, які стосувалися Ісусової молитви: «Истолковано. мltва. ісѹва. гн іс хе бе, ншь помилѹи на. Аминь»[102].

Декілька кодексів *Єрусалимського Уставу* мають пояснення пасхалії, тобто приписів як можна визначити дату Великодня (Воскресіння Господнього або Пасхи Христової) та свят пасхального періоду. Рукопис перш. тр. XVI ст. уміщає подібний розділ під назвою: «Нчало паскалїи преложно на ѡсмѹю тысащѹ лѣт», у якому пояснено, як визначати день Пасхи у період 1491–1562 рр.[103] Матеріалом для визначення Великодня слугували також різноманітні календарні таблиці:

88 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5; Ф. 3. Спр. 304, Спр. 1258; НМЛ. Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-853.

89 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33, Спр. 1258; НМЛ. Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-853.

90 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359; Ф. 301. Спр. 195л; Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 304, Спр. 689, Спр. 1258; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-853.

91 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359; Ф. 301. Спр. 74л.

92 Там само. Ф. І. Спр. 5359; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Ф. 3. Спр. 33, Спр. 304, Спр. 1258; НМЛ. Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-853.

93 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19.

94 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5; Ф. 3. Спр. 304; НМЛ. Спр. Ркк-222.

95 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33. Арк. 361–390 зв.

96 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 74л.

97 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 689, Спр. 1258.

98 Там само. Спр. 1258.

99 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 74л. Арк. 336–336 зв.

100 Там само. Арк. 334–335 зв.

101 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33. Арк. 398–418 зв.

102 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 17. Арк. 469 зв.–470 зв.

103 Там само. Арк. 448–469.

«Кр҃ѹ слн҃цѹ на, кн҃, лѣтъ»[104], «Кр҃ѹ лѹнѣ на д҃і лѣтъ. И па҃ха жидомъ»[105], «Скара пасхалїи неисходимаѧ»[106], «лоуное теченїе»[107], «Клю҃. алфа»[108], «Рѹка дамаскинова», «Границa мраж семаго собора», «Сей оубо седмочисленникъ, оуказоуетъ двѹ надесѧтимъ Мцамъ, книжнимъ Первый, день»[109].

У кодексі ост. тр. XV ст. із колекції НМЛ переписувач окрему увагу приділив деяким частинам служб Страсного тижня, навів текст Херувимської пісні у велику суботу: «Да молчит всяка плоть человеча» (В сѹб, великоую. херѹвимскаıа пѣ на литргїи), а під ним і традиційного – «Иже Херувимы тайно образующе» (пѣ херѹвимска)[110]. У ньому записано також чин умивання ніг святителю чи настоятелю монастиря, який здійснюється у Страсний четвер після заамвонної молитви на літургії: «Пѡобаеть вѣдати, ѿе како оумыванїе творити стлю, или в коеи ѡби_тели наставнико»[111]. У манускрипті вміщено також тексти приспівів (припіл) Великої суботи на утрені: «Припѣл великыıа соу҆ты»[112]. Наприкінці кодексу переписувачем записано, як має відбуватися похорон духовенства та мирян, чин хрещення, сповіді та причастя[113]. У цьому рукописі подано відповідні молитви над коливом (кутею): «молитва на коутїею вьчть» і перед замішуванням хліба: «Пѡбает вѣдати, ıако длъжно есть и ѡ си послѣдовати преданїю ве_ликы ѡбщежителны началникъ. внега бываеть възмѣ_шенїе хлѣбом»[114]. Остання молитва також міститься в рукописі др. тр. XVI ст. із фондів ЛННБ[115].

У трьох рукописах тексти другої групи *Єрусалимських Уставів* за особливостями змісту завершуються різноманітними повчаннями про християнське життя мирян[116], «Миръ стїи чл҃цы»[117] і приписів щодо чернечого служіння: «Преданиѐ. по оуставоу пребывающїим инокѡм скитскаго житїа»[118].

До третьої групи змістів зараховано 18 рукописних пам'яток, у яких розділ Уставу церковній службі містить 44 гл. Це кодекси, переписані у XVI ст.[119] і перш. тр. XVII ст.[120]

Репрезантативною характеристикою цієї групи є те, що більшість кодексів *Єрусалимського Уставу* розпочинається розділом із зауваг і рекомендацій настоятелю чернечої обителі з вимогами дотримуватися норм приписів *Уставу*:

104 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33. Арк. 396, Спр. 80. Арк. 202 зв., Спр. 1258. Арк. 243.

105 Там само. Спр. 80. Арк. 203.

106 Там само. Спр. 1258. Арк. 243 зв.–244.

107 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 17. Арк. 470 зв.–475 зв.; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 80. Арк. 205–206.

108 Там само. Спр. 33. Арк. 390 зв.–396; Спр. 80. Арк. 202.

109 Там само. Арк. 203–204.

110 НМЛ. Спр. Ркк-853. Арк. 420–420 зв.

111 Там само. Арк. 421–424.

112 Там само. Арк. 424–424 зв.

113 Там само. Арк. 425 зв.–429.

114 Там само. Арк. 419–420, 420 зв.–421.

115 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33. Арк. 303–304.

116 Там само. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 364. Арк. 44–45 зв.

117 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 19. Арк. 398 зв.

118 Там само. Спр. 17. Арк. 374 зв.–447 зв.

119 Там само. Ф. 301. Спр. 193л, 194л; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

120 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759, Спр. 3945, Спр. 4054, Спр. 7503; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1281; НМЛ. Спр. Ркк-62; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

«Ѿ е҆ж со всѧкымъ тщанїемь хранити игꙋменꙋ. непрезирати во ѹставѣ. положенїа всѧ. и е҆ не пребывати е҆моу внѣ манастырѧ. кромѣ великиѧ нѹжа. и не имати е҆моу ѿ преданныѧ е҆моу дша»[121].

Подібно до попередніх груп змістів, основна частина третьої групи також розпочинається переліком глав Уставу церковним службам: «Главизны сѹщимъ ѹказанїемъ въ настоѧщей книзѣ сей»[122]. Після цього розділу, за логікою, вміщено й самі приписи щодо звершень богослужінь:

«Ѹставъ црковной слѹжбѣ и въ ї҆ерлмѣ стыѧ лавры. прпбнаго и бгоноснаго ѿца нашего савы. имѣа слоужбꙋ. и ѹставъ. црквный си и ѹставь и слꙋба бываеть. и въ прочїихъ сѹщи въ ї҆ерлме. чтны манастырѣ»[123].

Устав церковним службам цієї групи за складом із першої групи змістів перейняв 3-тю гл.: «Въображенїе бдѣнїомъ въсе лѣтны м» та 39 гл. із другої групи:

«Ѹказ ѡ малѣи вечерни» (гл. 1), «Ѹказ, ѡ бдѣнїи, ѡ великцѣи вечерни, и ѹтрени недѣлнѣи» (гл. 2), «Потребно е҆ вѣдати. како пѡбаеть пѣти ѱалтрь въ все лѣто» (гл. 3), «Пѡбаеть вѣдати. како звонити на всѧкъ днь. здеже ѹказ ѡ вечерни и ѹтрени, днемъ семичным. вни же поем. аллоуиа» (гл. 4), «Пѡбает вѣдати, ꙗко длъжно е҆сть кононархъ. поем створить поклоненїе, и начати конархати» (гл. 5), «Пѡбаеть вѣдати, когда кадити ї҆ерею» (гл. 6), «Пѡбает вѣдати, како кадити и҆ерею, или дьꙗконоу» (гл. 7), «Вѣдоможе боуди, како подобает пѣти слоужбоу ѿ новыѧ нелі. до пендикости» (гл. 8), «Ѿ днехъ седмици како пьютсѧ, иже въ ѿ, с минеѡм» (гл. 9), «Ѿ слоужбѣ соуботнѣи, ѡ вечерни. и ѡ ѹтрѣ. и ѡ литоургїи. е҆гда поем, бгъ гь» (гл. 10), «Ѿ стѣмь имоущим полиелеѡ. и празноуемоу. на. и. аще слоучитсѧ в сꙋб» (гл. 11), «Пѡбаеть вѣдати. ꙗко слꙋчитсѧ в сꙋб, препразньство. или попразньство» (гл. 12), «Ѿ е҆же нетворити беседы въ црквни» (гл. 13), «Ѿ е҆же како чтоутсѧ е҆ѵалїа. того сказанїа» (гл. 14), «Како пѡбаеть имѣти боудилника» (гл. 15), «Пѡбает вѣдати. ꙗко всегда поемь на паверниа канѡ молебенъ престѣи бци» (гл. 16),

121 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 4054; Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НМЛ. Спр. Ркк-62; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

122 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НМЛ. Спр. Ркк-62.

123 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759, Спр. 3945, Спр. 4054, Спр. 7503; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1281; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

«Ѿ є҆́же ка́ко подоба́єтъ бы́ти в па́схѣ, вѣ́рꙁ, ѡ҆ оу҆со́пшихъ послѣ́дованїє» (гл. 41), «Ѿ житїи рекше ѡ҆ пощенїи. разрѣшенїю всего лѣта» (гл. 42), «Ѡ єже како подобаєт вжигати свѣща на праꙁдники и҆ въ прочаѧ дни» (гл. 43), «Вѣдомо да боудеть. како подобаєть пѣти молебенъ за всѧкое прошенїє» (гл. 44), «Ѿ литоургїи» (гл. 45), «Ѿ житии ѡбщежителнаго пребыванїѧ» (гл. 46), «Ѧсти и питии количьства и качества» (гл. 47), «Ѿ молчаньи на трапезѣ» (гл. 48), «Ѿ соущихъ в запрещении» (гл. 49), «Ѿ разсоуженїи, ѧстїѧ и питїѧ, ѡбщежителныѧ потребы всеѧ братскыѧ» (гл. 50), «Ѿ постѣ, в нихже оуказ, и разсоуженїє, ѡ пищи и питїи» (гл. 51), «Ѿ єже подобаєт, кромѣ ѡбщїѧ трапезы. ѡсобы ѧсти комоу в кельи своєи безъ рассоуженїѧ настоѧщаго» (гл. 53), «Ѿ помыванїи оустомъ, їєрею. и прочимъ братїи» (гл. 54), «Ѿ одежахъ и ѡ ѡбоущахъ. и всеи телеснѣи потребѣ» (гл. 56), «Ѿ слоужителехъ. и прочемъ пребыванїи братїамъ» (гл. 58), «Ѿ слоужбахъ тѧжкыхъ» (гл. 59), «Ѿ домоу ѡсобномъ въ ѡбители, и деже подобаєть ѡбиратисѧ всѣмъ роукодѣлателемъ» (гл. 60), «Ѿ єже подобаєт всѣмь братїамь роукодѣльствовати» (гл. 62), «Ѿ стѧженїє чюжихъ троудовъ» (гл. 63), «Ѿ постѣ пресвятыѧ бц҃а» (гл. 64), «В навечерїи оуспенїѧ престыѧ бц҃а. пищи качьства» (гл. 65), «Ѿ преставльшихсѧ братїѧ» (гл. 66), «Ѿ праꙁдникохъ вних же поєтсѧ бг҃ъ гь» (гл. 67).

До переліку розділу додалося 4 гл., які становлять у цій групі змісту 7-му гл.: «Ѡ кононарсѣ», 8-му гл.: «Єже когда ѿкрываютъ главы своѧ», 17-ту гл.: «Ѡ пекарни» і 19-ту гл.: «Ѡ начелнихъ лицѣ на вечерни».

Традиційною уже є наявність як у першій, другій, так і у третій групі календарної частини (Місяцеслова): «Послѣдованне црковнаго сьбранїа. по оуставоу иже въ їерлмѣ стыѧ лавры. преподобнаго и бгоносного ѡтца нашего савы»[124]. Значну частину складу кодексів присвячено послідуванням підготовчим неділям Великого Посту, самої Чотиридесятниці, а також періоду П’ятидесятниці: «Послѣдованїє стыѧ м҃ ницы»[125]. Залишається також незмінною наявність особливостей Петро-Павлівського посту: «Зачало стго поста стыхъ аплъ»[126]. Окрім згаданих постів, у кодексі перш. тр. XVII ст. присутні приписи послідувань Різдвяного посту, який ще називають Пилипівським, адже він починається у день пам’яті апостола Пилипа (15/28 листопада)

124 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759, Спр. 3945, Спр. 4054, Спр. 7503; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 193л, Спр. 194л; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1281; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

125 Там само.

126 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 4054; Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1281; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

й триває до Різдва Ісуса Христа (24 грудня/6 січня) та Успенського посту, присвяченого Успінню Богородиці, – розпочинається у день винесення чесних древ Животворящого Хреста Господнього (1/14 серпня) і завершується безпосередньо у день Успіння (15/28 серпня): «Ѿ сты҃ пóсте хв҃а рж҃тва и сты҃ ап҃лъ, и Ѹспенїю Престы҃ѧ Бц҃а»[127]. У п'яти рукописах XVI–XVII ст. подано Часослов із текстами богослужінь добового кола[128].

Цю групу змістів також репрезентує окремий розділ Маркових глав, які містять їх перелік: «Глáвы марка їеромонаха списанїю трⷣолюбезномоу, ѿ недовѣдомы оуставоу»[129] та безпосередні приписи під заголовком: «Марка їеромонаха списанїе трѹдолюбезно ѿ недовѣдомы оуставѹ»[130]. У двох попередніх групах текстів Маркові глави входили частково до Уставу церковним службам, а також містилися серед Місяцеслову, натомість у третій групі вони виділені самостійним розділом, який і завершує основну частину змістів *Єрусалимських Уставів*, віднесених до цієї групи.

Додаткову частину змістів пам'яток об'єднують рубрики, у яких подано тексти кондаків, тропарів, прокименів, алилуаріїв, а також антифонів, покажчиків читань *Євангелія* та *Апостола* під час богослужінь вечірні, утрені та літургії:

«Вѣдомо бѹди сїе. что рⷣи пишѹть конци въ оуставѣ»[131], «Бг҃ородичны поемыѧ. на слава і нн҃ѣ по тропарїи. сты҃м противѹ Глáса Тропарю»[132], «Тропари въскр҃ены. и ипакои, и прóкымены»[133], «Трóпари, и кондакы. и свѣтилна дн҃евныѧ. и сказанїе же на литаргїа. прокименом и ап҃лом. и аллоуїарем. и еѵа҃лїем, и причастном, всеѧ седмица»[134], «А се кондаки и тропаре которым сты҃м несѹтъ написаны оурядѹ во оуставе, и

127 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054. Арк. 273–280 зв.

128 Там само. Ф. 301. Спр. 193л; Ф. 311. Спр. 576; ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62.

129 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 4054, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 193л, Спр. 194л; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1281; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

130 Там само.

131 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 193л; Спр. 194л; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1281; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

132 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 193л, Спр. 194л; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

133 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 193л, Спр. 194л; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

134 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 193л, Спр. 194л; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

ты и҆ѡ҆брѣ́т во ѹ҆ста́ве се́м кото́ромꙋ ст҃о́мꙋ нѣ́т кѡ҆́ка и҆ тро́п҃рѧ»[135], «Пѣ́нїа́ тро́и҆чнаа́ на и҃. гласѡ»[136], «Ѹ҆́ка҃ ѻ҆́с-тавшемь. а҆п҃лѡм. и҆ є҆ѵ҃лї́є҆мь. непраз̾и҆ꙋ́емым ст҃мь»[137], «а҆́нтифоны ꙗ҆́же поютсѧ по всѧ́ д҃нн»[138], «И҆звѣст-но разъсоудихѡ́мъ. оукаꙁанїє҆. и҆же въ ѡ҆смогла́сници гла́совѡ́мъ, и҆ оутре́нимъ є҆ѵ҃а́льє҆мъ въскресным. и҆ а҆по́столѡ́мъ ї є҆ѵ҃а́льє҆мъ иже на литоꙋ́ргїа́хъ»[139].

Подано також тексти різноманітних відпустів: «Подоба́є҆ть вѣдати ка́ко должъ́но ї҆є҆ре́ю ѿпꙋстъ тво́рити на ко́ж҃о д҃нь презъ всю недѣлю и҆ на праз҃дники вс҃е лѣ́та»[140], які виголошувалися ієреями по завершенні повсякденних і святкових богослужінь. У кодексі 1627 р. подано загальну службу святим: «Сл҃ꙋба ѻ҆́бща̀»[141] і правила користування *Псалтирем*: «По҃до́ба́є҆тъ вѣ́дати. ка́ко̀ чтетъ ѱа́лты»[142]. Додаткова частина рукописів XVI ст. містить молитви над кутею (коливом): «Пѡ҃о́бає҆ть. вѣ҃дти ꙗ҆ко снце бываєть мѡл на҃ кꙋтьє҆ю во ч҃ть ст҃мь»[143], а також молитви після великого входу на літургії: «По приносимы҃ дар҃е»[144]. У кодексі ост. тр. XVI ст. переписувачем уміщено вказівки, як прикрашати храм, а особливо гріб Господній при покладенні плащаниці у страсну п’ятницю: «Ѿ ꙋкраше́нїи҆ и҆ бл҃голѣ́пїи҆ цр҃квно́мь, ѿ ѹ҆ста́ва Вели́каго ї҆є҆р҃лимьскаго»[145].

Рукописні пам'ятки із колекції ІР НБУВ і ЛННБ містять, як і кодекси другої групи, календарні таблиці з визначенням дати Пасхи і великоднього кола свят, зокрема у рукописі 1515 р. є пасхалія датована 1516–1562 рр.[146], а інших пам’ятках — різноманітні таблиці[147], «Нача́токь пасха́лїи҆ въ ней же мѧсопꙋ́стъ вели́кїй, и҆ па́схꙋ ѡ҆брѣта́є҆мъ»[148], «Лꙋ́ное тече́ние начина́є҆тсѧ ѿ перва-го Крꙋга»[149], «Пасхалїа азбꙋчнаѧ зрѧ́чаа и҆ не и҆сход҃наѧ до ко́нца вѣ́ка»[150], «Клю҃ ѧ҆лфа, на̀ ф҃лв́ лѣ́та»[151]

135 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945.

136 Там само. Спр. 4054, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 193л; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 313. Спр. 26; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

137 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945; Спр. 4054, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 193л, Спр. 194л; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1281; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

138 ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183.

139 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 193л, Спр. 194л; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

140 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 193л, Спр. 194л; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

141 ІР НБУВ. Ф. 313. Спр. 26. Арк. 189–190 зв.

142 Там само. Арк. 197 зв.

143 Там само. Ф. 307. Спр. 424. Арк. 256; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478. Арк. 339 зв.–340.

144 ІР НБУВ. Ф. 308. Спр. 550. Арк. 327 зв.–328.

145 ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183. Арк. 148–155.

146 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л. Арк. 269 зв.–276 зв.

147 Там само. Ф. 313. Спр. 26. Арк. 197.

148 ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183. Арк. 155 зв.–163.

149 Там само. Арк. 164–168; ХДНБ. Од. зб. 81 9176. Арк. 353 зв.–355.

150 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759. С. 251–265 3-го рахунка.

151 Там само. С. 265 3-го рахунка.

та «Ѿ Вісектѣ. ѿ состáва. в. глⷡ҇, гі. сщ҇éнныхъ и бж҇твны прⷡ҇»[152].

Помітну увагу присвячено особливостям чернечого життя, молитвам та служінню у рукописах перш. тр. XVII ст. із фондів ІР НБУВ[153] і ХДНБ[154]. Загалом подано шість рубрик, які стосуються монахів:

«Предáніе Ѹстáвоⷨ иже на внѣшнѣй стрáнѣ Пребывáющимъ инокомъ, Рекше скиⷮскаго житїѧ Прáвила. ѡ кéлейноⷨ трезвéніи, И катадⷩевноⷨ пѣтїи», «Сеⷦ ѡ неѹмѣющи, ниже прочитáющи ст҇ы писáніи», «Ѿ еже не презирáти инокѹ своегѡ Ѹставлéннаго емоу Прáвила, Ни нерадивѣ», «Вѣдомо же бѹди здѣ, и ѡ инокынѧхъ», «Се ж ѡ внѹтрьнѣм постѣ рекше пособѣсти житїа» та «Ѿ расѹжⷣеніи іастїа и питїѧ. И ѡбъщежитеⷧныѧ Потребы всеѧ Браⷮскыѧ».

У цьому кодексі окремими статтями виділено послідування колінопреклонних молитов у празник Пресвятої Трійці: «Ѿ колѣно преклонéніи»[155], приписи стосовно відзначення господських свят і пам'яті великих святих: «Ѿ прáздницѣ гдⷭ҇ьскы и великы ст҇ыхъ»[156], характеристиці богослужінь періоду Великого Посту та П'ятидесятниці: «Се ж ѡ ст҇ѣм постѣ, великое, м҃ це»[157], «Ѿ ст҇ѣй н҃ цн, и ѡ дрѹгы нелⷣѧ»[158].

Подібно до кодексів другої групи змістів, у третій групі також уміщено повчання святих отців, зокрема церковного богослова, історика та поета Каліста Ксанфопула (+ бл. 1350): «Любомѹдрѣйшаго Калиста Ѯаидопѹла», прп. Максима Сповідника (580–662): «Ст҇го мáѯима, исповѣдника, сказáніе»[159] та «Ѡ правилⷧ ст҇ы апⷭ҇ль и бⷪ҇гоносны ст҇ы ѿц҇ъ заповѣди различны»[160]. Правила святих апостолів й отців Церкви подані також в іншому рукописі перш. тр. XVII ст. із колекції ІР НБУВ[161], у них йдеться про різні аспекти церковного життя та служіння. Доповнюють ці правила та повчання й заповіти святих, які стосуються благочестивого життя ченців і мирян, під відповідними рубриками: «Ѿ завещáніи бж҇твены апⷭ҇лъ и ѿ жителства ст҇ы ѿц҇ь преданнй. како подобаетъ иноко и хрⷭ҇тїаномъ жити»[162], «Исповѣдáніе, Православныѧ вѣры»[163] та «Поновлéніе, покаáнію»[164].

152 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759. С. 266 3-го рахунка.

153 Там само. Спр. 4054. Арк. 250–266 зв., 280 зв.–290.

154 ХДНБ. Од. зб. 81 9176. Арк. 356–379 зв., 423–430.

155 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054. Арк. 267–268 зв.; ХДНБ. Од. зб. 81 9176. Арк. 379 зв.–382.

156 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054. Арк. 268 зв.–269 зв.; ХДНБ. Од. зб. 81 9176. Арк. 382–383.

157 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054. Арк. 271 зв.–273; ХДНБ. Од. зб. 81 9176. Арк. 385–391 зв.

158 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054. Арк. 269 зв.–271 зв.; ХДНБ. Од. зб. 81 9176. Арк. 383 зв.–385.

159 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054. Арк. 292–295 зв.; ХДНБ. Од. зб. 81 9176. Арк. 414–420.

160 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054. Арк. 300 зв.–305.

161 Там само. Ф. 311. Спр. 576. Арк. 348–370 зв.

162 Там само. Арк. 336–347 зв.

163 Там само. Ф. І. Спр. 4054. Арк. 295 зв.–296 зв.; ХДНБ. Од. зб. 81 9176. Арк. 420–422.

164 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054. Арк. 296 зв.–297.

165 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 438.

166 Там само. Арк. 74–76 зв.

167 Там само. Арк. 77–125 зв.

Ще одна група змісту кириличних списків *Єрусалимського Уставу* репрезентована рукописом 1619 р. із фондів ЛННБ[165]. У цьому кодексі налічується 76 глав Уставу церковним службам. Як і попередні кодекси, книга розпочинається передмовою: «Прⷣисло́вїє в настоѧ́щꙋю сїю книгꙋ»[166], продовжується переліком глав і власне Уставом, записаних під одним заголовком: «Главⷥ҇ны съсꙋщимⷨ ѹказа́нїемⷨ еже в настоѧ́щей се́и Кнíѕѣ»[167].

Глави четвертої групи змістів сформовано із відповідних глав Уставу церковним службам перших трьох груп. Гл. 1–6 взято з гл. 1–6 першої групи, 1–4 другої групи і гл. 1–3, 5–6 третьої групи; гл. 9–12 – із гл. 7–10 першої групи гл., 5–8 – другої та гл. 9–12 – третьої груп; гл. 14–18 із гл. 12–15 першої групи, 9–13 другої і 13–16, 18 третьої груп; гл. 20–51 із гл. 16–50 першої групи і трьох гл. *Тактикону*, гл. 14–43 другої і гл. 22–24 третьої груп і гл. 52–76 четвертої групи перейнято із гл. 44–67 другої і гл. 25–44 третьої груп.

Глави Уставу церковним службам четвертої групи змістів містять три нові статті, яких нема у попередніх аналізованих кодексах:

«О҆ е҆же ка́ко подоба́еть, по д҃ и҆ пѣ́сни і҆ерею гл҃ати ст҃ъ г҃ь б҃ъ на́шъ» (гл. 7), «О҆ малѣ́и вече́рни ка́ко подобаеⷮ пѣ́тисѧ въ в҆сеи се҇ми́цы. Е҆гда нѣ́сть празⷣрꙋ҆емыи ст҃ы́и» (гл. 8) і «О҆ е҆же въ ко́нчла́съ пѣ́ти подоба́етъ кадⷣи́смꙋ в҆ пѧ́ток а҆́ще слꙋчи́тсѧ а҆ллꙋи҆а, и҆ли бг҃ъ г҃ь» (гл. 13).

Інші розділи основної та додаткової частин складу текстів кодексів сформовані подібно до другої та третьої груп пам'яток. Йдеться про Місяцеслов (арк. 126–293 зв.), послідування Чотиридесятниці, П'ятидесятниці, поста святих Петра і Павла (арк. 360–361 зв.). У Часослові подано тексти опівнічниці, утрені, часів, обідниці, вечірні, малого та великого повечір'я (арк. 1–73 зв.). Додаткова частина містить тропарі та кондаки воскресні й повсякденні, богородичні, хрестобогородичні, прокимени й алилуарії, антифони, покажчики читань із *Євангелії* та *Апостола* і відпусти, а також молитву над кутею й послідування

за упокій померлих (арк. 362–375 зв.). Текст рукопису завершується апостольськими і святоотцівськими правилами (арк. 375 зв.–376 зв.).

Останню, п'яту, групу за особливостями наповнення змісту Уставу церковним службам представляє кодекс із 57 гл., датований др. тр. XVII ст., із фондів ЛННБ[168]. За моїми дослідженнями він переписаний у Львові при Успенському братстві з друкованого *Ока Церковного*, виданого у Москві 1610 р.[169] На 80 арк. рукопису містяться глави послідувань церковним богослужінням:

«Ѹ҆ста҃ цркѡ́вней слꙋ҇бе и҆ во І҆е҃рлиме свт҃ыѧ ла́вры прпбнаго и҆ бг҃оно́снаго ѿц҃а нш҃е са́вы. И҆мѣѧ всю слоу҇бꙋ і оуста҃ црко҃ны. Сїй же оуста҃ и҆ слꙋ҇ба быва́етъ и҆ в про́чихь сꙋщи҇н. въ ієрлимѣ чт҃ны҇ монастырѣхъ».

Наповнення глав цієї групи сформовано з чотирьох попередніх груп кодексів. Гл. 1–3 перейнято з гл. 1–3 першої, третьої та четвертої груп і гл. 1–2 другої групи; гл. 4 походить із 45-ї гл. другої групи, 26-ї гл. третьої групи і 53-ї гл. четвертої групи; гл. 5–6 – із гл. 8–9 першої групи, 6–7 другої, 10–11 третьої та четвертої груп; гл. 8 – із 4-ї гл. третьої та 50-ї четвертої груп; гл. 10 і 12 із 7–8 гл. третьої групи; гл. 13 із 56-ї гл. другої групи, 35-ї третьої та 65-ї гл. четвертої груп; гл. 14 сформована із 15-ї гл. першої групи, 13-ї гл. другої і 18-ї гл. третьої та четвертої груп; 15 гл. – із 5-ї гл. першої та четвертої груп, а також 4-ї гл. другої і 6-ї третьої груп; 16-та гл. походить із 10-ї гл. першої групи, 8-ї гл. другої групи і 12-ї гл. із третьої та четвертої груп; 17-та гл. із 12-ї гл. першої групи, 9-ї гл. другої групи, 13-ї гл. третьої та 14-ї гл. четвертої груп; 18-та гл. походить із 11-ї гл. першої групи, 10-ї гл. другої групи, 14-ї гл. третьої і 15-ї гл. четвертої груп; гл. 19 – із 13-ї гл. першої групи, 11-ї гл. другої групи, 15-ї гл. третьої і 16-ї гл. четвертої груп; гл. 23 сформована – з 4-ї гл. першої та четвертої груп, 3-ї гл. другої і 5-ї гл. третої груп; гл. 24 – із 16-ї гл. першої групи, 14-ї гл. другої і 20-ї гл. третьої та четвертої груп; гл. 25 взята з 22-ї гл. першої групи, 15-ї гл. другої, 21-ї гл. третьої і 23-ї гл. четвертої груп; гл. 26 – із 23-ї гл. першої групи, 16-ї гл. другої групи, 23-ї гл. третьої і 24-ї четвертої груп; гл. 27 походить із 41-ї гл. другої групи,

168 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

169 Відділ стародруків та рідкісних видань Інституту книгознавства НБУВ (далі – ВСРВ ІК НБУВ). Од. зб. Кир. 161. Устав. Москва: Видавництво Друкарського Двору, 1633. 7, 99, 559, 75 арк.; Кириличні стародруки 15–17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; уклад.: Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов, за участю Т. М. Росовецької; заг. ред. Г. І. Ковальчук. Київ, 2008. С. 78.

23-ї гл. третьої групи і 49-ї гл. четвертої групи; гл. 28 – із 44-ї гл. другої групи, 25-ї гл. третьої і 52-ї гл. четвертої груп; гл. 29 сформована із 24-ї гл. третьої та 51-ї гл. четвертої груп; гл. 30 така ж як і 68-ма глава у кодексі перш. тр. XVII ст.[170]; гл. 32–41 складені з гл. 46–55 другої групи, гл. 27–34 третьої групи і гл. 54, 56–64 четвертої групи; гл. 42–45 – із гл. 57–60 другої групи, гл. 36–38 третьої групи і гл. 66–69 четвертої групи; гл. 46–49 – із гл. 62–65 другої групи, 39–42 третьої групи і гл. 71–74 четвертої групи; гл. 55 і 57 сформовані із гл. 66–67 другої групи, 43–44 – третьої і гл. 75–76 четвертої груп.

170 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1258.

Розділ Уставу церковним службам містить 14 нових гл., які не зафіксовано у чотирьох попередніх групах кодексів. Йдеться про такі глави:

«Ѡ за́поне, ст҃а́го ѻ҆лтара̀, когда̀, ѿверза́етсѧ і҆ когда̀ затворѧ́етсѧ» (гл. 7), «Ѡ є҆́же ка́ко подоба́етъ в҆ коѐ вре́мѧ, бра́тиѧͫ в҆ цр҃кві нестоѧ́ти з҆ жезла́ми» (гл. 9), «Ѡ канона́рсе, подобаеͭ вѣ́дати» (гл. 11), «Ѡ є́же ка́ко подоба́етъ вѣ́дати, а҆́ще слꙋчи́тсѧ в҆ сꙋбо́тꙋ, а҆ллоу҃їѧ» (гл. 20), «Ѡ є́же ка́ко подоба́етъ вѣ́дати, а҆́ще гдѣ̀ а҆ллоу҃їѧ, в҆ сꙋбо́тꙋ, непою́тъ» (гл. 21), «Ѡ є́же ка́ко подоба́етъ вѣ́дати ѻ҆ свети́лна» (гл. 22), «Ѹ҆ста́въ ѻ҆ постѣ̀ на ѹ҆сѣкнове́нїе чт҃ныѧ́ гл҃вы і҆ на воз҆дви́женїе» (гл. 30), «Ѡ вели́ком҆ постѣ̀ і҆ ѡ҆ в҆зако́ненныхъ постѣ̀хъ» (гл. 31), «Чинъ ѻ҆ понагїи» (гл. 50), «Ѹ҆ста́въ ст҃ыѧ́ горы̀» (гл. 51), «Ѡ прои҆зве- де́нїи, и҆конѡ́ма, и҆лѝ келара̀» (гл. 52), «Ѡ болни́це, і҆ ѡ҆ стра́н҆нопрїи́мъстве» (гл. 53), «Прп҃наго ѿц҃а на́шего стеда́на. ѡ҆ бдѣ́нїи всенѡ́щныхъ и҆́же во ст҃ꙋю н҃лю, и҆ в҆ пра́з҆дники гд҃ьскї́ѧ.» (гл. 54), «Ѹ҆ка́зъ, ка́ко тро- парь, и҆ конда́къ, гл҃етсѧ» (гл. 56).

У цій групі, як і у третій, подано самостійним розділом Маркові глави (арк. 81–202), а також Місяцеслов (арк. 235–650 зв.), чинопослідування Чотиридесятниці, П’ятидесятниці та Петро-Павлівського посту (арк. 651–783). Відмінністю цієї групи за змістом є включення двох нових розділів, перший із яких містить вказівки щодо святкування днів пам’яті полієлейних києво-руських святих під назвою: «Ѹ҆ка́зъ ѻ҆ ст҃ы́хъ великихь и҆мꙋ́щи҆ по- лиелео҃. і҆лѝ бдѣ́нїе всено́щное. и҆́же в҆ вели́цей ро́сїи, новы

чюдотво́рцевъ празднꙋемыⷯ». Литія, чи служіння всенічного богослужіння (вечірня та утреня), передбачалася для значної кількості святих, зокрема митроп. Київського Йони, Євфимія Суздальського, Зосими Соловецького, єп. Пермського Стефана, єп. Новгородського Микити, Пафнутія Боровського, князів Бориса та Гліба, Антонія і Теодосія Печерських, Ісидора Ростовського юродивого, єп. Ростовського Ісаї, Єфросина Псковського, Єфрема Новгородського, митроп. Київського Олексія, єп. Ростовського Леонтія, Микити Переяславського стовпника, Макарія Колязинського, єп. Ростовського Ігнатія, Івана Устюжського юродивого та Діонісія Вологодського (арк. 202 зв.–213). В іншому розділі — Храмових главах — «Сказа́нїе и҆звѣ́стно главаⷨ и҆́же ѿ хра́мѣⷯ ст҃го. и҆лѝ ст҃ей. ѕ҃ мцⷭ҇а се́нтѧ́бра. до нлⷣн, мытарѧ̀, и҆ фарисе́ѧ, ѿ нача́ла же, мытарѧ̀. до пнⷣелка, а҃ ѧ, нлⷣн, ст҃го поста̀. во всю̀, четыредеся́тнн цꙋ, и҆ до са́мого пресвѣ́тлаго, и҆ тридн҃евнаго хв҃а въскрⷭ҇нїа. и҆ въ всю̀ свѣ́тлꙋю нлⷣю. до но́выѧ, нлⷣн. ѿ но́выѧ же, нлⷣн, по па́сце. въ всю̀, и҃ цꙋ. да҃, до нлⷣн всѣⷯ ст҃ыⷯ» (арк. 213 зв.–234 зв.) вказувалося, як звершувати богослужіння в ті чи інші церковні свята, коли вони співпадають із престольним (храмовим) празником[171]. Додаткова частина пам'ятки повністю повторює зміст четвертої групи кодексів *Єрусалимського Уставу*, аналізованих вище[172].

У Місяцесловах другої, третьої, четвертої та п'ятої груп кодексів уміщено 77 днів, присвячених пам'яті києво-руських святих, а також п'ять днів, які стосуються святкувань місцевих ікон й інших пам'ятних дат. Дослідження пошанування локальних святих[173], тобто тих осіб, які не включені до т. зв. загального чи вселенського почитання, є вагомим аспектом у вивченні релігійної культури тих регіонів, у яких переписані та побутували кириличні списки *Уставу церковного Єрусалимського*.

Церковний рік у досліджуваних Місяцесловах розпочинається 1 (14 за григоріанським календарем) вересня, у день пам'яті Симеона Стовпника, а дати подано за юліанським календарем (старим стилем). У цьому місяці вісім днів присвячено пошануванню згаданих святих. Першою датою є 5 вересня – смерть князя Гліба (бл. 991–1015), сина Володимира

171 Мансветовъ И. Церковный уставъ (Типикъ). С. 290.

172 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78. Арк. 783–805 зв.

173 Голубинский Е. Е. История канонизации святых в Русской Церкви. Москва, 1903. 606 с.

Великого[174], 7 вересня – свт. Йоана, аєп. Новгородського (+1186), який був місцевошанованим святим із 1439 р. і канонізованим у 1547 р.[175] Пам'ять свт. Кипріяна (бл. 1330–1406), митроп. Київського, яке припадало на 16 число, згадується лише в одному рукописі ост. тр. XVI ст.[176] Наступним днем пам'яті був 19 вересня, коли згадувалися новоявлені чудотворці – благовірний Федір, князь Смоленський та Ярославський (1233/1240 (?) – 1299), і діти його – Костянтин та Давид, яких канонізовано 1467 р.[177] Наступного дня, тобто 20 вересня, святкували великомучеників Михаїла Чернігівського/Київського (1179–1246) і боярина/воєводи його Федора, канонізованих також у 1467 р.[178] На 25-те число припадала пам'ять прп. Сергія, ігумена Радонежського (1314/1322 (?)–1392)[179], а на 27-ме – прп. Саватія Соловецького (+1435)[180]. Завершує вересень почитання прп. Григорія Пельшемського (1315–1442) 30-го числа, який був канонізований 1549 р.[181]

На один день менше попереднього місяця відведено для церковного шанування подвижників у жовтні. Уже першого числа згадується прп. Сава Вишерський (+1460), зарахований до лику святих у 1549 р.[182], а наступного дня у двох кодексах згадано блаженного Андрія Юродивого[183]. Четвертого жовтня у рукописі др. тр. XVII ст. вписано пам'ять обретіння мощей свт. Гурія, аєп. Казанського (1500–1563) і Варсонофія, єп. Тверського (1495–1576), канонізованих 1595 р.[184], й наступного дня – свт. Петра, Йони, Олексія – митроп. Київських[185]. Лише в одному рукописі, датованому ост. тр. XVI ст., згадано 14 жовтня святителя Діонісія, митроп. Київського (бл. 1300–1385)[186]. На 23 жовтня припадало перенесення мощей праведного Якова Боровицького, новгородського чудотворця (+1540), зарахованого до лику святих 1544 р.[187], а 29 жовтня – день упокоєння свт. Авраамія Богоявленського, аєп. Ростовського (+1077)[188].

174 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

175 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

176 НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

177 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-853.

178 Там само.

179 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945; Спр. 4054; Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 312. Спр. 95; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; Спр. 274; Спр. 1281; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-853; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

180 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

181 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

182 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62.

183 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

184 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

185 Там само.

186 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 19.

187 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

188 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-853.

Багато днів відзначення пам'яті києво-руських подвижників відведено у листопаді. Виявлено сім днів, присвячених їхньому почитанню. П'ятого листопада святкувалась пам'ять прп. Варлаама, ігум. Хутинського Новгородського (+1192), який від 1461 р. зарахований до лику святих[189]. У цей же день у рукописних пам'ятках XVII ст. записано пам'ять свт. Йони, аєп. Новгородського (+1470), канонізованого 1549 р.[190] Одинадцяте листопада відведено згадуванню блаженного Максима Юродивого Московського (+1434)[191], а 17 листопада – Никону Радонежзькому (1352–1426)[192], які вважаються святими від 1547 р. У кодексі др. тр. XVII ст. під 22-м числом святкувався благовірний Михаїл, князь Тверський[193], а наступного дня – Олександр Невський, канонізований 1547 р.[194] Ще два дні – 27 і 28 листопада – відведено свт. Ростовським – єп. Якову (+1392), канонізованому 1549 р.[195], й аєп. Теодору (1340–1394), зарахованому до лику святих у XV ст.[196] Окрім відзначення днів пам’яті святих, у листопаді також припадало святкування 26-го числа освячення церкви мученика Георгія у Києві, перед воротами собору Софії – Премудрості Божої (1051)[197]. Наступного дня згадували знамення від ікони Богородиці в Новгороді, яке відбулося 1170 р.[198]

Зимовий період Місяцеслова відзначається найменшою кількістю києво-руських подвижників, яким відведено лише дев'ять днів. Третього грудня – прп. Сави, ігумена Сторожевського Звенигородського (+1407), канонізованого 1547 р.[199] 21 грудня — свт. Петра, митроп. Київського (1260 (?) – 1326), який від 1339 р. зарахований до сонму святих[200].

189 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945; Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62; Спр. Ркк-853.

190 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НМЛ. Спр. Ркк-62.

191 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

192 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

193 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

194 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 306. Спр. 20; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

195 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759; Ф. 302. Спр. 18.

196 Там само. Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

197 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 4054; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НМЛ. Спр. Ркк-62; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

198 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62.

199 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

200 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759, Спр. 3945, Спр. 4054, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 193л, Спр. 194л, Спр. 195л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19, Спр. 20; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 312. Спр. 95; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 26; Ф. 3. Спр. 78, Спр. 80, Спр. 274, Спр. 438, Спр. 1258, Спр. 1281; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80, Спр. 83, Спр. 100; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-199, Спр. Ркк-406, Спр. Ркк-853, Спр. Ркк-973; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

У кодексі др. тр. XVI ст. із фондів НМЛ переписувач досить розлого записав про дату та час смерті митрополита Петра та вказав про особливе його шанування серед вірян, адже, за його словами, мощі святителя подають зцілення:

«Преставися пресщ҃ный митрополит петрь всея ру́си въ г҃ ча҃с нощи в лѣт ѕ҃ѿлд҃ пась цр҃кви бж҃їю лѣт ні҃ и мц҃ь ѕ҃ и положе҃н бы҃с въ градѣ москвѣ въ цр҃кви оуспенїа ст҃ыя бц҃а юже сам създаль и подают исцѣленїа чт҃ныя его мощи приходящим и до сего дн҃и»[201].

На три дні більше відзначень пам'яті святих у січні. Так, 10 січня вшановували преподобного із 1547 р. – Павла Обнорського (1317–1429), канонізованого 1547 р.[202], а наступного дня, 11 січня – блаженного Михаїла Клопського Новгородського юродивого (+1453 / 1456), зарахованого до лику святих у тому ж році, що й Павло Обнорський[203]. 17 січня згадано прп. Антонія Римлянина, ігумена Новгородського (+1147)[204], 22 січня – свт. Антонія, єп. Тверського (1411–1434), записаного у двох кодексах перш. тр. XVII ст.[205] і лише в одній пам'ятці за 31 січня вписано пам'ять свт. Микити, єпископа Новгородського (+1108), який був канонізований 1547 р.[206] У лютому віднайдено дві дати почитання – це 11-те число, день пам'яті Димитрія Вологодського Прилуцького (+1392 / 1406 (?))[207] і наступного дня, 12 лютого – свт. Олексія, аєп. і митроп. Київського (+1378)[208].

У першому місяці весни, 2 березня, відзначався празник свт. Арсенія, єп. Тверського (+1409), канонізованого 1547 р.[209] П'ятого березня згадувалося перенесення мощей Феодора, князя Смоленського та Ярославського, і дітей його – Костянтина і Давида[210], а 11 березня – свт. Євфимія, аєп. Новгородського (+1458), зарахованого до сонму святих у 1549 р.[211] 17 березня святкувалася пам'ять прп. Макарія, ігум. Клязинського[212], і 31 березня – свт. Йони, митроп. Київського[213].

201 НМЛ. Спр. Ркк-973. Арк. 108.

202 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НМЛ. Спр. Ркк-62.

203 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

204 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

205 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95; НМЛ. Спр. Ркк-62.

206 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95.

207 Там само. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62.

208 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 312. Спр. 94; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-853.

209 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

210 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

211 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 17; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62.

212 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

213 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 18; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62.

Квітень розпочинався із дня пошанування прп. Євфимія, Суздальського чудотворця (1316–1404), яке припадало на перший день місяця[214]. Цей святий, як і багато інших подвижників, був зарахований до собору святих 1549 р. Чотирнадцятого квітня згадувано пам'ять трьох віленських мучеників Антонія, Йоана та Євстафія (+1347), святих від 1374 р.[215] Наступний день пам'яті припадав на 17 квітня, коли святкували прп. Зосиму Соловецького (+1478), канонізованого 1574 р.[216], а 26 квітня – свт. Стефана, єп. Пермського (+1396), який був визнаний святим у 1549 р.[217]

Піком активності почитання києво-руських святих відзначається травень, саме цього місяця їм відведено 15 днів. Травневий Місяцеслов розпочинає під першим числом пам'ять Пафнутія Боровського (1394–1477)[218], а наступного дня, 2 травня, спогадувалося перенесення мощей страстотерпців і благовірних князів Бориса та Гліба[219]. У більшості Місяцесловів *Єрусалимських Уставів* 3 травня згадується прп. Теодосій, ігум. Києво-Печерського монастиря (1009–1074)[220]. У двох пам'ятках ост. тр. XVI ст. 13 травня вписано святкування прп. Макарія Глушицького (бл.+1462?)[221], значно більшою популярністю відзначалися Ісидор Юродивий, Ростовський чудотворець (+1474), який святкувався

214 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

215 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1758, Спр. 3945, Спр. 4054, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 364; Ф. 3. Спр. 78; Спр. 80, Спр. 274, Спр. 438, Спр. 1258, Спр. 1281; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

216 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1758; Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 312. Ф. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

217 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62.

218 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62.

219 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759, Спр. 4054, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 193л, Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 26, Спр. 132; Ф. 3. Спр. 78, Спр. 80, Спр. 274, Спр. 438, Спр. 1258, Спр. 1281; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-853, Спр. Ркк-861, Спр. Ркк-973; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

220 ЗОКМ. Спр. 438; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759, Спр. 4054, Спр. 5359, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 193л, Спр. 194л, Спр. 195л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 312. Спр. 94, Спр. 95; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 26, Спр. 132; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 78, Спр. 80, Спр. 274, Спр. 304, Спр. 438, Спр. 689, Спр. 1258, Спр. 1281; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80, Спр. 83, Спр. 100; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-202, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-283, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-853, Спр. Ркк-861, Спр. Ркк-973; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

221 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19.

14 травня[222], і 15 травня – свт. Ісаїя, єп. Ростовський[223]. У кодексі 1603 р. записано 18 травня перенесення мощей прп. Перековського монастиря (біля Новгорода) – Єфрема[224]. 20 травня у Місяцесловах значиться обретіння мощей свт. Олексія, митроп. Київського (+1378)[225], а 21 травня — рівноапостольного князя Костянтина і його дітей — Михаїла та Теодора Муромських[226], пошанування яких зафіксовано у рукописах XVII ст. Наступним днем відзначення пам’яті києво-руських святих було 23 травня – обретіння мощей свт. Леонтія, єп. Ростовського (бл. +1077)[227], і цього ж дня – прп. Микити Стовпника, Переславського чудотворця (+1186)[228]. 24 травня святкувалася пам’ять прп. Євфросинії Полоцької (1101/1105–1167), що засвідчують два рукописи XVI ст.[229] На 26 травня припадало обретіння мощей прп. Макарія, ігум. Колязинського, за Місяцесловами XVII ст.[230], а на 27 травня – свт. Московських – Кипріяна, Фотія та Йони[231]. Наступного дня, 27 травня вшановувалася пам’ять свт. Ігнатія, єп. Ростовського (+1288)[232], і 29 травня – Йоана Юродивого, Устюжського чудотворця (+1494), канонізованого 1547 р., який згадується у рукописі др. тр. XVII ст.[233]

Першого червня відзначався день пам'яті прп. Діонісія Глушицького (1363–1437), канонізованого 1547 р.[234], а 3 червня святкували стрітення чудотворної ікони прп. Димитрія Вологодського[235].

222 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-853.

223 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

224 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95.

225 Там само. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78, Спр. 274, Спр. 1258, Спр. 1281; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-853; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

226 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

227 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 4054, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 193л, Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 26, Ф. 3. Спр. 78, Спр. 80, Спр. 274, Спр. 1281; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-853.

228 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-853; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

229 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424.

230 Там само. Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

231 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

232 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-853.

233 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

234 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 19; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

235 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

Празник прп. Кирила, ігум. Білозерського (1337–1427), припадав на 3 червня[236]. Наприкінці цього місяця згадувано пам’ять ще двох святих: 25 червня – праведних благовірних князів Петра і Февронії, Муромських чудотворців (+1228)[237] і 27 червня – блаженного Миколи Кочанова, юродивого (+1392)[238].

За Місяцесловом кодексу ост. тр. XV ст., 1 липня відзначалося перше перенесення мощей свт. Петра, митроп. Київського, яке відбулося 1472 р.[239] 5 липня святкували перенесення мощей прп. Сергія Радонежського (1422)[240]. На 8 травня припадало два празника, перший – знамення від ікони Благовіщення Богородиці (1290 ?)[241] та другий – прп. Прокопія Юродивого, Устюжського чудотворця (+1303), канонізованого у 1547 р.[242] На 10 липня припадала пам’ять прп. Антонія, ігум. та засновника Києво-Печерського монастиря[243], а наступного дня, 11 липня, святкувалася пам’ять блаженної та рівноапостольної Ольги, княгині Київської (910–986)[244]. У кількох рукописах ост. тр. XV ст.[245] і ост. тр. XVI ст.[246] пам’ять княгині Ольги відзначалася 11 червня. Подібна ситуація була й зі святкуванням Антонія Печерського, яке фіксувалося 7 травня у кодексах XVI ст.[247] і XVII ст.[248] Майже усі Місяцеслови містять святкування рівноапостольного Володимира Великого, князя Київського, хрестителя Русі (960/963–1015)[249]. Ще один день пам'яті страстотерпців, братів Бориса і Гліба, відзначався 24 липня[250], а 27 липня святкували блаженного Миколу Кочанова, юродивого (1392)[251].

236 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 4054; Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-853.

237 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

238 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95.

239 НМЛ. Спр. Ркк-853.

240 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

241 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

242 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

243 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759, Спр. 3945, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78, Спр. 1281; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-62; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

244 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 17; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-853.

245 Там само. Спр. Ркк-853.

246 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19.

247 Там само.

248 Там само. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

249 ЗОКМ. Спр. 438; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759, Спр. 3945, Спр. 4054, Спр. 5359, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 193л, Спр. 194л, Спр. 195л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19, Спр. 20; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 312. Спр. 94, Спр. 95; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 26, Спр. 132; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 78, Спр. 80, Спр. 274, Спр. 304, Спр. 438, Спр. 689, Спр. 1258, Спр. 1281; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80, Спр. 83, Спр. 100; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-202, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-283, Спр. Ркк-853, Спр. Ркк-861, Спр. Ркк-973; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

У серпні києво-руським святим відведено дев'ять днів і один день – святкуванню Вишгородської (Володимирської) ікони Богородиці. На 2 серпня припадало відзначення блаженного Василія юродивого, Московського чудотворця (1462/1469–1557), зарахованого до лику святих 1588 р.[252], а на 7 серпня – прп. Пімена Многотерпеливого (XI ст.) із Ближніх печер Києво-Печерської обителі[253]. Преподобним, які спочивають у Ближніх печерах, Теодору та Василію (XI ст.) відведено 8 серпня у Місяцеслові рукопису перш. тр. XVII ст.[254] 13 серпня відзначалося обретіння мощей блаженного Максима юродивого (1547)[255], а наступного дня, 14 серпня, – перенесення мощей прп. Теодосія Печерського[256]. 19 серпня святкувалася пам'ять свт. Питирима, єп. Пермського (+1455)[257], 21 серпня – прп. Авраамія Ростовського[258], 24 серпня – друге перенесення мощей свт. Петра, митроп. Київського (1479)[259], 26 серпня – стрітення животворної ікони Вишгородської (Володимирської) ікони Богородиці у Москві (1395)[260] і 30 серпня – прп. Олександра, ігум. Свірського (1448–1533), канонізованого у 1547 р.[261]

Сформовані першопочатково, тобто на момент створення кодексів, Місяцеслови згодом дописувалися. Так, завершений календар рукопису ост. тр. XV ст.[262] доповнився святкуванням на 5 липня — перенесенням мощей Сергія Радонежського, так само записано й про два наступні свята: 7 липня — Новоявлення Казанської ікони Богородиці (1579) і 30 серпня – день пам’яті Олександра Свірського. Доповнювався текст Місяцесловів *Єрусалимського*

250 ЗОКМ. Спр. 438; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 4054, Спр. 5359, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 194л, Спр. 195л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 312. Спр. 94, Спр. 95; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 26, Спр. 132; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 78, Спр. 80, Спр. 274, Спр. 304, Спр. 438, Спр. 689, Спр. 1258, Спр. 1281; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80, Спр. 83; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-202, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-283, Спр. Ркк-853, Спр. Ркк-861, Спр. Ркк-973; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

251 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

252 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 19; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

253 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759.

254 Там само.

255 Там само. Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

256 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759, Спр. 3945; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

257 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19.

258 Там само. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78, Спр. 1281; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

259 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 193л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

260 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-853.

261 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 18; Ф. 306. Спр. 20; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

262 НМЛ. Спр. Ркк-853.

Уставу поч. XVI ст., зокрема святкуванням пам'яті Євфросинії Полоцької (23 травня), Кирила Білозерського (9 червня), а також кодексу 1515 р. – пам'яттю Йоана Новгородського (7 вересня)[263].

Фактографічна інформативність Місяцесловів слугує також одним із аспектів атрибуції пам'яток. Прикладом може слугувати *Єрусалимський Устав* ост. тр. XV ст.[264], який за даними Місяцеслова був переписаний у період між 1474 і 1479 рр. Адже відомо, що Ісидор Юродивий помер у 1474 р. і відразу почитався місцевою єпархією, у цьому ж році місцевошанованим святим став й Ісая Ростовський за урядування аєп. Ростовського – Васіяна Рила (+1481). Ще одним підтвердженням датування є й внесення до календаря кодексу під 1 липня дня перенесення мощей свт. Петра, митроп. Київського, яке відбулося у цей же день 1472 р., а друге перенесення останків цього святого було 24 серпня 1479 р. Також можна припустити, що цей рукопис міг бути переписаний у тодішніх межах канонічної території Ростовської єпархії[265]. Серед 23 києво-руських святих, територіально репрезентованих різними єпископіями Київської та Московської митрополій – п'ять подвижників «просіяли» саме на Ростовщині. Ще одним аргументом на підтвердження моєї гіпотези про ростовське походження досліджуваного списку *Єрусалимського Уставу* із фондів НМЛ є той факт, що власне на Ростовщині міг почитатися до часу всецерковного святкування місцевошанований з 1474 р. свт. Ісая, єп. Ростовський, і «народно» вшановуватися як святий щойно спочилий (1474) Ісидор Юродивий, Ростовський чудотворець[266].

У ході вивчення складу пам'яток вдалося дослідити назву манускриптів, умовно класифікувати тексти рукописів на п'ять груп, основним критерієм чого були особливості побудови розділу Уставу церковним службам. З'ясовано та досліджено структуру змісту, зокрема його основну та додаткову частини, а також проаналізовано календарний розділ кодексів, який часто слугує додатковою атрибутуючою ознакою при датуванні пам'яток.

263 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л.

264 НМЛ. Спр. Ркк-853.

265 Волощенко С. Єрусалимський Устав XV століття. Р. 108.

266 Там само. Р. 108.

2.2. СПЕЦИФІКА ОРГАНІЗАЦІЇ КНИЖКОВОГО БЛОКА

Кодикологічне дослідження книжкового блока рукописних списків *Єрусалимського Уставу* полягає найперше у визначенні часу їх створення на основі записів переписувачів, а у випадку кодексів без зазначення часу – переписування за філігранологічним аналізом паперу. Досліджується обсяг рукописів, формат, розмір, структура кодексів, особливості організації сторінки і тексту, палеографічні характеристики, а також оздоблення пам'яток і стан збереженості.

Досліджувані кодекси за часом створення охоплюють період від ост. тр. XV ст. до др. тр. XVII ст. Серед 64 рукописів лише незначна частина списків дійшла до наших днів із прямою вказівкою на дату виготовлення. В 11 манускриптах переписувачами записаний рік чи проміжок часу завершення роботи над книгою. Кодекси датувалися за чотирма варіантами:

1) від створення світу;
2) від Різдва Христового;
3) за двома системами літочислення;
4) за роками правління королів чи місцевих державців[1].

Перша категорія представлена трьома рукописами із фондів ІР НБУВ. Це книги, переписані у період від 1 листопада до 12 червня 7023 р. (1515 р.)[2], 3 квітня 7098 р. (1590 р.)[3] і 7111 р. (1603 р.)[4].

Другий варіант проставлення року трапляється на п'яти кодексах XVI ст. і XVII ст. – завершених 1594 р.[5], 9 березня 1619 р.[6], 18 грудня 1627 р.[7], 18 травня 1629 р.[8] і 6 жовтня 1632 р.[9]

1 Волощенко С. Єрусалимські Устави XV–XVII сторіч як джерельна база досліджень. С. 16.
2 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л.
3 Там само. Ф. 302. Спр. 18.
4 Там само. Ф. 301. Спр. 195л.
5 ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48.
6 Там само. Ф. 3. Спр. 438.
7 ІР НБУВ. Ф. 313. Спр. 26.
8 ЛІМ. Спр. 111.
9 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759.

Третя група представлена рукописом із зазначенням на ньому двох років (від часу створення світу та від Різдва Христового) трапляється лише в одному рукописі, який переписано у проміжку від 13 лютого до 27 серпня 7121 р. і 1612 р.[10]

Четвертий варіант датування репрезентований двома рукописами із Галичини (Руського воєводства) XVI ст. У кодексі сер. XVI ст. переписувач зазначив, що рукопис завершено при правлінні короля Речі Посполитої Сигізмунда II Августа (1548–1572), якого він назвав «руським», та шляхтичів Чолганських герба Сас із Тухлі (Сколівський р-н, Львівська обл.)[11]. Із згадуванням правління державців Івана та Миколая Лянскоронських 19 грудня завершено переписування *Єрусалимського Уставу* ост. чв. XVI ст. із колекції ЛННБ[12].

Кодекси без вказівки на час створення атрибутовано за філігранологічним аналізом їх паперу. Найдавніший кириличний список *Єрусалимського Уставу,* збережений в Україні, представлений XV ст. – це манускрипт із зібрання НМЛ, який, за моїми дослідженнями, створений у період між 1474 і 1479 рр.[13] Рукописів XVI ст. без року виготовлення виявлено 30 одиниць. Перш. тр. XVI ст. репрезентована чотирма кодексами[14], др. тр. XVI ст. – одинадцятьма[15], а ост. тр. сторіччя – п'ятнадцятьма[16].

Книгами, датованими перш. тр. XVII ст., визначено 21 список *Єрусалимського Уставу*[17], а поч. др. тр. цього ж сторіччя – один кодекс[18]. Порівняним зменшенням рукописної продукції у XVII ст. пояснюється поява друкованих *Уставів*, які почали видаватися у Москві 1610 р.[19] та перевидавалися у 1633 р.[20], 641 р.[21], 1682 р.[22], 1695 р.[23], 1700 р.[24] і більше 15 разів — у XVIII ст.[25] Хронологічні

10 ІР НБУВ. Ф. 311. Спр. 576.

11 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132.

12 Там само. Ф. 3. Спр. 304.

13 НМЛ. Спр. Ркк-853.

14 ЗОКМ. Спр. 8436; ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 17; Ф. 308. Спр. 550; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III.

15 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 74л; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 307. Спр. 424; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 83; НМЛ. Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-474, Спр. Ркк-861, Спр. Ркк-973.

16 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 19; Ф. 306. Спр. 19, Спр. 20; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 12, Спр. 25; Ф. 3. Спр. 274, Спр. 689; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 100; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-202, Спр. Ркк-406, Спр. Ркк-474.

17 ЗОКМ. Спр. 438; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3943, Спр. 3945, Спр. 4054, Спр. 5359, Спр. 7503; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 195л; Ф. 312. Спр. 94; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 26, Спр. 364; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 1258, Спр. 1281; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-283; Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-412; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

18 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

19 ВСРВ ІК НБУВ. Од. зб. Кир. 5525п. Устав. Москва: Видавництво О. М. Радишевського, 1610, 11, 11, 134, 865, 235 арк.; Кириличні стародруки 15–17 ст. С. 78.

20 ВСРВ ІК НБУВ. Од. зб. Кир. 161; Кириличні стародруки 15–17 ст. С. 81.

показники авторського датування відображено у Табл. № 1.

Під час філігранознавчого дослідження паперу рукопису ост. тр. XV ст.[26] виявлено два варіанти зображення «голови теляти». У першому варіанті «голова теляти» із квіткою з шістьма пелюстками. Це зображення трапляється на більшій частині аркушів кодексу – 190 арк. (у проміжку між арк. 4 і 387). Виявлений водяний знак, віднайдений у електронному каталозі філіграней Герхарда Піккарда, тотожний зображенню під номером 70 113 і датується 1473 р.[27] На інших 23 арк. (у діапазоні між арк. 390 і 434) «голова теляти» доповнена короною та квіткою з п'ятьма пелюстками. У того ж Г. Піккарда ця філігрань датована 1476 р. під № 68 160[28]. Місце виготовлення паперу із зображенням останньої філіграні Г. Піккард відносить до італійської Брешії (Brescia), розташованої на півночі країни.

21 ВСРВ ІК НБУВ. Од. зб. Кир. 847. Устав. Москва: Видавництво Друкарського Двору, 1641. 3, 999, 179 арк.; Кириличні стародруки 15–17 ст. С. 83.

22 ВСРВ ІК НБУВ. Од. зб. Кир. 3063п. Устав. Москва: Видавництво Друкарського Двору, 1682. [1], 8, 673 арк.; Кириличні стародруки 15–17 ст. С. 98.

23 ВСРВ ІК НБУВ. Од. зб. Кир. 245. Устав. Москва: Видавництво Друкарського Двору, 1695. [1], 4, 675 арк.; Кириличні стародруки 15–17 ст. С. 103.

24 ВСРВ ІК НБУВ. Од. зб. Кир. 252. Устав. Москва: Видавництво Друкарського Двору, 1700. [1], 4, 674 арк.; Кириличні стародруки 15–17 ст. С. 105.

25 Гусева А. А. Свод русских книг кирилловской печати XVIII века типографий Москвы и Санкт-Петербурга и универсальная методика их идентификации. Москва, 2010. 1251 с.

26 НМЛ. Спр. Ркк-853.

27 Piccard Online. Wasserzeichenkartei Piccard. No. 70 113. URL: https://www.piccard-online.de/detailansicht.php?PHPSESSID=&klassi=002.002.008.007.002.002&ordnr=70113&sprache=fr (дата звернення: 30.10.2020).

28 Piccard Online. No. 68 160. URL: https://www.piccard-online.de/detailansicht.php?PHPSESSID=&klassi=002.002.007.019.002.001&ordnr=68160&sprache=fr (дата звернення: 30.10.2020).

Таблиця 1.
Місця збереження та хронологія створення списків *Уставу церковного Єрусалимського*

№ з/п	Місце збереження	XV ст.	XVI ст.			XVII ст.		Разом
		ост. тр	перш. тр	др. тр.	ост. тр.	перш. тр.	др. тр	
1.	ЗОКМ		1			1		2
2.	ІР НБУВ		3	3	5	12		23
3.	ЛІМ					1		1
4.	ЛННБ			3	9	7	1	20
5.	НБ КНУ				1			1
6.	НБ ЛНУ		1					1
7.	НМЛ	1		6	3	5		15
8	ХДНБ					1		1
Разом		1	5	12	18	26	1	64

Папір рукописів перш. тр. XVI ст. містить філігрань із зображенням голови людини і вузла[29], подібні знаки в альбомі філіграней Чарльза Бріке датовані 1485–1495 рр. під № 15 637 і 1492–1495 рр. під № 11 990[30]. В іншому манускрипті[31] – папір із філігранню кабана, яка Г. Піккардом датована 1525 р. під № 85 567[32]. 1527 р. датовано папір рукопису[33] із зображенням однорога, який віднайдено в альбомі Миколи Ліхачова за № 1525[34]. Папір *Єрусалимського Уставу* із колекції НБ ЛНУ[35], який віднесено до перш. тр. XVI ст., містить філігрань у вигляді літери «М» із шестикутною зіркою вгорі на гербовому щиті, яка тотожна знаку № 8390 в альбомі Ч. Бріке й датована 1529 р.[36]

На папері кодексів др. тр. XVI ст. вміщено водяні знаки із зображеннями кабана та герба Ґоздава. У рукописі з фондів ЛННБ[37] виявлено чотири варіанти філіграні кабана, які подібні до аналогів у виданні Едмундаса Лауцявичюса під № 3647, 3655, 3657, 3702 і визначені 1530, 1551–1558 рр.[38] Періодом між 1542 і 1547 рр. датований водяний знак кабана у рукописі НМЛ[39], такий знак міститься в альбомах Г. Піккарда за № 85 590 (1543 р.)[40] і Ч. Бріке № 13 577 (1542–1547 рр.)[41]. Папір із зображенням кабана № 13 579[42] і № 3698[43] дозволив віднести час написання рукопису[44] до періоду між 1549 і 1578 рр. У кодексі із фондів ІР НБУВ[45] філігрань датована 1556 р. за подібним знаком в альбомі М. Ліхачова № 1775[46]. Три варіанти зображення кабана містяться на папері ще одного кодексу з ІР НБУВ[47]. Варіанти філіграні датовані 1551–1559 рр., їх аналоги віднайдено у праці Е. Лауцявичюса за № 3657 (1551, 1554 р.), № 3655 (1558 р.) і № 3660 (1559 р.)[48]. Філігрань із № 3660 за альбомом Е. Лауцявичюса також міститься на папері кодексу із фонду 2 ЛННБ[49].

29 ІР НБУВ. Ф. 308. Спр. 550.

30 Briquet C. M. Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600. Leipzig, 1907. Vol. 3. P. 602.

31 ЗОКМ. Спр. 8436.

32 Piccard Online. No. 85 567. URL: https://www.piccard-online.de/detailansicht.php?PHPSESSID=&klassi=015.006.003&ordnr=85567&sprache=fr (дата звернення: 30.10.2020).

33 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 17.

34 Лихачевъ Н. П. Палеографическое значенie бумажныхъ водяныхъ знаковъ: в 3 ч. С.-Петербургъ: ОЛДП, 1899. Ч. 3. Табл. CCXXXI.

35 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III.

36 Briquet C. M. Les filigranes. Vol. 3. P. 452.

37 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33.

38 Лауцявичюс Э. Т. Бумага в Литве в XV–XVIII веках: атлас = Laucevicius E. Paper in Lithuania in XV–XVIII centuries: atlas. Вильнюс: Минтис, 1967. С. 502–503, 505.

39 НМЛ. Спр. Ркк-659.

40 Piccard Online. No. 85 590. URL: https://www.piccard-online.de/detailansicht.php?PHPSESSID=&klassi=015.006.003&ordnr=85590&sprache=fr (дата звернення: 30.10.2020).

41 Briquet C. M. Les filigranes. Vol. 4. P. 675.

42 Idem. P. 674.

43 Лауцявичюс Э. Т. Бумага в Литве. С. 505.

44 НМЛ. Спр. Ркк-973.

45 ІР НБУВ. Ф. 303. Спр. 109.

46 Лихачевъ Н. П. Палеографическое значение. Табл. CCLVII.

47 ІР НБУВ. Ф. 307. Спр. 424.

48 Лауцявичюс Э. Т. Бумага в Литве. С. 503.

49 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132; Лихачевъ Н. П. Палеографическое значение. Табл. DXLI.

Упродовж 60–70-х рр. XVI ст. переписано три рукописи із зібрань ЛННБ[50] і НМЛ[51]. Варіанти філіграні кабана у першому рукописі визначено за альбомами Е. Лауцявичюса № 3661 (1560 р.)[52] й Олександра Мареша № 365 (1574 р.)[53]. У двох інших кодексах філіграні датовані за виданням Ч. Бріке – № 13 583 (1560–1571 рр.)[54] і Е. Лауцявичюса – № 3698 (1567 р.)[55].

Філігрань герба Ґоздава виявлена у рукописі із фондів НМЛ[56], яка під № 12 8172 трапляється в альбомі Г. Піккарда й датована там 1540 р.[57] В іншому рукописі з тієї ж збірки[58] папір містить зображення герба Ґоздава № 7150 (1554–1571 рр.)[59] та кабана – подібно до № 3660 (1559 р.)[60]. Схожа ситуація використання паперу із двома водяними знаками і в списку *Єрусалимського Уставу* з фонду 301 ІР НБУВ[61], герб Ґоздава подібний до № 1697 (1541–1542 рр.) у виданні М. Ліхачова[62] і № 7150 (1554 р.) у Ч. Бріке[63], а зображення кабана атрибутовано за № 1755 (1554 р.) в альбомі М. Ліхачова[64].

Наступна група рукописних кодексів, датованих за філігранологічним дослідженням паперу ост. тр. XVI ст., містять водяні знаки із зображенням кабана, глечиків, гербів – Сокира, Еліта, Любич, Ґоздава, а також підкови і поштового ріжка.

Зображення кабана трапляється у восьми рукописах[65] і датується за альбомами філіграней 1556–1594 рр. Аналоги цього знака містяться в альбомах М. Ліхачова – № 1775 (1556 р.)[66], Г. Пікарда – № 85 585 (1573 рр.)[67] та О. Мареша – № 354 (1568 р.)[68], № 368 (1578–1583 рр.)[69], № 371 і № 380 (1574–1581 рр.)[70], № 383 (1594 р.)[71] № 382, 383 (1594 р.)[72].

50 ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 83.

51 НМЛ. Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-191.

52 Лауцявичюс Э. Т. Бумага в Литве. С. 503.

53 Mareş Al. Filigranele Hirtiei Intrebuintate in tarile Romane in secolul al XVI-lea. Bucureşti, 1987. No. 365.

54 Briquet C. M. Les filigranes. Vol. 4. P. 675.

55 Лауцявичюс Э. Т. Бумага в Литве. С. 505.

56 НМЛ. Спр. Ркк-861.

57 Piccard Online. No. 12 8172. URL: https://www.piccard-online.de/detailansicht.php?PHPSESSID=&klassi=013.003.001&ordnr=128172&sprache=fr (дата звернення: 30.10.2020).

58 НМЛ. Спр. Ркк-222.

59 Briquet C. M. Les filigranes. Vol. 2. P. 394.

60 Лауцявичюс Э. Т. Бумага в Литве. С. 503.

61 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 74л.

62 Лихачевъ Н. П. Палеографическое значеніе. Табл. CCXLIX.

63 Briquet C. M. Les filigranes. Vol. 2. P. 394.

64 Лихачевъ Н. П. Палеографическое значеніе. Табл. CCLV.

65 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 19; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 12, Спр. 25; Ф. 3. Спр. 304; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 100; НМЛ. Спр. Ркк-474.

66 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 20; Лихачевъ Н. П. Палеографическое значеніе. Табл. CCLVII.

67 НМЛ. Спр. Ркк-474; Piccard Online. No. 85 585. URL: https://www.piccard-online.de/detailansicht.php?PHPSESSID=&klassi=015.006.003&ordnr=85585&sprache=fr (дата звернення: 30.10.2020).

68 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 12; Mareş Al. Filigranele Hirtiei Intrebuintate. No. 354.

69 ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Mareş Al. Filigranele Hirtiei Intrebuintate. No. 368.

70 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 304; Mareş Al. Filigranele Hirtiei Intrebuintate. No. 371, 380.

71 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5; Mareş Al. Filigranele Hirtiei Intrebuintate. No. 383.

72 ЛННБ. Спр. 12; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 100; Mareş Al. Filigranele Hirtiei Intrebuintate. No. 382, 383.

Філігрань глечика у п'яти варіантах міститься на папері двох кодексів із колекції ІР НБУВ[73]. Перший її різновид – коли глечик із розетою, квіткою та літерами «IV» подібний до знака № 12 742 в альбомі Ч. Бріке й датується 1550, 1556, 1557, 1585 рр.[74] Глечик із розетою, квіткою та літерами «SB» подібний до № 12 701 (1573 р.)[75], а глечик із розетою, півмісяцем та літерами «BR» (?) наближений до № 12 804 у тому ж виданні Ч. Бріке з датами 1587, 1588, 1596 рр.[76] В іншому рукописі – зображення глечика із однією ручкою, розетою, півмісяцем і літерами «PO», який у Ч. Бріке поданий під № 12 804 (1587–1588 рр.)[77], ще один глечик – із двома ручками, чотирилисником і літерами «AC» – подібний до № 12 878 і визначений Ч. Бріке 1596 р.[78]

Герб Сокира виявлено у трьох рукописних Уставах[79]. Два варіанти цього зображення датуються в альбомі О. Мареша 1584 р. (№ 1567)[80] і 1599–1600 рр. (№ 1571)[81]. Третій варіант герба Сокира у каталозі Е. Лауцявичюса подібний до № 1702, 1703, 1704 і визначений 1594–1600 рр.[82]

Папір рукопису із колекції ЛННБ[83] містить філігрань – герб Еліта. Цей знак міститься в альбомі Кароля Бадецького під № 99 і датований 1589 р.[84]

Значно більше трапляється використання паперу із водяним знаком герба Любич. У кодексі фонду 2 ЛННБ[85] філігрань відповідає № 1456 у виданні О. Мареша й атрибутована 1590 р.[86] Цей герб міститься й на папері рукописних книг із колекції ІР НБУВ. У першому випадку знак, подібний до № 57 у довідниковому каталозі авторства Івана Каманіна й Олександри Вітвіцької, датований 1591–1594 рр.[87], а в другому – до № 95 (1599 р.)[88].

Філігрань герба Ґоздава виявлена у кодексах із фондів ІР НБУВ[89] і ЛННБ[90]. Водяний знак одного рукопису тотожний знаку № 292 (1592 р.) в альбомі І. Каманіна й О. Вітвіцької[91], а іншого кодексу – до № 302 (1599 р.) у тому ж виданні[92].

73 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 19, Спр. 20.

74 Там само. Ф. 306. Спр. 20; Briquet C. M. Les filigranes. Vol. 4. P. 636.

75 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 20; Briquet C. M. Les filigranes. P. 635.

76 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 20; Briquet C. M. Les filigranes. P. 638.

77 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 19; Briquet C. M. Les filigranes. P. 638.

78 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 19; Briquet C. M. Les filigranes. P. 641.

79 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 25; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НМЛ. Спр. Ркк-202.

80 ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Mareş Al. Filigranele Hirtiei Intrebuintate. No. 1567.

81 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 25; Mareş Al. Filigranele Hirtiei Intrebuintate. No. 1571.

82 НМЛ. Спр. Ркк-222; Лауцявичюс Э. Т. Бумага в Литве. С. 230–231.

83 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 274.

84 Badecki K. Znaki wodne w księgach archiwum miasta Lwowa 1382–1600 r. Lwów, 1928. No. 99.

85 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5.

86 Там само. Спр. 5; Mareş Al. Filigranele Hirtiei Intrebuintate. No. 1456.

87 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 194л; Каманін І., Вітвіцька О. Водяні знаки на папері українських документів XVI–XVII в. в. (1596–1651). Київ, 1923. С. 6.

88 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 19; Каманін І., Вітвіцька О. Водяні знаки на папері українських документів. С. 13.

89 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 194л.

90 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 689.

91 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 194л; Каманін І., Вітвіцька О. Водяні знаки на папері українських документів. С. 30.

Герб Підкова міститься на папері двох манускриптів із збірок ЛННБ[93]. У рукописі з фонду 3 знак подібний до № 10, 13, 14 в альбомі І. Каманіна, О. Вітвіцької (1567–1578 рр.)[94], а у кодексі фонду 2 герб схожий на свого відповідника у виданні Тетяни Діанової та Любові Костюхіної під № 1074, який датований 1604 р.[95]

Поштовий ріжок виявлено на папері книги із фонду 3 ЛННБ[96], який схожий до № 2979 в альбомі Е. Лауцявичюса і визначений 1601 р.[97]

Детального аналізу водяних знаків потребує кодекс, також віднесений до ост. тр. XVI ст. із колекції НБ КНУ[98], папір якого містить кілька філіграней. На арк. 5–90 виявлено зображення ведмедя, яке подібне до знака під № 2505 в альбомі водяних знаків Е. Лауцявичюса й датоване 1574 р.[99] На наступних аркушах із № 92–134 розміщене зображення двох варіантів герба Абданк. Перший варіант цього знака округлої форми і подібний до відповідників у альбомах Ядвіги Сінярської-Чаплицької під № 221 і датується 1573 р.[100], у виданні І. Каманіна та О. Вітвіцької фігурує схожий знак під № 165, але з датою 1581 р.[101], у Е. Лауцявичюса датується 1578–1580 рр. (№ 1037)[102]. Другий варіант герба Абданк зображений у подовгастому вигляді. Зображення подібне до знака № 1031 в альбомі Е. Лауцявичюса й датується там 1580–1584 рр.[103] Варто відзначити, що використання подібного паперу із філігранню герб Абданк зафіксоване у друкованому *Апостолі* 1574 р., виданому у Львові Іваном Федоровичем[104]. На арк. 136–348 виявлено філігрань, яку не вдалося атрибутувати за доступними альбомами водяних знаків. Ця філігрань складається із трьох подвійних кіл, з'єднаних між собою, а внизу під ними — стрічка із написом: "PERRE". На папері арк. 352–412 уміщено зображення перекресленої літери «S» на гербовому щиті. Виявлене зображення схоже до свого відповідника у довідниковому виданні Е. Лауцявичюса під № 3395, воно датоване там між 1570 і 1571 рр.[105]

92 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 689; Каманін І., Вітвіцька О. Водяні знаки на папері українських документів. С. 30.

93 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 25; Ф. 3. Спр. 689.

94 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 689; Каманін І., Вітвіцька О. Водяні знаки на папері українських документів. С. 2.

95 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 25; Водяные знаки рукописей России XVII в.: по материалам Отдела рукописей ГИМ / сост.: Т. В. Дианова, Л. М. Костюхина. Москва, 1980. С. 125.

96 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 689.

97 Лауцявичюс Э. Т. Бумага в Литве. С. 417.

98 НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

99 Лауцявичюс Э. Т. Бумага в Литве. С. 348.

100 Siniarska-Czaplicka J. Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1969. No. 221.

101 Каманін І., Вітвіцька О. Водяні знаки на папері українських документів. С. 20.

102 Лауцявичюс Э. Т. Бумага в Литве. С. 166.

103 Там же.

104 Бондар Н. П. Видання Івана Федорова та Петра Мстиславця з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: дослідження, попримірниковий опис. Київ, 2012. С. 290.

105 Волощенко С. Устав церковний із фондів Наукової бібліотеки Київського університету: атрибуція рукописної пам'ятки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія»*. Київ, 2018. Вип. 4(139). С. 25; Лауцявичюс Э. Т. Бумага в Литве. С. 459.

За дослідженнями Н. Бондар, схожий знак міститься й на папері вільнюського видання *Євангелія* 1575 р.[106]

За допомогою філіграней також датовано *Єрусалимські Устави,* переписані у перш. і др. тр. XVII ст., які збережені без точних відомостей про час створення.

Зображення півня на гербовому щиті з літерами «ASO» угорі містить папір рукопису з фонду 2 ЛННБ[107]. Аналог цього знака під № 2822 уміщено в альбомі філіграней Е. Лауцявичюса й датовано там 1602 р.[108] Цим самим роком датовано папір іншого рукопису[109], який містить водяний знак у вигляді герба Сокира. Подібна філігрань трапляється у Е. Лауцявичюса – № 1708[110].

Три водяних знаки виявлено у кодексі, який у 1602 р. був придбаний Василем Рудаником[111]. Перший, герб Ґоздава, датований 1614 р. за схожим аналогом у виданні Т. Діанової (№ 785)[112], другий містить зображення голови єдинорога у круглому картуші і подібний до № 1418 (1615 р.) в альбомі Е. Лауцявичюса[113]. Третій знак – лев на гербовому щиті, схожий до № 2250 (1599 р.) у тому ж альбомі філіграней[114].

Водяний знак із гербом Любич виявлено на папері іншого списку *Уставу* із зібрання ІР НБУВ[115]. Подібна філігрань є в альбомах І. Каманіна й О. Вітвіцької під № 404[116] і Т. Діанової, Л. Костюхіної — № 1074[117] і датована 1604 р. Цей кодекс у лютому 1605 р. був вкладений до храму м. Олика[118].

Кодекс Ркк-54 із фондів НМЛ[119] переписаний на папері із філігранню герба Абданк, який аналогічний № 460 альбому І. Каманіна, О. Вітвіцької з датою 1608 р.[120], та зображенням людської фігури на тварині в декорованому овальному картуші – подібному до № 465 у довідковому виданні Т. Діанової, визначений 1614 р.[121]

Між 1611 і 1619 рр. було переписано кодекс із фонду 77 ЛННБ[122]. На папері виявлено чотири типи філіграней:

1) ключі – зображення під № 857 (1611 р.) в альбомі І. Каманіна, О. Вітвіцької[123];
2) два варіанти герба Сокира у тому ж альбомі під № 563 і 584 (1612 р.)[124];

106 Бондар Н. П. Видання Івана Федорова та Петра Мстиславця. С. 290.

107 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 26.

108 Лауцявичюс Э. Т. Бумага в Литве. С. 387.

109 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 195л.

110 Лауцявичюс Э. Т. Бумага в Литве. С. 231.

111 НМЛ. Спр. Ркк-62. Арк. 286.

112 Филиграни XVII в. по старопечатным книгам Украины и Литвы из фонда ГИМ: каталог / сост. Т. В. Дианова. Москва, 1993. С. 105.

113 Лауцявичюс Э. Т. Бумага в Литве. С. 201.

114 Там же. С. 289.

115 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945.

116 Каманін І., Вітвіцька О. Водяні знаки на папері українських документів. С. 44.

117 Водяные знаки рукописей. С. 125.

118 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945. Арк. 20 зв., 21 зв.

119 НМЛ. Спр. Ркк-54.

120 Каманін І., Вітвіцька О. Водяні знаки на папері українських документів. С. 50.

121 Филиграни XVII в. по старопечатным книгам Украины. С. 70.

122 ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80.

123 Каманін І., Вітвіцька О. Водяні знаки на папері українських документів. С. 96.

124 Там само. С. 78, 80.

3) варіант герба Ріка – схожий до № 643 у виданні Т. Діанової й датоване 1618 р.[125];
4) людська фігура на тварині — аналог у виданні Т. Діанової та Л. Костюхіної під № 1235 (1619 р.)[126].

Під час філігранологічного аналізу *Єрусалимського Уставу* з фонду 312 ІР НБУВ[127] встановлено, що папір рукопису із водяним знаком герба Ґоздава, який подібний до відповідного знака в альбомі Т. Діанової, Л. Костюхіної під № 894[128] та герба Сокира – № 1226[129]. Ці філіграні датовані 1614–1615 рр., що дало підстави датувати і сам кодекс перш. тр. XVII ст. Ще один варіант герба Ґоздава є на папері кодексу із фонду 3 ЛННБ[130], який відповідає № 604 у виданні І. Каманіна та О. Вітвіцької з датами 1617, 1622 рр.[131], а також № 895 в альбомі Т. Діанової та Л. Костюхіної (1622 р.)[132].

Папір кодексу із колекції ХДНБ[133] датований 1614 р. Водяні знаки пам'ятки представлені двома зображеннями: герба Ґоздава і людської фігури на тварині. Перший знак ідентифіковано за працею Т. Діанової, Л. Костюхіної – № 893[134], а другий – за альбомом Т. Діанової (№ 465)[135].

Зображення герба Сокира, відмінне від попереднього, виявлено у кодексі із фонду 30 ІР НБУВ[136], цей знак під № 776 Т. Діановою датований 1618 р.[137] Ймовірно, 1619 р. переписано *Церковний Устав*[138], папір якого містить водяний знак у вигляді людської фігури на тварині в орнаментальному картуші – № 1235[139]. Цим роком датовано філігрань герба Сокира у кодексі із фонду 3 ЛННБ[140], аналогічний водяний знак під № 1228 є в альбомі Т. Діанової та Л. Костюхіної[141].

Поштовий ріжок на гербовому щиті з літерою "В" виявлено на папері наступного кодексу[142]. Цей водяний знак датується 1619–1622 рр. № 660; № 1152[143]. Папір рукопису 20-х рр. XVII ст.[144] містить зображення людської фігури на тварині у декорованому овальному картуші, яке подібне до № 1236[145] й датоване 1622 р.

Список Єрусалимського Уставу із першого фонду ІР НБУВ [146] містить філігрань двоголового орла, який у довідковому альбомі Т. Діанової і Л. Костюхіної атрибутований 1623 р. за № 1010[147].

125 Филиграни XVII в. по старопечатным книгам Украины. С. 92.
126 Водяные знаки рукописей. С. 140.
127 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 94.
128 Водяные знаки рукописей. С. 100.
129 Там же. С. 139.
130 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1281.
131 Каманін І., Вітвіцька О. Водяні знаки на папері українських документів. С. 69.
132 Водяные знаки рукописей. С. 100.
133 ХДНБ. Од. зб. 81 9176.
134 Водяные знаки рукописей. С. 100.
135 Филиграни XVII в. по старопечатным книгам Украины. С. 70.
136 ІР НБУВ. Ф. 30. Спр. 38.
137 Филиграни XVII в. по старопечатным книгам Украины. С. 104.
138 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3943.
139 Водяные знаки рукописей. С. 140.
140 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1258.
141 Водяные знаки рукописей. С. 139.
142 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503.
143 Водяные знаки рукописей. С. 134
144 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 80.
145 Водяные знаки рукописей. С. 140.
146 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054.
147 Водяные знаки рукописей. С. 117.

Ідентичні зображення герба Ґоздава знаходяться на манускриптах із фондів ЗОКМ[148] і НМЛ[149]. Тотожна філіграні віднайдена в альбомі Е. Лауцявичюса за № 2043, вона датована 1624 р.[150]

У перш. тр. XVII ст. переписано *Єрусалимський Устав* із колекції ІР НБУВ[151], папір якого містить водяний знак із зображенням людської фігури на тварині на гербовому щиті. Подібна філіграні знайдена в альбомі Т. Діанової з датою 1628 р. – під № 464[152]. Цей рукопис очевидно поновлювався, адже аркуші у кінці книжкового блока переписані іншою рукою[153]. Завдяки проведеному аналізу водяних знаків цих аркушів встановлено, що блок поновлювався у 1688–1689 рр. На папері арк. 219–224 – філіграні двоголового орла, який аналогічний № 519 у виданні Т. Діанової[154].

Перш. тр. XVII ст. завершує рукопис НМЛ[155]. Папір пам'ятки містить зображення лева на гербовому щиті, яке подібне до № 2251 в Е. Лауцявичюса й датоване 1630 р.[156]

Початком др. тр. XVII ст. визначено кодекс із фонду 3 ЛННБ[157]. Виявлено два типи водяних знаків — голови однорога та бика. Перше зображення — в округлому картуші з написами. Воно подібне до аналога у виданні І. Каманіна й О. Вітвіцької під № 1114 з датою 1636 р.[158], а також під № 285 у книзі Т. Діанової і Л. Костюхіної — 1638 р.[159] Другий знак у декорованому картуші подібний до № 1194 у І. Каманіна та О. Вітвіцької, датований 1637 р.[160]

Рукописні списки досліджуваних *Уставів церковних Єрусалимських* — це значні за кількістю аркушів кодекси. Залежно від особливостей побутування кожного, збереглися у повному об'ємі або із незначними втратами аркушів чи навіть у фрагментарному вигляді.

Найбільшим за об'ємом збережених аркушів є *Устав* др. тр. XVII ст. із фонду 3 ЛННБ, який містить 807 арк.[161], а також рукописи із колекції ІР НБУВ ост. тр. XVI ст., які складаються з 562 арк.[162] і 518 арк.[163] Є кодекси із об'ємом 486 арк.[164], 475 арк.[165], а найдавніший список цього дослідження дійшов на 435 арк.[166] Кілька пам'яток збереглося лише на кількох аркушах – 2 арк.[167], 5 арк.[168], їх дослідження може стати предметом вивчення кириличної фрагментології.

148 ЗОКМ. Спр. 438.
149 НМЛ. Спр. Ркк-283.
150 Лауцявичюс Э. Т. Бумага в Литве. С. 267.
151 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359.
152 Филиграни XVII в. по старопечатным книгам Украины. С. 70.
153 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359. Арк. 219–224.
154 Филиграни XVII в. по старопечатным книгам Украины. С. 76.
155 НМЛ. Спр. Ркк-412.
156 Лауцявичюс Э. Т. Бумага в Литве. С. 289.
157 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.
158 Каманін І., Вітвіцька О. Водяні знаки на папері українських документів. С. 118.
159 Водяные знаки рукописей. С. 43.
160 Каманін І., Вітвіцька О. Водяні знаки на папері українських документів. С. 128.
161 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.
162 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 19.
163 Там само. Спр. 18.
164 Там само. Ф. 312. Спр. 95.
165 Там само. Ф. 302. Спр. 17.
166 НМЛ. Спр. Ркк-853.
167 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 12.
168 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3943.

За допомогою методу визначення середнього арифметичного, додавши наявні числа кількостей збережених аркушів у кодексах без втрат чи із незначною кількістю відсутніх аркушів і поділивши на кількість збережених рукописів, можна припустити, що «ідеальний» список *Єрусалимського Уставу* міг складатися із понад 340 арк. (кодекс із 807 арк. не використовувався при обрахунку).

Аркуші рукописних книг на сьогодні згруповані у зшитки переважно по 8 арк. у кожному[169]. Є зшитки із 12 арк.[170] та 10 арк.[171] Однак трапляються випадки, коли зшитки не мають сталої кількості аркушів і складаються із 2 арк.[172], 3 арк.[173], 4 арк.[174], 6 арк.[175], 10 арк.[176], 14 арк.[177] і 16 арк.[178] Залежно від об'єму аркушів рукописів різною є кількість цих зшитків: 97[179], 69[180], 65[181], 63[182], 60[183], 54[184], 53[185], 49[186], 47[187], 46[188], 45[189], 42[190], 40[191], 39[192], 38[193], 37[194], 36[195], 35[196], 33[197], 31[198], 27[199], 26[200], 22[201].

Практично усі зшитки досліджуваних кодексів *Єрусалимського Уставу* містять сигнатури часу створення пам'яток. Однак у семи рукописах XVI ст.[202], а також у двох XVII ст.[203] вони відсутні, що пояснюється значним зрізуванням нижніх берегів аркушів при поновленні книжкового блока. Наявні сигнатури проставлені винятково кириличними цифрами коричневим атраментом, а також у поєднанні з використанням кіно-

169 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 193л; Ф. 302. Спр. 17; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 304; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

170 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 25, Спр. 132; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 78; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-659.

171 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359; Ф. 301. Спр. 195л; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48; НМЛ. Спр. Ркк-202.

172 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III.

173 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759, Спр. 3945; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 195л.

174 Там само. Ф. 301. Спр. 193л; Ф. 308. Спр. 550.

175 Там само.

176 Там само. Ф. 308. Спр. 550.

177 НМЛ. Спр. Ркк-190.

178 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33.

179 Там само. Спр. 78.

180 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 19.

181 Там само. Спр. 18.

182 Там само. Ф. 312. Спр. 95.

183 Там само. Ф. 302. Спр. 17.

184 ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

185 НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

186 ЗОКМ. Спр. 8436.

187 ІР НБУВ. Ф. 311. Спр. 576.

188 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III.

189 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 74л.

190 Там само. Ф. 308. Спр. 550.

191 Там само. Ф. 301. Спр. 193л.

192 Там само. Ф. І. Спр. 1759.

193 Там само. Спр. 3945; Спр. 7503.

194 Там само. Спр. 4054.

195 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33.

196 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 94.

197 Там само. Ф. 307. Спр. 424.

198 НМЛ. Спр. Ркк-62.

199 ІР НБУВ. Ф. 30. Спр. 38.

200 Там само. Ф. 313. Спр. 26.

201 Там само. Ф. 301. Спр. 195л.

202 Там само. Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 17; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; НМЛ. Спр. Ркк-202, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-474.

203 ІР НБУВ. Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 364.

вarі у десяти манускриптах[204]. Сигнатури пізнішого часу, тобто ті, які записувалися при повторному перешиванні блока та виготовленні нової оправи, в одному випадку виконані чорнилом[205]. Номери зшитків розміщені переважно на їх першому аркуші або й останньому ближче до зовнішнього берега внизу сторінки[206]. Траплялися випадки, коли сигнатури записувалися ближче до середини нижнього берега[207]. У кодексі першої третини XVII ст. із фондів ЛННБ сигнатура проставлена лише на першому зшитку[208]. Унікальним прикладом формування зшитків блока слугує *Єрусалимський Устав* із фонду 306 ІР НБУВ[209], адже він містить два рахунки нумерації. Перший рахунок складається із 22, а інший – 17 зшитків.

Досліджувані кодекси нумеровані переважно при науковому опрацюванні співробітниками бібліотек і музеїв в XIX–XXI ст. У шести пам'ятках виявлено фоліацію у період їх використання за призначенням. Поновлені аркуші рукопису др. тр. XVI ст.[210] при реставрації сер. XVII ст. було пронумеровано кириличними цифрами, які зараз містяться на арк. 2–22. Аркуші кодексу ост. тр. XV ст.[211] пронумеровано також кириличними цифрами, але у XVIII ст. у зовнішньому нижньому куті аркушів 1–434. При цьому обрахунку допущено помилку – арк. 32 було пронумеровано як арк. 33. Первинна фоліація, тобто нумерування аркушів на момент переписування рукописів, міститься у двох кодексах[212] і одному фрагменті[213].

Список *Уставу* із колекції ХДНБ пронумеровано коричневим атраментом кириличними цифрами у верхньому зовнішньому куті аркушів 1–156, таким же чином проставлено фоліацію у рукописі 1627 р., однак вона охоплює весь об'єм аркушів[214]. На п'яти аркушах фрагмента *Єруса-*

204 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 312. Спр. 94, Спр. 95; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132; Ф. 3. Спр. 80; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80; НМЛ. Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-406; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

205 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 74л.

206 ЗОКМ. Спр. 438, Спр. 8436; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759, Спр. 4054, Спр. 7503; Ф. 302. Спр. 18; Ф. 306. Спр. 19, Спр. 20; Ф. 312. Спр. 94; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 25, Спр. 132; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 78, Спр. 274, Спр. 304, Спр. 1258, Спр. 1281; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48, Спр. 80, Спр. 83, Спр. 100; ЛІМ. Спр. 111; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-283, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-406, Спр. Ркк-412, Спр. Ркк-659, Спр. Ркк-861, Спр. Ркк-973; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

207 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 5359; Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 193л, Спр. 195л; Ф. 302. Спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5; Ф. 3. Спр. 80, Спр. 438; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III; НМЛ. Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-853.

208 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 80.

209 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 20.

210 Там само. Ф. 301. Спр. 74л.

211 НМЛ. Спр. Ркк-853.

212 ІР НБУВ. Ф. 313. Спр. 26; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

213 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3943.

214 Там само. Ф. 313. Спр. 26.

лимського Уставу з фонду першого ІР НБУВ[215] фоліація того ж типу із номерами аркушів із 3 по 7.

Решта *Уставів* пронумерована арабськими цифрами олівцем у зовнішніх верхніх кутах аркушів або за допомогою коричневого атраменту[216] і чорнила[217].

Кодекс 1632 р. із фондів ІР НБУВ[218] містить три нумерації. Спершу розташована фоліація XX ст. арабськими цифрами олівцем у правому верхньому куті з арк. 1 до 27, після якої пагінація XVII–XVIII ст. проставлена кириличними цифрами коричневим атраментом угорі лінійної рамки (с. 1–2, 2, 4–94, 93, 96–287, 1 пуст. с.), після чого нумерація починається заново того ж таки XVII–XVIII ст. кириличними цифрами коричневим атраментом угорі лінійної рамки (с. 1–256, 265–266). Посторінкова нумерація уміщена й на сторінках пам'ятки перш. тр. XVI ст. із збірки НБ ЛНУ[219], яка проставлена у др. пол. XIX – на поч. XX ст.

Усі без винятку *Єрусалимські Устави* переписані на ганчір'яному папері білого кольору. За особливостями розміщення зображення водяних знаків на папері кодексів було визначено формат книжкових блоків[220]. У процесі дослідження встановлено, що 55 списків із 64 за форматом in folio, тобто у другу частину аркуша (2°) і дев'ять – in quarto або у четверту частину аркуша (4°). Рукописи четвертого формату представлені одним кодексом ост. тр. XV ст.[221] та одним – перш. тр. XVI ст.[222], чотирма книгами др. тр. XVI ст.[223] і трьома – ост. тр. XVI ст.[224] Розмір книжкових блоків для другого формату завдовжки коливався від 245 мм до 330 мм, а завширшки у діапазоні 163–213 мм. Що стосується кодексів четвертого формату, то варто відзначити, що розмір книжкового блока завдовжки може вимірюватися від 180 до 200 мм і завширшки у 123–160 мм. Прикладом найбільшої пам'ятки форматом in folio є рукопис перш. тр. XVII ст. із фонду 3 ЛННБ[225] – 330х200 мм, а найменшої – кодекс др. тр. XVI ст. із фонду 302 ІР НБУВ[226], розмір сторінки якого становить 245 мм у довжину і 163 мм у ширину. Найбільшим кодексом форматом in quarto є список *Уставу* др. тр. XVI ст. із фонду 3 ЛННБ[227],

215 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3943.

216 Там само. Спр. 3945; Ф. 302. Спр. 17; Ф. 306. Спр. 19, Спр. 20; Ф. 312. Спр. 94, Спр. 95; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 25, Спр. 132; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48, Спр. 80; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III.

217 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054, Спр. 7503; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 12, Спр. 26, Спр. 364; НМЛ. Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-861; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

218 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759.

219 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III.

220 Лукьяненко В. И. Определение формата издания при описании старопечатных кириллических книг. *Исследования памятников письменной культуры в собраниях и архивах отделов рукописей и редких книг*: сб. науч. тр. Ленинград, 1985. С. 140–153.

221 НМЛ. Спр. Ркк-853.

222 ЗОКМ. Спр. 8436.

223 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132; Ф. 3. Спр. 33; НМЛ. Спр. Ркк-861, Спр. Ркк-973.

224 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 306. Спр. 20.

225 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1258.

226 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 17.

227 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33.

228 НМЛ. Спр. Ркк-853.

229 ІР НБУВ. Ф. 307. Спр. 424.

230 Там само. Ф. І. Спр. 1759; Ф. 301. Спр. 195л; Ф. 308. Спр. 550; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 26, Спр. 132; Ф. 3. Спр. 80; Спр. 1281; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48.

231 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95.

232 Там само. Ф. 307. Спр. 424.

233 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III.

234 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33.

235 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 20.

і вимірюється 205 мм завдовжки і 155 мм завширшки, а найменшим у цьому форматі – пам'ятка ост. тр. XV ст. із збірки НМЛ[228], розмір якої становить 180х123 мм.

Враховуючи регламентуючий характер досліджуваних книг, їх текст писався в один стовпець, що передбачало наявність достатніх полів для записів-приміток чи вказівників, умовних позначень і скорочень як самого переписувача, так і користувачів. Проте винятком є кодекс другої третини XVI ст. із колекції ІР НБУВ[229], текст якого розміщено у два стовпці із відповідною розліновкою дзеркала запису, стовпців і рядків. У восьми пам'ятках XVI–XVI ст. із зібрань ІР НБУВ та ЛННБ[230] на зовнішніх берегах часто трапляються використання вказівників у вигляді руки, яка вказує на окремі елементи текстів – т. зв. «манікули».

Розмір дзеркала запису основного тексту коливався залежно від розміру аркушів і становив для кодексів in folio переважно від 165 мм до 260 мм завдовжки і від 110 мм до 160 мм завширшки. Розмір поля тексту кодексів четвертого формату завдовжки становить від 145 мм до 170 мм і в ширину коливається від 90 мм до 115 мм. Своєрідно до розміщення тексту підійшов переписувач кодексу 1603 р.[231] Розмір аркуша його рукопису складає 300 х 195 мм, а розмір записаного тексту становить 195 х 100 мм, таким чином для полів відведено чимало місця, а сам текст компактно оформлений.

Зручність читання книги та уважність при цьому, на мою думку, забезпечувала відповідна кількість рядків на сторінках. Найбільше рядків розташовано в *Єрусалимському Уставі* др. тр. XVI ст. із фонду 307 ІР НБУВ[232], їх кількість становить від 30 до 38 рядків, однак у рукописі перш. тр. XVI ст. НБ ЛНУ[233] їх нараховується лише 22. Така ж кількість рядків трапляється й у рукописі форматом in quarto другої третини XVI ст. із фонду 3 ЛННБ[234]. Найменша кількість рядків у кількості 15–16 виявлена у пам'ятці четвертого формату, переписаної в ост. тр. XVI ст.[235] Загалом кількість рядків у збережених кодексах коливається від 15 до 38.

Для рукописних книг, датованих ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., розмір рядкових літер складає

від 2 до 4 мм. Висота виносних елементів літер вгору дорівнює 1–4 мм, а висота виносних вниз складає від 1 до 10 мм. Ширина вузьких літер «с», «о», «е» близько 1–2 мм, а широких «т», «я», «ш», «щ» становить від 3 до 7 мм. Міжрядковий інтервал тексту коливається від 4 до 8 мм. У кодексі др. тр. XVI ст. із колекції фонду 307[236] текст розміщено у два стовпці, на відміну від решти пам'яток. Відстань між стовпцями цього рукопису становить від 8 до 13 мм.

Популярною практикою переписувачів відзначалося завершення деяких розділів рукописів основного тексту у вигляді скорочених з обох боків рядків, які надавали особливої естетичної довершеності пам'яткам. За матеріалами дослідження, текст останнього аркуша того чи іншого розділу спадав згори донизу у V-подібній, чашоподібній, а також хрестоподібній формах.

Найбільш застосовуваним скороченням тексту була V-подібна форма[237]. У трьох манускриптах[238] текст завершується у чашоподібній формі. Виняткова практика закінчення розділу рукопису у хрестоподібній формі виявлено лише один раз у кодексі перш. тр. XVII ст. із фондів ЗОКМ[239]. На арк. 45 кінець тексту розділу Уставу церковним службам виконано у вигляді шестикутного хреста[240]. У випадку, коли текст спадав V-подібно, його боки оздоблювалися крапками[241], комами[242] і хрестиками[243]. У манускрипті перш. тр. XVII ст. з фондів ХДНБ і др. тр. цього ж століття із колекції ЛННБ внизу тексту зображено руку, яка ніби його тримає[244].

Тексти кодексів компактно поділені переписувачами на рубрики, що сприяє зручному користуванню та уважності при читанні. Піклування про читача також передбачало систему індексів на зовнішніх берегах аркушів у вигляді позначень глав, умовних скорочень і різних символів.

У 40 кодексах, що становлять більшість, над основним текстом уміщені колонтитули. Безпосередньо часу створення пам'яток наявні у 22 рукописах[245] і пізнішого проставлення у 18[246].

236 ІР НБУВ. Ф. 307. Спр. 424.

237 Там само. Ф. 301. Спр. 193л, Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 17; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80, Спр. 100; ЛІМ. Спр. 111; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III; НМЛ. Спр. Ркк-283, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-406, Спр. Ркк-412, Спр. Ркк-853; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

238 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 17; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

239 ЗОКМ. Спр. 438.

240 Там само. Арк. 45.

241 ІР НБУВ. Ф. 307. Спр. 424.

242 Там само. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550.

243 Там само. Ф. 308. Спр. 550.

244 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78. Арк. 202, 367 а; ХДНБ. Од. зб. 81 9176. Арк. 430.

245 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 312. Спр. 94; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 364; Ф. 3. Спр. 78, Спр. 80, Спр. 438, Спр. 1258, Спр. 1281; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80; ЛІМ. Спр. 111; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-283, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-412, Спр. Ркк-474; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

246 ЗОКМ. Спр. 438; ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 195л; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 25, Спр. 26; Ф. 3. Спр. 304; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III; НМЛ. Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-202, Спр. Ркк-406, Спр. Ркк-659, Спр. Ркк-853, Спр. Ркк-973.

Сторінки тексту *Єрусалимського Уставу* перш. тр XVII ст. оформлені переписувачем у лінійні рамки. Подібна практика використовувалася при підготовці друкованих видань, зокрема Успенського братства у Львові.

Тексти досліджуваних кодексів переписані півуставним типом письма переважно середніх, невеликих[247] і значних[248] розмірів. Він прямий[249], а також із легким нахилом управо[250] і вліво[251].

Варто відзначити, що у рукописі перш. тр. XVI ст.[252] півустав переходить у російський скоропис. У п'яти пам'ятках XVII ст. із колекції ІР НБУВ простежуються елементи скоропису[253].

Під час палеографічного аналізу кириличних списків *Єрусалимського Уставу* з'ясувалося, що в основному книги переписувалися одним копіювальником. Однак у 16 кодексах із 64, виявлено почерки двох[254], трьох[255], чотирьох[256] і навіть п'ятьох[257] переписувачів. Тексти усіх книг писалися коричневим атраментом, кіновар'ю, а також із застосуванням чорнила[258].

У деяких списках *Церковних Уставів* містяться правки тексту, які розташовані на берегах і стосуються уточнень

247 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759, Спр. 3943, Спр. 4054, Спр. 5359, Спр. 7503; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 26; Ф. 3. Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80; НМЛ. Спр. Ркк-191.

248 ІР НБУВ. Ф. 303. Спр. 109; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 364; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 100; ЛІМ. Спр. 111; НМЛ. Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-283, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-412, Спр. Ркк-474.

249 ЗОКМ. Спр. 438; Спр. 8436; ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 195л; Ф. 306. Спр. 19; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 25, Спр. 132, Спр. 364; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 78, Спр. 274, Спр. 304, Спр. 1258, Спр. 1281; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-202, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-274, Спр. Ркк-853; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

250 ЗОКМ. Спр. 438; Спр. 8436; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759, Спр. 3943, Спр. 3945, Спр. 4054; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 312. Спр. 94, Спр. 95; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 12, Спр. 364; Ф. 3. Спр. 78, Спр. 80, Спр. 438, Спр. 1281; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48, Спр. 100; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-202.

251 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359, Спр. 7503; Ф. 306. Спр. 20; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 25, Спр. 26; Ф. 3. Спр. 304; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80; ЛІМ. Спр. 111; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III; НМЛ. Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-283, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-406, Спр. Ркк-412, Спр. Ркк-474, Спр. Ркк-853, Спр. Ркк-861, Спр. Ркк-973; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

252 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л.

253 Там само. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 5359, Спр. 7503; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 312. Спр. 95.

254 Там само. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 5359; Ф. 301. Спр. 195л; Ф. 302. Спр. 19; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 25; ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-853.

255 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 20; Ф. 307. Спр. 424; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 304, Спр. 438; НМЛ. Спр. Ркк-62.

256 ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183

257 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95.

258 Там само. Ф. І. Спр. 3945; Ф. 308. Спр. 550; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 438; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183.

деяких аспектів основного тексту, коментарів або виправлень. На прикладі кодексу ост. трет. XV ст. із колекції рукописів НМЛ [259] проаналізую основні види корегування тексту. Текст цього манускрипту рясніє правками основного переписувача. Вони розташовані як на зовнішніх берегах, так і на нижніх. При цьому застосовано різноманітні види позначення посилань: найчастіше у вигляді вертикальної риски із двома крапками «|:» або й трьома, хрестика в колі і без нього, чи просто крапки, трьох крапок у V-подібній формі або символу, схожого на літеру «С» із трьома крапками, і символу, схожого на обернуту вліво літеру «С» із тією ж кількістю крапок. Також трапляється посилання, яке нагадує латинську літеру «V» із двома крапками угорі. Виправлення тексту передбачало, що в рядку, у якому було пропущено літеру, слово чи навіть речення, ставився один із перерахованих покликів біля місця пропуску. На берегах ставився той же символ і вписувалося пропущене. Є кілька випадків, коли переписувач просто дописував пропущене у міжрядді чи закреслював зайве. Інші ж помилки у тексті на арк. 116 зв., 195 зв., 276 і 305 переписувач виправив за допомогою стирання атраменту з паперу[260]. Такий тип виправлення трапляється й у кодексі із фондів ЗОКМ[261]. Подібна практика застосовувалася переписувачами книг на пергаменті, оскільки поверхня цього матеріалу сприяла видаленню погрішностей копіювальника таким способом. У випадку з папером такі виправлення трапляються рідко, бо залишаються контури літер і символів, а також пошкодження матеріалу є надто помітними. Можливо, переписувач *Єрусалимського Уставу* практикувався на виготовленні пергаментних кодексів та був професійним переписувачем. Так чи інакше він відповідально підійшов до праці – після завершення копіювання книги усе записане звірив аж до застосування знаків пунктуації.

259 НМЛ. Спр. Ркк-853.

260 Волощенко С. Єрусалимський Устав XV століття. Р. 105.

261 ЗОКМ. Спр. 8436.

262 Там само. Спр. 438; ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 195л; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 25; Ф. 3. Спр. 80, Спр. 438, Спр. 1258; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80, Спр. 100; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ; НМЛ. Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-202,Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-412, Спр. Ркк-853.

263 ЗОКМ. Спр. 8436; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945; Ф. 312. Спр. 94; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33, Спр. 78, Спр. 80, Спр. 304, Спр. 438; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48, Спр. 83; ЛІМ. Спр. 111; НМЛ. Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-283, Спр. Ркк-659, Спр. Ркк-973.

Одним із кодикологічних аспектів монографічного дослідження є вивчення особливостей художнього оздоблення списків *Єрусалимських Уставів* XV–XVII ст. До елементів оздоблення віднесено заставки, ініціали, кінцівки і оформлення заголовків розділів. Варто відзначити, що переважна більшість кодексів не відзначається наявністю мініатюр чи витончених сюжетних ініціалів, як, наприклад, в *Євангеліях* чи *Апостолах*.

Початки основних розділів досліджуваних манускриптів оздоблені заставками плетінчастого типу декількох варіантів. У більшості пам'яток заставки плетінчастого типу виписані із зображенням кіл і півкіл[262], а також із джгутоподібним орнаментом[263]. Плетінчасті заставки, які нагадують зображення вісімок, наявні у двох кодексах[264], також два рукописи оздоблено заставками із плетінчастими хрестами[265]. Заставки із поєднанням хрестів і ромбів плетінчастого типу виявлено у трьох книгах[266], а із дугастим зображенням – у чотирьох пам'ятках[267], із рослинними елементами – трьох кодексах[268]. Плетінчасті заставки із зображенням міфічних істот, тобто тетратологічні сюжети, присутні у чотирьох манускриптах[269]. Трапляються випадки застосування при оздобленні рукописів заставок П-подібної форми плетінчастого типу[270]. Часто заставки цього типу вгорі та з боків додатково оздоблені рослинно-квітковими елементами[271].

Значно менше використано заставок рослинного типу, які зафіксовано у п'ятьох кодексах[272], геометричного типу – у трьох пам'ятках[273] та орнаментального типу – в одній книзі[274].

Перелічені заставки виписувалися різними кольорами: коричневим атраментом, чорнилом, кіновар'ю, а також жовтою, помаранчевою, зеленою, блакитною та бордовою барвами, а для оздоблення заставок двох списків *Уставу* перш. тр. XVI ст.[275] і 1603 р.[276] застосовано позолоту.

264 ІР НБУВ. Ф. 303. Спр. 109; Ф. 308. Спр. 550.

265 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1281; ЛІМ. Спр. 111.

266 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 19; Ф. 308. Спр. 550; НМЛ. Спр. Ркк-62.

267 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78, Спр. 80, Спр. 438; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III.

268 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759, Спр. 7503; НМЛ. Спр. Ркк-54.

269 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 7503; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 438; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48.

270 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759, Спр. 7503; Ф. 313. Спр. 26.

271 ЗОКМ. Спр. 438, Спр. 8436; ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 195л; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 312. Спр. 94; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 25; Ф. 3. Спр. 78, Спр. 80, Спр. 304, Спр. 1258, Спр. 1281; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48, Спр. 80, Спр. 100; ЛІМ. Спр. 111; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III; НМЛ. Спр. Ркк-202, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-412, Спр. Ркк-853.

272 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III.

273 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5; НМЛ. Спр. Ркк-222.

274 ІР НБУВ. Спр. 3945.

275 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III. С. 1, 17.

276 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95. Арк. 2, 242, 353, 425.

Трапляються випадки, коли для заставок виділено місце, але вони так і не були виконані[277]. У кодексі перш. тр. XVI ст. із колекції НБ ЛНУ заставка розграфлена, проте залишилася не розписаною кольорами[278].

Переписувач кодексу 1629 р. із фондів ЛІМ у заставці вмістив дату написання заставки, яка збігається із датою завершення написання пам'ятки: «Рок҆ Бо҃ ахкд»[279].

У рукописі др. тр. XVI ст. із фонду 302 ІР НБУВ замість рукописної заставки вклеєно із московського стародрукованого видання[280]. Особливістю оформлення рукопису др. тр. XVII ст. із фонду 3 ЛННБ[281] є наявність 11 дереворитних відбитків з оригінальних друкарських дощок, які були виготовлені для друкування *львівського Апостола* 1574 р.[282] і трапляються в інших виданнях Успенського братства[283]. Ці заставки розміщені в досліджуваному кодексі на арк. 367 а зв., 407, 450, 473, 499, 519, 554, 582, 612, 651 і 734[284].

Наступним художнім елементом було застосування ініціалів, тобто перших літер на початку розділів, які відрізнялися від інших літер тексту здебільшого величиною, кольором і художнім виконанням. У переважній більшості кодексів ініціали виписувалися без особливого оздоблення, вони видовжені, кіноварні, завдовжки у 2–8 рядки звичайного тексту, інколи оздоблювалися невеликими рослинними елементами.

Однак у рукописі перш. тр. XVI ст. містяться мистецькі ініціали «П», «С», «В», які належать до плетінчастого типу. Вони написані кіновар'ю та сірою барвою із декоруванням золотом, заввишки у 3–6 рядків[285]. У рукописі др. тр. XVI ст. ініціали «В» і «Т» стилізовані, плетінчастого типу, виконані кіновар'ю, заввишки у 5 рядків[286]. Плетінчастого типу також ініціал «П» у рукописі 1619 р., який за розміром дорівнює висоті 4 рядків, виконаний кіновар'ю, жовтою та зеленою

277 ЗОКМ. Спр. 438; ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 17; Ф. 303. Спр. 109; НМЛ. Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-406; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

278 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III.

279 ЛІМ. Спр. 111. Арк. 175.

280 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 17. Арк. 5.

281 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

282 Львівська національна галерея мистецтв імені В. Г. Возницького. Музей староукраїнської книги. Од. зб. Кр-49. Апостол. Львів: Видавництво Івана Федоровича, 1574. [14], 264 арк.; Выдашенко М. Б., Мыцко И. З. Коллекция старопечатных изданий кирилловского шрифта в Музее Ивана Федорова во Львове. *Федоровские чтения 1981.* Москва: Наука, 1985. С. 209–210.

283 Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв.: каталог изданий, хранящихся в Государственной библиотеке СССР имени В. И. Ленина / сост.: Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. Москва, 1976. С. 75, 77–79, 81, 84–85, 98–99.

284 Волощенко С. А. Крехівський устав XVII ст.: кодикологічний опис пам'ятки. С. 225.

285 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III. Арк. 17, 23, 26.

286 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33. Арк. 1, 11.

барвами[287]. Кіновар'ю, жовтою та зеленою барвами виписано ініціал «С» плетінчастого типу заввишки 7 рядків у кодексі 1639 р.[288] У кодексі др. тр. XVII ст. ініціал омега – стародрукованого типу, заввишки у 5 рядків і писаний лише коричневим атраментом[289].

Наприкінці розділів чи у кінці тексту пам'яток коричневим атраментом і кіновар'ю виводилися кінцівки. Найбільше зафіксовано у процесі дослідження оздоблення *Єрусалимських Уставів* використання кінцівок плетінчастого типу[290] і хрестовидних кінцівок[291]. Трапляються випадки виписування кінцівок орнаментального[292], рослинно-квіткового[293] і ромбовидного[294] типів. Кінцівка у формі восьмикутної зірки застосована у списку *Єрусалимського Уставу* др. тр. XVI ст. із колекції НМЛ[295]. У рукописі ост. тр. XVI ст. із фонду 76 ЛННБ уміщено кінцівку у вигляді руки, яка тримає квітку, однак вона за часом написання належить до XVII ст., адже містить дату 1670 р.[296] Кінцівка прямокутної форми із геометричним орнаментом зафіксована в іншому кодексі ост. тр. XVI ст. із фонду 77 ЛННБ[297]. Сюжетні кінцівки прописувалися у рукописах XVII ст., зокрема у вигляді руки, яка тримає стилізовану розпуклу квітку[298] із зображенням орла[299] і лика ангела[300].

Заголовки розділів усіх досліджуваних книг виписані в'яззю кіновар'ю. Виняток становить оформлення заголовків у рукописі перш. тр. XVI ст. із колекції НБ ЛНУ, у якому два заголовки виконано золотом[301], жовтою барвою[302], а також у поєднанні жовтої барви із кіновар'ю[303]. Переписувачем кодексу перш. тр. XVII ст. оздоблено один заголовок рослинно-квітковим орнаментом[304], а заголовок розділу Уставу церковної служби у фрагменті *Єрусалимського Уставу* покритий золотом, а також літери "У" та "П"[305].

Вагомим джерелом до вивчення історії побутування, свідченням активності читання/користування, а також «піклування» про кодекси слугують вивчення стану збереженості та наявності елементів різночасової реставрації чи консервації під час використання книг у церквах до моменту потрапляння у наукові бібліотеки або музеї.

287 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 438. Арк. 74.

288 ЛІМ. Спр. 111. Арк. 6.

289 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78. Арк. 803 зв.

290 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 19; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78, Спр. 80, Спр. 438, Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48; ЛІМ. Спр. 111; НМЛ. Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-296.

291 ІР НБУВ. Ф. 311. Спр. 576; Ф. 312. Спр. 94; Ф. 313. Спр. 26; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48; НМЛ. Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-412.

292 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759; Ф. 30. Спр. 38.

293 Там само. Ф. І. Спр. 7503; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78, Спр. 438.

294 ІР НБУВ. Ф. 313. Спр. 26.

295 НМЛ. Спр. Ркк-191. Арк. 2 зв.

296 ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183. Арк. 72.

297 Там само. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48.

298 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33, Спр. 78, Спр. 80.

299 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945.

300 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

301 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III. С. 1, 17.

302 Там само. С. 7, 103.

303 Там само. С. 12.

304 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759. Арк. 177 третього рахунка.

305 Там само. Спр. 3943. Арк. 4.

У процесі дослідження покрайніх записів, уміщених в *Єрусалимських Уставах*, у двох кодексах віднайдено звернення дарувальників рукописів щодо подальшого їх збереження. Авдотія Шимониха, яка разом із синами Павлом і Гаврилом купила *Єрусалимський Устав* перш. чв. XVII ст. для храму Архангела Михаїла у с. Чорнокозинці (Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницької обл.), закликала своїх родичів, щоб вони у разі, коли книга постаріє, «изнову направленна» була[306].

Подібно звертається до близьких Данко, Івахів син, який вклав до церкви Введення у храм Пресвятої Богородиці с. Надітичі (Миколаївський р-н, Львівська обл.) *Єрусалимський Устав* 1629 р. У записі про купівлю та дарування книги, переписаної о. Лаврентієм Гучковичем у сусідньому с. Пісочна, своїй церкві просить родину, щоб коли книга «състарѣєт» і «потребовала поправы», то нехай дадуть її оправити за власний кошт. За цю благу справу, за словами ктитора, Бог Вседержитель відплатить їм нагородою у царстві небесному, якому нехай буде честь і хвала навіки вічні. Амінь[307].

Заповіти як Авдотії, так і Данка, що засвідчує стан збереженості цих кодексів, виконувалися. Рукописи поновлювалися: перешивалися наново блоки, а втрачені частини аркушів нарощувалися смужками паперу й виготовлювалися нові оправи (для першого рукопису у XIX ст., для другого – у XVIII ст.), однак невідомо, чи «піклування» було ініціативою нащадків або інших осіб[308].

Украй рідко досліджувані кодекси *Єрусалимських Уставів* збереглися у повному вигляді. Винятком є манускрипт перш. тр. XVI ст. із колекції НБ ЛНУ, який зберігся без втрат аркушів і з первинною оправою[309]. Проведений аналіз аркушевого об’єму кодексів показав, що переважна більшість дійшла до наших днів із чималими втратами аркушів на початку, у кінці, а також і в середині книжкових блоків[310]. Від *Уставу* кін. XVI ст. із колекції ЛННБ збереглися частини власне Уставу церковним службам і Місяцеслов на 111 арк.[311] Подібна ситуація й з кодексом тр. чв. XVI ст. – із фондів НМЛ дійшла лише місяцеслівна частина

306 ІР НБУВ. Ф. 30. Спр. 38. Арк. 39 зв.–40 зв.

307 ЛІМ. Спр. 111. Арк. 45 зв.–46.

308 Волощенко С. А. Стан збереженості кириличних списків Єрусалимських Уставів XV–XVII сторіч як джерело до історії побутування, користування та поновлення. *Сучасні проблеми консервації і реставрації пам'яток мистецтва та писемної культури на пергаментній і паперовій основах:* матеріали доп. Першої Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 23 листоп. 2018 р.). Львів, 2018. С. 107.

309 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III.

310 Волощенко С. А. Стан збереженості кириличних списків Єрусалимських Уставів. С. 108.

311 ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 100.

на 35 арк.[312], а *Устав* перш. чв. XVII ст. із ІР НБУВ – усього на 5 арк.[313] Окремі аркуші досліджуваних рукописів використовувалися в інших книгах. Наприклад, фрагменти тр. чв. XVI ст. в *Апостолі* кінця цього ж сторіччя[314].

У XVIII ст. до списку *Єрусалимського Уставу* перш. тр. XVII ст., який у 1666 р. переданий священником Степаном церкві Усікновення голови Йоана Хрестителя с. Путятичі (Городоцький р-н, Львівська обл.), між k. 140v–184r вшито частини з інших літургійних книг[315]. Цим додатками до *Єрусалимського Уставу* були два рукописи, переписані 1721 р.: *Канони* та *Мінея загальна* (k. 174r–183v), *Ірмологій нотований* (k. 174r–183v). Переписувачем *Канонів* та *Мінеї загальної* був уродженець Путятич ієром. Варсонофій, який станом на 19 серпня 1721 р. (час завершення переписування) виконував обов'язки капелана жіночого чернечого осередка у м. Рогатин (Івано-Франківська обл.)[316].

Окрім того, у частині кодексів виявлено відокремлені від блока аркуші[317] з розривами і втратами паперу по їх краях зафіксовані в усіх рукописах, що свідчить про активне користування книгами упродовж кількох сторіч. Про ступінь затребуваності манускриптів говорить і загальне поверхневе забруднення сторінок, а особливо нижні кути, вкриті шаром жиру від пальців рук. За спостереженнями В. Фрис, не забруднені аркуші, на яких уміщено календарні таблиці деяких списків *Єрусалимських Уставів* із фондів ЛННБ, можуть свідчити, що ними вкрай рідко користувалися, адже «залишалися чистими, майже незайманими»[318]. Напевно, дослідниця мала на увазі лише таблицю із кодексу Унівського монастиря[319], де є незначне поверхневе забруднення, однак у решти рукописів XVI–XVII ст. ці аркуші не лише із забрудненням від жиру пальців, а й з розривами, втратами паперу, які з часом поновлювалися[320].

Про активне читання *Уставів* свідчать і плями від воску, а також маргінальні записи на берегах про природні явища[321], катаклізми й аномалії погоди[322], сільсько-господарські роботи[323], молитовні звернення[324] та історичні події[325].

312 НМЛ. Спр. Ркк-474.

313 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3943.

314 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 1, 290.

315 Biblioteka Jagiellońska. Oddział Zbiorów Specjalnych. Sekcja Rękopisów. Rkp. 5118 III. Zbornik (konwolut: Ustaw i Mineja ogólna z antyfonami), XVII–XVIII w., I, 217 k.

316 Tamże. K. 178r.

317 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78, Спр. 438, Спр. 1281; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-853.

318 Фрис В. Покрайні записи XVI–XVIII ст. астрономічного характеру та астрономічні таблиці у кириличних кодексах та стародруках. *Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні:* зб. наук. пр. / за заг. ред. О. Петрука. Львів, 2014. С. 679.

319 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33. Арк. 396.

320 Там само. Спр. 80. Арк. 202–206; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 215–215 зв.

321 Там само. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 149 зв.

322 ІР НБУВ. Ф. 311. Спр. 576. Арк. 371 зв.; ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 110–111 зв.; НМЛ. Спр. Ркк-62. Арк. 45 зв.–46, 210 зв.; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

323 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 2 зв.; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 32 зв.

324 Волощенко С. А. Крехівський устав XVII ст.: кодикологічний опис пам'ятки. С. 228.

Щодо рукопису ост. тр. XV ст. із фондів НМЛ, то його прикінцева частина згоріла, про це є відповідний запис, який згодом було закреслено[326]. Більшість кодексів піддавалися потраплянню вологи, про що свідчать світло-коричневі плями від затікання на аркушах, які також мають пошкодження ентомологічного та мікологічного характеру[327].

Піддавалися різноманітним пошкодженням, руйнації окремих структурних елементів, а також цілковитим втратам і оправи *Єрусалимських Уставів*. У манускрипті поч. XVI ст. із Пустинно-Миколаївського монастиря Києва, який нині зберігається у колекції ІР НБУВ, є відомості про виготовлення нової оправи[328]. У записі йдеться про те, що з ініціативи о. Йосифа Полятного рукопис переоправлено за церковні кошти 18 червня 1600 р. Відповідні інтролігаторські роботи виконав місцевий диякон Григорій Косталевський, який, власне, і записав цю інформацію[329]. До наших днів ця оправа дійшла із значними втратами і дефектами. Відсутні права половина верхньої дошки, покриття на корінці, нижній каптал, вільні аркуші форзаців і структурні елементи застібок. Існуюче шкіряне покриття із розривами, тріщинами, потертостями й ентомологічними пошкодженнями. При переоправленні було перешито блок, втрати паперу по краях аркушів нарощено ганчір'яним папером, зміцнено розриви цими ж смужками паперу, обрізано блок, додано каптали і поклеєно нові форзаци[330].

Подібно було переоправлено рукопис др. тр. XVI ст., який дістався Успенській церкві Унівського монастиря від покійного ієром. Корнилія у 1595 р. У кінці книжкового блока йдеться про те, що кодекс переоправлено 2 березня 1647 р. за наказом архимандрита обителі – Теодосія Сосновського[331]. Ця оправа реставрувалася й у XIX ст. – нижня дошка була поміщена на місце верхньої, первинне шкіряне покриття нарощено шматком реставраційної шкіри, а нижню дошку та корінець обклеєно іншою шкірою чорного кольору[332].

Значно більше деталей про поновлення *Єрусалимського Уставу* перш. чв. XVI ст. із колекції ЗОКМ[333]. За кошти раба Божого Семиона Алча із

325 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 94. Арк. 119 зв.; ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 100. Арк. 434; НМЛ. Спр. Ркк-62. Арк. 46–46 зв.; Волощенко С. А. Устав церковної служби: Білостоцький Устав. С. 205–206.

326 НМЛ. Спр. Ркк-853. Арк. 429 зв.

327 Волощенко С. А. Стан збереженості кириличних списків Єрусалимських Уставів. С. 109.

328 Там само.

329 ІР НБУВ. Ф. 308. Спр. 550. Арк. 327.

330 Волощенко С. А. Стан збереженості кириличних списків Єрусалимських Уставів. С. 109.

331 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33. Арк. 419.

332 Волощенко С. А. Стан збереженості кириличних списків Єрусалимських Уставів. С. 109.

с. Винігове (тепер – с. Вонігове, Тячівський р-н, Закарпатська обл.) вперше було відреставровано цей рукопис у 1672 р.[334] Основною метою цього «благого діла» було піклування про своє здоров’я та відпущення гріхів, а також турбота за долю покійних батьків і родичів. При перешиванні блока, для зміцнення зшитків, Семионом використано смужки із кириличного рукопису, переписаного скорописом, а також стародруку, друкованого готичним шрифтом. Він також виготовив нову суцільнокриту оправу із дощок, поволочених шкірою коричневого кольору без оздоблення[335].

Для запобігання подальших руйнацій кодесів, а також для стабілізування існуючих їхні користувачі застосовували певні реставраційно-консерваційні заходи. Переважно вони передбачали доповнення втрат паперу по краях аркушів, зміцнення тріщин смужками паперу, перешивання книжкового блока, його обрізування та фарбування, вклеювання нових форзаців, додавання капталів, виготовлення нових оправ та ін. Для укріплення шиття блока використовувалися смужки пергаменту, а також паперових аркушів із рукописів і стародруків чи навіть шматки тканини[336]. Подібним матеріалом для зміцнення повторного шиття *Єрусалимського Уставу* тр. чв. XVI ст. із Милецького монастиря, що на Волині, слугували фрагменти кириличного стародруку, шрифти якого нагадують видання Франциска Скорини[337]. Проте під час їхньої атрибуції було встановлено, що вони взяті з рідкісного видання – *Катехизму* 1562 р., опублікованого у Несвіжі (Мінська обл., РБ) Симоном Будним. Виявлений фрагмент узято із середньої частини арк. 163[338]. Згаданий рукопис було переоправлено, очевидно, у XVII ст., до 1749 р. У візитації монастиря сер. XVIII ст., серед бібліотечних книг, примірник

333 ЗОКМ. Спр. 8436.

334 Там само. Арк. 7 зв.

335 Волощенко С. А. Стан збереженості кириличних списків Єрусалимських Уставів. С. 110.

336 Там само. С. 110.

337 ІР НБУВ. Ф. 303. Спр. 109; Волощенко С. Фрагменти стародруків у рукописних книгах як джерело при атрибуції оправ (за матеріалами кодексів Єрусалимського Уставу та Мінеї служебної з колекції Інституту рукопису НБУВ). *Абстракти доповідей та програма наукового семінару «Фрагментологія: теорія та практика роботи із рукописними та стародрукованими фрагментами», 14 грудня 2018 року* / Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків КНУ імені Тараса Шевченка; за ред. к. і. н. Олександра Охріменка. Київ, 2018. С. 24–25.

338 Muzeum Narodowe w Krakowie. Biblioteka Książąt Czartoryskich. St. dr. 1543 I Cim. Budny Szymon. Katichizis. Nieswiż, 1562. K. 163.

Катехизму не згадується[339]. Видання 1562 р., за дослідженнями Олени Гусєвої, відоме у 10 примірниках і двох фрагментах, які зберігаються у бібліотеках і музеях РФ (вісім примірників й один фрагмент), РП (один примірник, із яким вдалось попрацювати під час піврічного стажування у Кракові (Малопольське воєв., РП), в Бібліотеці Князів Чарторийських) та Чеській Республіці (один фрагмент)[340]. Ця унікальна знахідка є третім фрагментом згаданого *Катехизму* і єдиним в Україні[341].

Таким чином, встановлено час створення рукописних кодексів, здійснено філігранологічне дослідження паперу, визначено обсяг рукописів, формат, структуру книг, особливості організації сторінки і тексту, проаналізовано специфіку письма та оздоблення, а також досліджено стан збереженості пам'яток.

339 ЦДІА України, м. Львів. Ф. 201. Оп. 46. Спр. 529. Арк. 122 зв.

340 Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века: Сводный кат.: в 2 кн. Москва: Индрик, 2003. Кн. 1 / под общ. ред. Л. И. Сазоновой. С. 136–137.

341 Фотокопія фрагмента опублікована у грудні 2018 р., *див.:* Волощенко С. Фрагменти стародруків у рукописних книгах. С. 27.

2.3. РЕГІОНАЛЬНЕ ПОХОДЖЕННЯ, КОНСТРУКЦІЯ Й ОЗДОБЛЕННЯ ОПРАВ

Вивчення та атрибуція оправ *Уставів церковних Єрусалимських* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст. на підставі дослідження конструктивних особливостей техніки оправлення та характеру оздоблення досліджуваних оправ є невід'ємною складовою цього монографічного дослідження.

У цьому підрозділі досліджено матеріали та складові частини оправ: параметри і конфігурації кришок, покриття оправ, особливості формування книжкового блока, типи і форми корінця, види капталів та їх колір, види шиття блока, оздоблення обрізів, матеріали і види форзаців, а також функціональні елементи – фурнітуру.

При вивченні оздоблення оправ досліджено схеми розміщення тиснення на оправах, види тиснення та їх поєднання на кришках, інструменти для тиснення — види, форма, сюжети. Статистичний аналіз техніки оправлення та характеру оздоблення досліджуваних оправ дозволив не тільки уточнити час їх виготовлення та місця створення, побутування, а також міграції кодексів.

Дослідження показало, що більшість оправ (48 із 59 наявних) виготовлено на сучасній території України та її етнічних землях.

Кириличні списки *Єрусалимського Уставу* за час свого побутування неодноразово переоправлялися, тому більшість із них дійшли до сьогодення у вторинних оправах (80%), створених на кілька століть пізніше від часу написання самих кодексів (*див.* Табл. № 2). Кириличні списки *Уставу*, за моїми дослідженнями, збережені в оправах, атрибутованих XVI–XX ст. Первинні оправи, тобто ті, які виготовлені одразу чи незадовго після завершення переписування книжкового блока,

містять дванадцять кодексів із 64 рукописів, включених у монографічну працю. Ще 47 книг дійшло із пізнішими оправами, датованими XVI–XX ст. Три манускрипти й один фрагмент дійшли без оправ, а другий фрагмент вшитий до іншої книги біблійного характеру (*Апостола*).

Таблиця 2.
Місця збереження та хронологія виготовлення оправ кодексів *Уставу церковного Єрусалимського*

№ з/п	Місце збереження	XVI ст.	XVII ст.	XVIII ст.	XIX ст.	XX ст.	Разом
1.	ЗОКМ		2				2
2.	ІР НБУВ	1	9	6	4	1	21
3.	ЛІМ			1			1
4.	ЛННБ	1	6	8	2		17
5.	НБ КНУ		1				1
6.	НБ ЛНУ	1					1
7.	НМЛ	2	1	3	5	4	15
8	ХДНБ		1				1
Разом		5	20	18	11	5	59

Первинні оправи за часом створення збережені на кодексах: перш. тр. XVI ст. — одна[1], ост. тр. цього ж століття — три[2], перш. тр. XVII ст. — сім[3] та др. тр. XVII ст. — одна[4]. Найдавніший кодекс ост. тр. XV ст.[5] востаннє був переоправлений у XIX ст. Вторинні оправи і пізнішого часу репрезентовані на *Уставах* XVI ст. інтролігаторськими роботами XVI ст. — одна оправа[6], XVII ст. — одинадцять[7], XVIII ст. — десять[8] і XIX ст. — сім[9]. Рукописні книги XVII ст. дійшли в оправах XVII ст. — одна[10],

1 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III.

2 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 17; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5; НМЛ. Спр. Ркк-406.

3 ЗОКМ. Спр. 438; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054; Ф. 312. Спр. 95; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 438, Спр. 1258; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

4 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

5 НМЛ. Спр. Ркк-853.

6 Там само. Спр. Ркк-861.

7 ЗОКМ. Спр. 8436; ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19, Спр. 20; Ф. 308. Спр. 550; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33; Спр. 304; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-190.

8 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 17; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132; Ф. 3. Спр. 274; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 83; НМЛ. Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-659.

9 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л; Ф. 307. Спр. 424; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 689; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 100; НМЛ. Спр. Ркк-202; Спр. Ркк-474, Спр. Ркк-973.

10 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359.

XVIII ст. – вісім[11], XIX ст. – три[12] і XX ст. – п'ять[13].

Цінним матеріалом для регіональної локалізації оправ *Єрусалимських Уставів*, що збереглися, були відбитки із елементів тиснення, їх систематизація та іконографічне вивчення. Порівняльне вивчення відбитків тиснення та їх розміщення на оправах дозволило локалізувати ряд українських оправ за регіональним походженням.

11 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 7503; Ф. 312. Спр. 94; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 26; Ф. 3. Спр. 80, Спр. 1281; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80; ЛІМ. Спр. 111.

12 ІР НБУВ. Ф. 30. Спр. 38; Ф. 311. Ф. 576; НМЛ. Спр. Ркк-283.

Таблиця 3.
Місця збереження та регіони виготовлення оправ кодексів *Уставу церковного Єрусалимського*

№ з/п	Місце збереження	Українські терени				Російські терени	Молдовські терени	Разом
		Волинь	Галичина	Закарпаття	Київщина			
1.	ЗОКМ			2				2
2.	ІР НБУВ	4			10	7		21
3.	ЛІМ		1					1
4.	ЛННБ		17					17
5.	НБ КНУ					1		1
6.	НБ ЛНУ						1	1
7.	НМЛ		13			2		15
8	ХДНБ	1						1
Разом		5	31	2	10	10	1	59

Зокрема, волинські оправи збережено на п'ятьох рукописах[14], закарпатські — на двох[15] і київські — на десяти манускриптах[16]. Значно більше оправ виготовлено на теренах Галичини, які представлені на 31 кодексі[17].

Ще десять рукописів збережено в російських оправах, яких нараховується десять одиниць[18]. На історичних землях Молдови було виготовлено первинну оправу для рукопису перш. тр. XVI ст. із колекції НБ ЛНУ[19].

Іконографічний аналіз відбитків тиснення за сюжетами штампів та характером їх розміщення на оправах дозволив навіть встановити чотири інтролігаторські майстерні,

13 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 195л; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-412.

14 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 4054; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 313. Спр. 26; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

15 ЗОКМ. Спр. 438; Спр. 8436.

16 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359, Спр. 7503; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 195л; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 312. Спр. 94.

у яких були оправлені деякі з рукописів: Києво-Печерський монастир (3)[20], Київський Пустинно-Миколаївський монастир (1)[21], Львівське Успенське братство (3)[22] та Троїце-Сергієва лавра (1)[23].

Детальне текстологічне вивчення маргінальних записів на кодексах стало додатковим цінним джерелом для історії інтролігаторської справи в Україні. Зокрема, записи, залишені у кодексах, дозволили уточнити час та місце їх вторинного оправлення і навіть встановити імена інтролігаторів та замовників трьох кодексів.

У манускрипті поч. XVI ст. Пустинно-Миколаївського монастиря[24] збережено відомості про виготовлення для нього нової оправи 18 червня 1600 р. У записі йдеться, що ініціатором переоправлення виступив ієром. Йосиф Полятний «за старанемъ ѿца есифа поля͆тного». Відповідні інтролігаторські роботи виконав місцевий диякон Григорій Косталевський «працею дьꙗкѡ͆ миколски͆ григориꙗ косталевского», який, власне, і записав цю інформацію «косталевского рꙋкою». За працю диякону заплачено із монастирських коштів «накладом црковнымъ», однак не зазначено яку саме грошову суму[25].

Подібно переоправлено і рукопис др. тр. XVI ст. із колекції ЛННБ[26]. Цей кодекс із 1595 р. належав Успенській церкві Унівського монастиря. Наприкінці рукопису вміщено запис про нове оправлення рукопису у 40-х рр. XVII ст. Можливо, сам інтролігатор записав про поновлення книги: «рокꙋ ҂ахмз Мца Марца в днга Сию Книгꙋ переправити каза͆л Ѳеѡдоси Сосновскій. Архимадрыт Ꙋневски:». Оправа могла бути виготовлена 2 березня 1647 р. за благословення архимандрита обителі – Теодосія Сосновського[27].

За фундації Семиона Алча було відреставровано кодекс перш. тр. XVI ст. із фондів ЗОКМ[28]. У записі про поновлення рукопису зазначено, що 2 липня 1672 р. «перевꙗзова͆л Рабъ бож: Недостоиныи Ієрей стефан» священник Урмезіювський

17 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 26, Спр. 132; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 78, Спр. 80, Спр. 274, Спр. 304, Спр. 438, Спр. 689, Спр. 1258, Спр. 1281; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48, Спр. 80, Спр. 83, Спр. 100; ЛІМ. Спр. 111; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-202, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-283, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-406, Спр. Ркк-412, Спр. Ркк-474, Спр. Ркк-659, Спр. Ркк-861, Спр. Ркк-973.

18 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л, Спр. 194; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 306. Спр. 20; Ф. 312. Спр. 95; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-853.

19 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ.

20 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359; Ф. 306. Спр. 19.

21 Там само. Ф. 308. Спр. 550.

22 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78, Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 83.

23 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95.

24 Там само. Ф. 308. Спр. 550.

25 Там само. Арк. 327.

26 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33.

27 Там само. Арк. 419.

28 ЗОКМ. Спр. 8436.

(нині — с. Руське Поле, Тячівський р-н, Закарпатська обл.). Тобто священник Степан перешив блок і виготовив нову оправу рукопису на замовлення Семиона Алча. У записі відсутня інформація про грошову винагороду інтролігатору, однак зазначено, що «Заплатиⷧ ѿ роботы сеѧ̀: Рабъ бо҃жїй семиѡнъ аⷧчъ иⷥ села вынѣгова»[29].

За конструктивними ознаками та технікою оправлення усі оправи (первинні та вторинні), у яких дійшли до сьогодення досліджувані кириличні *Єрусалимські Устави*, можна розділити на три великі групи – візантійські оправи (XVI ст.), готичні оправи (др. пол. XVI–XVIII ст.) та оправи Нового часу (др. пол. XVIII ст. – поч. XX ст.). Конструктивний аналіз кожної групи оправ проводився за такими ознаками: матеріал та конструкція кришок, матеріал покриття та його колір, тип та форма корінця, каптали – види та поєднання кольорів ниток, види шиття, оздоблення обрізів, види форзаців, металева фурнітура (жуки, наріжники, середники), застібки та зав'язки. Найменш численною групою серед зазначених є візантійські оправи — два екземпляри.

Досліджувані списки *Єрусалимського Уставу* збережені у твердих (жорстких) оправах, тобто складаються з кришок (дошки або картон), прикріплених до книжкового блока, та їх покриття (шкіра, пергамент, тканина, папір). Матеріалами для оправлення рукописних книг слугували переважно дерев'яні дошки, поволочені шкірою. Ці матеріали використано у 46 кодексах *Єрусалимського Уставу*.

За форматом дерев'яні кришки досліджуваних оправ збережені з кантами і без кантів. Переважна кількість дощок виготовлена з наявністю кантів, тобто коли розмір кришок дещо більший від формату книжкового блока. Дошки кодексу перш. тр. XVII ст. із фондів ЗОКМ створені лише з кантами[30], однак кришки інших 39 оправ містять ще й канти – внутрішні суцільні скоси на кантах[31]. За словами О. Гальченко, ранти візуально зменшують товщину кришок, а їх наявність є характерною рисою лише для дощок[32]. Наявність кантів виявлена також і на картонних кришках трьох оправ XIX–XX ст.[33], які були виготовлені після реставрації книжкових блоків пам'яток.

29 ЗОКМ. Спр. 8436. Арк. 7 зв.

30 Там само. Спр. 438.

31 Там само. Спр. 8436; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 4054, Спр. 5359, Спр. 7503; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 193л, Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 312. Спр. 94, Спр. 95; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 26, Спр. 132; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 78, Спр. 80, Спр. 274, Спр. 304, Спр. 438, Спр. 689, Спр. 1258, Спр. 1281; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48, Спр. 80, Спр. 83; ЛІМ. Спр. 111; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-659, Спр. Ркк-853; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

32 Гальченко О. М. Оправа східнослов'янських рукописних книг. С. 159.

33 ІР НБУВ. Ф. 301. Ф. 195л; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 311. Спр. 576.

Іншу групу за форматом кришок становлять дошки, розмір яких збігається із форматом аркушів рукописів. Відсутність кантів на кришках виявлено у найдавнішій первинній оправі *Єрусалимського Уставу* перш. тр. XVI ст.[34], а також ост. тр. XVI ст.[35], трьох оправах XVII ст.[36], а також одній – XX ст.[37]

Окрім рантів, кришки також містили часткові скоси із лицьового боку. Ці особливості конструктивних конфігурацій виявлено на кількох дошках оправ XVI–XVIII ст.[38] У двох випадках торці кришок із подовгастими заглибленнями – т. зв. жолобками, які розміщені вздовж торців дощок. За спостереженнями О. Гальченко, наявність жолобків була характерною для оправ візантійської техніки виготовлення[39]. Наявність заглиблень на торцях представлено на кришках оправ XVI ст. із колекцій НБ ЛНУ[40] та НМЛ[41]. Жолобки займають не усю поверхню ребер, завершуються не дотикаючись їх зовнішніх кутів. У випадку оправи перш. тр. XVI ст. жолобки закінчуються веретеноподібно[42], а ост. тр. цього ж сторіччя – прямим кутом[43].

Кришки оправ переважно поволочувалися суцільним шматком покривного матеріалу з шкіри чи пергаменту. Цей конструктивний тип покриття кришок характерний 42 оправам досліджуваних кодексів[44].

Покриття семи кришок оправ складається з кількох частин. Для реставрованих оправ було характерним використання при поволоченні кришок однієї шкіри, а для доклеювання ділянки корінця – шкіри іншого ґатунку[45] чи двох пергаментних аркушів[46] або ж двох ледеринових шматків[47]. Для вторинної оправи рукопису др. тр. XVI ст. застосовано доклеювання кришок папером, фарбованим під мармур, а корінець – шкірою[48]. Подібно оправлено й книгу перш. тр. XVII ст., проте на цій оправі зовнішні кутики кришок доклеєні шкірою[49].

34 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ.

35 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5.

36 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 20; Ф. 313. Спр. 26; НМЛ. Спр. Ркк-190.

37 Там само. Спр. Ркк-62.

38 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18, спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 304; НМЛ. Спр. Ркк-659; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

39 Гальченко О. М. Оправа східнослов'янських рукописних книг. С. 246.

40 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ.

41 НМЛ. Спр. Ркк-406.

42 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ.

43 НМЛ. Спр. Ркк-406.

44 ЗОКМ. Спр. 8436; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 4054, Спр. 5359, Спр. 7503; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19, Спр. 20; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 312. Спр. 94, Спр. 95; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 26, Спр. 132; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 78, Спр. 80, Спр. 274, Спр. 304, Спр. 438, Спр. 689, Спр. 1258, Спр. 1281; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48, Спр. 80, Спр. 83; ЛІМ. Спр. 111; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ; НМЛ. Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-659, Спр. Ркк-973; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

45 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л; НМЛ. Спр. Ркк-853.

46 НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-52.

47 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 195л.

48 Там само. Ф. 307. Спр. 424.

49 Там само. Ф. 311. Спр. 576.

Для поволочення дощок у більшості випадків застосовували шкіру, фарбовану в один колір – коричневий. Це наявно на 38 оправах кодексів[50]. Значно меншим попитом відзначалося використання шкіри, фарбованої у чорний колір, яка трапляється лише на трьох оправах[51]. Шкіра фарбувалася також із використанням краплення у випадку із покриттям шкіри коричневого[52] та чорного[53] кольорів. Покриття дощок вторинної оправи *Уставу* ост. тр. XVI ст. із колекції ЛННБ[54] було без використання барвників. Для поволочення використовувалися й інші матеріали: пергамент, використаний для обклеювання дощок трьох оправ[55], і ледерин – для однієї[56].

У процесі дослідження матеріалів оправлення кодексів виявлено, що дошки оправ не були поволочені шкірою. Цей різновид трапляється на двох книгах ост. тр. XVI ст.[57] і др. тр. XVII ст.[58] Характерною рисою було те, що дошки не поволочувалися шкірою, а лише обклеювався корінець.

Непервинні оправи реставрованих кодексів у XIX–XX ст. складалися із картонних кришок, обклеєних папером, фарбованим під мармур[59], папером клейстерного фарбування[60], пергаментом повторного використання із готичним письмом[61], тканиною[62], а також ледерином[63].

Корінці досліджуваних кодексів, тобто боки книжкового блока, на яких скріплено зшитки, за формуванням належать до двох типів – глухого та порожнистого, а за формою – до трьох категорій: прямий, заокруглений і каширований. Глухі за типом (покривний матеріал напряму приклеєний до корінця блока) і прямі за формою збережено у чотирьох кодексах[64], глухі заокруглені — лише в одному рукописі[65], глухі кашировані (з відгином фальців) — у 27 пам'ятках[66]. Порожнисті корінці (по-

50 ЗОКМ. Спр. 8436; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 4054, Спр. 5359; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 193л, Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19, Спр. 20; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 312. Спр. 94; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 438, Спр. 1258, Спр. 1281; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48, Спр. 80, Спр. 83; ЛІМ. Спр. 111; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III; НМЛ. Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-283, Спр. Ркк-659, Спр. Ркк-853, Спр. Ркк-861; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

51 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132; Ф. 3. Спр. 78, Спр. 274.

52 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95.

53 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 26.

54 Там само. Ф. 3. Спр. 304.

55 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-63.

56 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 689.

57 НМЛ. Спр. Ркк-406.

58 ЗОКМ. Спр. 438.

59 ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 100; НМЛ. Спр. Ркк-412, Спр. Ркк-474.

60 ІР НБУВ. Ф. 307. Спр. 424; Ф. 311. Спр. 576.

61 НМЛ. Спр. Ркк-202, Спр. Ркк-296.

62 Там само. Спр. Ркк-973.

63 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 195л.

64 Там само. Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 311. Спр. 576.

65 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 80.

66 ЗОКМ. Спр. 8436; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 193л, Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 17; Ф. 306. Спр. 19, Спр. 20; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 312. Спр. 94, Спр. 95; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 26; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 78, Спр. 274, Спр. 689, Спр. 1258, Спр. 1281; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48, Спр. 80; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III; НМЛ. Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-659, Спр. Ркк-853.

кривний матеріал наклеюється на відстав або паперову гільзу, попередньо прикріплену до корінця блока[67], і кашировані за формою наявні на двох кодексах *Уставу* із фондів ІР НБУВ[68]. Частково досліджено корінець рукописів др. тр. XVI ст.[69] й ост. тр. XVI ст.[70], а також перш. тр. XVII ст.[71], що зумовлено втратою шкіряного покриття у ділянці корінця. За механічною обробкою їх корінці — грибоподібної форми, тобто кашировані.

Для зміцнення корінця, а також для допоміжного укріплення зшитків книжкового блока використовувалися різні за формою, а також технікою виготовлення каптали або каптальні стрічки[72]. У 27 кириличних списках *Єрусалимського Уставу* збережено ці захисні та скріплюючі матеріали. Наявні каптали належать до трьох видів: тканих (1), плетених (22) і каптальної стрічки (4). Тканий каптал міститься лише в одному рукописі, він виготовлений із ниток зеленого, сірого та чорного кольорів[73]. Плетені каптали можна поділити на дві групи – із прямим і навскісним розташуванням стібків. Більшість складають каптали із прямим розташуванням стібків, вони виплітались як із одного кольору ниток, так і різним їх поєднанням. Багато капталів одноколірних, із ниток білого кольору[74], білого та блакитного кольорів[75], білого та червоного[76], білого та коричневого[77], малинового та синього[78], а також із поєднанням ниток жовтого та червоного кольорів[79]. Друга група плетених капталів із косими стібками збережена з нитками білого кольору[80] та з двома нитками білого та червоного кольорів[81]. Каптальні стрічки (тасьма машинного виробництва) червоного та білого кольорів застосовувано при реставрації чотирьох *Єрусалимських Уставів* у XIX–XX ст.[82]

Перед оправленням книг рукописні аркуші скомпонували у зшитки і формували книжковий блок. При зшиванні досліджуваних кодексів використовувалися два види шиття – ланцюжком та на опорах. Перший вид шиття представлений двома кодексами ост. тр. XVI ст. із колекцій ЛННБ[83] і НМЛ[84]. Він полягав у тому, що кріплення

67 Гальченко О. М. Оправа східнослов'янських рукописних книг. С. 167.

68 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 195л; Ф. 313. Спр. 26.

69 Там само. Ф. 303. Спр. 109.

70 НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

71 ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

72 Гальченко О. М. Оправа східнослов'янських рукописних книг. С. 249, 250.

73 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III.

74 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054; Ф. 302. Спр. 17; Ф. 308. Спр. 550; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 26, Спр. 132; Ф. 3. Спр. 80, Спр. 274, Спр. 304, Спр. 438.

75 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 302. Спр. 19; Ф. 312. Спр. 94; ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

76 ЗОКМ. Спр. 8436; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1258.

77 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359.

78 Там само. Ф. 302. Спр. 18.

79 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

80 ІР НБУВ. Ф. 313. Спр. 26.

81 Там само. Ф. 306. Спр. 19.

82 Там само. Ф. 301. Спр. 193л, Спр. 195л; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 689, Спр. 1281.

83 Там само. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5.

84 НМЛ. Спр. Ркк-406.

зшитків між собою відбувалося до нитки, якою прошивався попередній зошиток, а утворений шов на ділянці з'єднання, за спостереженнями О. Гальченко, нагадує ланцюжок[85]. За наявними матеріалами, кількість швів при ланцюжковому зшиванні була різною – чотири у рукописі ЛННБ[86] і п'ять у кодексі НМЛ[87].

Другий вид шиття блока на опорах полягав у з'єднанні зшитків до шнурів. Залежно від формату рукопису, а також його аркушевого об'єму різною була кількість цих опор. Аналізуючи спосіб шиття на опорах, виокремлено дві групи шиття, тобто коли воно здійснювалося на одинарних чи подвійних шнурах. На одинарних опорах, коли було використано два шнури, зшито два кодекси[88], на трьох шнурах – 15[89], на чотирьох – 13[90] і на п'ятьох – 3 книжкових блоки[91]. Порівняно менше застосовувалося шиття на подвійних опорах, коли використовувалося три шнури, – це зафіксовано у дев'яти кодексах[92], на чотирьох – у шести[93], на п'ятьох подвійних шнурах скріплено шиття двох манускриптів із колекції ІР НБУВ[94]. Для зміцнення шиття блока рукописів використовувалися допоміжні матеріали у вигляді прямокутних шматків тканини[95], пергаменту[96], пергаменту повторного використання, тобто із рукопису[97], або ж паперу із друкованим текстом[98]. Вони зазвичай вклеювалися між опорами на корінці.

Своєрідними були також і обрізи рукописних *Уставів*, тобто краї блока, які утворені обрізуванням зовнішніх боків аркушів. Для уникнення забруднення, а також для надання естетичного вигляду манускриптам обрізи книжкового блока зазвичай фарбувалися та оздоблювалися[99]. Обрізи досліджуваних пам'яток переважно фарбувалися в один колір, проте вибір барв палітри був різноманітним.

85 Гальченко О. М. Оправа східнослов'янських рукописних книг. С. 160.

86 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5.

87 НМЛ. Спр. Ркк-406.

88 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 17; НМЛ. Спр. Ркк-54.

89 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 74л; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 312. Спр. 94; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 26, Спр. 132; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 274, Спр. 689; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ; НМЛ. Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-283, Спр. Ркк-853.

90 ЗОКМ. Спр. 438; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759, Спр. 3945, Спр. 5359, Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 193л, Спр. 195л; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 313. Спр. 26; Ф. 3. Спр. 80. Спр. 1258; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НМЛ. Спр. Ркк-190.

91 ІР НБУВ. Ф. 311. Спр. 576; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80; ЛІМ. Спр. 111.

92 ЗОКМ. Спр. 8436; ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 306. Спр. 20; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 304, Спр. 438; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-659, Спр. Ркк-861.

93 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 303. Спр. 109; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78, Спр. 1281; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

94 ІР НБУВ. Ф. 308. Спр. 550; Ф. 312. Спр. 95.

95 ЗОКМ. Спр. 8436; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 194л; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 274, Спр. 438; ЛІМ. Спр. 111; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

96 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054; Ф. 308. Спр. 550; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 304; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48, Спр. 83.

97 ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

98 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054.

99 Гальченко О. М. Оправа східнослов'янських рукописних книг. С. 169–170.

Фарбувалися у червоний[100], жовтий[101], зелений[102], синій[103] та коричневий [104] кольори. Крапчасті обрізи, тобто коли барва наносилася крапленням, від чого на поверхні утворювалися невеличкі краплі барника, трапляються на трьох книгах – синьою барвою[105] і коричневим атраментом[106]. Ще один обріз пофарбовано під сітчастий мармур блакитного кольору[107]. У техніці золочення представлено обріз рукопису др. тр. XVII ст. із фондів ЛННБ[108]. Цей обріз, окрім покриття шаром листового золота, декорований тисненням із рослинним орнаментом, що додатково надавав ошатного вигляду кодексу. Цілком відмінним з огляду на попередні техніки оздоблення обрізів видається манускрипт із НБ ЛНУ[109]. Обріз цієї пам'ятки збережений із словесами, тобто уміщає на трьох боках напис із назвою книги. Більша частина цього обрізу фарбована у червоний колір, а частини, на яких вміщено напис, залишилися незафарбованими. Натомість вони декоровані рослинним орнаментом, виконаним чорнилом, як і сам напис. Словеса, чи словесник, розділені на три частини і починаються з нижнього обрізу, продовжуються на зовнішньому та завершуються верхнім. На обрізі подана назва рукопису – «ТИПИКЪ».

Матеріалом, який застосовувався для скріплювання блока та оправи, були форзаци, вони також запобігали забрудненню зовнішніх аркушів книг[110]. Вони також різнилися як за матеріалом, так і за конструкцією. Матеріалом для них переважно слугував аркуш ганчір'яного паперу, складений навпіл чи із двох аркушів, однак при реставрації рукописів у XIX і XIX ст. застосовувався і целюлозний папір[111] білого кольору чи фарбований в іншу барву. У ролі форзаців часто виступали аркуші з інших книг богослужбового характеру – як у випадку з *Уставом* перш. тр. XVII ст. із фондів ІР НБУВ[112]. Його форзацом були аркуші із текстом рукописної *Мінеї служебної* на друге травня – служби Атанасію Великому, патріарху Олександрійському. Як приклейні частини форзаців кодексу ост. тр. XVI ст. із колекції ЛННБ використано аркуш з іншого рукопису богослужбового характеру (верхній форзац) та папір фарбований у червоний колір, з написами і зображен-

100 ЗОКМ. Спр. 438; ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759, Спр. 3945; Ф. 302. Спр. 17; Ф. 303. Спр. 109; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 26, Спр. 132; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-659.

101 ІР НБУВ. Ф. 307. Спр. 424; Ф. 311. Спр. 576.

102 Там само. Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 193л, Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 17; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 313. Спр. 26; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33, Спр. 1258; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48; НМЛ. Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-191.

103 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054, Спр. 5359.

104 Там само. Ф. 312. Спр. 95.

105 Там само. Ф. І. Спр. 3945; Ф. 312. Спр. 94.

106 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 438.

107 Там само. Спр. 689.

108 Там само. Спр. 78.

109 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ.

110 Гальченко О. М. Оправа східнослов'янських рукописних книг. С. 278.

111 ІР НБУВ. Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 193л, Спр. 195л; Ф. 306. Спр. 19; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 689; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-853.

112 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054.

ням постаті Георгія Переможця[113]. Ксилографічні гравюри вклеєно на кришки ще одного *Єрусалимського Уставу* із фондів ЛННБ при реставрації XVIII ст.[114] На верхній дощці вміщено гравюру із зображенням Богородиці Одигітрії, а на нижній – Микити Бісоборця. Ці дереворитні ікони, за дослідженнями Оксани Шпак, датуються др. пол. XVII–XVIII ст.[115] У ролі форзаца при реставрації *Уставу* ост. тр. XVI ст., яка була проведена до 1673 р., було використано рукописний аркуш з іншої книги чи зшитка із текстом про купівлю, продаж і митні збори.

За конструкцією форзаци досліджуваних кодексів суцільні, тобто вклеєні з одного аркуша паперу[116] та складені (із двох аркушів) з фальчиком[117]. Залежно від типу кріплення їх можна віднести до приклеєних (аркуші склеєні до першої та останньої сторінок книги)[118], пришивних (аркуші пришиті до блока як окремі зшитки)[119] і прошивних (аркуші скріплені до першого та останнього зшитків під час формування блока кодексу)[120].

Для скріплювання країв кришок оправи застосовувалися т. зв. застібки, які переважно виконували захисну функцію та слугували для щільної фіксації аркушів блока, їх постійного і незмінного положення та для уникнення пошкоджень і потрапляння вологи[121]. Саме застібки чи не «найвразливіший» елемент оправ, бо через постійне застібування та розстібування при користуванні вони піддавалися руйнації, частковим чи цілковитим втратам своїх структурних елементів. У жодному кодексі не збереглися повністю застібки, а лише їх окремі складові – пробої або шпеньки, ремені з наконечниками чи петлями, лише ремені або їх фрагменти чи сліди закріплення (гнізда) та ін.

113 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5.

114 Там само. Спр. 132.

115 Шпак О. Проблема народної гравюри в контексті художньої культури України. *Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології (примітив, фольклор, аматорство, наїв, кітч ...)*. Київ, 1996. С. 214; Шпак О. Українська народна гравюра XVII–XIX століть. Львів, 2006. С. 40, 124, кол. іл.; Shpak O. Ukraińska grafika ludowa pogranicza między Wschodem a Zachodem. *Konteksty.* Warszawa, 1996. № 3/4. S. 96.

116 ІР НБУВ. Ф. I. Спр. 3945, Спр. 5359, Спр. 7503; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 302. Спр. 18; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 312. Спр. 94; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33, Спр. 1258, Спр. 1281; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III; НМЛ. Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-853.

117 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л, Спр. 195л; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 689; НМЛ. Спр. Ркк-54.

118 ІР НБУВ. Ф. I. Спр. 3945, Спр. 4054, Спр. 5359, Спр. 7503; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 302. Спр. 18; Ф. 307. Спр. 424; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80; ЛІМ. Спр. 111; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III; НМЛ. Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-659.

119 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л, Спр. 195л; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 312. Спр. 94; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33, Спр. 274, Спр. 689; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-853.

120 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1258, Спр. 1281.

121 Гальченко О. М. Оправа східнослов'янських рукописних книг. С. 247.

Зоглядуназбереженідані,здійсненореконструкцію застібок на оправах кодексів, залучених до монографічного дослідження. Домінуючими застібками були на врізні за видом і на пробій за типом. Ця група кріплення виявлена на 18 оправах[122].

Застібок на накладні пробої порівняно менше, їх виявлено на дев'яти оправах *Єрусалимських Уставах*[123]. Наступний тип застібок – на врізних шпеньках – передставлено на п'яти оправах рукописів[124]. Відомо, що шпеньки традиційно містилися на зовнішньому торці дошки, однак на оправі кодексу 1590 р. вони розташовані на відстані 22 мм від бічного ребра[125]. Оправа рукопису др. тр. XVI ст. містить три шпеньки, розташовані на торцях[126]. Візантійський тип застібок на врізні шпеньки трапляється на двох оправах XVI ст.[127] і XVII ст.[128], коли петлі містилися на тричастинному шкіряному ремені, які утворювали т. зв. косички. На зав'язках скріплювання країв дощок зафіксовано лише на одній оправі *Єрусалимського Уставу* ост. тр. XVI ст. із фондів ЛННБ[129]. Вони виготовлені з шкіри, на сьогодні цей тип кріплення зберігся лише у фрагментарному вигляді на нижній кришці оправи.

Для захисту шкіряного покриття від ушкоджень, а також для ошатності зовнішнього вигляду оправ використовувалися металеві накладні елементи у вигляді жуковин, наріжників і середників. Елементи окуття збережені на чотирьох оправах кодексів XVI ст. із фондів ІР НБУВ і XVII ст. – із фондів ХДНБ. На верхній кришці оправи *Єрусалимського Уставу* ост. тр. XVI ст.[130] містилися ромбовидний середник, що засвідчують сліди від його контурів, і чотири залізні цвяхи. Також на цій кришці збережено фрагменти від прямокутних наріжників у верхніх кутах. На торцях зовнішніх кутів містилося їх окуття, однак воно збереглося лише на верхньому куті нижньої кришки. Подібні металеві елементи використано й на оправі поч. XVII ст.[131], зокрема у кутах нижньої кришки знаходяться наріжники, а посередині – середник. Це окуття виготовлене із міді, оздоблене гравіруванням, а у середині кожного — кругла жуковина зі зрізаним денцем. Використовувалися жуко-

122 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 5359, Спр. 7503; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 193л; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132; Ф. 3. Спр. 80, Спр. 274, Спр. 438; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80, Спр. 83; ЛІМ. Спр. 111; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ; НМЛ. Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-659, Спр. Ркк-853.

123 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054; Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 19; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78, Спр. 304, Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48.

124 ЗОКМ. Спр. 8436; ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18; Ф. 313. Спр. 26; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ; НМЛ. Спр. Ркк-190.

125 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18.

126 НМЛ. Спр. Ркк-190.

127 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ.

128 ЗОКМ. Спр. 8436.

129 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5.

130 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 20.

131 Там само. Ф. 308. Спр. 550.

вини і на нижній дошці оправи рукопису ост. тр. XVI ст.[132] краплеподібної форми, які збереглися лише у верхніх кутах. Поєднання у застосуванні пуклів та жуковин зафіксовано на оправі ост. чв. XVII ст.[133] На нижній кришці у кутах збереглися три латунні пуклі різної форми та одна жуковина управому верхньому куті краплеподібної форми, а також три латунні. Чотири металеві жуковини містяться на нижній кришці оправи кодексу із колекції ХДНБ[134].

Збережені оправи рукописних пам'яток прикрашені блінтовим і золотим тисненням, тобто містять відтиснуті рельєфні зображення за допомогою різноманітних інтролігаторських інструментів (кліше, штампів, накаток, дорожника та ін.). Переважна кількість оправ оздоблена блінтовим або сліпим тисненням, яке міститься на 30 кришках, а також корінцях[135]. Тиснення винятково золотом виконано лише на одній суцільнокритій оправі з колекції ІР НБУВ[136] та на двох складених оправах із картонними кришками, на яких тиснення розташоване на шкіряних корінцях[137]. На шести оправах застосовано поєднання блінтового тиснення та золотом. У першому випадку верхня кришка – із золотим тисненням, а нижня та корінець виконані сліпим тисненням[138]. До іншої групи належать оправи, у яких кришки оздоблені тисненням золотом, а корінець – блінтовим[139], і третю категорію становить оправа із золоченим корінцем і кришками із сліпим тисненням[140].

Оправи прикрашалися рамками, штампами, косинцями і середниками, які утворювалися за допомогою інтролігаторських інструментів. Більшість кришок оправ містять рамки, відтиснуті накатками. Під час дослідження класифіковано рамки за збереженими відтисками від значної кількості накаток. Багато рамок утворені вузькими накатками-поверхничками[141], орнаментальними[142], орнаментальними із медальйонами[143], рослинними[144], квітковими[145], рослинно-квітковими[146], плетеними із султанами[147],

132 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 19.

133 Там само. Ф. 306. Спр. 19.

134 ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

135 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 4054; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 193л, Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 18, Спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 26; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 80, Спр. 274, Спр. 1281; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48, Спр. 80, Спр. 83; ЛІМ. Спр. 111; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ; НМЛ. Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-659; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

136 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 19.

137 Там само. Ф. 307. Спр. 424; Ф. 311. Спр. 576.

138 Там само. Ф. І. Спр. 5359; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 438, Спр. 1258.

139 Там само. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132; Ф. 3. Спр. 78.

140 НМЛ. Спр. Ркк-853.

141 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359; Ф. 311. Спр. 576; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78, Спр. 274, Спр. 438, Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48, Спр. 80; ЛІМ. Спр. 111; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

142 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 83; ЛІМ. Спр. 111.

143 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359; Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 306. Спр. 20; Ф. 308. Спр. 550; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 274, Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48, Спр. 80.

геометричними[148] накатками. Утворені рамки або смужки із накаток розмежовувалися та відокремлювалися за допомогою ліній дорожника[149]. Внутрішній простір рамок, а також покриття на корінці заповнювалися відтисками штампів: квітковими[150], геральдичними ліліями[151], стрільчастими[152], рослинними[153], хрестовидними[154], ромбовидними[155], ромбовидними із двоголовим орлом[156], розетами[157], орнаментальними[158], колисковими[159], а також із зображенням птиці[160] штампами.

Наступну групу інструментів тиснення становлять кліше, за допомогою яких утворювалися середники і косинці. За формою відтиски середників на оправах *Єрусалимських Уставів* належать до

144 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 80, Спр. 438; НМЛ. Спр. Ркк-222.

145 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33, Спр. 78, Спр. 274, Спр. 1281; НМЛ. Спр. Ркк-191.

146 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 19; Ф. 306. Спр. 19; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1258; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48, Спр. 83; НМЛ. Спр. Ркк-853.

147 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945; Ф. 308. Спр. 550; ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-659, Спр. Ркк-853; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

148 ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 83.

149 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945, Спр. 4054, Спр. 5359; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 74л, Спр. 193л, Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19, Спр. 20; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 26, Спр. 132; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 80, Спр. 274, Спр. 438, Спр. 1258, Спр. 1281; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48, Спр. 80, Спр. 83; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III; НМЛ. Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-659, Спр. Ркк-853; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

150 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054; Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132; Ф. 3. Спр. 78, Спр. 274, Спр. 438, Спр. 1258; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48; ЛІМ. Спр. 111; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III; НМЛ. Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-659, Спр. Ркк-853.

151 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 308. Спр. 550; ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80.

152 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 19; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III.

153 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054, Спр. 5359; Ф. 30. Спр. 38; Ф. 3. Спр. 80, Спр. 274; НМЛ. Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-222.

154 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054; Ф. 306. Спр. 19; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1258; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III.

155 ІР НБУВ. Ф. 308. Спр. 550; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 80; НМЛ. Спр. Ркк-190.

156 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III.

157 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132; Ф. 3. Спр. 78, Спр. 80, Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III; НМЛ. Спр. Ркк-190.

158 ІР НБУВ. Ф. 30. Спр. 38; НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III; ХДНБ. Од. зб. 81 9176; Гальченко О. М. Оправа східнослов'янських рукописних книг. С. 356, рис. 84 а (два типи).

159 ІР НБУВ. Ф. 303. Спр. 109.

160 Там само. Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1258.

161 ІР НБУВ. Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 308. Спр. 550; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78, Спр. 274; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-659.

162 ІР НБУВ. Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132; Ф. 3. Спр. 78, Спр. 80, Спр. 438, Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 83; ЛІМ. Спр. 111; НМЛ. Спр. Ркк-191.

кибалкових[161], овальних[162], ромбовидних[163], прямокутних[164] і контурних[165]. Відрізнялися за формою також і косинці. Найбільше за формою використовувалися ступінчасті косинці[166], менше овальні[167] і трикутні[168].

Мистецької та естетичної довершеності в оздобленні оправ надають середники, які за змістом зображення належать до сюжетних й орнаментальних. Багато сюжетних середників представлено із зображенням сцени розп'яття Ісуса Христа[169], з одним[170], із двома[171] та чотирма[172] особами, які стоять під розп'яттям. Інші іконографічні зображення представлені Спасителем, який благословляє обома руками[173], а також із знаменом Воскресіння[174] чи його лик у сяйві променів[175]. На одній оправі зображено іконографічну сцену Деісус, тобто моління Богородиці та Йоана Предтечі, звернених до Ісуса Христа, який сидить у центрі престолу[176]. Кілька зображень присвячено Богородиці, зокрема Одигітрії на престолі з Еммануїлом[177] та Богородиці Одигітрії[178], Непорочному зачаттю Богородиці[179] та її Успінню[180]. На двох кришках оправ із колекції ЛННБ зображено прп. Йоана Дамаскіна[181]. Іншу групу середників складають орнаментальні[182].

Подібно до класифікації зображень середників відзначаються косинці. Їхні іконографічні мотиви складаються із зображень євангелистів Йоана, Марка, Матвія та Луки із відповідними кожному символами[183]. Трапляються косинці із відтисками ликів і крил ангелів[184]. Ще на шести кришках оправ *Єрусалимських Уставів* знаходяться орнаментальні косинці[185].

163 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359; Ф. 302. Спр. 17; ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 83; НМЛ. Спр. Ркк-853.

164 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 19 (Клепиков С. А. Альбом орнаментальных украшений переплетов. Табл. III-16, № 119); Ф. 303. Спр. 109.

165 Там само. Ф. І. Спр. 4054; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; НМЛ. Спр. Ркк-222.

166 ІР НБУВ. Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 83.

167 Там само. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48.

168 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 19.

169 ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; НМЛ. Спр. Ркк-222.

170 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054.

171 Там само. Ф. 306. Спр. 19; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 274; НМЛ. Спр. Ркк-659.

172 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80; НМЛ. Спр. Ркк-191.

173 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

174 Там само.

175 Там само. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132; Ф. 3. Спр. 80.

176 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5359.

177 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78, Спр. 438.

178 Там само. Спр. 78.

179 Там само. Спр. 1258.

180 Там само. Спр. 78.

181 Там само. Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 83.

182 ІР НБУВ. Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 17, Спр. 19; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 312. Спр. 95; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478; НМЛ. Спр. Ркк-853.

183 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78, Спр. 1258; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 83.

184 ІР НБУВ. Ф. 303. Спр. 109; Ф. 308. Спр. 550; ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48.

185 ІР НБУВ. Ф. 30. Спр. 38; Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 312. Спр. 95; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1258.

Важливою складовою у вивченні художнього оздоблення оправ досліджуваних пам'яток є встановлення схеми розміщення тиснення на кришках. У процесі дослідження здійснено поділ оправ на три групи за особливістю його розташування.

Перша група репрезентована оздобленням первинної оправи, датованої перш. тр. XVI ст. (Ілюстрація 1)[186]. Схема розміщення тиснення на обох кришках цієї оправи однакова, відмінності полягають лише в оздобленні рамок і їх внутрішнього простору. На кришках три (вершня кришка) і дві (нижня кришка) рамки різного розміру, вписаних одна в одну, які утворені послідовним відтискуванням штампів. Угорі та внизу між зовнішньою та середньою рамкою (верхня кришка) і внутрішньою рамкою та внутрішнім простором (нижня кришка) – вузькі горизонтальні поля із відтисками штампів, а у внутрішній простір рамок вписано ромб. Він розділений діагональними і вертикальними потрійними лініями дорожника й оздоблений штампами. Рамки та смуги на обох кришках облямовані та розмежовані дорожником.

Друга група оправ за особливостями розміщення тиснення представлена 22 одиницями. Головними рисами цих оправ є наявність однієї рамки чи кількох, вписаних одна в одну, а внутрішній простір оздоблений штампами, кліше і накатками. Своєю чергою, у цій групі оправ простежується чотири варіанти розміщення тиснення на кришках.

Перший варіант представлений оправою XVII ст.[187] Її особливістю є наявність однієї рамки на обох кришках, утвореної накаткою, і нею ж заповнено внутрішній простір у вигляді двох скісних смуг.

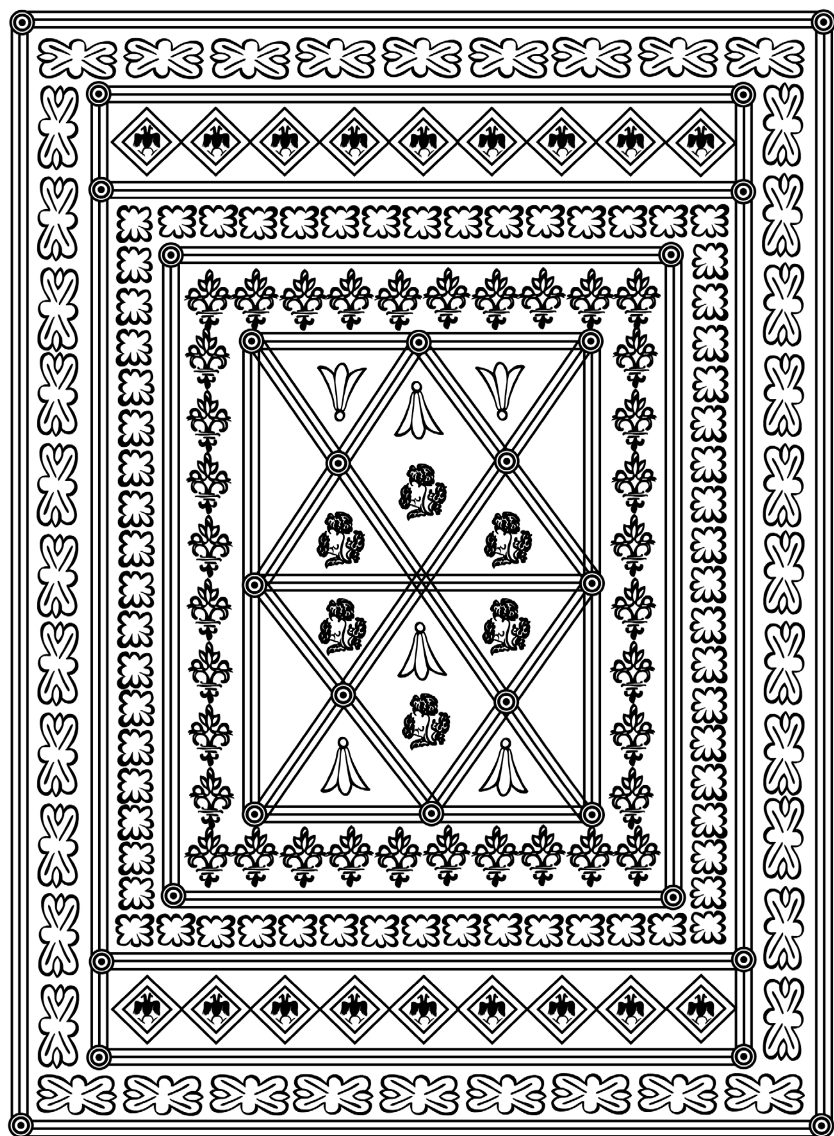
Кілька оправ згруповано у другий варіант оздоблення кришок оправ. Схема розміщення тиснення на дошках оправи кодексу Милецького монастиря[188] однакова, різні лише за формою середники і косинці. По периметру кришок – рамка, утворена накаткою, у їх внутрішньому просторі – прямокутний (верхня кришка) і овальний (нижня кришка) середники, навколо яких містяться штампи. У кутах розташовані ступінчасті косинці як на верхній, так і на нижній кришках.

186 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III.

187 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 20.

188 Там само. Ф. 303. Спр. 109.

Ілюстрація 1. Верхня дошка оправи *Уставу церковного Єрусалимського*. Перш. тр. XVI ст. (НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III).

Подібним до схеми розташування тиснення на верхній кришці попередньої оправи є оздоблення на двох інших оправах із колекції ІР НБУВ[189], однак оформлення нижньої дошки дещо відмінне. Їх верхні кришки містять по одній рамці, утворених накаткою, по центру відтиснуто середники кибалкової форми, а у внутрішніх кутах – ступінчасті косинці. Навколо середника на оправі кодексу із Пустинно-Миколаївського монастиря розташовані штампи[190]. Як уже зазначалося, розрізнялося розташування тиснення на нижніх дошках цих двох оправ. Більш складним є розміщення елементів оздоблення на оправі поч. XVII ст. Внутрішній простір рамки розділений на три поля – два вузьких, у кожному по три штампи, і широке центральне, розділене потрійними лініями дорожника на п'ять смуг (чотири заповнені накаткою, у центральній – вгорі та внизу по одному штампу)[191]. Помітно простою відзначається оздоблення нижньої кришки оправи рукопису перш. тр. XVII ст. – внутрішній простір рамки заповнений ромбами, утвореними дорожником[192]. Подібно оздоблено нижню кришку кодексу ост. тр. XVI ст., однак у ромбах розміщено стрільчасті штампи[193].

Третій варіант оздоблення об'єднує оздоблення п'яти оправ. Рамки верхніх кришок на двох оправах утворені лініями дорожника, у внутрішньому просторі першої – овальний середник, оточений штампами[194], а другої – кибалковий середник[195]. На нижніх дошках оправ у першому випадку – дві рамки, утворені накатками, а у другому – рамки із ліній дорожника. Обидва внутрішніх простори оздоблені навскісними лініями дорожника[196].

На верхніх кришках наступних трьох оправ[197] вміщено по одній рамці, утвореній із відтисків штампів[198] і накатки[199]. У центрі внутрішнього простору міститься контурний середник, тло навколо якого оздоблено відтисками штампів[200], чи ромбовидний середник із штампами у внутрішніх кутах рамок на оправі рукопису ост. тр. XV ст.[201] На нижніх дошках цих оправ такі ж рамки, однак їх внутрішній простір заповнений вертикальними смугами, утвореними штампами[202] і накатками[203],

189 ІР НБУВ. Ф. 30. Спр. 38; Ф. 308. Спр. 550.

190 Там само. Ф. 308. Спр. 550.

191 Там само.

192 Там само. Ф. 30. Спр. 38.

193 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5.

194 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 19.

195 Там само. Ф. 302. Спр. 17.

196 Там само. Ф. 302. Спр. 17; Ф. 306. Спр. 19.

197 Там само. Ф. І. Спр. 4054; НМЛ. Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-853.

198 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054.

199 НМЛ. Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-853.

200 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054; НМЛ. Спр. Ркк-222.

201 Там само. Спр. Ркк-853.

202 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054.

203 НМЛ. Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-853.

вгорі та знизу від них – вузькі горизонтальні поля, оздоблені штампами[204] або без оздоблення[205].

Три оправи становлять четвертий варіант в організації розташування тиснення у другій групі оздоблення кришок. Його особливістю є наявність двох і більше рамок, а також відмінності в оформленні внутрішнього простору. На оправі, виготовленій у майстерні Львівського Успенського братства[206], кришки оздоблені двома рамками, по центру внутрішнього простору – великі кибалкові середники, а вгорі та внизу – менші за розміром контурні (верхня кришка) й овальні (нижня кришка). У внутрішніх кутах рамки розташовані ступінчасті сюжетні косинці із зображенням євангелистів. Внутрішнє тло між середниками щільно заповнене рослинно-квітковими басмами. Подібно оздоблено оправу, виготовлену у Троїце-Сергієвій лаврі на поч. XVII ст.[207] На верхній дошці також дві рамки, однак вони утворені накаткою[208] та послідовним відтискуванням бордюрних басм[209], у центрі внутрішнього простору – овальний середник[210], навколо якого проставлено штампи[211], а у внутрішніх кутах – орнаментальні косинці[212]. Значно відмінним оздобленням відзначається нижня кришка: замість рамок із накаток відтиснуто потрійні лінії дорожника, а внутрішній простір розділено навхрест від кутів дорожником і заповнений штампами[213]. По периметру верхньої та нижньої кришок оправи, датованої др. тр. XVII ст. [214], – три рамки, утворені різними накатками. У середині внутрішнього простору міститься кибалковий середник і внутрішні кути, оздоблені штампами (верхня кришка), натомість без оздоблення залишився внутрішній простір рамок на нижній кришці.

Ще один варіант розташування тиснення репрезентований на трьох оправах XVII–XVIII ст.[215] На верхній кришці по периметру – дві рамки, утворені накатками, у центрі внутрішнього простору – відтиск овального середника, навколо якого, а також у внутрішніх кутах, містяться штампи. На нижній частині оправи – рамки, утворені накаткою, внутрішній простір заповнений вертикальними смужками із тієї ж накатки, вгорі та внизу смужок – прямокутні поля без

204 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054.

205 НМЛ. Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-853.

206 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

207 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95.

208 Клепиков С. А. Альбом орнаментальных украшений переплетов. Табл. II-7, № 102.

209 Там же. Табл. II-1, № 2.

210 Там же. Табл. II-13, № 129.

211 Там же. Табл. II-1, № 9, табл. II-2, № 39, табл. II-4, № 75.

212 Там же. Табл. II-14, № 141.

213 Там же. Табл. II-1, № 9, табл. II-4, № 75, табл. II-4, № 59.

214 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 III.

215 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132; Ф. 3. Спр. 438; ЛІМ. Спр. 111.

216 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 74л.

217 Там само. Ф. І. Спр. 5359.

218 Там само. Спр. 3945; ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1281.

219 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 194л.

220 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33.

оздоблення. Та ж схема розміщення тиснення на нижній дошці використана на оправі рукопису др. тр. XVI ст. із колекції ІР НБУВ[216].

Певна відмінність у плані оздоблення характерна оформлення верхньої кришки оправи XVIII ст.[217] Для неї характерним є складне обрамлення із рамок різної ширини, вписаних одна в одну, перша рамка облямована з боків потрійними лініями дорожника різної ширини (центральна ширша за бічні), між другою та третьою рамками по всьому периметру простір оздоблений штампами. У середині внутрішнього простору вміщено ромбовидний середник, у внутрішніх кутах відтиснуті косинці. На нижній дошці рамки теж вписані одна в одну, однак між ними угорі та внизу – горизонтальні поля із трикутниками, утвореними потрійними лініями дорожника, а внутрішній простір заповнений вертикальними смугами, утвореними накаткою, вгорі та знизу від них – вузькі горизонтальні поля без оздоблення. Майже ідентичною схемою розташування тиснення щодо описаної є оздоблення нижніх кришок ще двох оправ *Єрусалимських Уставів* XVII ст.[218]

Верхня кришка пізнішої оправи (XIX ст.) кодексу ост. чв. XVI ст.[219] оздоблена двома рамками із орнаментальних накаток – перша із потрійних відтисків, а друга – із подвійних. У середині їх внутрішнього простору – кибалковий середник, вгорі та внизу від нього – відтиски штампів, а у внутрішніх кутах – ступінчасті косинці. По периметру нижньої кришки – одна рамка, утворена із потрійних відтисків накатки, внутрішній простір щільно заповнений вертикальними смугами із тієї ж накатки, вгорі та внизу смуг – прямокутні поля без оздоблення. Подібне вирішення в оздобленні нижньої кришки трапляється й на іншій оправі др. тр. XVII ст.[220]

Третю групу за особливостями організації схем тиснення становлять 11 оправ *Єрусалимських Уставів*. Для цієї групи характерним є наявність складного обрамлення із кількох рамок, вписаних одна в одну, а також оригінального оздоблення їх внутрішнього простору.

Перший варіант оформлення оправ у межах цієї групи об'єднує вісім оправ. На верхній криш-

221 ЛННБ Ф. 3. Спр. 1258.

222 Там само. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48.

223 Там само. Спр. 83.

224 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 19.

225 НМЛ. Спр. Ркк-659.

ці оправи кодексу перш. тр. XVII ст.[221], виготовленої у Львівському Успенському братстві, по периметру – дві рамки, утворені двома накатками, по центру внутрішнього простору – овальний середник, який оточують тиснення штампів, а у внутрішніх кутах – ступінчасті косинці. Вгорі внутрішнього простору – прямокутне поле із словесником: «ѹСТА́ВЪЦРКО́ВНАГОПѢНІА», оздобленим штампами, внизу словесника розташована стрічка, утворена іншою накаткою. Подібно оформлена нижня кришка, однак на ній відсутнє прямокутне поле над внутрішнім простором, як на верхній частині оправи. До цієї групи оформлення ми віднесли оправу ще одного *Єрусалимського Уставу*[222], верхня кришка якого теж складається із двох рамок, однак між ними простір заповнений відтисками штампів, а зверху знаходиться словесник: «ѹСТАВЪЦРКВНАГОПѢ́НІА». Внутрішній простір оздоблено таким же способом, як і на попередній оправі, однак замість ступінчастих косинців застосовано овальні із зображенням ангелів. На нижній дошці рамки вписані одна в одну із накаток, вгорі та знизу між ними – вузькі горизонтальні поля без оздоблення, а внутрішній простір заповнений вертикальними смугами, утвореними тією ж накаткою, що й рамки. Верхня кришка оправи рукопису др. тр. XVI ст. [223] також містить складне обрамлення, яке складається із двох рамок, вписаних одна в одну, виконаних різними накатками, – зовнішня рамка ширша від внутрішньої. Між ними вгорі – вузькі горизонтальні поля без оздоблення, а внутрішній простір оздоблено, як і у попередніх оправах: по центру — овальний середник й у кутах – ступінчасті сюжетні косинці.

По периметру верхньої кришки оправи XVII ст. із фондів ІР НБУВ[224] – рамка, утворена накаткою, а в її середині – прямокутний середник, навколо якого розміщено відтиски штампів. Вгорі та внизу від середника знаходяться дві смуги, утворені тією ж накаткою, що й рамка. Внутрішній простір рамки нижньої кришки заповнено вертикальними смугами тією ж самою накаткою. Горизонтальні поля вгорі та внизу рамок верхньої кришки рукопису др. тр. XVI ст.[225] оздоблено штампами

чи накаткою[226], однак на інших трьох оправах із колекції ЛННБ[227] вони не заповнені тисненням. Вільний простір їх рамок оздоблено середниками і штампами. Нижні кришки містять також складне обрамлення, адже рамки вписані одна в одну. Ідентичне розташування тиснення на нижніх кришках двох оправ[228], на яких рамки також вписані одна в одну, вгорі та внизу між ними – вузькі горизонтальні поля без оздоблення, а в середині рамок – вертикальні смуги із накаток. Незначні відмінності у схемі оздоблення простежуються на нижній кришці рукопису XVII ст.[229], які полягають у тому, що наявні ще дві рамки – середня без оздоблення та внутрішня, утворена накаткою.

Інший варіант оздоблення становлять три оправи, датовані XVII–XVIII ст. із фондів НМЛ[230] і ЛННБ[231], які потребують більш повного опису схем тиснення. На верхній кришці першої оправи XVII ст.[232] – складне обрамлення із рамок, вписаних одна в одну, утворених від відтисків різних штампів, вгорі та знизу між ними – вузькі горизонтальні поля, оздоблені цими ж штампами. Внутрішній простір заповнено відтиском подвійного ромба, який утворено потрійними лініями дорожника різної товщини (середня ширша за бічні), він розділений навхресними лініями і оздоблений тисненням штампів. Майже ідентично оздоблено й нижню кришку, яка містить такі ж рамки, горизонтальні поля, а також вирішення оформлення внутрішнього простору. Друга оправа, віднесена до цього ж варіанта оздоблення кришок, виготовлена у XVIII ст.[233] По периметру верхньої дошки – дві рамки, утворені двома накатками, вгорі та внизу між ними – вузькі горизонтальні поля із подвійними накатками, а у кутах – штампи. У середині простору рамок відтиснуто овальний середник, навколо якого містяться штампи. На нижній кришці теж складне обрамлення із рамок, вписаних одна в одну між якими – горизонтальні поля, однак без оздоблення, у внутрішньому просторі – вертикальні смуги, утворені накаткою.

Третю групу за розташуванням тиснення на кришках завершує оправа XVIII ст. із колекції ЛННБ[234]. Її верхня кришка оздоблена подвійними

226 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 274.
227 Там само. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80.
228 Там само. Ф. 3. Спр. 274; НМЛ. Спр. Ркк-659.
229 ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 80.
230 НМЛ. Спр. Ркк-190, Спр. Ркк-191.
231 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 80.
232 НМЛ. Спр. Ркк-190.
233 Там само. Спр. Ркк-191.
234 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 80.

рамками, вписаними одна в одну, утвореними однією накаткою. Між рамками відведено по два прямокутних поля, оздоблені потрійними лініями дорожника, які утворюють зображення ромбів, а також подвійні смужки із тієї ж накатки, що й рамки. У центрі внутрішнього простору розташовано відтиск овального середника, який оточений відтисненими штампами. У внутрішніх кутах рамок – набірні косинці, утворені з двох штампів. Внутрішній простір нижньої кришки поділено на три сегменти: вгорі та внизу – прямокутні поля без оздоблення, а в середині – подвійна рамка, утворена накаткою. У рамці простір розділено горизонтальною та вертикальними потрійними лініями дорожника.

Отже, у процесі дослідження встановлено час та локацію створення оправ, вивчено особливості та матеріали виготовлення кришок і їх покриття, з'ясовано параметри формування книжкового блока, типів і форм корінця, його матеріальної та технічної складових. Охарактеризовано типи шиття книжкового блока, оздоблення обрізів, конструкцію форзаців та фурнітуру. Досліджено оздоблення оправ, схему їх розміщення, інтролігаторські інструменти тиснення та види їх сюжетів.

Дослідження колофонів *Єрусалимських Уставів*, власницьких і вкладних записів, а також візитаційних матеріалів й інвентарних описів дозволило визначити, як називали досліджуваний тип книги їх користувачі у період застосування за призначенням. Рукописні пам'ятки у переважній більшості іменувалися власне *Уставами*. Під час дослідження тексту списків з'ясовано їх склад і структуру. Кодекси складалися із вступного, основного та додаткового розділів, а також післямови і повчань. Аналізування глав Уставу церковним службам дозволило здійснити класифікацію пам'яток на п'ять груп. Ця модель класифікування дала змогу виявити спільні риси у наповненні інших розділів у межах однієї групи пам'яток, а

також з'ясувати відмінні риси. Під час дослідження календарної частини *Уставів*, виявлено, що 77 днів церковного року присвячені святим, які жили і служили на теренах Київської, а згодом і Московської митрополій, а також п'ять свят, пов'язаних із чудотворенням ікон, й освячення церкви святого Георгія у Києві.

Вивчення кодикологічних особливостей книжкового блока списків *Уставу церковного Єрусалимського* дало змогу визначити час їх створення. З'ясовано, що в ост. тр. XV ст. переписано один кодекс, у XVI ст. – 35 й у XVII ст. – 28 книг. Із записів переписувачів встановлено, що у дев'яти кодексах наявні точні дати завершення роботи над виготовленням рукописів. Філігранологічний аналіз паперу дозволив датувати 55 манускриптів без вказівки на час створення. Дослідження обсягу пам'яток дало можливість стверджувати, що книжковий блок первинно не нумерувався переписувачами. Нумерація аркушів арабськими цифрами проставлялася у XIX–XXI ст. при науковому опрацюванні. Наявність у 55 рукописах сигнатур зшитків дала можливість встановити час та особливості їх простелення, матеріал виконання, розташування, а також кількість аркушів у зшитках. Рукописні кодекси переписані винятково на ганчір'яному папері білого кольору у другу та четверту частину аркуша. Організація сторінки залежала від формату кодексів, розмір поля запису для другого формату. Від розміру сторінки залежала й кількість рядків, яких могло вміщатися від 15 до 38, розміщених в один стовпець. За проведеним палеографічним дослідженням встановлено, що розмір рядкових літер становить від 2 до 4 мм. Дослідження організації тексту показало, що усі пам'ятки містять рубрикацію, а більшість – колонтитули. Текст окремих розділів спадав у V-подібній, чашоподібній і хрестоподібній формах, що додавало естетичності в організації пам'яток. Кодекси переписані півуставним типом письма. Дослідження письма показало, що кодекси могли писатися не лише одним переписувачем. Для художнього оформлення рукописів застосовувалися заставки, ініціали і кінцівки. Заголовки

писалися в'яззю, кіновар'ю. Механічний тип пошкодження книг свідчить про активність використання аналізованих манускриптів.

Вивчення оправ кодексів дозволило встановити час і місце їх виготовлення. З'ясовано, що дванадцять рукописних книг збережено в первинних оправах XVI–XVII ст. Ці оправи створені переважно на сучасній території України та її етнічних землях. Виготовлення реалізовувалося за кошти церков, а також мирян. Оправи виготовлювалися із дерев'яних кришок, поволочених шкірою. Дослідження дощок показало застосування різних конструктивних форм. Корінці блоків були глухі та порожнисті, прямі, заокруглені та кашировані. Книжкові блоки зшивалися ланцюжком і на опорах. Обрізи рукописних книг фарбувалися значною кількістю кольорів, золочення, на них розміщувалися тиснення та словесники. Форзаци виготовлювалися із ганчір'яного паперу, складеного навпіл, чи двох окремих аркушів. Досліджуючи оправи, вдалося здійснити реконструкцію застібок, які переважно були на врізні пробої. На кришках також могли міститися накладні елементи.
Покривний матеріал оправ оздоблювався блінтовим і золотим тисненням за допомогою інтролігаторських інструментів. Встановлено також схеми розміщення тиснення на кришках оправ.

Побутування
уставів церковних Єрусалимських

Во имя Ѿца и Сна; и Стго Дха амин:
Сїю книгу на имя оуставъ црковный
Монастыра Уликосікого, перевазовал
Рабъ Бжо: Недостойнын Іерей Стефан
Свщений Ермезъюовскій дѣлал
Року Бжо: Ѿ рожества Хва: ахов: мца Іюл:
Дня: в: Заплатил: Ѿработъ, сел:
Рабъ божїй Семиѡнъ Ахчъ и села Вынѣ
гова: За здорова свое, и за Ѿпоущеніе грѣ
ховъ своих, и за преставлшихся родітелій
своих: Грїгорія Анны Івана, и Марії: Василя
Семиѡна, Станіка Федора Михаила Іоана
Федора и прочіи их всѣ родітелій Сороникол:
своих: и придалъ ей книгу сію. Вы
нын Семиѡ. До того манастыра оуГолсісого
Ѿцу Игумену Васияну: на то час
будущому:

Розділ 3

ПОБУТУВАННЯ УСТАВІВ ЦЕРКОВНИХ ЄРУСАЛИМСЬКИХ

Дослідження історії побутування *Уставів церковних Єрусалимських* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., збережених в Україні, полягає у реконструкції функціонування їх списків від моменту створення до часу надходження до нинішніх місць збереження (бібліотека чи музей). З'ясування імен переписувачів, замовників і вкладників «олюднює» історію цих рукописних книг, адже дає змогу визначити коло осіб, які безпосередньо пов'язані із досліджуваними манускриптами. Вивчення особливостей побутування та міграції книг дає усвідомлення, як вони переміщувалися, що зумовлювало це явище, а також як вони повторно купувалися і вкладалися в інші церкви (чернечі та парафіяльні).

3.1. ПЕРЕПИСУВАЧІ КОДЕКСІВ, ЗАМОВНИКИ І ВКЛАДНИКИ

Важливою проблематикою у кодикологічному дослідженні рукописних книг є встановлення осіб переписувачів, їх географічного та соціального походження, професійної приналежності, а також часу виготовлення манускрипту. Переважна більшість рукописів, які дійшли до сьогодні, збережені без точної вказівки на дату та локацію виготовлення, а також без відомостей про їхніх безпосередніх творців і замовників.

Лише у дванадцяти досліджуваних списках *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., збережених в Україні, що становить 20% усіх виявлених манускриптів, збережена інформація про їх переписувачів, які були представниками чоловічої статі. Із цієї кількості семеро належали до духовенства та були священниками, дияконами, ченцями, дяками чи наближеними до церковного середовища особами.

Відомості про переписувачів *Єрусалимських Уставів* знаходяться у семи екземплярах ІР НБУВ[1], у трьох – із колекції ЛННБ[2] та по одному– із фондів НМЛ[3] і ЛІМ[4] (*див.* Дод. 1).

Інформація про переписувачів книг зосереджена переважно у кінці книжкового блока у тексті колофону, однак у двох кодексах XVI ст. й одному XVII ст. із колекцій ІР НБУВ, ЛІМ та НМЛ вона записана на нижніх берегах аркушів[5], а в рукописі перш. тр. XVII ст. із фондів ІР НБУВ – на форзаці[6].

У найдавнішому точно датованому *Єрусалимському Уставі* 1515 р. із фонду 301 ІР НБУВ[7] переписувач про себе записав у ко-

1 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759; Ф. 301. Спр. 193л; Ф. 302. Спр. 18; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 312. Спр. 94, Спр. 95; Ф. 313. Спр. 26.

2 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132; Ф. 3. Спр. 304; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48.

3 НМЛ. Спр. Ркк-861.

4 ЛІМ. Спр. 111.

5 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18. Арк. 1–8; ЛІМ. Спр. 111. Арк. 41–42; НМЛ. Спр. Ркк-222. Арк. 188 зв.

6 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 94. Волощенко С. А. «Многогрішні» та «недостойні»: переписувачі Єрусалимських Уставів XVI–XVII сторіч. *Бібліотека. Наука. Комунікація: 100-річчя Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*: Матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 листоп. 2018 р.). Київ, 2018. С. 151.

7 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л.

лофоні рукопису на арк. 307–307 зв., що його звати Василій і він є підключником тверського князя Івана Шелони. Він характеризував себе як:

«чл҃къ, многогрѣшный, недостойный, гроубый, и тѧготный лѣностїю, хоудо оумный недостатоꙍ҃ный, хоуж҄ьшїи, в мирѧне, а послѣ҄нїи в нищетѣ».

Кодекс був створений при правлінні «бл҃говѣрнаго и бг҃охраннмаго хр҃толюбнва҃, велико҃ кн҃зѧ» Василія III Івановича (1505–1533)

«Изволенїемъ ѿц҃а, И съвръшенїе҆м сн҃а, И посп҃ѣшенїе҆м ст҃го дх҃а, И мл҃твами пр҃тыѧ вл҃цѧ нашеѧ бц҃а и пр҃но дв҃ы мр҃їа, И ст҃ы ѿц҃ь взаконивш҃и намъ правила сїа, Простираетъ҃ неплонна Десница, Бл҃гознаменитыѧ цвѣты цр҃кве прекрасныѧ тростїю начертати, Въ лѣ҆т, зк҃г».

Іншими словами рукопис створено у 7023 р. від створення світу або у 1515 р. від Різдва Христового. Окрім того, Василій подав дату початку переписування кодексу та його завершення, що дозволяє визначити точні часові рамки виготовлення рукопису. Перший зшиток «троудолюбнѣ въспрїахь тетра҆т, мц҃ѧ ноє҆мврїа, а҃, напамѧ҆т, ст҃ы чю҃творець, бесребрени҆к, козмы, и дамїанъ» він переписав 1 листопада – у день пам'яті безсрібників і чудотворців Косми та Даміана за старим стилем, а останній зшиток «съвръш҃и же ѿ х҃ѣ, м҃д, тетра҆ти, мц҃ѧ, їюлѧ, в҃і, на памѧ҆т ст҃ы м҃нкъ, прокла, иларїа, И пр҃пбна҃ ѿц҃а нашего, михаила, малеина» завершив 12 липня – у день мучеників Прокла, Іларія і прп. Михаїла Малеїна. Таким чином, книга на більш ніж 300 арк. була виготовлена за 253 дні[8]. Завершивши працю над переписуванням *Уставу*, Василій записав, що «тог҃а неплонѣи мои роуцѣ пло҃ показаша». Далі він досить красномовно продовжив свій запис словами, що тоді

8 Волощенко С. А. «Многогрішні» та «недостойні»: переписувачі Єрусалимських Уставів. С. 152.

«веснѣ оубо настоѧщи, идеже цвѣти ѿ древе҃ процвѣтоша, И ꙗвѣ еже ѿ землѧ възращаемаа былїа, тог҃а и сѣемо сѣмѧ по повѣлѣнїю бж҃їю, ино вокоренитисѧ по҆т […]сти морю҆ж и нб҃си

ꙗснѣйшимъ бывати, еже ѿ земнаго по ѡблаченїа, и мглы прѣменшимся црькви же, цвѣты прїемлетъ бгознаменитыя, книгоу тїпикъ, ѿ стѣмъ дсѣ начрьтанноую, по вся времена знаменающоу црьковное оукрашенїе и чинъ».

Наприкінці колофону Василій славить триєдиного Бога: «въ славоу единомоу прѣмдромоу боу, въ трци пѣваемоу нынѣ и в бесконечны вѣкы, аминъ». Цю «благу» справу – переписування книги – найочевидніше, Василій здійснив на замовлення «Истроенїемъ книгы сея бголюбиваг чтнѣйшаго члка, великаг кнзя ключника тверьскаг иванна шелоны» князя Тверського Івана Шелони, адже «Изрядно бо и велїе желанїе имяше на совокоупленїе книжное, и на оукрашенїе црькное, печялоуяся днь и нощь строя црькный чинъ»[9].

9 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л. Арк. 307 зв.

10 НМЛ. Спр. Ркк-861.

11 Там само. Арк. 209.

12 Там само. Спр. Ркк-222.

13 Там само. Арк. 188 зв.

Значно меншою інформативністю як про самого переписувача, так і про замовника кодексу, часу та місця створення відзначається *Єрусалимський Устав* др. тр. XVI ст. із фондів НМЛ[10]. Переписувач про себе не подав розлогих відомостей, лише зазначив, що книга переписана рукою многогрішного раба Божого Василія: «Исписася сїа книга. рукою многогрѣшнаго раба бжїа. в. с. лї. а: амн». На початку він традиційно згадує Бога: «Слава боу давьшемоу по зачалѣ и конець» і славить Пресвяту Трійцю словами: «трце стая бе нашь слава тебѣ»[11].

Запис переписувача містився у ще одному списку *Уставу церковного Єрусалимського* др. тр. XVI ст. із фондів НМЛ[12]. Однак колофон на арк. 188 зв. був обрізаний при поновленні цього рукопису. Збережений фрагмент містить лише початок запису: «Слава свршителю бу страшномоу аминь. сїи Оустав»[13]. На жаль, залишаються невідомими ім’я копіювальника, час та місце створення, а також особа замовника.

У рукописі др. тр. XVI ст. із фонду 2 ЛННБ переписувач себе теж назвав многогрішним, недостойним і скверним: «Исписаны бы многогрешнымъ и недстойнымъ и скврнымъ», хоча був церковним дяком на ім’я Олексій: «дїакомъ рабомь бжїимъ ѡлеѯеѡмъ». *Єрусалимський Устав* названий «оустав дневнымъ. и нощнымъ слоужбамъ» був переписаний

«при дрьжавѣ велика кр8ля авг8ста р8скагѡ. и ины мнѡгии. а пѡд дрьжавою панов чолгаскы кожачати зь тоухлѣ». Тобто рукопис створений у час правління Сигізмунда II Августа (1569–1572), якого дяк Олексій називає руським, а також при місцевих державцях – панах Чолганських герба Сас із с. Тухля між 1548 і 1572 рр. Переписувач завершив свій запис висловом, що він зачатий у грісі «зачатє єсмь въ грѣсѣхь», і зверненням до потенційних читачів книги – священників: «стїи ѿци чтѣте а мене грѣшнаго не клинѣте. амин: амин»[14].

Многогрішним був і переписувач *Єрусалимського Уставу* ост. тр. XVI ст. із фонду 3 ЛННБ ієр. Петро храму Успіння Богородиці із м. Ягольниця (нині – с. Ягільниця Чортківського р-ну Тернопільської обл.)[15]. Переписувач подібно до попередніх «колег по цеху» почав запис колофону із звернення до Бога: «Слава съвръшителю бг8 давшем8 позаалѣ конеч». Він зазначив, що «Сїа книга рекомыи оустав стыхь ѿць всеєлескы почаса и съвръшися р8кою многогрѣшнаго раба бжїа ієреа петра въ градѣ гаголници при храмѣ оуспенїа мтркы бжїа». У записі відсутня точна дата завершення роботи над виготовленням кодексу, зазначено лише про місцевих державців «при држъжавѣ и мсти панов лескороускы пана староcты скалечкаго пана гана и пнал николаа» 19 грудня, у день пам’яті прор. Авдія: «докончася мсца декбря ді днь. стго прррка авдѣа. амин. амин. амин». Однак переписувач помилився із місяцем, адже святкування прор. Авдія припадало на 19 листопада, а не 19 грудня. Наприкінці колофону ієрей Петро також звертається до читачів із закликом, щоб його не кляли за можливо допущені помилки: «ѿци и братїа читайте и справляйте. а мене грѣшнаго не клѣнѣте єсли где помылкоу вчинил. а вас гь бъ простит и помлоует въ сїй вѣк и въ боудоущий»[16].

Про власну гріховність не пише лише Іван Шапкін, син Ананія, переписувач кодексу 1590 р. із колекції ІР НБУВ[17]. Він тричі наголошує про себе як переписувача у записі про продаж рукопису церкві Георгія та Параскеви П’ятниці м. Вологда (РФ): «Се газ ивана, ананїев Снъ шапкин, продал єсми сїю книгоу оустávь в дом Стмоу мчнкоу геѡргїю и Стои мнце параскогвгїи нареченной пиатнице, а книга моıа роука а

14 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132. Арк. 218.

15 Там само. Ф. 3. Спр. 304.

16 Там само. Спр. 304. Арк. 230.

17 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18.

18 Там само. Арк. 1–8.

по́дписал сїю книгоу сам Своею р́укою, а писана сїа книга, лѣта, з҃.ч҃.и҃, мц҃а, апрнлга, вк, г҃, днь»[18]. Із цього запису можна встановити, що рукопис був завершений 3 квітня 7098 р. від створення світу або 1590 р. від Різдва Христового та проданий згаданому храму. Книга створювалася, можливо, на замовлення цієї ж церкви, адже безпосередньо рукою переписувача було виконано вкладний запис.

На замовлення членів швецького цеху м. Куликів, а також за їх цілковиту оплату: «за накладом и платбою братства ремесла шевскагѡ» було виготовлено *Єрусалимський Устав* ост. тр. XVI ст. Нині цей рукопис зберігається у фонді 77 ЛННБ[19]. Кодекс переписаний «Многогрѣшным Лукою дияконом», тобто місцевим дияконом Лукою 1594 р. «списа́сѧ в лѣт ѿ нарож а҃ф.ч҃д» у «Градѣ худом Куликовѣ»[20].

Переписувачі кодексів XVII ст. також залишали про себе відомості. Перший точно датований рукопис XVII ст. переписаний в одному з найбільших російських монастирів – Троїце-Сергієвій лаврі. Рукопис зберігається у фонді 312 ІР НБУВ[21]. Колофон цієї книги починається із звернення до Пресвятої Трійці, Богородиці, святих Апостолів і фіксування дати завершення переписування:

«Нач҃ало и конец ѿ хр҃ѣ бз҃ѣ Изволениемъ ѿц҃а и поспѣшением Сн҃а и совершением Ст҃го дх҃а млт҃вами прест҃ыѧ, влч҃цы нашеѧ Бц҃а И пр҃но дв҃ы мр҃іи И ст҃ых Сла́вных и всехвалных ап҃лъ И Ст҃ых ѿц҃ь, взаконивших намъ Правила сїа Простїраетсѧ И непло́дна десница бг҃означенныѧ цвѣты црк҃ве проукрашенные Тростїю начертати лѣтуже Тогда тичющу, з҃. р҃аі. му»[22].

Із початку запису переписувача дізнаємося, що робота закінчена у 7111 р. від створення світу – 1603 р. від Різдва Христового. Переписувач зафіксував дані про тодішніх світських і духовних правителів:

«При держжаве бл҃говѣрного и бг҃охранимаго и хр҃олюбиваго самодержца Православного цр҃ѧ и Гдрѧ І Великого кнз҃ѧ Бориса Ѳеѡдоровича всеѧ роуси И при хр҃олюбивои И Великои кнѧгинѣ црц҃и марїе И при их, бл҃городных чадех при бл҃говѣрномъ црвче

19 ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48.

20 Там само. Арк. 223 зв.; Боянівська М. Б. Переписувачі книжок як культурні діячі України. С. 19.

21 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95.

22 Там само. Арк. 475 зв.

Ѳеѡдорѣ борисовичѣ всеа руси и при бл҃говѣрнои црⷭ҇нѣ Зенiи. И при бг҃олюбивом И ст҃ѣишем потриархѣ iеве московском всеа рꙋ».

Йдеться про великого князя Московського (царя) Бориса Федоровича Годунова, який правив у 1598–1605 рр., згадується його дружина Марія Григорівна Скуратова-Бельська (бл. 1552–1605), діти Федір (1589–1605) і Ксенія (1582–1622). Також подано ім'я першого патріарха Московського (1589–1605) Йова (бл. 1525–1607)[23]. Рукопис виготовлено «Бл҃гословенiем и изволенiем воскрⷭ҇ньского мнⷭ҇трѧ тихоновы пꙋстыни Града корачева сиверⷭ҇ньѣ десетины Игꙋменъ, Захаръ», тобто за благословення та на кошти ігумена монастиря Воскресіння Господнього Захарія. Нині цей монастир розташований у с. Бережок (Брянська обл., РФ). Робота коштувала ігумену два рублі, переписувач записав, що «за пиⷭ҇мо взѧто два рꙋблѧ а не оу моностыⷬ Ни вкозноу. Ни за монастырски денги»[24]. Для порівняння 100 голок у 1671 р. у Росії коштували 35–80 копійок, пара черевиків – 40 коп., за фунт рису потрібно було віддати 4 коп., ізюму – 3–6 коп., перцю – 18 коп. чи за фунт чаю – 30 коп.[25] Про себе ж переписувач згадав в останньому реченні колофону перед зверненням до читачів: «Списал Сию Книгоу пострыженик живоначалные тр҃оце Сергиева мнⷭ҇трѧ Крылошениⷩ даниилка гавриловъ». Данило або як він себе називає, Данилко Гаврилов, окрім переписування книг, був крилошанином Троїце-Сергієвої лаври, тобто виконував послух співця цієї чернечої спільноти на солеї (крилосі правому чи лівому від амвона)[26]. Він не пише про свою грішність, однак просить його пробачити за можливі помилки і не проклинати: «вы ѿцы дх҃внiи аще прозрите которое неисправно вы же мене не кленѫте и простите в вѣки аминь»[27].

Наприкінці кодексу перш. тр. XVII ст. із фонду 311 ІР НБУВ переписувачем уміщено досить розлогий колофон[28]. Цей запис розпочинається із слів: «до здѣ еже по бз҃ѣ конець и совершенiе прияⷮ книга сiа нарицаемаѧ оуставъ еже есть око црковное», тобто текст колофону завершує основний текст книги *Уставу*, який ще називається *Око церковне*. У тексті йдеться про замовника рукопису ієр. Михайла Стефановича:

23 Волощенко С. А. Списки Уставу церковного Єрусалимського XVII ст.: датування, переписувачі, локалізація, побутування (За матеріалами Інституту рукопису НБУ імені В. І. Вернадського). *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2018. Вип. 22. С. 287.

24 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95. Арк. 476.

25 Брикнеръ А. Г. Къ исторіи ценъ въ Россіи 17 века. *Историческій вѣстникъ.* С.-Петербургъ, 1885. Т. 20. № 5. С. 269–274.

26 Волощенко С. А. Иерусалимский Устав 1603 г. из коллекции Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. *Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі* / Нацыянальная бібліятэка Беларусі. Мінск, 2018. Вып. 20. С. 34.

27 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95. Арк. 476.

28 Там само. Ф. 311. Спр. 576. Арк. 371–371 зв.; Волощенко С. А. «Многогрішні» та «недостойні»: переписувачі Єрусалимських Уставів. С. 152.

«Бж҃їею мт҃рїю, повеленнем же и҆ всѣм накладом хр҃толюбиваго сщ҃нно Ієреа михаила стефановича настоѧтелѧ цр҃кви городецкой храма и҆же во ст҃ы о҆ц҃а нш҃его николы чюдотворца».

Іншими словами, книгу створено за кошти настоятеля храму Миколая Чудотворця м. Городець (Володимирецький р-н, Рівненська обл.) ієр. Михайла. Про себе переписувач пише таке: «Снисканием же ѿ ст҃ы бж҃твены писаній. и трꙋдом многогрѣшна хꙋждьшаго во хр҃тїанехъ оубогаго матьдѣа є҆пифановича поповича смѣди҃нского а҆ ѿбывателѧ бг҃оспсаемаго града тꙋрова.»[29]. Тобто переписувачем кодексу 1612 р. у Городці був многогрішний, найгірший із християн і вбогий син священника Епіфанія – Матвій Смідинський із богоспасаємого міста Турова, що знаходиться на сучасній території РБ. Подібно до інших переписувачів, Матвій звертається до майбутніх читачів: «Тѣмже прилѣжно молю всѧкаго хр҃олюбца, прочитающаго книгꙋ сїю, ѿпꙋщенїа многим моим грѣхом просити, се бо рабн і оустремихсѧ на дѣло сие, аще и҆ не разсꙋднѣ повиннꙋхсѧ», він просить христолюбців про молитви за свої гріхи, адже «ѿбачеже оуповаѧ на щедроты бж҃їа, дерзнꙋ. иже слепы просвѣщающаго і младенца оумꙋдрающаго. той и насъ сподобил, желаемое ѿ нем самом начен и навершити. Не свое бо но ѿ бж҃твены писаній и бг҃оносны ѿц҃ъ собраное воедино совокꙋпил». Не забуває згадати він і про можливі погрішності тексту: «Аще ли в чем гдѣ погрѣшено ѿбращетсѧ. понеже не а҆гг҃лъ писа, но рꙋка верна и грѣшна Вы же хр҃олюбцы дх҃ом кротости исправлѧйте, незлоречите млю. но ꙗко же сами прощенїа ѿ бг҃а полꙋчити желающе, прощению вашемꙋ и насъ сподоблѧнте». Значна частина колофону відведена для інформації про час переписування кодексу. Матвій Смідинський подає дати від часу створення світу, від Різдва Христового, а також згадує сонячне та місячне кола. Переписувач виготовив манускрипт у 1612 р.:

29 ІР НБУВ. Ф. 311. Спр. 576. Арк. 371.

«Начажесѧ сиѧ книга писати в лѣто ѿ созданиѧ мирꙋ, з҃ рк҃а. а ѿ по плоти ржтва гд҃а бг҃а и спс҃а нш҃его іс҃ хр҃а, а҃ хві. мц҃а февралѧ на дн҃ь прпбнаго ѿц҃а нш҃его

мартина числом. гі», а завершив «в том же року хві. мца августа на днь прпбнаго отца нше пимина великаго числом, кз кру слнцу и а луне кру ді.».

Із запису довідуємося, що праця над копіюванням книги зайняла 154 дні[30]. Переписування почалося у 7121 р. від створення світу або ж 1612 р. від народження Ісуса Христа – 13 лютого, у день пам'яті переподобного Мартина за старим стилем, а завершилося 27 серпня 1612 р., у день преподобного Пімена Великого Палестинського. У кінці запису Матвій Смідинський не забуває славити Пресвяту Трійцю: «Давшемуже богу начати и совершити блго изволившемоу. слава и велелепие. честь и поклонение, отцу і сыну і стому духу. ниңе и присно, и во веки веком аминь»[31].

Цілком відмінним від попередніх записів переписувачів за місцем розміщенням є запис у *Єрусалимському Уставі* з фонду 312 ІР НБУВ[32]. На приклеєній частині нижнього форзаца написано, що ця книга, яка датується перш. тр. XVII ст., створена Лонгином – дяком Чарногородським, можливо, з місцевого храму м. Чорногородка Макарівського р-ну Київської обл.: «Сия Книга глаголемая Уставъ списана Лонгиномъ дякомъ Чарногородскимъ року Бжия (написання року нагадує літери а г у д) года мѣсяця мая 2 дня». Тому на сьогодні залишається невідомим точний рік виготовлення цього списку, проте за філігранологічним дослідженням папір, на якому його переписано, належить до 1614–1615 рр.[33]

«Изволеніем оца Поспѣшеніем сна. И совершеніем стго дха. Нача и съвершися сіа книга глемыи оуста» теж перш. тр. XVII ст. із фонду 313 ІР НБУВ[34]. Він був переписаний 18 грудня 1627 р. пресвітером Йоакимом «Многогрѣшная рука Недостоинаго Прозвитора Іоакима. Понеж непися Аггелъ. Но азъ я грѣшьный рабъ». Молитовно звертається Йоаким до читачів: «Молюж вас отци и братіа. Аще причинить кому вникнути в дше полезную книгу сію. И обрящете что погрешено. Вы хртолюбъци Дхом кротост[...]и исправляте. А неклините»[35].

Настоятелем храму Успіння Богородиці містечка Пісочна, священником Лаврентієм, було

30 Волощенко С. А. Списки Уставу церковного Єрусалимського XVII ст. С. 287.

31 ІР НБУВ. Ф. 311. Спр. 576. Арк. 371 зв.

32 Там само. Ф. 312. Спр. 94.

33 Волощенко С. А. Списки Уставу церковного Єрусалимського XVII ст. С. 290.

34 ІР НБУВ. Ф. 313. Спр. 26.

35 Там само. Арк. 197 зв.; Боянівська М. Б. Переписувачі книжок як культурні діячі України. С. 17.

переписано *Устав* 1629 р. із фондів ЛІМ[36]. Без звернення до Бога та святих почав запис про створення цього манускрипту переписувач. Перші слова присвячені даті завершення роботи над книгою: «рок Бож ахкд. Мца Маіа ні де:», тобто 18 травня 1629 р.[37] Далі йдеться про таке:

«Сѣписася Сїа Бгодхновенаѧ Книга нам҇ѧ Уста кѹ цековномѹ правилѹ, многѡ грѣшным недостонным презвѵтером Лавретїемь, ѡбитающе, Сирѣчь мешкающемь На ѡ ча на мѣстекѹ пѣсено, при цекви новозбѹдовано, и новозаложенно, Успенїѧ пртыѧ влчца нашеѧ Бца и прно двы мрїа»[38].

Переписувач також подає відомості, що його церква належить до маєтків пана Адама: «У маєтности Его м пана дежка пана Адама»[39]. Окрім того, Лаврентій також виконав ще шість рукописів – три списки *Євангелія Учительного,* завершені 8 травня 1634 р.[40], 11 березня 1641 р.[41] і в другій чверті XVII ст.[42], а також *Тріодь пісну* 29 червня 1640 р.[43] У колекції I фонду ІР НБУВ віднайшов ще два рукописи цього переписувача – *Мінеї служебні* на травень-червень[44] і липень-серпень[45]. Остання закінчена 22 грудня 1640 р.[46] Важливо, що саме в цьому кодексі переписувач вказав, окрім свого імені, ще й прізвище – Гучкович.

Останнім із точно датованих кодексів *Єрусалимського Уставу*, яким присвячена ця книга, є рукопис 1632 р. Цей список зберігається у I фонді ІР НБУВ[47]. Книгу переписав Яків Данилович із м. Городок (Львівська обл.): «Іако Данилович, из Солоного Городка». Яків Данилович в особливий спосіб звернувся до читачів кодексу:

«Смирен Поклон Сотвараю: Бголюбивым Читателем, иже и Умоляю Погрѣшенїѧ всякаѧ зде любовне исправляти И мене яко члка грѣшна Прощенїѧ Сподобляти»[48].

36 ЛІМ. Спр. 111.

37 Там само. Арк. 41; Запаско Я. П. Ошатність української рукописної книги. С. 106.

38 ЛІМ. Спр. 111. Арк. 41 зв.–42.

39 Там само. Арк. 42.

40 ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 23. Євангеліє Учительне, 1634 р., 353 арк.; Запаско Я. П. Ошатність української рукописної книги. С. 106; Чуба Г. Українські рукописні учительні Євангелія: дослідження, каталог, описи. Київ; Львів: Свічадо, 2011. С. 91–93.

41 ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 32. Євангеліє Учительне, 1641 р., 451 арк.

42 НМЛ. Спр. Ркк-105. Євангеліє Учительне, XVII ст., 394 арк.; Чуба Г. Українські рукописні учительні Євангелія. С. 153–155.

43 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 78. Тріодь пісна, 1640 р., 402 арк.; Боянівська М. Б. Переписувачі книжок як культурні діячі України. С. 18; Запаско Я. П. Ошатність української рукописної книги. С. 106.

44 ІР НБУВ. Ф. I. Спр. 7493. Мінея службова на травень–червень, XVII ст., 270 арк.

45 Там само. Спр. 7499. Мінея службова на липень–серпень, XVII ст., 359 арк.

46 Там само. Арк. 359 зв.; Запаско Я. П. «Доброписці тоді славні були». С. 85; Щербаківський Д. Нові придбання рукописного відділу бібліотеки Першого Державного музею в Києві. *Бібліологічні вісти.* Київ, 1923. Ч. 4. Ствп. 108.

47 ІР НБУВ. Ф. I. Спр. 1759.

48 Там само. С. 250 3-го рахунка.

Переписувач не забув згадати і про замовника: «Пис҃а же Повеленїем ѿц҃а Матѳеꙗ Воробѣѥского Презвитера и Сослꙋжителя Воскре‐сенского», тобто священника Матвія із с. Воробіївка (Полонський р-н, Хмельницька обл.). Однак книга переписана у м. Остропіль (нині – с. Старий Остропіль Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.) 6 жовтня 1632 р. «при храмѣ: ро҃ж Пр҃чтон Н҃а слꙋчꙋ»[49].

Попри відсутність відомостей у колофоні про напрям професійної діяльності та приналежність до соціального стану переписувача, відомо, що він, окрім цього рукопису, переписав у 1636 р. великоформатне *Євангеліє*, яке експонувалося на XII археологічному з'їзді у Харкові 1902 р.[50] Із каталогу виставки з'їзду відомо, що кодекс був переписаний у м. Хмільник при церкві великомучениці Параскеви (Вінницька обл.). Однак експонувалася пам'ятка уже як власність храму Воскресіння Господнього с. Грунь (Охтирський р-н, Сумська обл.)[51]. Найдавніший манускрипт цього переписувача, який на цей час виявлено, датується 1618 р.[52] Серед кириличних рукописів Національної бібліотеки (далі – BN) у Варшаві (РП) віднайшов *Євангеліє тетр*, переписане 10 жовтня 7126 р. від створення світу, першого індикта, «крꙋгъ с҃лнцꙋ д҃і. лꙋны Кр҃ꙋ а҃»[53]. За матеріалами колофону дізнаємося, що книгу переписано у богоспосаємому м. Стрий (Львівська обл.) при «при сослꙋжнтели и сщ҃еннникꙋ Григорїю». Подібно до запису в *Єрусалимському Уставі* 1632 р. Яків Данилович звертається до боголюбивих читачів «ихъ же слезна ꙋмоляю: погрѣшенїя всякая зде любовне исправляти и мене яко ч҃лка прощенїя сподобляти»[54].

Не менш вагомим, поряд із встановленням переписувачів кодексів, є дослідження замовників кодексів, визначення їх географічного та соціального походження, а також мотивів купівлі книг. Аналізуючи записи переписувачів, уміщені як у колофонах, так і на берегах аркушів, було встановле-

49 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759. С. 250 3-го рахунка.

50 Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва. С. 92; Його ж. Ошатність української рукописної книги. С. 114; Волощенко С. А. «Многогрішні» та «недостойні»: переписувачі Єрусалимських Уставів. С. 153.

51 Каталогъ выставки XII Археологическаго съѣзда въ г. Харьковѣ. Отдѣлъ рукописей. *Каталогъ выставки XII Археологическаго съѣзда въ г. Харьковѣ*. Харьковъ, 1902. С. 4.

52 Inwentarz rękopisów Biblioteki Kapituły Greckokatolickiej w Przemyślu / opracował Andrzej Kaszlej. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2011. S. 58; Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce: katalog / opracowali A. Naumow oraz Andrzej Kaszlej, przy współpracy Ewy Naumow i Jana Stradomskiego. Kraków: Scriptum, 2004. S. 121.

53 Biblioteka Narodowa. Zakład Rękopisów (dalej – BN). Rps 11 864 IV. Ewangelia tetr, 1618 r. K. 418v.

54 Tamże.

55 Волощенко С. А. Колофони кириличних списків Єрусалимського Уставу: від «ізволенія» до «совершенія». *Сто років академічної славістики в Україні: здобутки і перспективи.* Міжнародна наукова конференція до Дня слов'янської писемності та культури, 24 травня 2018 року. Київ, 2018. С. 103–104.

56 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95.

57 Там само. Ф. 311. Ф. 576.

58 Там само. Ф. І. Спр. 1759.

но шість безпосередніх замовників *Єрусалимських Уставів*, які довелося дослідити[55]. Ними переважно були священники – ігум. Захарія із Корачева[56], ієр. Михайло із Городця[57], ієр. Матвій із Воробіївки[58]. У двох випадках замовниками виступали громади; у першому – це могла бути парафіяльна спільнота церкви Георгія та Параскеви П'ятниці м. Вологда[59]. Переписувач занотував, що продав «сїю книгꙋ оустáвь вдо҇м ст҃мꙋ м҇чнкꙋ геѡ҇ргїю и҆ ст҃ой м҇нце параскоөгїи нарече́нно҇и пѧ́тнице»[60]. Замовником у другому варіанті були члени братства шевців м. Куликів[61]. У випадку із *Уставом* 1515 р. його замовником виступив мирянин, але урядник, тверський князь, — Іван Шелона[62].

Рукописний *Уствав* перш. тр. XVII ст. із колекції НМЛ[63] замовив «справилъ» раб Божий Василій «по проз Рꙋданікъ» у 1602 р.[64] Достеменно невідомо, хто замовив кодекс 1619 р. із фонду 3 ЛННБ[65]. У записі на арк. 2 зв.–12 йдеться про те, що книга переписана 9 березня 1619 р., під час правління Сигізмунда ІІІ Вази (1587–1632) «за кролѧ Жикмꙋ҇нта третего по҇лскаго шведа», а також при відсутності «внебы҇тности» Перемишльського владики «Єппа бл҃гочестива». Кодекс виготовлено за благословенням «ѿца димитрїа Сидо҇рскаго намѣ҇нка Старожитнаго бл҃гочестїа премыскаго и҆ бл҃вене ѿца і҆ѡанна плѣшо҇вскаго». На мою думку, ймовірно, саме ієр. Іван Плішовський був замовником книги, а Димитрій Синдорський, намісник Перемишльського владицтва, згадується замість відсутнього у той час очільника єпархії. У записі також вказано місце створення рукопису: «Сїа книга зовомы Ꙋста҇в напи҇са, в селѣ ꙗсиманича҇ кролевскы при храмѣ покро҇ пр҇тыѧ Бц҃и», тобто у с. Ясиманичі (нині – с. Аксманичі, Підкарпатське воєв., РП) при церкві Покрови Богородиці[66].

Замовником *Єрусалимського Уставу* 1629 р. із фондів ЛІМ був «Бг҃обоꙗзнивы чл҃вкъ да҇ко»[67]. Про

59 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18.

60 Там само. Ф. 312. Спр. 18. Арк. 2–5.

61 ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 223 зв.

62 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л.; Волощенко С. А. «Многогрішні» та «недостойні»: переписувачі Єрусалимських Уставів. С. 154.

63 НМЛ. Спр. Ркк-62.

64 Там само. Арк. 286.

65 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 438.

66 Там само. Арк. 4 зв.–5; Волощенко С. Замовники рукописних кодексів ранньомодерного часу: персоналії, соціальний статус, мотиви (на прикладі Єрусалимських Уставів). *Абстракти доповідей та програма Міжнародної наукової конференції «Ver Kyiviens: суспільства середньовічного та раннього нового часу і їх цивілізаційна спадщина»*, 16–17 травня 2019 року / за ред. О. Охріменка; кафедра історії стародавнього світу та середніх віків КНУ імені Тараса Шевченка. Київ, 2019. С. 122–123.

67 ЛІМ. Спр. 111. Арк. 42 зв.

68 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 402 зв.

це інформує покрайній запис, виконаний переписувачем цього кодексу ієр. Лаврентієм Гучковичем. Подібна практика записування інформації про замовників книг, а також локацій їх покладень, трапляється і в інших рукописах цього переписувача. Зокрема, у *Тріоді пісній* 1640 р. Лаврентій Гучкович записав, що книга переписана «повеле́нїе^м и вл҃ны^м накладо^м тое̑т кошто^м» ієр. Івана із с. Держів (Миколаївський р-н, Львівська обл.)[68], подібний запис Лаврентій зробив і в *Євангелії Учительному* др. чв. XVII ст.[69] Повертаючись до замовника *Єрусалимського Уставу* 1629 р. Данка із с. Надітичі, то варто відзначити, що переписувач про нього записав таке: «да̑ко Сн҃ь Нва́хо̑, перевознико̑ ѹ селѣ над̾ѣчичѡ̑», який вклав рукопис до місцевого храму Введення у храм Пресвятої Богородиці[70].

Не церковною людиною був і раб Божий Іван Василевич із с. Дроздовичі (Старосамбірський р-н, Львівська обл.), який замовив у Якова Поповича переписати екземпляр *Єрусалимського Уставу*. Книгу Яків виготовив у сусідньому із Дроздовичами с. Велюничі (Старосамбірський р-н, Львівська обл.) при церкві Введення у храм Пресвятої Богородиці 1608 р.[71]

Джерелами для встановлення імен ктиторів чи дарувальників, тобто осіб, на кошти яких вкладалися книги до церков, слугували покрайні записи, вміщені у досліджуваних списках *Єрусалимського Уставу* (*див.* Дод. 2). На сьогодні у 19 кодексах збережена інформація про вкладників цих книг як у монастирські, так і парафіяльні храми (*див.* Табл. № 4). Із доступного фактографічного матеріалу вдалося встановити, що ктиторами кодексів виступали як представники духовенства, так і миряни. Ці особи не лише зафіксували інформацію про акт дарування, а й вказали про обставини благодійності, її причини, короткі відомості про себе, членів родини, покійних родичів, зазначили і про грошову суму, віддану при оплаті за книгу, а також занотували слова перестороги для тих, хто наважиться викрасти кодекс. Лише чотири манускрипти були подаровані духовенством, а п’ятнадцять – мирянами.

69 НМЛ. Спр. Ркк-105.

70 ЛІМ. Спр. 111. Арк. 42 зв.; Волощенко С. А. Вкладні записи на рукописних кодексах Єрусалимських уставів XVI–XVII ст. *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії.* Матеріали Сімнадцятої Міжнар. наук. конф. (28 травня–1 червня 2019 р.). Київ, 2019. С. 56.

71 BN. Rps 12 177 III. Ustaw jerozolimski, 1608 r. K. 124v, 125v–129v.

Таблиця 4.
Вкладники *Уставів церковних Єрусалимських*

№ з/п	Вкладник	Час вкладення	Локація вкладу	Джерело
1	чернець Макарій Малий	1569 р.	Антоніє-Сійський монастир	ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 20. Арк. 6–12.
2	Богдан Лязгін	1587 р.	Чорний Ручей	ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л. Арк. 2–30, 307 зв.
3	Гаврило Глібович, ієр.	1590 р. (?)	Угорськ	НМЛ. Спр. Ркк-861. Арк. 209.
4	Симеон, син Симеона Шатила та ін.	18. 05. 1604 р.	Рильськ (Пригородна Слобідка)	ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 194л. Арк. 4–17.
5	ієр. Ілля Михайло	4. 02. 1605 р.	Олика	ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945. Арк. 20 зв.–22.
6	Петро Купно та ін.	12. 03. 1605 р.	Добротвір	ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 6–50.
7	Никон та ін.	1620 р.	Гологори	НМЛ. Спр. Ркк-62. Арк. 89–97
8	Іван Баран із Вербиці та ін.	15. 03. 1624 р.	Вербиця	ЛННБ. Ф. 3. Спр. 80. Арк. 10–24.
9	Данко, син Івана, перевізник	18. 05. 1629 р.	Надітичі	ЛІМ. Спр. 111. Арк. 41–46.
10	Авдотія Шимониха та ін.	перш. пол. XVII ст.	Чорнокозинці	ІР НБУВ. Ф. 30. Спр. 38. Арк. 1–27.
11	Андрій Захарович Чернишов, ротмістр	перш. пол. XVII ст.	Київ	ІР НБУВ. Ф. 311. Спр. 576. Арк. 33 зв.–40 зв.
12	ієр. Пилип і дяк Гаврило із Кам'янки-Бузької (Струмилової)	перш. пол. XVII ст.	Монастир великомучениці Параскеви	ЛННБ. Ф. 3. Спр. 689. Арк. 1–3.
13	Йоан Григорович	перш. пол. XVII ст.	Храм Йоана Хрестителя	НМЛ. Спр. Ркк-406. Арк. 2–9.
14	Софонтій, син Соломатова	перш. пол. XVII ст.	Храм пророка Іллі та Димитрія Солунського	ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 19. Арк. 8–23.
15	Теодор Харкович та ін.	перш. пол. XVII ст.	Мельниківці	ІР НБУВ. Ф. 313. Спр. 26. Арк. 8–17.
16	Кирило з Будиніна	14. 02. 1656 р.	Городищенський монастир	ЛННБ. Ф. 3. Спр. 304. Арк. 3–12.
17	Макарій, повинний Ілька Ставського	18. 11. 1664 р.	Виноград	НМЛ. Спр. Ркк-54. Арк. 36 зв.
18	Симеон Алч	2. 07. 1672 р.	Угольський монастир	ЗОКМ. Спр. 8436. Арк. 7 зв.
19	Степан Кондратійович Щилкін	26. 05. 1673 р.	Червоний Ріг	НБ КНУ. Од. зб. 168478. Арк. 1–20.

Найдавніший запис про дарування кодексу представником духовенства відбувся у 7077 р. від створення світу «лѣт з о сема», тобто 1569 р. від Різдва Христового. Ченцем Макарієм, «Старец макарей малой», як він себе називає, було подаровано *Єрусалимський Устав* ост. тр. XVI ст. до церкви прор. Йоана Хрестителя й прп. Антонія та Теодосія Печерських «в сиской манатыр»[72]. Можливо, це нинішній Антоніє-Сійський монастир (заснований у 1520 р.), розташований в Архангельській обл. РФ. Причиною дарування була «памет по своей души, И по свои родителе»[73].

Кодекс др. тр. XVI ст. із колекції НМЛ «ликговал» ієр. Гаврило Глібович «Презвит Угорскы. рок ч го». Із короткого за складом запису можна припустити, що священником Гаврилом було вкладено книгу у 1590 р. Вказаний рік «рок ч го», тобто року 90-го, може бути трактований як 1590 р. За палеографічними особливостями почерку, а також фактом, що рукопис було створено у др. тр. XVI ст., то цілком вірогідно, що згаданий ієрей у 1590 р. міг купити цей екземпляр *Єрусалимського Уставу* для храму, у якому звершував свою душпастирську працю[74].

Ктиторами *Єрусалимського Уставу* ще одного списка др. тр. XVI ст. виступили ієр. Пилип «поп пятнички каменечки» і дяк «на имя гаврило стромиловы каменки». Вони подарували кодекс церкві монастиря великомучениці Параскеви, а для тих «ктобы мел сию книгу имением устав отдалити от свто церкве свто параскови» записали відповідну перестрогу: «бысмо мели сним су пре судище хвы»[75]. Таким чином, аби вберегти книгу від крадіжки, вкладники попередили крадія судом Ісуса Христа[76].

«Вечне и непорушне» було дарування у 1605 р. ієр. Іллею, «Прозываемым Михайлом», *Церковного Уставу* поч. XVII ст. Троїцькому храмові м. Олика (нині – с. Олика Ківерцівського р-ну Волинської обл.)[77].

Наступну групу ктиторів становлять миряни. Дослідження записів про дарування *Уставів церковних Єрусалимських* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., збережених в Україні, дозволило визначити чотири типи вкладів. Шість кодексів були подаровані однією особою. П'ять *Уставів* — родиною, при цьому першим згадувався її голова –

72 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 20. Арк. 6–10.

73 Там само. Арк. 11–12.

74 НМЛ. Спр. Ркк-861. Арк. 209.

75 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 689. Арк. 1–3.

76 Волощенко С. А. Запобігання крадіжці або заклики перестороги вкладників книг (За матеріалами покрайніх записів у списках Єрусалимського Уставу). *Славістика й україністика: взаємне посилення розвитку.* Міжнародна наукова конференція до Дня слов'янської писемності та культури, 24 травня 2019 року. Київ, 2019. С. 145.

77 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945. Арк. 20 зв.–22.

78 Волощенко С. А. Вкладні записи на рукописних кодексах Єрусалимських уставів. С. 57.

79 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л. Арк. 4–5.

80 Там само. Арк. 307 зв.

81 Там само. Арк. 25, 29, 307 зв.

82 Там само. Арк. 24–30.

83 Там само. Арк. 307 зв.

84 НМЛ. Спр. Ркк-406. Арк. 2–9.

чоловік, а після нього — дружина та діти. Однак водному рукописі «очолювала список» жінка, яка, на мій погляд, була вдовою на момент купівлі, й опісля уже вписувалися діти. До третього типу зараховано кодекси, вкладені декількома особами без зазначення їх родинної спорідненості, у цьому дослідженні — це два манускрипти. Останній тип вкладення до храмів теж представлений двома пам’ятками, які дарувалися після реставрації (поновлення)[78].

Перший тип дарування, коли ктитором виступала одна особа, представлений найдавнішим датованим *Єрусалимським Уставом* 1515 р., який вклав до храму страстотерпця Димитрія Солунського на «на черно̆ червьчаⷮ»[79] або в іншому варіанті запису: «Черно̆ рꙋче»[80] Богдан Лязгін у 1587 р.[81] У записі Богдан також іменується Дмитром: «по моей богданове смⷬ҇ти гⷭ҇а рⷣа бога ймꙗ мое̑ дмі́треꙗ̑ поменꙋⷮ»[82]. Ймовірно, що друге ім’я Богдана – Дмитро – було його хресним, що й зумовило даровизну саме до церкви з посвятою Димитрію Солунському. Мотивом вкладання кодексу була молитовна турбота про своїх покійних батьків, а в майбутньому і про свою душу: «в прⷣѣн богⷢ повелнⷮ Й по своен дш҇е»[83].

Мирянином був також Йоан Григорович, який подарував книгу ост. тр. XVI ст. заради свого тілесного здоров’я та душевного спасіння до храму пророка і предтечі Господнього Івана Хрестителя. Натомість священник, який користуватиметься кодексом, має просити Господа Бога за його здоров’я та відпущення гріхів. Дарувальник застерігає священників, дяків і посполитих осіб не віддаляти від церкви *Устав* та не використовувати його на власну користь (пожиток), оскільки будуть прокляті у цьому віці та майбутньому, а також піддані суду милостивого судді – Ісуса Христа[84].

У 1656 р., 14 лютого, смиренний раб Божий Кирило із с. Будинь (нині – с. Будинін, Люблінське воєв., РП) подарував «придаⷧ» *Єрусалимський Устав* ост. тр. XVI ст. монастирю с. Городище (Сокальський р-н, Львівська обл.). У записі йдеться, що на той час ігуменом обителі був ієром. Митрофан. Традиційною причиною вкладу була

потреба у спасінні та здоров'ї. Ктитор попередив можливих крадіїв прокляттям 318 Святих Отців Першого вселенського собору в Нікеї та судом «не лицемѣрном Позорници, то єстъ Правєдным Судиею во второе пришествие Єго», який кожному «воздаст» за вчинками[85].

Раб Божий Макарій, який називає себе «Повинни Илка Станского Синовем», придбав за п'ять злотих «книгу глаголемую Устав» і подарував її церкві свт. Миколая Чудотворця містечка Виноград (Коломийський р-н, Івано-Франківська обл.) 18 листопада 1664 р.[86] Для порівняння тогочасних цін: теля у 1653 р. коштувало 240 ґрошів, за коня у 1660 р. потрібно було віддати 1500 ґрошів, а за кожух у 1664 р. – 240 ґрошів[87].

Софонтій, син Соломатова, вклав у XVII ст. *Єрусалимський Устав* ост. тр. XVI ст. у храм, який він назвав «дом» пророка Іллі та страстотерпця Димитрія Солунського за «душевное спасение». Вкладник закликав осіб, які нею розпоряджатимуться: «хто по сей книге станетъ ходити», нехай Бога молить за нього, «а по Христе души его за и упокой е поминати»[88].

Для відпущення власних гріхів «и для поминания родичев своих» Андріан Захарович Чернишов подарував *Єрусалимський Устав* перш. тр. XVII ст. Десятинній церкві у «Граде киеве» (Києві). Ктитор за професією був військовослужбовцем, у званні ротмістра: «царского пресвѣтлого величества ротмистръ»[89].

Другий тип вкладів становлять кодекси, які дарувалися головою родини із переліком живих на той час її членів. Першу книгу цього типу даровизн 12 березня 7112 р. від створення світу, тобто 1604 р. від Різдва Христового, богобоязливий Петро Купно з дружиною Пелагією та дітьми придбали *Єрусалимський Устав* церкві прп. Онуфрія Пустиножителя у Добротворі (нині – с. Старий Добротвір, Кам'янко-Бузький р-н, Львівська обл.). Мотивом цього вкладу також була турбота про відпущення гріхів і вияв честі та хвали Господеві[90]. Ктитор звернувся до церковнослужителів, які читатимуть чи переписуватимуть цю книгу, не забувати його у молитвах, бо цим самим і вони сподобляться милості та відпущення гріхів за молитвами Богородиці й усіх святих[91].

85 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 304. Арк. 3–12.

86 НМЛ. Спр. Ркк-54. Арк. 36 зв.

87 Фрис В. Я. Історія кириличної рукописної книги в Україні. С. 142.

88 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 19. Арк. 10–22 зв.

89 Там само. Ф. 311. Спр. 576. Арк. 10–27.

90 Волощенко С. А. Вкладні записи на рукописних кодексах Єрусалимських уставів. С. 58.

91 ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 6–50.

Сім'я Івана з Вербицька (с. Вербиця, Люблінське воєв., РП), «по провѣнкꙋ бара», у складі дружини Марії та трьох синів – Теодора, Тимотея та Хоми, разом із дяком Ігнатієм 15 березня 1624 р. купили «книгꙋ на ймѧ Ꙋставъ йерлимскимъ» перш. тр. XVII ст. для храму «заложенне стого архи стратига хва Михаила». Цей акт даровизни був «къ чсти й къ хвалѣ гꙋ бꙋ и на вѣчнꙋю Памѧткꙋ Абы ей жадне не смѣл ѿдалити», а хто б насмілився відібрати книгу, то піддасться Божому суду в день Страшного суду[92].

У цьому ж 1624 р., сім'я раба Божого Бориса, який разом із дружиною та дітьми придбали «за свою власноую працꙋ» *Єрусалимський Устав* та вклали церкві Воскресіння Господнього у с. Жужеляни (Сокальський р-н, Львівська обл.). Цей кодекс нині зберігається у колекції BN[93]. Книгу куплено у м. Белз (Сокальського р-н, Львівська обл.) у будинку місцевого міщанина[94]. Сам же примірник *Єрусалимського Уставу* був переписаний 11 лютого 1623 р. при храмі Зіслання Святого Духа у м. Белз Михайлом «Младенцемъ»[95]. Подібне окреслення себе зі словом «младенець» є у маргінальному записі *Христинопільського Апостола* XII ст. Автор запису, датованого 1648–1651 рр., «младенець» Андрій Ричинський записав, що чув про хід основних битв під час Козацької революції 1648–1657 рр. під Кумейками (Черкаський р-н, Черкаська обл.), Збаражем (Тернопільська обл.), Зборовом (Тернопільська обл.), Берестечком (Горохівський р-н, Волинська обл.) і Батогом (Вінницька обл.)[96].

Анатемою могли бути покарані крадії *Єрусалимського Уставу* 1627 р., який «ѿменил» раб Божий Теодор Харкович із дружиною Оксимою та сином Панасом. У вкладному записі Теодор зафіксував рід своєї професійної діяльності – він був бондарем: «бондаръ», тобто виготовляв ємності (бочки, діжки, барила тощо). Книга дарована церкві Воскресіння Господнього: «оу селѣ в мелникопцах за панованѧ его милости пана ѿдриволского» при ієр. Івану[97].

Ще один рід діяльності згаданий при вкладенні *Уставу* 1629 р. Введенському храмові с. Надітичі. Богобоязний Данко, син Івахів

92 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 80. Арк. 11–24.

93 BN. Rps 12 180 III. Ustaw jerozolimski. Tzw. Ustaw bełski, 1623 r. 329 k.

94 Tamże. K. 1–18.

95 Tamże. K. 328v.

96 ЛІМ. Спр. 39. Христинопільський Апостол, XII ст. Арк. 39 зв.

97 ІР НБУВ. Ф. 313. Спр. 26. Арк. 9–17.

«перевозникоⷫ», із дружиною Лукерією та шістьма дітьми і в пам'ять про покійних дітей: «которы г҃ь б҃ь побраⷧ на ѿ свѣтъ немеⷬцающи, тыⷨ г҃и да вѣчны поко, и цⷭ҇тво неⷭ҇ное» 18 травня 1629 р. подарували книгу згаданій церкві. Ктитор називає себе перевізником. Окрім пам'яті про спочилих дітей, Данко бажав «ѿ г҃а б҃а за сим моеⷨ дароⷨ еже къ б҃ꙋ дш҃евное мн҃ѣ сп҃сеніе полꙋчити», а також і тілесного здоров'я[98].

Родинний влад із певними особливостями зафіксовано при купівлі та вкладі *Єрусалимського Уставу* перш. тр. XVII ст. із BN. Манускрипт подаровано церкві Воскресіння Господнього с. Стенятин (Сокальський р-н., Львівська обл.). Дві сім'ї, об'єднані кумівськими стосунками, купили і вклали його 24 травня 1617 р. «Вѣчне и не порꙋшно» цьому храмові. Благодійниками були подружжя Прокопа Шульги Климковича із дружиною Марією з однієї сторони і сім'єю війта Левка Ярмоловича із жінкою Горфинею з другої[99].

Єдиним випадком, коли головним дарувальником кодексу виступила особа жіночої статі, був *Єрусалимський Устав*, переписаний у перш. тр. XVII ст., – Авдотія Шимониха «гавриⷲкова доⷱка». Найочевидніше, що на момент купівлі книги та вкладення храмові вона була вдовою. У записі йдеться про те, що жінка придбала рукопис разом із трьома синами «ꙗковоⷨ павлом и гаврилом», і тож вони віддали його храму Архистратига Михаїла «оу чⷬнокожиⷩцѣ при свѧщеⷩникꙋ Василию». Чорнокожинці – тепер це село Чорнокозинці, де храм на сьогодні не зберігся. Метою вкладу була молитва за покійних членів родини, а також відпущення гріхів живих родичів[100].

Третій тип складають книги, які дарувалися групами осіб без зазначення їх родинної спорідненості. Прикладами цього виду даровизн є два досліджувані *Єрусалимські Устави* із колекцій ІР НБУВ та НМЛ[101]. *Єрусалимський Устав* ост. тр. XVI ст. було вкладено храму свт. Миколая Чудотворця: «козацькага в слабадѣ в вѣки непоⷣвижна» вісьмома особами: «се ѧ҃ Семенъ. семенаⷫ с҃нъ шатила. да ѧ҃ пеⷬвоⷪ барисаⷫ с҃нъ да ꙗ҃ рꙋдаⷦ григоⷬевъ с҃нъ. да ꙗ҃. ѧкоⷫ. да ѧ҃ василеⷪ. да ѧ҃ михаⷪла. да ѧ҃

98 ЛІМ. Спр. 111. Арк. 42 зв.–43 зв.

99 BN. Rps 12 179 III. Ustaw jerozolimski, 1617 r. K. 2–12.

100 ІР НБУВ. Ф. 30. Спр. 38. Арк. 33 зв.–40 зв.

101 Волощенко С. А. Вкладні записи на рукописних кодексах Єрусалимських уставів. С. 59.

102 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 194л. Арк. 4–10.

103 Волощенко С. А. Вкладні записи на рукописних кодексах Єрусалимських уставів. С. 59.

104 НМЛ. Спр. Ркк-62. Арк. 89–97.

105 Фрис В. Я. Історія кириличної рукописної книги в Україні. С. 141.

жадга даниլа снъ кликꙋно. да ж петрꙋша». Ктитори застерегли як церковнослужителів: «оуступит ся игꙋме или поп или дїако или дїакъ», так і мирян: «или простаи чл҃вѣкъ», що у випадку, коли хтось із них винесе без відома із церкви книгу, той судитиметься «прⷣ. хⷭ҇томъ на тарⷪм страшнемъ сꙋдищи хвѣ». Крадії також піддадуться прокляттю 318 Святих Оців Першого вселенського собору в Нікеї. У кінці вкладного запису згадується ще одна особа – Іван Мокієць «снъ бѣлага», який і записав про цю даровизну 8 травня 7112 р. (1604 р.)[102].

Подібна ситуація була й у 1620 р., коли Федько Жуковський, Ганець, Страшовський, Ониско, Олеска, Левко, Петро, Іван, Лаврик, Василій та інші подарували книгу церкві Пресвятої Тройці м. Гологори (тепер – с. Гологори, Золочівський р-н, Львівська обл.): «на новоⷨ мѣстѣ при държавѣ его мⷭ҇ пана хⷭ҇ековѣча воеводы Троⷱкого дръжацѣ гологоⷬского». Однак головним ктитором був раб Божий Никон, який просив: «вы читателие панове читателие панодїакове читаючи сїю книгꙋ ꙋста просѣте га бꙋ за мене грѣшнаго раба божиа никона»[103]. Никон не фігурує серед осіб, які безпосередньо дали кошти за купівлю кодексу: «даⷧ фⷣеко жоковски е грош сꙋ (?) е грош страшовскы е грош ганеⷱ два грош ѡниско два грош ѡлеска е грош левко грош петро два грош їѡа г грош лаврик д грош василїи поⷮтора гроша. Инь це три». Зазначається, що цей запис «сталса» у пана Федька Жуковського, а свідками виступили пан Левко, той же Федько Жуковський, Петро зі сином і Леско Тесля[104]. Загальна сума коштів, витрачена на купівлю кодексу, становила 24,5 ґрошів, це майже рівнялося вартість теляти, за яке у 1615 р. віддавали від 30 до 42 ґрошів, чи майже як за 24 літри меду у 1620 р.[105]

Колективно придбано екземпляр *Уставу церковного Єрусалимського* перш. тр. XVII ст. із колекції Російської державної бібліотеки (далі – РГБ). Фігурантами купівлі виступили війт Григорій, мельник Авдій та міська громада "громадою ꙋсею" Бариші (Бучацький р-н, Тернопільська обл.). Ними ж 6 липня 1620 р. було вкладено манускрипт до місцевої церкви Успіння Богородиці. Можливих крадіїв книги, які б насмілились її ви-

нести із вказаного храму, за словами вкладників, буде проклято в цьому часі та майбутньому[106].

Останній, четвертий, тип вкладів становлять рукописи, які дарувалися після реставрації. Прикладом цього є список *Єрусалимського Уставу* перш. тр. XVI ст. із фондів ЗОКМ, який Симеон Алч із с. Винігове 2 липня 1672 р. подарував Угольському монастирю (с. Угля, Тячівський р-н, Закарпатська обл.). Реставрацію виконав ієр. Степан із Урмезова[107]. Купівля, а також поновлювальні роботи були продиктовані турботою за власне здоров'я ктитора, відпущення його гріхів і покійних родичів: Григорія, Анни, Івана, Марії, Василя, Симеона, Станка, Федора, Михайла, Івана, Федора «и҆ про́чїихъ всѣ҆ родїтелїй соронико҆ свои҆». У записі зафіксовано, що станом на липень 1672 р. ігуменом Угольського монастиря був ієром. Васіян[108]. Після реставрації ще одного рукопису ост. тр. XVI ст. Степан Кондратович Щильник 26 травня 7181 р. від створення світу або 1673 р. від Різдва Христового віддає церкві Воздвиження Хреста Господнього: «в село Почепскаго ѹѣздѹ рогь» (нині – с. Червоний Ріг і розташовується у Брянській обл. РФ)[109].

Отже, вдалося встановити імена переписувачів досліджуваних кириличних списків *Єрусалимського Уставу*, з'ясувати їхню професійну діяльність, визначити соціальну приналежність. За матеріалами колофонів і маргінальних записів встановлено коло замовників кодексів. Здійснено класифікацію вкладників книг, на кошти яких здійснювалася купівля *Уставів церковних Єрусалимських* для монастирів і храмів. Досліджено станове походження дарувальників, з'ясовано їх професійну приналежність, а також проаналізовано мету вкладення манускриптів.

106 РГБ. Ф. 152. Собрание рукописных книг Лукашевича и Маркевича. Д. 70 (М 1059). Устав церковный, XVII в. Л. 2–6; Собрание И. Я. Лукашевича и Н. А. Маркевича: описание / сост. Я. Н. Щапов, под ред. И. М. Кудрявцева. Москва: Отдел рукописей ГБЛ, 1959. С. 59.

107 Волощенко С. А. Вкладні записи на рукописних кодексах Єрусалимських уставів. С. 59.

108 ЗОКМ. Спр. 8436. Арк. 7 зв.

109 НБ КНУ. Од. зб. 16 8478. Арк. 1–11.

3.2. ЛОКАЛІЗАЦІЯ ПОБУТУВАННЯ ТА МІГРАЦІЇ КОДЕКСІВ

Кириличні рукописи *Уставу церковного Єрусалимського*, яким присвячена ця праця, були створені в ост. тр. XV – др. тр. XVII ст. на території сучасної України, її етнічних землях, а також у межах нинішніх кордонів РФ та на теренах історичних земель Молдови. Історія побутування та міграція кодексів передбачає визначення локацій створення і місць їх використання за безпосереднім призначенням до часу надходження у наукові бібліотеки і музеї, у яких вони нині зберігаються (*див.* Табл. № 5).

Таблиця 5.
Місця збереження та регіони створення *Уставу церковного Єрусалимського*

Місце збереження	**Українські терени**					**Російські терени**	**Молдовські терени**	**Разом**
	Волинь	**Галичина**	**Закарпаття**	**Київщина**	**Поділля**			
ЗОКМ			2					2
ІР НБУВ	8			7	1	7		23
ЛІМ		1						1
ЛННБ		20						20
НБ КНУ						1		1
НБ ЛНУ							1	1
НМЛ		13				2		15
ХДНБ	1							1
Разом	9	34	2	7	1	10	1	64

Переважне число рукописних книг створені та побутували на теренах України. За моїми дослідженнями, це 53 списки *Уставу*. Рукописи ці репрезентовані п'ятьма історичними українськими регіонами – Волинню[1], Закарпаттям[2], Галичиною[3], Київщиною[4] та Поділлям[5].

Точно вдалося встановити із записів переписувачів інформацію про місце створення семи кодексів XVI–XVII ст. на теренах України. Йдеться про один кодекс, скопійований у др. тр. XVI ст. у с. Тухля або поблизу неї[6], а ост. тр. XVI ст. у м. Ягольниця[7] і 1594 р. у м. Куликів[8].

У XVII ст. переписано *Устав* 1612 р. у Городці[9], рукопис 1619 р. у с. Ясиманичі при храмі Покрова Пресвятої Богородиці[10], кодекс 1629 р. у містечку Пісочна[11] та *Єрусалимський Устав* 1632 р. в Острополі[12].

Книг, виготовлених у теперішніх кордонах Росії в період XV–XVII ст., нараховується десять[13]. Це список 70-х рр. XV ст. із колекції НМЛ[14], два рукописи перш. тр. XVI ст.[15], один – др. тр. XVI ст.[16], п'ять кодексів ост. тр. XVI ст.[17] та рукопис 1603 р., переписаний у Троїце-Сергієвій лаврі, нині він зберігається в ІР НБУВ[18].

За моїми припущеннями, місцем створення та побутування кодексу перш. тр. XVI ст. із збірки рукописних книг НБ ЛНУ[19] можуть бути історичні землі Молдови, а його текст належить до сербської редакції та є ідентичним за змістом до *Єрусалимського Уставу* № 477 др. чв. XV ст. із фондів Російської національної бібліотеки[20]. За особливостями оздоблення та палеографічними характеристиками він подібний до пам'ятки *Погод. 35,* яку 4 серпня 1622 р. вклав митропо-

1 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759, Спр. 3943, Спр. 3945, Спр. 4954, Спр. 5359; Ф. 303. Спр. 109; Ф. 311. Спр. 576; Ф. 313. Спр. 26; ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

2 ЗОКМ. Спр. 438, Спр. 8436.

3 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5, Спр. 12, Спр. 25, Спр. 26, Спр. 132, Спр. 364; Ф. 3. Спр. 33, Спр. 78, Спр. 80, Спр. 274, Спр. 304, Спр. 438, Спр. 689, Спр. 1258, Спр. 1281; Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48, Спр. 80, Спр. 83, Спр. 100; ЛІМ. Спр. 111; НМЛ. Спр. Ркк-54, Спр. Ркк-62, Спр. Ркк-191, Спр. Ркк-202, Спр. Ркк-222, Спр. Ркк-283, Спр. Ркк-296, Спр. Ркк-406, Спр. Ркк-412, Спр. Ркк-474, Спр. Ркк-659, Спр. Ркк-861, Спр. Ркк-973.

4 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 7503; Ф. 301. Спр. 74л, 195л; Ф. 306. Спр. 19; Ф. 307. Спр. 424; Ф. 308. Спр. 550; Ф. 312. Спр. 94.

5 Там само. Ф. 30. Спр. 38.

6 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132.

7 Там само. Ф. 3. Спр. 304.

8 Там само. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48.

9 ІР НБУВ. Ф. 311. Спр. 576

10 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 438.

11 ЛІМ. Спр. 111.

12 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759.

13 Волощенко С. А. Локалізація побутування кириличних списків Єрусалимського Уставу. *Матэрыялы XV Міжнародных кнігазнаучых чытанняў,* Мінск, 4–5 красавіка 2019 г. Мінск, 2019. С. 154.

14 НМЛ. Спр. Ркк-853; Волощенко С. Єрусалимський Устав XV століття. Р. 109.

15 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л; Ф. 302. Спр. 17.

16 НМЛ. Спр. Ркк-190.

17 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19; Ф. 306. Спр. 20; НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

18 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95.

19 НБ ЛНУ. Од. зб. 211 ІІІ.

20 РНБ. Ф. 777. Оп. 3. Д. 476.

лит Сучавський – аєп. Анастасій Кримкович (1560–1629) – храму Зіслання Святого Духа Драгомирнівського монастиря (с. Мітоку-Драгомірней, Румунія)[21]. Опрацьовуючи колекцію рукописів BN, виявлено рукописний *Єрусалимський Устав* подарований аєп. Анастасієм цьому ж монастиреві 20 червня 7122 р. від створення світу (1614 р. від Різдва Христового). Книга вкладена в пам'ять про себе, а також батьків сучавського архиєрея – Йоана і Христини Кримків при правлінні молдовського господаря Степана IX Томші (Томшевича)[22]. У 1842 р. цей манускрипт о. Петро Ступницький, парох с. Брустурів (Косівський р-н, Івано-Франківськаобл.) подарував «во знакъ дружества» священнику с. Шкло (Яворівський р-н, Львівська обл.) Йосипу Левицькому. Свідками дарування фігурували два ієреї: Йосип Сондльський і Кирило Ільнський[23].

Дослідження вкладних і власницьких записів, наявних у *Єрусалимських Уставах*, які, на превеликий жаль, збереглися не в усіх книгах, допомогли визначити їх первинні локації побутування.

Волинські рукописи побутували як у монастирях, так і у парафіяльних церквах. Три кодекси належали місцевим монастирям – Милецькому Миколаївському[24], Білостоцькому Хрестовоздвиженському[25] та Загорівському монастиреві Різдва Богородиці[26]. Порівняно більше *Уставів* використовувалися парафіяльними храмами – Олицькою Троїцькою[27], Городецькою Миколаївською[28], Мельниківською Воскресенською[29] і Воробіївською Воскресенською[30].

На Закарпатті побутувало два кодекси *Церковного Уставу*. Це рукописи перш. тр. XVI ст. із Угольського монастиря[31] та перш. тр. XVII ст.[32] Побутування останнього встановлено частково, за браком документуючих відомостей. Проте у середині книжкового блока цього кодексу виявлено рукописну картку, у якій зазначено, що рукопис належав Василю Клику, вчителю співу в Княгиниті (нині – с. Княгиня, Великоберезнянський р-н, Закарпатська обл.) у 1765–1775 рр.[33]

21 Описание русских и славянских пергаменных рукописей. Рукописи русские, болгарские, молдовлахийские, сербские / сост. В. Э. Гранстрем. Ленинград, 1953. С. 91, табл. 17; Волощенко С. А. Локалізація побутування кириличних списків Єрусалимського Уставу. С. 154.

22 BN. Rps 12 178 III. Ustaw jerozolimski. Tzw. Ustaw Atanazego Krymki, 1614 r. K. 1–5; Inwentarz rękopisów Biblioteki Kapituły Greckokatolickiej. S. 166; Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. S. 456.

23 BN. Rps 12 178 III. K. 4v–10v.

24 ІР НБУВ. Ф. 303. Спр. 109.

25 Там само. Ф. І. Спр. 4054.

26 ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

27 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 3945.

28 Там само. Ф. 311. Спр. 576.

29 Там само. Ф. 313. Спр. 26.

30 Там само. Ф. І. Спр. 1759.

31 ЗОКМ. Спр. 8436; Шевніна Т. «Списание обителей Мараморосках древле бывших» – цінна пам'ятка історії монастирів Закарпаття. *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*. Ужгород: ІВА, 2010. Вип. ІХ–Х. С. 258–259.

32 ЗОКМ. Спр. 438.

33 Микитась В. Л. Давні книги Закарпатського державного краєзнавчого музею. С. 39; Шевніна Т. Покрайні написи в рукописних книгах і стародруках XV–XIX ст. С. 45.

На території Галичини, яка нині становить Івано-Франківську, Львівську та Тернопільську обл., побутувало 17 кодексів. Монастирям, які розташовані у Львівській обл., належало п'ять кодексів[34]. Вони використовувалися в Унівському Успенському[35], Городищенському (с. Городище, Сокальський р-н, Львівська обл.)[36], Кам'янко-Струмиловому (тепер – м. Кам'янка-Бузька, Кам'янко-Бузький р-н, Львівська обл.)[37], Крехівському Миколаївському[38] обителях. Парафіяльні церкви володіли 12 книгами. За матеріалами покрайніх записів встановлено, що більшість збережених *Єрусалимських Уставів* побутували у місцевостях Львівської області: с. Топорів[39], с. Лужанськ (нині – с. Лужок, Дрогобицький р-н, Львівська обл.)[40], м. Куликів[41], с. Гологори[42], с. Батятичі (Кам'янко-Бузький р-н, Львівська обл.)[43], с. Старий Добротвір[44], с. Демня (Миколаївський р-н, Львівська обл.)[45], с. Надітичі[46], с. Тухля[47] та с. Сушиця (Старосамбірський р-н, Львівська обл.)[48]. Два кодекси належали парафіям Івано-Франківської обл.: у с. Виноград (Коломийський р-н, Івано-Франківська обл.)[49] та с. Козара (тепер – с. Козара Горішня, Рогатинський р-н, Івано-Франківська обл.)[50].

До побутування рукописів на Галичині також зараховано прикордонні місцевості України (етнічні землі), які тепер належать до території РП[51]. Досліджувані списки *Уставів* належали церквам у с. Вербиця[52], с. Милик[53], с. Нове Брусно (Підкарпатське воєв.)[54], с. Аксманичі[55], с. Посада Риботицька[56] і с. Порохник[57].

Київські рукописи представлені *Єрусалимськими Уставами* із київських Пустинно-Миколаївського[58] і Михайлівського Золотоверхого[59] монастирів, а також Межигірського Преображенського монастиря[60]. Парафіяльним церквам Київщини належали чотири кодекси: Козелецькій Спаській (смт Козелець, Чернігівська обл.)[61], Волицькій (с. Волиця, Фастівський р-н, Київська обл.)[62], Паволоцькій Михайлівській (с. Паволоч, Попільнянський р-н, Житомирська обл.)[63] і Монастирищівській Михайлівській[64].

34 Волощенко С. А. Локалізація побутування кириличних списків Єрусалимського Уставу. С. 155.
35 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33.
36 Там само. Спр. 304.
37 Там само. Спр. 689.
38 Там само. Спр. 78, Спр. 1258.
39 НМЛ. Спр. Ркк-191.
40 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 274.
41 Там само. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48.
42 НМЛ. Спр. Ркк-62.
43 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 1281.
44 Там само. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 83.
45 Там само. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 26.
46 ЛІМ. Спр. 111.
47 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132.
48 Там само. Спр. 25.
49 НМЛ. Спр. Ркк-54.
50 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 12.
51 Волощенко С. А. Локалізація побутування кириличних списків Єрусалимського Уставу. С. 155.
52 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 80.
53 НМЛ. Спр. Ркк-973.
54 ЛННБ. Ф. 76. Оп. 1. Спр. 183.
55 Там само. Ф. 3. Спр. 438.
56 НМЛ. Спр. Ркк-222.
57 Там само. Спр. Ркк-861.
58 ІР НБУВ. Ф. 308. Спр. 550.
59 Там само. Ф. 307. Спр. 424.
60 Там само. Ф. 306. Спр. 19.
61 Там само. Ф. 301. Спр. 74л.
62 Там само. Спр. 195л.
63 Там само. Ф. 312. Спр. 94.
64 Там само. Ф. I. Спр. 7503.

На Поділлі побутувала лише одна рукописна книга. Це список *Єрусалимського Уставу* перш. тр. XVII ст. із церкви Архистратига Михаїла с. Чорнокозинці[65].

Записи у кодексах, переписаних у РФ, дали змогу реконструювати початкові місця використання цих списків *Єрусалимського Уставу*. У храмі страстотерпця Димитрія Солунського, місцевості «Черноͥ рꙋче», розташованої у «микꙋлиньскоͥ десетнине» (нині – с. Чорний Ручей, Тверська обл.)[66], побутував кодекс 1515 р.[67] Чотири кодекси останньої третини XVI ст. належали Антоніє-Сійському монастирю[68], церкві Воздвиження Хреста Господнього у с. Ріг[69], храму мучеників Георгія та Параскеви у м. Вологда[70], Миколаївському монастирю козацької слободи, біля м. Рильськ (нині – с. Пригородна Слобідка, Курська обл.)[71]. У Воскресенському монастиреві (Тихонова Пустинь) с. Бережок побутував *Єрусалимський Устав* 1603 р.[72] Через нечитабельність вкладних записів, а почасти вигасаючому тексту та заклеєних його частин локалізацію двох рукописів вдалося встановити частково. Визначено, що книга перш. тр. XVI ст. належала храму свт. Миколая Чудотворця [73], а *Устав* ост. тр. цього ж століття – церкві пророка Іллі[74].

Багатство фактографічного матеріалу про побутування досліджуваних кодексів дозволяє додатково висвітлити історію деяких списків *Єрусалимського Уставу*. Почасти ці відомості інформують про минуле самих церков чи монастирів, у яких використовувалися книги, а також повсякдення людей, історичні події, астрономічні явища, природні умови, катаклізми, особливості сільськогосподарських робіт та ін.

Найдавніший волинський кодекс др. тр. XVI ст. належав колекції рукописів Милецького Миколаївського монастиря[75]. Про історію його побутування у стінах обителі зафіксовано у візитації монастиря за 1749 р. Там *Єрусалимський Устав* згадується серед церковних книг, у розділі «Xięgi Cerkiewne», під номером 17 «Ustaw pisany in fol. 1»[76].

У Білостоцькому Хрестовоздвиженському чоловічому монастирі використовувався список *Уставу,* переписаний у перш. тр. XVII ст. Читаючи

65 ІР НБУВ. Ф. 30. Спр. 38.

66 Тверской епархіальный статистическій сборникъ / сост. И. Добровольский. Тверь, 1901. С. 47–48.

67 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л.

68 Там само. Ф. 306. Спр. 20.

69 НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

70 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18.

71 Там само. Ф. 301. Спр. 194л; Извѣстія Церковно-археологическаго Общества при Кіевской духовной Академіи за декабрь, 1878 года / сост. Н. Петровъ. *Труды КДА*. Кіевъ, 1879. Т. 1. Вып. 1. С. 250.

72 Волощенко С. А. Иерусалимский Устав 1603 г. С. 34.

73 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 17.

74 Там само. Спр. 19.

75 Там само. Ф. 303. Спр. 109.

76 ЦДІА України, м. Львів. Ф. 201. Оп. 46. Спр. 529. Арк. 122 зв.

запис XVII ст., дізнаємося, що «Книга Глаголемаѧ Ѹставъ Монаⷭ҇тира Бѣлоⷭ҇тоцкаго власнаѧ Нехаи҆ еѧ Нѣк-то Неважиⷧ Краⷭ҇ти», а на нижньому березі арк. 302 дещо пізніший запис польською: «Ta iest Xięga ustaw własna Monastyra Białostockiego»[77]. У цьому рукописі, окрім маргінальних записів релігійного характеру, вміщено записи про історію монастиря. Зокрема, є відомості про початок будівництва чернечого храму у травні 1644 р., а також про точну дату смерті його фундатора – Перемишльського та Самбірського владики єп. Сільвестра Гулевича[78]. Перший запис травня 1644 р. інформує про закладення згаданого храму:

«ро́кѹ а҃х҃м҃д. Мцⷭ҇а. ма́ѧ. Заложе быⷭ҇т цркоⷡ҇ вели́каѧ в манастырѹ бѣлостоцкоⷨ ѿ фѹндатора тогоⷤ ст҃го мѣ́ста. ѿ его. мⷧ. Селиве́стра Гѹлевича Воютиⷩ҇ского Еппⷭ҇а Премыскаго и самбоⷬскаго начеⷭ҇т и҆хва́лѹ гд҃ѹ бг҃ѹ в трⷪ҇ци Единомѹ»[79].

Архиєрей Сільвестр Гулевич походив із Волині, з гілки роду Воютинських. Він був єпископом Перемишльським, а до прийняття чернечого постригу обіймав посаду луцького земського писаря[80]. Однак перемишльський владика не дочекався остаточної побудови фундованого ним храму. Із запису, вміщеного нижче на тому ж звороті арк. 306, вписаного іншою рукою у травні 1645 р., йдеться про таке:

«То́тъ же вышеречеⷩ҇ныи҆ Еппⷭ҇ъ престависа ѿ житї сего мало времеⷩ҇наго ро́кѹ а҃х҃м҃е мцⷭ҇а ма́ѧ. л҃ на ѿданїе праⷥ҇ника ст҃го дх҃а ѡ полѹдню. нескоⷩ҇чивши и цр҃кви тыⷧко двери з обохъ сторонъ засклепилъ. кото́ромѹ бж҃е даи҆ емѹ покои҆ вѣчныи҆ съ ст҃ыми въ црⷭ҇твѣ своемъ».

Цей впис вагомий для істориків Церкви, адже точна дата його смерті досі не відома у науковій літературі. Не менш цікавим, на мій погляд, є автограф на тому ж звороті арк. 306: «Митрофанъ Радзѣмѣⷩскїй». Імовірно, це ієром. Митрофан Радзімінський, який був делегатом від Спаського монастиря (с. Спас, Старосамбірський р-н,

77 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054. Арк. 258, 302.

78 Волощенко С. А. Устав церковной службы: Білостоцький Устав. С. 205.

79 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 4054. Арк. 306 зв.

80 Довбищенко М. Гулевичі у суспільно-релігійному житті Православної Церкви в кінці XVI – середині XVII століть. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство»*. Київ, 2007. Вип. 11. С. 12.

81 Стецик Ю. Перехід до унії православних монастирів Перемишльської єпархії (кінець XVII ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Історія»*. Тернопіль, 2008. Вип. 1. С. 10–11.

82 Тимошенко Л. Документи до церковної історії Дрогобича (друга половина XVII – початку XVIII ст.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* Дрогобич, 2005. Вип. 9. С. 474.

83 ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

84 Там само. Арк. 1.

85 Там само. Од. зб. 81 9142. Арк. 19 зв.

86 Там само. Од. зб. 81 9024. Арк. 12.

87 Там само. Од. зб. 81 9176. Арк. 148 зв.

88 Там само. Арк. 149 зв.

89 Там само. Арк. 189 зв.

90 Там само. Арк. 327 зв.

Львівська обл.) на зустрічі із перемишльським владикою Іннокентієм Винницьким 12 листопада 1678 р. у самбірському замку у справі врегулювання кількості світського духовенства у Самбірській економії. У 1691 р. він уже фігурує як ігумен Лішнянського монастиря (с. Лішня, Дрогобицький р-н, Львівська обл.) і був присутнім на Самбірському соборі[81]. У 1698 р. він згадується також як економ єпископа Перемишльського, а у ревізії дрогобицьких парафій 17 березня 1708 р. – уже як покійник: «nieboszczyka WO Metrofana Radziminskiego ihumena niegdy Lisznianskiego O. Ekonoma episkopiey naszej»[82].

Із колекції Загорівського василіянського монастиря походить список *Єрусалимського Уставу* перш. тр. XVII ст. із фондів ХДНБ[83]. Джерелом для встановлення першопочаткового побутування цієї пам'ятки є запис на нижньому березі першого аркуша. У записі йдеться, що кодекс із Загорівської бібліотеки: «Z Biblioteki Zahorowskiey»[84]. За повідомленням інвентарю обителі 1786 р., досліджуваний кодекс зберігався серед бібліотечних книг, у групі слов'янських книг: «Xięgi Biblioteczne Słowieńskie»[85]. Імовірно, помилково, ієром. Андріан Шубович, укладач інвентарю 1792 р., записав кодекс під № 20 серед церковних книг: «Xięgi Cerkewne», а не бібліотечних[86]. Багато додаткової інформації про ченців, доброчинців та інших осіб, а також про тогочасні аномалії погодних умов міститься на берегах пам'ятки. На маргіналіях місяцеслівної частини книги під 18 листопада записано, що у цей день 1683 р. спочив києво-печерський архим. Інокентій Ґізель: «А҆рхимандрита Печарскі́ Кіевскі́: которо́мꙋ вѣ́чнаѧ па́мѧть съ С҃тымі̀»[87], а 24 листопада 1689 р. зазначено, що померла очільниця жіночої чернечої спільноти у Попів Млин: «Пре́ста́висѧ Гостинскаѧ игꙋменіѧ Попомли́нскаѧ»[88]. Ще один запис 19 січня 1689 р. повідомляє про смерть переписувача книг – раба Божого Василя: «Васи̑ль пишчи̑къ» у неділю «кото̀ромꙋ вѣ́чнаѧ памѧть г҃ жди̑»[89]. Никифор Гризавич занотував, що 8 травня 1662 р., на саме Вознесіння Господнє, цілий день падав сніг[90]. Не взимку випав перший сніг у Загорові й 1723 р. Один із ченців

записав, що 16 вересня 1723 р. серед дня сніжило[91]. У 1708 р. сніг випав 28 числа цього ж місяця[92], а 1726 р. – 12 жовтня[93]. Дивним для монахів був великий, за їх словами, грім у ніч на 5 жовтня 1689 р.[94]

Цікавим, на мою думку, є джерело надходження кодексу др. тр. XVI ст. до Унівського Успенського монастиря. Кодекс «ѿсталасѧ по небо́чникꙋ корнилии Сщ҃енноєрмонасѣ ієреи», тобто *Устав*, залишився після смерті ієром. Корнилія і був відданий до монастирського храму 7103 р. від створення світу або 1595 р. від Різдва Христового:

«есть придана до ст҃ое цр҃кве ꙋнѣ҃ское ꙋспениꙗ пр҃тыꙗ бц҃а вѣчно и непорꙋшно ꙗбы еи ни кто ѿ ст҃оє цр҃кве не смѣл ѿнести или ѿдати комꙋ по҃ клѧтвою ст҃ы апл҃ъ и ст҃ы бг҃оносны ѿтец И да прїмет вѣчнꙋю мꙋкꙋ на страшномъ сꙋдищи хр҃товѣ таковы дш҃етленны чл҃къ писано в монастыри ꙋневѣ ѿ созданиꙗ мирꙋ з҃ р҃ г҃ а по рожении сп҃сителѧ нашого гд҃а іс҃ꙋ хр҃та а҃ ф҃ че҃»[95].

У 1647 р. цей кодекс було переоправлено за наказом архимандрита обителі – ієром. Теодосія Сосновського[96]. Книга і в наступному столітті продовжувала своє побутування в Уневі. В акті візитації монастиря за 1747 р. досліджуваний рукопис записаний серед бібліотечних книг «Xięgi rożne w Bibliotece», у підрозділі «Xięgi pisane Staroswieckie», яких загалом нараховувалося 30 одиниць. Із даних опису збірки рукописів відомо, що обитель мала взагалі три списки *Єрусалимського Уставу*, які записані таким чином: «Ustawow Cerkiewnych in folio Xg 2» й у наступному рядку: «Takaz Xiązka in 4 to Nro 1»[97]. До наших днів зберігся лише останній кодекс, форматом у четверту частину аркуша, який включений у це пропоноване дослідження.

У *Єрусалимському Уставі* др. тр. XVI ст. із с. Топорів[98] уміщено історичні відомості про місцеві події XVIII ст. На верхньому березі арк. 138 зв. йдеться про локальний епізод Барської конфедерації. Він повідомляє, що 12 червня 1768 р. місто Топорів (нині – село) було спалено конфедератами, вогонь

91 ХДНБ. Од. зб. 81 9176. Арк. 117.

92 Там само. Арк. 123 зв.

93 Там само. Арк. 130

94 Там само. Арк. 107.

95 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33. Арк. 419.

96 Там само.

97 ЦДІА України, м. Львів. Ф. 201. Оп. 4б. Спр. 529. Арк. 41.

98 НМЛ. Спр. Ркк-191.

99 НМЛ. Спр. Ркк-191.. Арк. 138 зв.

100 BN. Rps 12 180 III. K. 329.

101 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 274.

102 Там само. Арк. 153 зв., 154 зв.

103 Там само. Арк. 94 зв.

104 Там само. Ф. 3. Спр. 274. Арк. 137 зв.

105 Там само. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5.

106 Там само. Арк. 14 зв.–15.

107 Там само. Арк. 165.

108 Там само. Арк. 2 зв.

не дістався лише церкви, костелу «у chałup kylka»[99]. Про пожежу іншого характеру йдеться у *Єрусалимському Уставі* 1623 р. із Жужелян. Один із користувачів залишив інформацію, що у день пам'яті апостола Юди 19 червня 1637 р., який випав у понеділок, «згорѣвъ Ѹвсе» Белз. Пожежа була настільки великою, що від полудня «слнце застѹпило»[100].

Чимало матеріалів до історії повсякдення уміщено на маргіналіях *Єрусалимського Уставу* ост. тр. XVI ст. із с. Лужок[101]. Одним із користувачів кодексу у XVIII ст. було записано про купівлю продуктів харчування із зазначенням цін. Читач придбав сир за 16 ґрошів, «spodni» за 18 ґрошів, а також за пів кварти горілки, тобто за пів літра, віддав 9 ґрошів. На завершення він занотував, що батькам Шостака «bitego» дав половину золотого[102]. Представники духовенства також залишили записи у кодексі, зокрема підпис львівського владики Йосифа Шумлянського: «Іѡсифъ Шѹмлѧнъски Бжнєю Млстию Православни Єппъ Лвоски Галицки и Каменца Подолского»[103]. Про таїнство Хрещення сина Василя та Анни Юскових записав ієр. Іван «азъ Іерей иѡанъ презъвитеръ села Долъшки и храмѹ стаго василиѧ великаго крестихъ младенъца рожденнаго ѿ родителей законовѣнъчаннихъ Василѧ юсъковаго и анни малъжонки»[104].

Кодекси виступали також предметом застави. Цей випадок трапився із рукописом ост. тр. XVI ст. із колекції ЛННБ[105]. Книга Василя Пелепяна перебувала у грошовій заставі Василя Петришківця: «Сесь Ѹставь ві василѧ пелепьѧна ѹ ва петришкiвьца ѹ золотых є вьзаставѣ»[106]. У цьому кодексі також занотовано про коронацію Владислава IV Вази 1632 р.: «рок Бжого ахлв Влодислава крѹлѧ короуновано на кроулевство полске славне»[107]. Не полишено увагою погодні умови й астрономічні явища. У 1662 р., після свята Вознесіння Господнього, який припадав на 40-й день після Пасхи, випало багато снігу: «же крѹто было марзѣ пришло за тыждене и лѣсъ было збарнило же сѧ червонѣвъ презъ все лѣто и хлѣба было оу восени в горах немало»[108]. Ці аномалії і далі траплялися у місцевості, у якій побутував кодекс, й 1666 р., коли було затемнення Сонця. У записі йдеться про те, що 22 червня, яке припало

на п’ятницю: «сн҃це мѣнило Мц҃а июнѧ дн҃ѧ кв го в дн҃ъ пѧтковын», і що від того дня до свята апостолів Петра і Павла була посуха: «за тои мц҃ъ велика посꙋха была ажъ по петрѣ в н҃длю дождъ ꙋдары»[109]. Подібні катаклізми сприяли молитовним зверненням вірян, як приклад цьому, може бути молитовне звернення до Пресвятої Богородиці:

«Ѡ м҃ти д҃во ч҃таѧ звѣзда в н҃бѣ пресвѣтлаѧ та є҃т зарѧ свѣтлѣишаѧ на҃ всѣх с҃ты с҃тѣишаѧ засвѣтиласѧ в темно ночи додала нам всѣм помочи родѧчисѧ ѿ адама ѿ потомка Авраамлѧ ис котрого поколѣнѧ вышло правдивое сѣмнѧ панна ч҃таѧ д҃вца прч҃таѧ голꙋбица Выбрана спочаткꙋ свѣта а прозрѣла а по҃ лѣта не болѣзно превѣчно слово през д҃ха С҃того вѣрны своих охрани двора н҃бнаѧ Пани да нам в н҃бѣ кролевати заг҃глами ликовати. Аллилꙋїѧ»[110].

Відомості про не менш драматичні події вміщено ще в одному кодексі ост. тр. XVI ст.[111], свого часу вони частково опубліковані отцем-доктором А. Петрушевичем[112]. Усе почалося із двох повеней 1656 р. Автор запису повідомив, що перша «вода» була меншою, а друга призвела до того, що у нижньому передмісті ріки, які вийшли із берегів, не можна було перейти. Друга повінь змусила автора переселитися на лани, він почав дякувати при храмі Різдва Богородиці. Записувач також був свідком подій 1655 р. у Немирові (Яворівський р-н, Львівська обл.), коли козаки людей «пекли, драли», брали і церкви внівець «аж до ґрунту», престоли вивертали. У цьому році, за словами автора запису, козаки спалили міста коло Львова, всі передмістя, зокрема Яворів (Львівська обл.), Немирів, Янів (тепер – смт Івано-Франкове, Яворівський р-н, Львівська обл.), Городок, Любачів (Підкарпатське воєв., РП), Потелич (Жовківський р-н, Львівська обл.), та й інші села, яких він не в змозі був перерахувати. Не менше біди місцевому населенню принесли шведи, які прийшли у цьому ж році після козаків і «бавилися не мало». Інший дописувач 1690 р. записав про шкоду від сарани у період від Успіння Богородиці й до зими, а у 1695 р. цю місцевість спіткала ще одна повінь, яка

109 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 149 зв.

110 Там само. Арк. 3.

111 Там само. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 100.

112 Петрушевичъ А. С. Сводная Галицко-русская лѣтопись съ 1600 по 1700 годъ. Львовъ, 1874. С. 123–124.

припала на 9 травня, у день перенесення мощей свт. Миколая Чудотворця. Автору було відомо й про стан господарства на Закарпатті, в історичному регіоні Мармарощина, у 1690 р. миші знищили посіви хліба, і тутешні жителі змушені були закуповувати злакові культури на Львівщині. Не оминули увагою користувачі кодексу і Польсько-турецьку війну 1683–1699 рр., автор запису занотував, що у 1699 р. німці ввійшли, тобто «Саси» із циганами. Спершу «кінники» збирали по 40 золотих за місяць, – згодом по 17, а піхота натомість – по 20 золотих. У лютому 1699 р. турки спалили Стрийський повіт[113]. Місцевість, у якій побутував досліджуваний кодекс, не оминули катаклізми й у XVIII ст., зокрема, у 1748 р. на долю містян випало затемнення Місяця та Сонця, а також напасть сарани, з якою боролися за допомогою молитви і церковної процесії[114].

Відомості про воєнні події, катаклізми й аномальні природні явища, вміщені в *Єрусалимському Уставі* поч. XVII ст. із с. Гологори[115]. Дяк Федір Поморянський записав, що 1670 р. була міцна зима «зима тѧ҄каѧ мало оу школѣ не помнрзлы»[116], інший дописувач зазначив, що у 1719 р. зима була погана: «Рокꙋ Бж҃іа аѱді таковаꙗ бꙋла зима по- ганаꙗ»[117]. Не оминув увагою Костянтин Завидовський-Стебельський у 1711 р. і присутність сарани у Гологорах: «Рокꙋ Бж҃їѧ а҃ѱаї мц҃а авгꙋста днѧ ді пре҃ ꙋспеніе҄м сполꙋднѧ сара҄нча през мѣсто такъ барзо гꙋсто летѣла же ажъ шꙋмѣло нѣбы в хмарѣ»[118]. Кілька записів присвячено перебігу Північної війни (1700–1721). Роком 1702 датований запис про взяття шведами Кракова: «Рокꙋ, Бж҃їа аѱв шведи с кроле҄м по҄скн҄мъ Августомъ по҃ Кракобо҄мъ потребꙋ мѣли»[119]. У 1708 р. у селі були московські війська: «Рокꙋ Божиꙗ аѱи москъва бꙋла»[120], які покинули Річ Посполиту, за словами Федора Левицького, 21 листопада 1711 р.: «Москва пошла с по҄скн рокꙋ Божиꙗ. а҃.ѱ.аї. Мц҃а Ноєвърнꙗ Днꙗ. ка҃ на воведеніе Пре҃тон Бц҃н»[121]. Однак 10 травня, у день Вознесіння Господнього, «стали Саси в гологора҄, великой школи начинили»[122].

Додатково реконструюють побутування рукописів візитаційні матеріали, інвентарні описи,

113 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 18 зв.

114 Там само. Арк. 110–111 зв.

115 НМЛ. Спр. Ркк-62.

116 Там само. Арк. 45 зв.

117 Там само. Арк. 210 зв.

118 Там само. Арк. 46.

119 Там само.

120 Там само. Спр. Ркк-62.

121 Там само. Арк. 160 зв.

122 Там само. Арк. 46 зв.

а також каталоги бібліотек. У візитації церкви с. Демня уміщено інформацію про присутність там *Єрусалимського Уставу* перш. тр. XVI ст.[123] В акті протоколу генеральної візитації церкви Миколая Чудотворця с. Демня 16 червня 1764 р. про досліджуваний рукопис записано: «Ustaw staroswiecko pisane»[124]. Сама ж книга була вкладена до церкви 9 серпня 1629 р. при владицтві Єримії Тиссаровського (1607–1641)[125].

Храму Собору Пресвятої Богородиці у с. Батятичі належав *Устав* перш. тр. XVII ст.[126] Це зафіксовано у власницькому записі XVII ст. на початку книжкового блока:

«Сїѧ̀ Книга рекомаѧ̀ Ȣ҆стаⷡ҇, при̓належнт, до Храмȣ Собоⷬ҇ Прⷭ҇тои Бцⷭ҇и, до села Батѧ̀тиⷱ҇ маетности Королѧ̀ Єго Млⷭ҇ти. иже би не была ѿдалена ѿ тои Сто́ Црⷭ҇кви вѣчними часи Бгȣ хвала чеⷭ҇т и слава Амѣнъ»[127].

Цей кодекс зафіксований у візитації церкви за 22 листопада 1763 р. серед книг розділу «Księgi Cerkewne», під назвою: «Ustaw in folio pisane»[128].

У церкві Введення у храм Пресвятої Богородиці с. Надітичі побутував *Єрусалимський Устав*, завершений 18 травня 1629 р. ієр. Лаврентієм Гучковичем у сусідньому с. Пісочна[129]. Заповіт ктитора Данка про непорушність книги сповнювався у XVIII ст. У візитації цього храму 27 червня 1764 р. згадано про присутність досліджуваного кодексу: «Ustaw zwana»[130].

Найпізніший *Устав церковний Єрусалимський* за часом виготовлення, який тут досліджується, належав Крехівському Миколаївському монастирю[131]. Цей кодекс переписаний не пізніше 1630-х рр.[132] у Львові при Ставропігійському братстві[133]. Побутування *Крехівського Уставу* зафіксовано в інвентарних описах обителі, а також у візитаційних матеріалах[134]. У найранішому інвентарі, датованому др. тр. XVII ст., кодекс згадується серед церковних книг: «Ȣставъ писаны́ з московского велики́»[135]. Однак у візитації 1739 р.

123 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 26.

124 НМЛ. Спр. Ркл-25. Арк. 203 зв.

125 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 1–19.

126 Там само. Ф. 3. Спр. 1281.

127 Там само. Спр. 1281. Арк. 2.

128 НМЛ. Спр. Ркл-24. Арк. 24.

129 ЛІМ. Спр. 111.

130 НМЛ. Спр. Ркл-25. Арк. 234 зв.

131 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78.

132 Мицько І. З. Ідеологічна боротьба на Україні в XVII ст. і формування та склад бібліотек. *Бібліографічна інформація і сучасність:* зб. наук. пр. Київ, 1981. С. 107.

133 Волощенко С. А. Крехівський устав XVII ст.: кодикологічний опис пам'ятки. С. 229; Його ж. Церковний устав XVII ст. із Крехівської обителі. *Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного простору:* матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2016 р.). Київ, 2016. С. 105.

134 Альмес І. Богослужбові книги у Крехівському василіанському монастирі у другій половині XVIII ст. *Історія релігій в Україні:* наук. щорічник. Львів, 2014. Кн. 1. С. 156.

135 ЦДІА України, м. Львів. Ф. 129. Оп. 1. Спр. 539. Арк. 3. Висловлюю вдячність моєму доброму приятилеві історику Іванові Альмесу за надані візитаційні матеріали.

книга фігурує серед бібліотечних книг і записана як: «Уставн црвные in folio pisane»[136]. У бібліотеці кодекс зберігався і в наступні роки, що засвідчують інвентарні описи монастиря за 1755 р.[137], 1759 р.[138], 1766 р.[139], 1771 р.[140] До цієї книги ставилися із значним трепетом, про це йдеться у написі на перших аркушах:

«Сїѧ Книга рекомаѧ, Устав, которій Принале́жит Служити под клятвою Свтых Отец, триста, и осмъ надесят»[141].

Найдавніший список *Уставу* із Київщини, який нині зберігається у фондах ІР НБУВ, побутував у Пустинно-Миколаївському монастирі Києва. У кодексі вміщено кілька записів, за допомогою яких можна реконструювати його історію. У кінці блока міститься впис за 18 червня 1600 р. (?), який інформує про поновлення блока та виготовлення нової оправи із ініціативи о. Йосифа Полятного «працею дьякон миколскии григориѧ костаnевского»[142]. У 1643 р. на нижніх берегах початкових аркушів було зазначено про право власності на кодекс монастиря: «сїя Книга глемаѧ Устав црковны: власны естъ Монастыра Свтого николы Пустынного». У ньому також зазначено, що ніхто не має права відібрати книгу:

«От того Свтго мѣстца нѣкгды небылъ отдаленъ: А если бы хто хотѣлъ сїю Книгу потаемне взяши и на сво пожитокъ обернути: таковы отвѣтъ дастъ передстрашным и нелицемѣрнымъ сүдїею: Которы Придетъ судити живыхъ и мертвых: и воздати комужждо по дѣломъ Его: Аминь»[143].

Фігурує власницький запис і на арк. 2: «Сїѧ Книга ест власнаѧ Монастыра ст: Нїколаѧ Пустынного Кїевского». Побутування рукопису у стінах обителі зафіксоване 1806 р. архим. Іринеєм Фальковським, який уклав список рукописних книг Пустинно-Миколаївського монастиря. Його опис долучено до опису майна чернечої спільноти, датованого 1799 р. Під № 10 цього реєстру записано досліджуваний список *Єрусалимського Уставу* та-

136 ЦДІА України, м. Львів. Ф. 684. Оп. 1. Спр. 2042. Арк. 5.

137 Там само. Спр. 2043. Арк. 8.

138 Там само. Спр. 2044. Арк. 11 зв.

139 Там само. Спр. 2045. Арк. 20.

140 Там само. Спр. 2029. Арк. 26 зв.

141 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 78. Арк. 1–3.

142 ІР НБУВ. Ф. 308. Спр. 550. Арк. 327.

143 Там само. Арк. 3–10.

ким чином: «Уставъ церковный рукописный безъ стран»[144]. Значно більше відомостей про пам'ятку міститься у каталозі бібліотеки, укладеному намісником обителі – ієром. Серапіоном 1907 р. Кодекс нумеровано у реєстрі позначенням «I 1/9», римське I – означало номер шафи, арабське 1 – номер полиці, а 9 – номер книги. Таким чином, рукопис зберігався у першій бібліотечній шафі, на першій полиці під номером дев'ять. Ці облікові позначення вміщено на корінці книги. Опис рукопису складається з його назви, формату, року та короткого опису оправи: «Уставъ церковного пѣснопѣнія въ листъ. 1643 года. Переплетъ кожаный въ деревяной крышкѣ»[145]. Укладач каталогу помилково вписав дату створення кодексу із покрайнього запису, адже 1643 р. – це власницький запис, а не запис про завершення переписування книги. Таким чином, книга від часу створення та до моменту надходження у відділ рукописів ВБУ 1930 р. перебувала безпосередньо у Пустинно-Миколаївській обителі та використовувалася за призначенням.

Наступний рукопис тої ж таки др. тр. XVI ст. походить із колекції Михайлівського Золотоверхого монастиря. На вільному аркуші верхнього форзаца записано, що книга «Ѹставъ. Принадлежитъ Михайловской Библіотекѣ»[146]. Саме належність кодексу монастирській бібліотеці засвідчують каталоги книгозбірні 1808 р.[147] та 1822 р.[148] Рукопис зберігався під різними номерами, проставленими на самій книзі: «9», «№ 19», «1 М. 29», «№ 1667», «Отд. 3, гл. 3. № 2599-6». Інвентарний номер «1667» цього *Уставу* зафіксований у бібліотечних каталогах обителі у наступних 1860 р. і 1890-х рр.[149]

Список *Єрусалимського Уставу* 1515 р., переписаний у Твері (Тверська обл., РФ), був вкладений 1587 р. Богданом Дмитром Лязгіним до церкви мучеників Димитрія Солунського та Параскеви П'ятниці с. Чорний Ручей[150]. Важливо, що рукопис був подарований храму у день його освячення – 3 січня 1587 р., на празник пророка Малахії та мученика Гордія[151]. Про цю подію було записано в кодексі таким чином:

144 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 5535. Арк. 133 зв.

145 Там само. Спр. 5539. С. 4.

146 Там само. Ф. 307. Спр. 424.

147 Там само. Спр. 540. Арк. 26 зв.

148 Там само. Ф. 312. Спр. 16. Арк. 22 зв.

149 Ульяновський В. І. Старожитня бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря. С. 183.

150 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л. Арк. 307 зв.

151 Там само. Арк. 306.

152 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л. Арк. 306–306 зв.

153 НБ КНУ. Од. зб. 16 8478.

154 Там само; Волощенко С. Устав церковний із фондів Наукової бібліотеки Київського університету. С. 28.

«Лѣта з҃чⷢ҇е мца еньварıа въ третїй днь на памеⷮ стаго прорка малахѣѧ и стⷢ҇а мⷱ҇нка гордѣıа ѿсвещⷩ҇е бысть храмъ стⷭ҇ртрпць хⷭ҇въ мученнⷦ дмитрѣıа на черноⷨ рꙋчью в микꙋлиньской десетине при благоверноⷨ црⷭ҇е великоⷨ кнзе Ѳедоре ивановиче всеѧ рꙋсий при епⷭ҇пискꙋпе захарье тверьско при свещеннике при василье»[152].

Відомості економічного характеру вміщено на приклейній частині нижнього форзаца *Уставу церковного Єрусалимського* із с. Красний Ріг на Брянщині[153]. Посередині цього аркуша помітний згин і дірки від шиття. Ймовірно, ця розгортка використана з іншої книги чи зшитка рукопису «in quarto» (у четверту частину аркуша). Рукописний текст інформує про одиниці мір, грошово-лічильні одиниці, а також про купівлю/продаж і митні збори:

«коⷫ҇ ржи цена за четверⷦ по девıати алⷮ҇нъ ше сто четверниковъ с полꙋ четвернико пшеницы цена за четверникъ по шестьнаⷮцати алⷮ҇нъ поⷣевıаⷮ четверникоⷫ҇ ѡвса цена за четверⷦ по семи алⷮ҇нъ і всеⷯ днгь взıато за ꙋвеⷭ҇ хлѣⷠ восмъ рꙋблевъ дваⷮцать адин алⷮ҇нъ четыре днги а пошлиⷩ взıато четырнаⷮцать алⷮ҇нъ поⷧторы днги товоⷤ числа продаⷧ брıаншоⷡ стреле конша Ѳролоⷫ҇ триⷮцать каде медꙋ взıаⷧ за меⷭ҇ сорокъ два рꙋⷠли а пошлиⷩ с него взıато два рꙋбли три алⷮна двъ деⷩги декобрıа въ кеⷣе продаⷧ брıаншоⷡ стреле Гаврила Селивановъ дıано с такоⷤ говıаⷤнихъ днгь взıаⷧ за кожи дваⷮцать три рꙋбли а пошлиⷩ взıато повыписи с рꙋблен по пıати днгъ і всего девıаⷮнаⷮцать алⷮ҇нъ з деⷩгою алⷮ҇нъ по четыре днги поⷧпıата четверника са цена за четверникъ по девıати алⷮ҇нъ і всеⷯ днгъ взıато девıаⷮ рꙋблевъ четырнаⷮцат алⷮ҇нъ адна деⷩга а пошлиⷩ взıато пıаⷮнаⷮцать алⷮ҇нъ четыре днги генварıа въ иⷣе кꙋпиⷧ нижне слободы крⷭ҇тьıаниⷩ і ваⷲ како релениⷩ пıаⷮдесıаⷮ три пꙋда соли днгъ платиⷧ за соⷧ пıаⷮнаⷮцать рꙋблевъ и алⷮ҇нъ а пошлиⷩ взıато з днгъ тринаⷮцаⷮ алⷮ҇нъ поⷧторы деⷩги товоⷤ числа продаⷧ крⷭ҇тьıаниⷩ комарики ıавⷭ҇ти села бородина Івашка Сꙋховеркоⷡ с товарыщ семъ возовъ хлѣба ржи дваⷮцать семъ чеⷮверковъ цена за четверникъ по ѡсми алⷮ҇нъ по четыре днги і всеⷯ днгъ взıаⷧ семъ рꙋблев»[154].

Під час дослідження історії побутування кодексів *Уставу* встановлено, що 26 рукописів переміщувалися від місць свого первинного побутування. Визначено три види міграцій книг: у межах регіону створення, міжрегіональне переміщення і надходження із Росії.

Першу групу становлять рукописні *Устави церковні Єрусалимські*, які переміщувалися у межах одного регіону, у якому були переписані. Найбільше мігрували кодекси, виготовлені на теренах Галичини. За інформативністю записів у рукописах, які слугують основним джерельним матеріалом у питанні переміщення, встановлено факт міграції шести пам'яток.

Єрусалимський Устав, датований др. тр. XVI ст.[155], переписаний у с. Тухля, у 1767 р., перебував у сусідньому с. Гребенів (Сколівський р-н, Львівська обл.). Причиною переміщення вказано, що вона: «єст҃ъ позичона длѧ цвѣченѧ сїа Клиру Ц҃рковному»[156]. Також зазначено, що вона із с. Тухля та позичена в ієр. Теодора Сарановича, пароха Тухлі та комендаря Гребенівського[157].

Двох переміщень зазнав кодекс, виготовлений у Ягільниці в ост. тр. XVI ст.[158] У 1656 р. цей *Єрусалимський Устав* був придбаний Кирилом із с. Будиня і вкладений 14 лютого у Городищенську обитель на Сокальщині[159].

Рукопис ост. тр. XVI ст.[160], який належав монастирю у Кам'янці-Струмиловій, мігрував у XIX ст. до Жовківського монастиря Отців Василіян (м. Жовква, Львівська обл.). Кодекс зберігався у бібліотеці обителі, про що повідомляють штампи на його аркушах[161]. У міжвоєнний період *Устав* опинився у Центральному василіанському архіві та бібліотеці у Львові, який розташовувався в Онуфріївському монастирі[162].

Єрусалимський Устав 1619 р., виготовлений у Аксманичах і який, ймовірно, там побутував[163], у XVIII ст. опиняється у Добромилі (Самбірський р-н, Львівська обл.). Ряд записів інформує про зміну локації побутування кодексу, зокрема власницький запис 1726 р.:

155 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132.

156 Там само. Арк. 32 зв.

157 Там само. Арк. 32 зв., 112 зв.

158 Там само. Ф. 3. Спр. 304. Арк. 230 зв.

159 Там само. Арк. 3–12.

160 Там само. Спр. 689. Арк. 1–3.

161 Там само. Арк. 1, 58, 80, 96.

162 Кольбух М. М. Монастирські збірки кириличних рукописних книг. С. 360.

163 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 438. Арк. 2 зв.–12.

164 Там само. Арк. 8–22.

«Сїꙗ Книга Гл҃емаꙗ Уставъ, ѡбщежитеⷧ҇ныѧ Лавры Добромилскїꙗ, сего ради пооⷣпису҇еⷨ, дабы ѿ С҃тои ѡбытели сеи ѿдале̑на небыла ҂аѱкѕ҃.»[164].

У провенієнції замість усталеного у науковій літературі визначення цієї обителі як монастиря вжито визначення «лавра». Ця назва може свідчити про визначний духовно-релігійний статус цієї чернечої спільноти у житті регіону, а також про велике число монахів та храмів. Інші записи та відтиски штампів повідомляють, що екземпляр *Уставу* зберігався у бібліотеці Добромильського василіянського монастиря: «Bibliothecae Conventus Dobromiliensis Ord. Basilij M. Doct. Eccl.»[165]. У перш. чв. XX ст. рукопис мігрував до Львова.

Значно менше розлогих відомостей про побутування та переміщення рукопису перш. тр. XVII ст. із колекції ЛННБ[166] Миколаївського монастиря у Крехові та Львівського Онуфріївського. З цього можна зробити висновок, що рукопис спершу побутував у Крехівській обителі та, як і рукописи із Жовківської та Добромильської обителей[167], у 20-х рр. минулого сторіччя опинився у зібранні Центрального василіянського архіву та бібліотеки у Львові.

Ще одним прецедентом міграції рукописів *Єрусалимського Уставу* у межах Галичини є кодекс із с. Вербиця. Цю книгу у 1624 р. було подаровано місцевій церкві Архистратига Михаїла Іваном Бараном із родиною[168]. У XIX ст. рукописна книга опиняється у Верхратській обителі Отців Василіян (с. Верхрата, Підкарпатське воєв., РП)[169]. Зібрання рукописних кодексів цієї чернечої спільноти у 1766 р. налічувало 104 одиниці найменувань[170]. Мігрування пам'ятки у Верхрату було не останнім, адже відтиск штампа на кількох аркушах засвідчує, що вона до XX ст. належала книгозбірні Крехівського монастиря.

У межах історичної Волині переміщення зазнали чотири кодекси і один фрагмент *Уставу* XVII ст. Перший рукопис, який був вкладений 4 лютого 1605 р. ієр. Іллею[171], на поч. XX ст. опиняється у Загаєцькому монастирі, а згодом – у Київському центральному архіві давніх актів[172]. Така ж доля спіткала й фрагмент *Уставу* за № 3943[173].

165 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 438. Арк. 1.

166 Там само. Спр. 1258.

167 Там само. Спр. 438, Спр. 689.

168 Там само. Спр. 80. Арк. 10–24.

169 Там само. Арк. 1.

170 Дзюба О. М., Фрис В. Я. Бібліотеки України. С. 819.

171 ІР НБУВ. Ф. I. Спр. 3945.

172 Там само. Інвентарний опис фонду I, Кн. 3. Арк. 129.

173 Там само. Ф. I. Спр. 3943; Інвентарний опис фонду I, Кн. 3. Арк. 129.

Кодекс *Уставу* із Білостоцького монастиря[174] у XIX ст. мігрував до Фундаментальної бібліотеки Волинської духовної семінарії. Цей факт засвідчує штамп округлої форми фіолетового кольору: «ФУНДАМЕНТ. БИБЛИОТЕКА ВОЛЫНСК. ДУХ. СЕМИНАРІИ» та паперовий друкований суперекслібрис прямокутної форми на верхній дошці оправи у лівому верхньому куті: «Фунд. библ. Волын. духов. Семинаріи. Русск. отд. № 842»[175].

Єрусалимський Устав 1627 р., переписаний ієреєм Йоакимом, першопочатково належав церкві Воскресіння Господнього[176]. У вкладному записі йдеться про село «мєⷧникоⷫца», яке точно локалізувати не вдалося[177]. У наступному сторіччі кодекс належав Почаївському Успенському монастиреві[178], а також і в XIX ст. У записі 1854 р. йдеться, що пам'ятка знаходилася у бібліотеці Почаївської лаври[179].

У перш. тр. XX ст. кодекс із Загорівського монастиря[180] опиняється у Житомирі, у Волинському єпархіальному давньосховищі. Перший опис кодексу здійснив студент-філолог Київського університитету Святого Володимира – Микола Гудзій 1911 р.[181] М. Гудзій (1887–1965) у майбутньому став викладачем, відомим істориком літератури, доктором філологічних наук, професором, а також був дійсним членом Національної академії наук УРСР і завідувачем відділу Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка[182]. Під час Першої світової війни кодекс разом із частиною колекції рукописів евакуйовано до Харківського музею українського мистецтва, що засвідчує штам цієї інституції на арк. 1: «У. С. Р. Р. Наркомос Харківський музей українськ. мистецтва».

У межах Київщини переміщувалися чотири списки *Церковного Уставу,* датованих XVI і XVII ст. Кодекс др. тр. XVI ст.[183] станом на XVII ст. належав Спаському храму м. Козелець[184]. У 1890 р. ця рукописна книга надійшла до ЦАМ КДА від владики Єроніма, єп. Тамбовського і Шацького, який у минулому був очільником Чернігівського владицтва, а також був почесним членом ЦАТ КДА[185].

Для потреб храму Різдва Богородиці, у тому ж Козельці, ієр. Йоаким придбав *Єрусалимський Устав* у подружжя Михайла Поповича і його

174 ІР НБУВ. Ф. I. Спр. 4054.

175 Волощенко С. А. Устав церковної служби: Білостоцький Устав. С. 205.

176 ІР НБУВ. Ф. 313. Спр. 26. Арк. 13–14, 197 зв.

177 Там само. Арк. 9.

178 Там само. Арк. 2.

179 Там само. Арк. 1, 10, 20.

180 ХДНБ. Од. зб. 81 9176.

181 Перетцъ В. Н. Отчетъ объ экскурсіи семинарія русской филологіи въ Житомиръ. С. 62.

182 Комаренко Т. О. Гудзій Микола Каленикович. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2004. Т. 2 (Г–Д). С. 244; Історія Національної академії наук України (1941–1945): Частина 2. Додатки / редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.) та ін. Київ, 2007. С. 194.

183 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 74л.

184 Там само. Арк. 334 зв.

185 Отчетъ Церковно-археологическаго Общества при Кіевской духовной Академіи за 1890 годъ / сост. Н. И. Петровъ. *Труды КДА*. Кіевъ, 1891. Т. 2. Вып. 5. С. 173.

186 РГБ. Ф. 256. Собрание рукописных книг Н. П. Румянцева. Д. 448. Устав церковный, XVI в. Л. 5 об.–6.

187 Описание русскихъ и словенскихъ рукописей Румянцовскаго музеума / сост. А. Востоковъ. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Императорской Академіи Наукъ, 1842. С. 715.

188 РГБ. Ф. 256. Д. 448. Л. 1–5, 9–15.

189 Там же. Л. 93 об., 152 об., 211 об.

190 Там же. Л. 128 об.

191 Кагамлик С. Р., Хижняк З. І. Ліницький (Леницький). *Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.:* енцикл. вид. / Упоряд. З. І. Хижняк; За ред. В. С. Брюховецького. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. С. 324–325.

192 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 195л.

193 Там само. Арк. 13, 43 зв.–53.

дружини Марії 2 вересня 1726 р.[186] До цього часу *Єрусалимський Устав*, датований XVI ст., належав церкві свт. Миколая Чудотворця, проте не відомо чи у Козельці, чи в іншому місті[187]. Вкладники манускрипту у 1605 р. – о. Георгій та його дружина Оринія, не вказали місця розташування церкви Миколая, однак не забули вписати цілі даровизни – за відпущення власних гріхів і богоданних їм дітей[188]. У цьому спискові *Уставу церковного Єрусалимського* є шість зображень архієреїв, про що свідчить наявність атрибутів єпископської гідності: митра, хрест-енкольпіон і панагія. Рисунки містяться переважно на зовнішніх берегах сторінок, вони одноколірні – написані коричневим атраментом. До трьох зображень є відповідні підписи: митроп. Гедеон Святополк, князь Четвертинський («gedeѡнъ Swiatopolk»), митроп. Петро Могила («Петръ могѝла») і митроп. Йосаф Кроковський («Ȋѡасафъ Кроkowsky»)[189]. Є ще підпис до четвертого портрета архиєрея на ім'я Варлаама, однак через обрізування блока частина запису втрачена. Збережено його ім'я «Варлаамъ» та фрагмент назви катедри/титулу «...здалскй / ...Єпкопъ»[190]. Можливо початком слова «...здалскй» були літери «Су», тоді отримаємо суздальський єпископ. У цьому варіанті портретованим владикою міг бути Варлаам Леницький (+ 1741 р.), який до архієрейства на Суздальській катедрі був ченцем Києво-Печерської лаври, згодом очільником Михайлівського Золотоверхого монастиря та посідав Переяславське владицтво у ролі вікарія Київської єпархії[191]. На нижньому березі цієї сторінки із зображенням єп. Варлаама є рисунок патериці, увінчаної хрестиком, під яким прив'язана хустина (сулок). Інші зображення владик на арк. 92 зв. і 113 зв. без підписів, можливо, вони були пробними зарисовками згаданих вище малюнків. Нині манускрипт міститься у зібранні РГБ.

Багато місць побутування змінив рукопис першої третини XVII ст.[192] Спершу *Устав* був покладений у лютому 1612 р. до храму у с. Волиця (Фастівський р-н, Київська обл.)[193], однак після смерті настоятеля місцевої церкви, у 1699 р., книгу купив за 15 золотих зять покійного – Федір

Чемерес, мельник за професією[194]. Новий власник кодексу заповідав, що після його смерті *Устав* має перейти у власність онука – Андрія[195]. Станом на травень 1718 р. рукопис ще належав Федору, який повторив власницький запис у кінці книжкового блока[196]. До кін. XIX ст. книга знаходилася у приватній бібліотеці псаломщика с. Кочубеївка В. Гордієва[197]. Кодекс у 1896 р. належав зятю В. Гордієва – псаломщику с. Орадівка (Христинівський р-н, Черкаська обл.) Дмитру Лаврентієву[198]. Останній невдовзі надіслав рукопис архим. Антонію, намісникові Києво-Братського монастиря, якого назвав у записі своїм «незабвенным наставником и благодителем»[199]. У свою чергу, архимандрит передав *Єрусалимський Устав* до фондів музею КДА[200]. Про побутування рукопису у КДА також засвідчує наявність штампа бібліотеки цієї навчальної інституції.

Церковний Устав перш. тр. XVII ст. був покладений «за сщ҃енніка Васнлїга Шко'скаго» у с. Паволоч до храму Архистратига Михаїла[201], що на сьогодні розташовується у Попільнянському р-ні на Житомирщині. Цей кодекс у 1854 р. опиняється серед книг бібліотеки Києво-Софійського катедрального митрополичого собору, де зберігався під № 96[202].

Описаний С. Щегловою, *Устав*, датований перш. тр. XVII ст., був теж створений на Київщині і повторно вкладений у XVIII ст. до «церкви архистратига Христова Михаӥла монастирищской»[203]. Місце попереднього побутування кодексу визначити проблематично, адже записи частково заклеєно смужками паперу. Достеменно відомо, що рукописна книга спершу була вкладена 1658 р. у цей нелокалізований храм[204]. Після Монастирища *Єрусалимський Устав* зберігався у фондах Київського художньо-промислового і наукового музею імені імператора Миколи Олександровича (нині – Національний художній музей України) під інвентарним номером: «Рукоп. № 44», що засвідчують штампи на аркушах манускрипту.

Другу групу складають рукописні *Устави церковні Єрусалимські*, які переміщувалися із регіону виготовлення до іншого українського регіону побутування. Цю групу репрезентують п’ять кодексів із Волині та Поділля, переписаних у XVI–XVII ст.

194 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 195л. Арк. 5–26.

195 Там само. Арк. 17–19.

196 Там само. Арк. 196 зв.–213.

197 Там само. Арк. 4–13.

198 Там само. Арк. 6–20.

199 Там само. Арк. 23–40.

200 Отчетъ Церковно-археологическаго и Археологическаго Общества при Кіевской духовной Академіи за 1901 (XXIX существованія Общества) годъ / сост. Н. И. Петровъ. *Труды КДА*. Кіевъ, 1902. Т. 1. Вып. 4. С. 8.

201 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 94. Арк. 123 зв.–124.

202 Там само. Арк. 1, 10, 21.

203 Там само. Ф. І. Спр. 7503. Арк. 8–12.

204 Там само. Арк. 2–6.

205 ІР НБУВ. Ф. 303. Спр. 109.

206 Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ. Москва: Университетская типографія, Страстной бульваръ, 1891. Вып. I. С. V.

207 ІР НБУВ. Ф. 311. Спр. 576. Арк. 1–27.

208 Там само. Ф. 30. Спр. 38. Арк. 33 зв.–40 зв.

209 Там само. Ф. I. Спр. 5359. Арк. 1–4.

Милецький Устав, виготовлений у др. тр. XVI ст.[205], в ост. тр. XIX ст. опиняється у Києві. Відповідно до наказу київського митроп. Арсенія Москвіна (1795/1797–1876) за № 3449 від 11 грудня 1874 р. рукописи із Києво-Софійського катедрального собору, Києво-Печерської та Почаївської лавр, київських монастирів, а також Тригірської (с. Тригір'я, Житомирський р-н, Житомирська обл.), Загорівської, Дерманської (с. Дермань Друга, Здолбунівський р-н, Рівненська обл.), Милецької та інших обителей повинні були бути передані до фондів ЦАМ КДА[206].

Переписаний у 1612 р. Матвієм Смідинським у Городці, *Церковний Устав* у др. пол. XVII ст. був покладений у Десятинну церкву Києва Андрієм Чернишовим[207]. Рукописна книга й у XIX ст. належала Києво-Десятинному храмові, про що дізнаємося із запису на звороті верхньої дошки оправи писаного чорнилом скорописом XIX ст.: «Типиконъ или Уставъ Церковный. Кіево-Десятинной церкви», а також із напису на наліпці арк. 175 зв.: «XVII в. (1612 г.) Типиконъ или Уставъ Церквн. Кіево-Десятин. Церкви».

Із території Поділля мігрував *Устав*, створений у перш. тр. XVII ст., який придбала вдова Авдотія Шимониха із синами у храм с. Чорнокозинці[208]. Невідомо, коли книга мігрувала із с. Чорнокозинці до старообрядницької Вознесенської церкви Києва, «Пріемлющихъ Священство БІЛОКРИНИЦКОЙ ІЕРАРХІИ», про що інформують відтиски штампів у книзі. Можливо, одночасно книга належала й ієр. Кирилу Куликову, який вмістив у ній свій екслібрис.

Реконструювати первинне місце побутування ще одного волинського списку *Єрусалимського Уставу* вдалося частково, адже запис про дарування рукопису до наших днів дійшов у фрагментарному стані: багато його частин стерто. Із ідентифікованого запису зрозуміло, що «Сїя Книга Глаголемая Уставъ или Розумъ Надана бысть [...] Пресвятой Владычици Нашей»[209]. Очевидно, йдеться про богородичний храм, проте не відомо, якому саме богородичному святу присвячена церква та в якому населеному пункті вона містилася. Відомо, що укра-

їнські богородичні храми іменувалися на честь її Різдва, Введення у храм, Зачаття, Благовіщення, Покрову, Успіння чи Собору Богородиці. Можна припустити, що цей кодекс у XVII ст. був вкладений до Києво-Печерського монастиря, а посвятою храму було Успіння Богородиці. Саме так іменувалася головна велика церква лаврської обителі. Стосовно затертих місць у вкладному записі (йдеться про локацію храму та первинний титул храму), то я схильний вважати, що до моменту надходження книги у печерський монастир вона побутувала у якомусь богородичному храмі, та, можливо, самі печерські монахи або дарувальник обителі стерли частини запису про місце розташування цього храму із його точною посвятою. У XIX ст. рукопис зберігався під номером: «Рук. 44. Д» у Києво-Печерському монастирі, про що говорить штамп овальної форми фіолетового кольору: «БИБЛІОТЕКА КІЕВО-ПЕЧЕРСКОЙ ЛАВРЫ».

Список *Єрусалимського Уставу,* переписаного уродженцем Львівщини Яковом Даниловичем у 1632 р. на Волині, призначався для Остропільського храму Різдва Богородиці[210], нині – це село Старий Остропіль на Хмельниччині. Невідомо, коли рукопис потрапив до Ніжинського Хрестовоздвиженського храму (м. Ніжин, Чернігівська обл.), адже саме звідти книга надійшла до ВБУ у 1930 р.[211]

Готуючи до друку цю книгу, було зафіксовано унікальний факт переміщення *Єрусалимського Уставу* кін. XVI – поч. XVII ст. в Кримське ханство й повернення її на Галичину. Найдавніший запис у манускрипті датований 26 грудня 1644 р., коли Симеон Мельник у містечку Баланівці (тепер – с. Баланівка, Бершадський р-н, Вінницька обл.) придбав у дяка Павла «при люде̑ зацни̑ вѣры го̑ны̑» міщан Баланівки – війті Теодорі, бурмистрі Андрію, а також місцевому писареві за 11 золотих. Кодекс куплено для храму свт. Миколая Чудотворця Баланівки[212]. 13 травня 1655 р. цей же рукопис був відкуплений вірмениним Петрусем у Криму в татарина й переданий Христофором для церкви «до котрой са^м^ схоче^т^ и҆ ѹлюби^т^». Ціллю викупу кодексу було добре здоров'я для Петруся та Христофора та відпущення гріхів[213]. Останній виконав волю Петруся та по-

210 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759. С. 250 3-го рахунка.

211 Там само. Інвентарний опис фонду І, Кн. 3. Арк. 8 зв.

212 BN. Rps 12 176 IV. Ustaw, Pravilo skitskie i Irmologion – fragment, ok. 1600 r. K. 40–46.

213 Tamże. K. 1–11.

дарував книгу церві Димитрія с. Замочок (Жовківський р-н, Львівська обл.)[214].

Схожого переміщення зазнав один із друкованих примірників львівського видання *Євангелія тетр* 1644 р. У 1693 р. Іван Баранецький, повертаючись із неволі разом із старшим братом Олександром і швагером Михайлом Кульчицьким, відкупив *Євангеліє* у м. Кіліс (Туреччина) і вклав до храму свт. Миколая Чудотворця с. Мельнич (Жидачівський р-н, Львівська обл.). Повернення книги і дарування було потребою у спасінні власної душі[215].

Третю групу становлять кодекси, які мігрували із сучасних територій РФ на терени Київщини. Цей тип переміщення характерний для семи кодексів, датованих початком XVI – початком XVII ст. *Єрусалимський Устав* 1515 р. переписаний у Твері та, ймовірно, там побутував до 1587 р.[216] Від 1587 р. кодекс належав церкві Димитрія Солунського у с. Чорний Ручей[217]. Точно невідомо, коли рукопис опинився у М. Дубініна, міщанина посаду Добрянки. Однак відомо, що він у 1900 р. продав книгу ЦАМ КДА[218]. Незадовго після цього *Єрусалимський Устав* опиняється у зібранні лаврського музею, що засвідчують відповідні облікові позначення.

Із Сійського монастиря на Архангельщині у середині XIX ст. на Київщину переміщено кодекс ост. тр. XVI ст.[219] Він опинився у зібранні бібліотеки Києво-Печерського монастиря, що документує запис 1863 р.[220]

Ще один рукопис XVI ст. із колекції НБ КНУ, який побутував на Брянщині, потрапив до Києва[221]. На вільному аркуші верхнього форзаца міститься запис, який допомагає у реконструкції історії побутування книги. Посередині цього аркуша написано таке: «Св. троицкой Кириловск Церкви». Цей напис дозволяє стверджувати, що якимось чином у XIX ст. досліджуваний *Церковний Устав* мігрує до Києва у Троїцький храм Кирилівського монастиря. Одначе невдовзі він уже зберігається у бібліотеці Софійського митрополичого собору під № 172, про що довідуємося із відтиску штампа на звороті вільного аркуша верхнього форзаца[222].

Три кодекси *Єрусалимського Уставу* із теренів Росії у XIX ст. опинилися у фондах бібліотеки КДА.

214 Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. S. 454.

215 Кириличні стародруки у фондах бібліотеки Отців Василіян при Свято-Онуфріївському монастирі у Львові. С. 28.

216 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л. Арк. 307.

217 Там само. Арк. 307 зв.

218 Отчетъ Церковно-археологическаго Общества при Кіевской духовной Академіи за 1900 (XXVIII существованія Общества) годъ / сост. Н. И. Петровъ. *Труды КДА*. Кіевъ, 1901. Т. 1. Вып. 3. С. 449.

219 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 20.

220 Там само. Арк. 1–15.

221 НБ КНУ. Од. зб. 16 8478. Арк. 1–20.

222 Волощенко С. Устав церковний із фондів Наукової бібліотеки Київського університету. С. 28.

Це рукописи ост. тр. XVI ст.[223] із церков прор. Іллі (місце знаходження не визначено), Георгія та Параскеви із Вологди, а також із Миколаївського монастиря с. Пригородна Слобідка на Курщині.

Натомість рукопис 1603 р., переписаний у Троїце-Сергієвій лаврі для Воскресенського монастиря с. Бережок на Брянщині[224], перед надходженням до фондів ВБУ змінив дві локації. Спершу *Єрусалимський Устав* був переміщений у Межигірський монастир на Київщині[225], а звідти у 1854 р. – до бібліотеки Софійського катедрального монастиря у Києві, де зберігався під № 97[226].

Таким чином, визначено регіони створення кириличних списків *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., а в деяких випадках встановлено безпосередні місця переписування кодексів. Досліджено історію побутування пам'яток у регіонах виготовлення, а також здійснено класифікацію типів їх міграції, тобто встановлено місця переміщення рукописних книг від часу створення до моменту надходження до сучасних місць збереження.

Дослідження історії побутування кириличних списків *Єрусалимських Уставів* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., збережених в Україні дозволило встановити їхніх переписувачів, з'ясувати імена замовників кодексів, а також дізнатися, ким вони дарувалися. Джерелознавчий аналіз колофонів і покрайніх записів дав змогу реконструювати регіони створення рукописів, першопочаткові локації побутування та подальші місця міграції досліджуваних манускриптів.

Єрусалимські Устави переписувалися переважно представниками духовенства або особами, наближеними до Церкви. У цьому розділі було встановлено дванадцять імен переписувачів, які збережені у чверті кодексів. Це Василій, підключник тверського князя Івана Шелони, Василій, дяк Олексій, ієр. Петро, Іван Шапкін, диякон Лука, монах Данило Гаврилов, син священника Матвій Смідинський, дяк Лонгин, Яків Данилович, ієр. Йоаким і Лаврентій Гучкович. Невідомо, ким за родом

223 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 194л; Ф. 302. Спр. 18, Спр. 19.

224 Там само. Ф. 312. Спр. 95. Арк. 475 зв.–476.

225 Там само. Арк. 1.

226 Там само. Арк. 1, 10, 20.

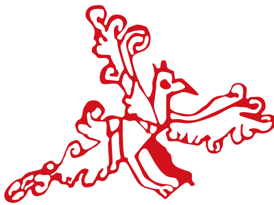
діяльності були Василій, Іван Шапкін і Яків Данилович. Замовниками продукції були переважно духовні особи, а також церковні громади і миряни. Досліджуючи особливості дарування книг у монастирські та парафіяльні храми, було класифіковано два типи вкладів – церковнослужителями і мирянами.

Встановлено, що переважна більшість досліджуваних пам'яток була створена у п'яти українських історичних регіонах – на Волині, Галичині, Закарпатті, Київщині та Поділлі. Загалом на теренах сучасної України та її етнічних землях було переписано 53 кодекси, у сучасних кордонах РФ – 10 і на історичних землях Молдови – одну книгу. Вивчення документуючих записів і облікуючих позначень дало змогу з'ясувати місця побутування манускриптів. На Галичині побутувало 23 кодекси, на Волині та Київщині – по сім пам'яток, на Закарпатті – дві, на Поділлі – одна і на сучасних теренах РФ – вісім. Додатково висвітлюють історію побутування інвентарі та візитаційні матеріали парафіяльних і монастирських церков, зокрема описи церковних книг монастирських і парафяільних храмів. Окрім цих відомостей, у кодексах уміщено інформацію про історичні події, погодні явища, сільськогосподарські справи у безпосередній місцевості їх побутування.

Рукописні книги побутували у регіонах їх виготовлення та зазнавали переміщення. За доступними джерельними відомостями вдалося визначити шляхи міграції кодексів, які переміщувалися у межах регіону створення (15), міжрегіонально (5) і з територій сучасної РФ (7). Таким чином, вдалося простежити історію побутування списків *Уставу церковного Єрусалимського* окресленого періоду від моменту написання й до часу потрапляння в українські бібліотечні та музейні установи, у яких були виявлені ці рукописні книги.

Висновки

Изволенїе оца. Поспѣшенїе сна. И совершенїе стго Дха.
Наса и съвеши сїа книга глемы оуста. Ро Боа хкз мца
декаврїа нг. Молю вы оцы и братїа. Аще прїключит ко
вни чтти вдше поленїю книгу сїю. И обращете что по
грешено. Вы хртолюбцы Дхо кротосчан исправлѧте.
А не клнте. Многогрѣшнаѧ рука Недостонаго Прови
тора Ioакима. Поне не писа Аггл. Но азъ а
грѣшьный рабъ

Кириличні списки *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., які зберігаються в українських бібліотеках і музеях, почали вивчатися у др. пол. XIX ст. і продовжують бути актуальними й у XXI ст. Огляд історіографії засвідчив, що дослідження цих манускриптів здійснювалося переважно у загальних книгознавчих і джерелознавчих працях. Досліджувані списки *Єрусалимського Уставу* не були предметом окремого кодикологічного дослідження. Перші дослідження цих рукописних книг були опубліковані в ост. тр. XIX – перш. тр. XX ст. Основним завданням цих видань була атрибуція пам'яток, які зберігалися у державних і церковних колекціях Києва, Львова і Житомира, їх первинний опис. Авторами перших досліджень кодексів були В. Березін, М. Гудзій, М. Ґембарович, Б. Дудік, О. Лебедєв, М. Петров, І. Свєнціцький і С. Щеглова. У радянський період було опубліковано лише опис кодексу XVII ст. із фондів ЗОКМ у м. Ужгород В. Микитасем. Проте у цей час з'являються праці, які стосуються дослідження мистецької складової пам'яток (П. Жолтовський, Я. Запаско), філіграногії (Я. Дашкевич, О. Дзьобан, О. Мацюк) як ключового методу при визначенні часу створення, розвивається палеографія й археографія (Я. Ісаєвич, С. Луппов), вивчаються маргінальні записи (О. Апанович). У 90-х рр. XX ст. – на поч. XXI ст. *Єрусалимські Устави* стають одним із аспектів при загальному вивченні української рукописної книги XVI–XVII ст. (М. Боянівська, О. Іванова, І. Сус, В. Фрис), також змінюється підхід у їх описуванні, адже залучається якісно новий підхід у кодикологічному дослідженні манускриптів (Л. Дубровіна,

О. Гальченко, О. Іванова). У 2007 і 2010 рр. було видано каталоги кириличних рукописних пам'яток із колекцій ІР НБУВ і ЛННБ, у яких серед іншого було оприлюднено описи *Єрусалимських Уставів* XVI ст.

Основу джерельної бази монографічного дослідження становлять 64 списками *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., які було виявлено у восьми бібліотеках і музеях України – ІР НБУВ, ЛННБ, НБ КНУ, НБ ЛНУ, ХДНБ, ЗОКМ, ЛІМ та НМЛ. Ці неопубліковані рукописні джерела зумовили цілісність дослідження, адже представлені різними регіонами створення та побутування, що дозволило якісно вивчити кодекси як комплексне історичне джерело, а також цілісний продукт історії та культури. Сучасні місця знаходження досліджуваних манускриптів зумовлені особливостями їх побутування та переміщення. Додатково розкривають історію функціонування *Єрусалимських Уставів* архівні джерела XVII–XX ст. Це інвентарні описи майна Загорівського та Крехівського монастирів, каталоги бібліотек Пустинно-Миколаївського та Михайлівського Золотоверхого монастирів Києва й акти візитацій Крехівського, Милецького та Унівського монастирів, а також парафіяльних церков сіл Батятич, Демні та Надітич на Західній Україні.

Кириличні списки *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., збережені в Україні, належать до книг богослужбового характеру, проте їхні тексти не читаються при проведенні церковних служб. Книга призначена для визначення складу, порядку і чину здійснення богослужінь добового, тижневого та місячного кіл, а за характером вона належить до регламентаційних. Джерелознавче вивчення колофонів *Уставів церковних Єрусалимських,* власницьких і вкладних записів у них, а також візитаційних матеріалів, інвентарних описів і давніх каталогів дозволило визначити, як називали досліджуваний тип книги їх користувачі у період застосування за призначенням. Рукописні пам'ятки у переважній більшості іменувалися *Уставами,* проте траплялися випадки, коли до слова «устав» дописували пояснення, як, наприклад: глави, розум, єрусалимський, церковний, денним і нічним службам, святих Вселенських Отців, до

церковного правила та ін. Лише у рукописі 1515 р. його переписувачем було вказано у колофоні назву – *Типік*, однак при купівлі книги Богданом Лязгіним і вкладенні у храм вжито все ж *Устав*. Під час дослідження тексту кириличних списків *Єрусалимського Уставу* з'ясовано їх склад і структуру змісту. Рукописи класифіковано на п'ять груп насамперед за кількістю глав розділу Уставу церковним службам. Ця модель класифікування дозволила виявити спільні риси у наповненні інших розділів у межах однієї групи пам'яток, а також й відмінні риси. Перша група рукописів містить 50 глав і три глави із *Тактикону* Никона Чорногорця, друга – 67 глав, третя – 44, четверта – 76 і п'ята сформована з 57 глав Уставу церковним службам. У процесі вивчення цих глав з'ясовано їх походження, а також виявлено, що кожна наступна група формувалася на основі попередніх. Наприклад, глави п'ятої групи сформовані з чотирьох попередніх, однак визначено, що з'явилися 14 нових рубрик. Текст четвертої групи, який представлений одним рукописом, був скопійований із друкованого московського видання *Уставу* 1610 р., відомого під назвою *Око Церковне.* Окрім розділу, присвяченого поясненню та визначенню порядку звершень богослужінь, містилися й інші, які становили основну частину кодексів. Це Місяцеслов, послідування Чотиридесятниці та П'ятидесятниці, а також посту апостолів Петра і Павла, а у випадку рукопису перш. тр. XVII ст. – й Різдвяного та Успенського постів. До основного тексту у значній кількості рукописних книг уміщено Часослов і Маркові глави, що було характерним для другої групи кодексів, проте Часослов записано у двох рукописах XVI ст., які віднесено до другої групи змістів. У п’ятій групі до основної частини внесено два розділи – Послідування служб києво-руським святим, яким передбачався полієлей, або всенічне бдіння, та Храмові глави. Додаткову частину пам’яток наповнювали тексти тропарів (воскресних, повсякденних, богородичних, хрестобогородичних і загальних святих), кондаків, іпакоїв, алилуаріїв, прокименів, покажчиків читань *Євангелія* та *Апостола*, різноманітних повчань, пасхалій та інших рубрик. Досліджуючи текст календарної частини

кодексів, встановлено, що 77 днів церковного року присвячені святим, які жили і служили на теренах Київської, а згодом і Московської митрополій, а також п'ять свят, пов'язаних із чудотворенням ікон й освяченням церкви святого Георгія у Києві. Примітно, що лише в першій групі змістів, у місяцеслівній частині, києво-руських святих не значилося, а у інших чотирьох групах вони були присутні. Найбільш відзначуваними були князь Володимир Великий, Сергій Радонежський, митроп. Київські Петро, Олексій та Йона, віленські мученики Антоній, Йоан та Євстафій, князі Борис і Гліб, Антоній і Теодосій Печерські, єп. Ростовські Леонтій та Ігнатій, а також княгиня Київська Ольга. Траплялися випадки, коли імена окремих святих з'являлися лише в одному чи кількох кодексах, як у випадку з митроп. Київським Діонісієм, Андрієм Юродивим, обретіння мощей єп. Гурія Казанського та Варсонофія Тверського, свята на честь трьох свт. Київських – Петра, Йони й Олексія, князя Михаїла Тверського та єпископа цього міста – Арсенія чи Макарія Глушицького. Наявність цих святощів – не лише джерело у вивченні локальної релігійної культури, а й атрибутуючий чинник у встановленні часу створення рукописів. Завдяки аналізу Місяцеслова кодексу ост. тр. XV ст. із фондів НМЛ було звужено визначення можливого часу його переписування між 1474 і 1479 рр.

Вивчення кодикологічних особливостей книжкового блока кириличних списків *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., збережених в Україні дозволило визначити час їхнього написання. За матеріалами дослідження з'ясовано, що в ост. тр. XV ст. переписано один кодекс, у перш. тр. XVI ст. – п'ять, у др. тр. – 12 і в ост. тр. XVI ст. – створено 18 рукописів. У перш. тр. XVII ст. – 27 кодексів, на поч. др. тр. XVII ст. – один список. Із записів переписувачів встановлено, що у дев'яти кодексах наявні точні дати завершення роботи над виготовленням рукописів. Три кодекси XVI ст. містять відомості про дату копіювання книг 12 червня 1515 р., 3 квітня 1590 р., 1594 р. і шість – XVII ст.: 1603 р., 27 серпня 1612 р., 9 березня 1619 р., 18 грудня 1627 р. 18 травня 1629 р., 6 жовтня 1632 р. Проведений

філігранологічний аналіз водяних знаків паперу дав можливість датувати інші 55 манускриптів, збережені без вказівки на час створення. Дослідження обсягу пам'яток дозволило стверджувати, що книжковий блок первинно не нумерувався переписувачами. Номери аркушів у час використання *Уставів* за призначенням проставлялися кириличними цифрами при поновленні у XVII–XVIII ст. Однак у трьох списках XVII ст. виявлено факт фоліації аркушів, проте це радше виняток, ніж усталена практика. Нумерація аркушів арабськими цифрами відзначається масовістю у XIX–XXI ст., коли рукописи надходять у бібліотеки і музеї та стають предметом наукового дослідження. Нумерування аркушів або сторінок проставлялося коричневим атраментом, чорнилом і олівцем переважно у верхньому зовнішньому куті, рідше у нижньому. У 55 рукописах збережено сигнатури зшитків, аналіз особливостей їх проставлення дав можливість встановити, що вони проставлялися безпосередньо перед оправленням і вони відповідають часу створення кодексів, які писалися кириличними цифрами переважно коричневим атраментом, рідше у поєднанні з кіновар'ю або чорнилом. Номери зшитків містилися у низу аркушів, ближче до зовнішнього кута або середини цього ж берега. Аркуші блока формувалися у зшитки, а їх кількість не була сталою. За проведеним дослідженням з'ясовано, що у більшості кодексів їх кількість складала в середньому 6 і 8 арк., хоча є випадки наявності 10, 12 і навіть 14 арк. у зшитках. Рукописні кодекси переписані винятково на ганчір'яному папері білого кольору. Дослідження водяних знаків паперу також допомогло визначити формат кодексів. Встановлення формату книжкового блока досліджуваних списків *Єрусалимського Уставу* дозволив стверджувати, що цей тип книги виготовлювався в більшості у другу частину аркуша, проте дев'ять манускриптів переписані у четверту частину аркуша, що мало місце у XV–XVI ст., рукописів четвертого формату у XVII ст. не виявлено. Організація сторінки залежала від формату кодексів, розмір поля запису для другого формату коливався в еквіваленті 165–260 х 110–160 мм, а для четвертого формату – 145–170 х 90–100 мм. Від розміру сторінки залежала

й кількість рядків, яких могло бути від 15 до 38, розміщених в один стовпець. Лише у кодексі др. тр. XVI ст. із колекції Михайлівського Золотоверхого монастиря текст розміщено у два стовпці. За проведеним палеографічним дослідженням встановлено, що розмір рядкових літер становить від 2 до 4 мм, ширина вузьких літер складає 1–2 мм, а широких – від 3 до 7 мм. Міжряддя у проаналізованих рукописах має від 4 до 8 мм. Дослідження організації тексту показало, що всі пам'ятки містять рубрикацію, а у 40 кодексах наявні колонтитули безпосереднього часу створення (22) і пізнішого часу проставлення (18). Лише у манускрипті перш. тр. XVII ст. текст розміщено у лінійних рамках, що було свідченням запозичення стародрукованої практики. Текст окремих розділів спадав у V-подібній, чашоподібній і хрестоподібній формах, що надавало естетичності в організації пам'яток. Кириличні списки *Єрусалимських Уставів,* збережених в Україні, переписані півуставним типом письма, однак під час дослідження встановлено, що в одному кодексі перш. тр. XVI ст. півустав переходить у скоропис, а у п'яти рукописах XVII ст. простежуються риси скоропису. У ході дослідження почерків переписувачів *Уставів церковних Єрусалимських* виявлено, що у 16 екземплярах кількість переписувачів становила від двох до п'яти. Для художнього оформлення рукописів застосовувалися здебільшого заставки плетінчастого, а також рослинного типів, у незначній кількості манускриптів зафіксовано використання ініціалів і кінцівок. Заголовки розділів писалися в'яззю за допомогою кіновару, рідше – золочення та застосування інших барв. Аналіз стану збереження кодексів дозволив стверджувати, що вони активно використовувалися. Свідченням затребуваності є забруднені кутики сторінок жиром пальців, розриви аркушів, плями воску. Встановлено реставраційні чи поновлювані роботи, які сприяли тривалішому користуванню книгами, зокрема це доповнення втрачених частин аркушів, відтворення незбережених фрагментів тексту, укріплення розривів, перешивання блока та виготовлення нових оправ.

Детальне вивчення оправ *Уставів церковних Єрусалимських* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., збе-

режених в Україні, дало можливість встановити орієнтовний час та регіони їх виготовлення. Визначено, що дванадцять рукописних книг збережено в первинних оправах XVI–XVII ст., які переважно створені на території сучасної України та її етнічних землях. В окремих випадках вдалось визначити інтролігаторські майстерні, які діяли при Києво-Печерській та Троїце-Сергієвій лаврах, Пустинно-Миколаївському монастирі Києва та Львівському Успенському братстві. Окрім того, з'ясовано два імені інтролігаторів – Григорій Косталевський (диякон Пустинно-Миколаївської обителі) та ієр. Степан (священник церкви с. Руське Поле на Закарпатті). Виготовлення вторинних оправ здійснювалося на кошти церков, у яких побутували рукописи, а також вірян. За допомогою записів у книгах встановлено замовників переоправлення *Єрусалимських Уставів* – ігумен Пустинно-Миколаївського монастиря ієром. Йосиф Полятний, архим. Унівської обителі ієром. Теодосій Сосновський і мирянин Симеон Алч із с. Вонігове, що на Закарпатті. Оправи переважно виготовлювалися із дерев'яних кришок, поволочених шкірою, які містяться на 46 рукописах. Дошки містять канти і ранти, проте є й такі, які були у рівень із книжковим блоком, прикладом чого можуть бути кришки первинної оправи перш. тр. XVI ст. із колекції НБ ЛНУ. Корінці блоків репрезентовані різними за типом і формою, тобто глухі та порожнисті, прямі, заокруглені та кашировані. Корінці зміцнювалися тканими і плетеними капталами, а також каптальною стрічкою. Книжкові блоки зшивалися ланцюжком і на опорах (шнурах). Обрізи рукописних книг фарбувалися у червоний, жовтий, зелений, синій і коричневий кольори. Застосовувалося також фарбування обрізів крапленням фарбою, під мармур чи золочення із тисненням. У випадку із кодексом перш. тр. XVI ст., то його обріз містить, окрім фарбування у червоний колір, словесник. За конструкцією форзаци кодексів були суцільні та складені з фальчиком, а за типом кріплення – приклеєні, пришивні і прошивні. Вони виготовлялися переважно із ганчір'яного паперу, складеного навпіл, чи двох окремих аркушів. Траплялися

випадки застосування у якості форзацного матеріалу аркушів з інших книг чи навіть ксилографічних гравюр. Досліджуючи оправи, вдалося здійснити реконструкцію застібок, адже багато оправ дійшло із частковими чи цілковитими втратами структурних елементів застібок (пробої, шпеньки, ремені з наконечниками і петлями чи лише ремені). Масовим попитом користувалися застібки на врізні пробої, однак також застосовувалися і на накладні пробої, застібки на врізні шпеньки, а також зав'язки. До фурнітури також належить застосування на оправах досліджуваних *Єрусалимських Уставів* накладних елементів у вигляді середників, наріжників, жуковин і пуклів, зафіксованих на чотирьох кодексах. Кришки та корінці оправ оздоблювалися блінтовим і золотим тисненням за допомогою різноманітних інструментів – накаток, дорожників, штампів і кліше. Наприкінці ми реконструювали схеми розміщення тиснення на кришках оправ, які виділено у три групи із варіативними особливостями.

Єрусалимські Устави ост. тр. XV – др. тр. XVII ст., збережені в Україні, створювалися переважно представниками духовенства або особами, наближеними до церковного середовища. Встановлено дванадцять імен переписувачів, які збережені у чверті кодексів. Копіювали пам'ятки у XVI ст. Василій, підключничок тверського князя (1515 р.), Василій, дяк Олексій, ієр. Петро, Іван Шапкін (1590 р.), диякон Лука (1594 р.), а у XVII ст. – чернець Данило Гаврилов (1603 р.), син священника Матвій Смідинський (1612 р.), дяк Лонгин, о. Йоаким (1627 р.), ієр. Лаврентій Гучкович (1629 р.) та Яків Данилович (1632 р.). Три переписувачі книг: Василій, Іван Шапкін і Яків Данилович про свою соціальну та професійну приналежність нічого не зазначили, можливо, виключне переписування книг становило основний рід їх діяльності, але записування про це для них не мало особливого значення, адже було очевидним. Окрім того, з'ясовано, що Лаврентій Гучкович, окрім *Єрусалимського Уставу* 1629 р., переписав ще шість кодексів богослужбового характеру. Замовниками *Єрусалимських Уставів* XV–XVII ст. зазвичай були представники духовенства: ігум. Захарія із Корачева, ієр. Михайло із Городця та ієр. Матвій із

Воробіївки. Проте замовниками двох кодексів були громади – парафіяльна спільнота церкви Георгія та Параскеви П'ятниці м. Вологда і члени братства шевців м. Куликів. Траплялися випадки, коли замовниками виступали миряни, зокрема ключник тверського князя Іван Шелона, Василій Руданик і Данко з Надітичів. Досліджуючи особливості дарування *Уставів церковних Єрусалимських* у монастирські та парафіяльні церкви, було класифіковано два типи вкладів. У 19 списках *Єрусалимських Уставів* збережена інформація про ктиторів. Із цієї кількості лише чотири пам'ятки були вкладені церковнослужителями, а п'ятнадцять — мирянами. Окрім того, виділено чотири групи даровизн серед мирян. До першої категорії належать одиничні вклади, тобто коли у ролі ктиторів виступала одна особа (6 кодексів); до другої віднесено родину (5 книг), іншу категорію становили групи осіб без зазначення родинної спорідненості (2 рукописи), а четвертий вид об'єднаний вкладниками, які дарували книги після їх поновлення (2 кодекси).

Встановлено, що переважна більшість досліджуваних *Уставів церковних Єрусалимських* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст. були створені у п'яти українських регіонах: на Волині, Галичині, Закарпатті, Київщині та Поділлі. Загалом на теренах сучасної України та її етнічних землях було переписано 53 кодекси із 64 досліджуваних, у РФ – 10 і на землях Молдови – один рукопис. У результаті дослідження провенієнцій вдалося встановити місця побутування рукописних книг. Отримані відомості дозволили з'ясувати, що на Галичині побутувало 23 кодекси, на Волині та Київщині – по сім, Закарпатті – два, Поділлі – один і на сучасних теренах Росії – вісім пам'яток. Додатково висвітлюють історію побутування інвентарі та візитаційні матеріали парафіяльних і монастирських храмів, зокрема описи церковних книг Пустинно-Миколаївського, Михайлівського Золотоверхого, Загорівського, Крехівського, Милецького, Унівського монастирів, а також церков у селах Демня, Батятичі і Надітичі. Окрім цих відомостей, у кодексах уміщено інформацію про історичні події у безпосередній місцевості чи регіоні. Наприклад, у рукописі ост. тр. XVI ст. очевидець записав про

козацькі «не лагі діяння» у Немирові 1655 р., перебіг Польсько-турецької війни 1683–1699 рр., або у кодексі першої третини XVII ст. записано про початок будівництва церкви Білостоцького монастиря та точну дату смерті її ктитора – владики Перемишльського Сільвестра Гулевича. Майже усі списки *Єрусалимського Уставу* першопочатково побутували у регіонах їх виготовлення. Однак ці кодекси не оминуло переміщення. У ході вивчення історії їх побутування встановлено, що 27 пам'яток мігрували від місць свого первинного побутування. Було виділено три групи переміщення досліджуваних рукописних книг. Першу категорію складають 15 кодексів, які змінювали локацію побутування у тому ж регіоні, в якому були переписані. До другої групи віднесено 5 книг, які переміщувалися міжрегіонально, тобто із регіону виготовлення до іншого регіону побутування (наприклад волинський рукопис, який згодом дарувався у храм Київщини). Останню, третю, групу об'єднують 7 рукописів, які переписані та спершу побутували у сучасних межах РФ, а починаючи із XVIII ст. опинилися на Київщині.

У підсумку вдалося простежити долю збережених нині кириличних списків *Уставу церковного Єрусалимського* ост. тр. XV – др. тр. XVII ст. в українських бібліотеках і музеях від часу їх створення до моменту потрапляння у ці фондосховища.

Список використаних джерел

I. АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА І СТАРОДРУКИ

Архівні джерела

Закарпатський обласний краєзнавчий музей імені Тиводара Легоцького

Фонд «Архів»

Спр. 8436. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 383 арк.

Фонд «Історія»

Спр. 438. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 180 арк.

Інвентарна книга фонду «Архів», XX ст.

Інвентарна книга фонду «Історія», XX ст.

Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів

Ф. 2. Збірка кириличних рукописних книг Бібліотеки Інституту «Народний Дім» у Львові

Оп. 1

Спр. 5. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 232 арк.

Спр. 12. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 2 арк.

Спр. 25. Устав церковний Єрусалимський, кін. XVI ст. – поч. XVII ст., 189 арк.

Спр. 26. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 261 арк.

Спр. 78. Тріодь пісна, 1640 р., 402 арк.

Спр. 132. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 218 арк.

Спр. 364. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 45 арк.

Ф. 3. Збірка рукописів Центрального василіанського архіву і бібліотеки у Львові

Спр. 33. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 419 арк.

Спр. 78. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 807 арк.

Спр. 80. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 227 арк.

Спр. 274. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 168 арк.

Спр. 304. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 230 арк.

Спр. 438. Устав церковний Єрусалимський, 1619 р., 376 арк.

Спр. 689. Устав церковний Єрусалимський, кін. XVI ст. — поч. XVII ст., 182 арк.

Спр. 1258. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 244 арк.

Спр. 1281. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 302 арк.

Ф. 76. Збірка рукописів Бібліотеки ім. Ґ. Павліковського

Оп. 1

Спр. 183. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 313 арк.

Ф. 77. Колекція кириличних рукописних книг Біліотеки А. С. Петрушевича

Оп. 1

Спр. 23. Євангеліє Учительне, 1634 р., 353 арк.

Спр. 32. Євангеліє Учительне, 1641 р., 451 арк.

Спр. 48. Устав церковний Єрусалимський, 1594 р., 225 арк.

Спр. 80. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 233 арк.

Спр. 83. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 249 арк.

Спр. 100. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 111 арк.

Львівський історичний музей

Фонд «Рукописи»

Спр. 39. Христинопільський Апостол, XII ст., 291 арк.

Спр. 111. Устав церковний Єрусалимський, 1629 р., 238 арк.

Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Відділ рідкісних книг та рукописів

Од. зб. 16 8478. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 413 арк.

Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка. Відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка

Од. зб. 211 III. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 362 арк.

Од. зб. 194 IV. Тактикон Никона Чорногорця, XVII ст., 530 с.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського НАН України. Інститут рукопису

Ф. І. Літературні матеріали (комплексний фонд)

Спр. 1759. Устав церковний Єрусалимський, 1632 р., 300 арк.

Спр. 3943. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 5 арк.

Спр. 3945. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 321 арк.

Спр. 4054. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 306 арк.

Спр. 5359. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 226 арк.

Спр. 5535. Інвентарний опис Пустинно-Миколаївського монастиря, 1806 р., 166 арк.

Спр. 5539. Каталог бібліотеки Пустинно-Миколаївського монастиря, 1907 р., 672 с.

Спр. 7493. Мінея службова на травень–червень, XVII ст., 270 арк.

Спр. 7499. Мінея службова на липень–серпень, XVII ст., 359 арк.

Спр. 7503. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 297 арк.

Інвентарний опис фонду І, Кн. 3 (№ 1668–5154), 1931–1936, 203 арк.

Інвентарний опис фонду І, Кн. 4 (№ 5155–9016), 1936–1940, 200 арк.

Ф. 30. Колекція рукописних книг ІР НБУВ

Спр. 38. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 219 арк.

Ф. 301. Зібрання історичних документів та колекція Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії

Спр. 74л. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 336 арк.

Спр. 193л. Устав церковний Єрусалимський, 1515 р., 309 арк.

Спр. 194л. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 294 арк.

Спр. 195л. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 233 арк.

Ф. 302. Зібрання рукописних книг митрополита Макарія Булгакова

Спр. 17. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 475 арк.

Спр. 18. Устав церковний Єрусалимський, 1590 р., 518 арк.

Спр. 19. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 562 арк.

Ф. 303. Зібрання рукописних книг Милецького монастиря

Спр. 109. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 258 арк.

Ф. 306. Зібрання рукописних книг Києво-Печерської лаври

Спр. 19. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 221 арк.

Спр. 20. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 306 арк.

Ф. 307. Зібрання рукописних книг Михайлівського Золотоверхого монастиря

Спр. 424. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 256 арк.

Спр. 540. Каталог бібліотеки Михайлівського Золотоверхого монастиря, 1808 р., 352 арк.

Ф. 308. Зібрання рукописних книг Пустинно-Миколаївського монастиря

Спр. 550. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 328 арк.

Ф. 311. Зібрання рукописних книг Десятинної церкви

Спр. 576. Устав церковний Єрусалимський, 1612 р., 371 арк.

Ф. 312. Зібрання рукописних книг та архів Софійського собору

Спр. 16. Каталог бібліотеки Михайлівського Золотоверхого монастиря, 1822 р., 38 арк.

Спр. 94. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 259 арк.

Спр. 95. Устав церковний Єрусалимський, 1603 р., 486 арк.

Ф. 313. Зібрання рукописних книг Почаївської лаври

Спр. 26. Устав церковний Єрусалимський, 1627 р., 197 арк.

Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького. Відділ стародруків і рукописів

Фонд «Рукописи кириличні»

Спр. Ркк-54. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 223 арк.

Спр. Ркк-62. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 301 арк.

Спр. Ркк-105. Євангеліє Учительне, XVII ст., 394 арк.

Спр. Ркк-190. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 141 арк.

Спр. Ркк-191. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 195 арк.

Спр. Ркк-202. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 232 арк.

Спр. Ркк-222. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 190 арк.

Спр. Ркк-283. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 185 арк.

Спр. Ркк-296. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 157 арк.

Спр. Ркк-406. Устав церковний Єрусалимський, кін. XVI ст. – поч. XVI ст., 116 арк.

Спр. Ркк-412. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 201 арк.

Спр. Ркк-474. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 35 арк.

Спр. Ркк-659. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 174 арк.

Спр. Ркк-853. Устав церковний Єрусалимський, XV ст., 435 арк.

Спр. Ркк-861. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 210 арк.

Спр. Ркк-973. Устав церковний Єрусалимський, XVI ст., 237 арк.

Фонд «Рукописи латинські»

Спр. Ркл-24. Візитаційна книга, 1763–1764 рр., [1] арк., 976 с., [3] арк.

Спр. Ркл-25. Візитаційна книга, 1764–1765 рр., [1] арк., 362 арк.

Российская государственная библиотека. Отдел рукописей

Ф. 152. Собрание рукописных книг Лукашевича и Маркевича

Д. 70 (М 1059). Устав церковный, XVII в., 266 л. URL: https://lib-fond.ru/lib-rgb/152/f-152-70/#image-6 (дата звернення: 5. 10. 2020).

Ф. 256. Собрание рукописных книг Н. П. Румянцева

Д. 448. Устав церковный, XVI в., 211 л. URL: https://lib-fond.ru/lib-rgb/256/f-256-448/#image-4 (дата звернення: 5. 10. 2020).

Ф. 304 I. Главное собрание библиотеки Троице-Сергиевой лавры

Д. 211. Никона Черногорца Тактикон, XVI в., 406 л. URL: http://old.stsl.ru/manuscripts/book.php?col=1&manuscript=211 (дата звернення: 25. 09. 2018).

Д. 212. Никона Черногорца Тактикон, XVI в., 411 л. URL: http://old.stsl.ru/manuscripts/book.php?col=1&manuscript=212 (дата звернення: 25. 09. 2018).

Д. 213. Никона Черногорца Тактикон, XVI в., 508 л. URL: http://old.stsl.ru/manuscripts/book.php?col=1&manuscript=213 (дата звернення: 25. 09. 2018).

Российская национальная библиотека. Отдел рукописей

Ф. 777. Собрание рукописных книг П. Н. Тиханова

Оп. 3

Д. 476. Устав церковный Иерусалимский с дополнительной статьей, XV в., 294 + IV л. URL: http://nlr.ru/manuscripts/fondy/elektronnyj-katalog#28?ab=55DF6435-218B-46B0-B9F4-B34442E4808C (дата звернення: 25. 09. 2018).

Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка. Науково-дослідний відділ документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів

Од. зб. 81 9024. Інвентарний опис Загорівського монастиря, 1792 р., 66 арк.

Од. зб. 81 9142. Інвентарний опис Загорівського монастиря, 1786 р., 41 арк.

Од. зб. 81 9176. Устав церковний Єрусалимський, XVII ст., 639 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

Ф. 129. Львівський Ставропігійський Інститут, м. Львів

Оп. 1

Спр. 539. Інвентарний опис Крехівського монастиря, XVII ст., 10 арк.

Ф. 201. Греко-католицька-митрополича консисторія, м. Львів

Оп. 4б

Спр. 529. Акти обслідування монастирів ордену Василіанів, 1748–1749 рр., 160 арк.

Ф. 684. Протоігуменат монастирів Чину св. Василія Великого, м. Львів

Оп. 1

Спр. 2029. Інвентарний опис Крехівського монастиря, 1771–1777 рр., 69 арк.

Спр. 2042. Книга візитацій Крехівського монастиря, 1739 р., 7 арк.

Спр. 2043. Інвентарний опис Крехівського монастиря, 1755 р., 9 арк.

Спр. 2044. Інвентарний опис Крехівського монастиря, 1759 р., 20 арк.

Спр. 2045. Інвентарний опис Крехівського монастиря, 1766 р., 23 арк.

Biblioteka Jagiellońska. Oddział Zbiorów Specjalnych. Sekcja Rękopisów

Rkp. 5118 III. Zbornik (konwolut: Ustaw i Mineja ogólna z antyfonami), XVII–XVIII w., I, 217 k.

**Biblioteka Narodowa.
Zakład Rękopisów**

Rps 11 864 IV. Ewangelia tetr, 1618 r., 430 k.
URL: https://polona.pl/item/ewangelia-tetr,OTM5NDAxMw/843/#info:metadata (дата звернення: 5. 10. 2020).

Rps 12 176 IV. Ustaw, *Pravilo skitskie* i Irmologion – fragment, ok. 1600 r., 289 k.
URL: https://polona.pl/item/ustaw-pravilo-skitskie-i-irmologion-fragment,MzY4OTQ1OTA/18/#info:metadata (дата звернення: 5. 10. 2020).

Rps 12 177 III. Ustaw jerozolimski, 1608 r., 130 k.
URL: https://polona.pl/item/ustaw-jerozolimski,MzY4OTQ1OTI/2/#item (дата звернення: 5. 10. 2020).

Rps 12 178 III. Ustaw jerozolimski. Tzw. Ustaw Atanazego Krymki, 1614 r., 240 k.
URL: https://polona.pl/item/ustaw-jerozolimski,MzY4OTQ1OTY/4/#item (дата звернення: 10. 11. 2020).

Rps 12 179 III. Ustaw jerozolimski, 1617 r., 251 k.
URL: https://polona.pl/item/ustaw-jerozolimski,MzY4OTQ1OTk/2/#item (дата звернення: 5. 10. 2020).

Rps 12 180 III. Ustaw jerozolimski. Tzw. Ustaw bełski, 1623 r., 329 k.
URL: https://polona.pl/item/ustaw-jerozolimski,MzY4OTQ2MDE/665/#item (дата звернення: 5. 10. 2020).

Стародруки

**Львівська національна галерея мистецтв імені В. Г. Возницького.
Музей староукраїнської книги**

Од. зб. Кр-49. Апостол. Львів: Видавництво Івана Федоровича, 1574. [14], 264 арк.

**Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського НАН України.
Інститут книгознавства. Відділ стародруків та рідкісних видань**

Од. зб. Кир. 161. Устав. Москва: Видавництво Друкарського Двору, 1633, 7, 99, 559, 75 арк.

Од. зб. Кир. 245. Устав. Москва: Видавництво Друкарського Двору, 1695, [1], 4, 675 арк.

Од. зб. Кир. 252. Устав. Москва: Видавництво Друкарського Двору, 1700, [1], 4, 674 арк.

Од. зб. Кир. 847. Устав. Москва: Видавництво Друкарського Двору, 1641, 3, 999, 179 арк.

Од. зб. Кир. 3063п. Устав. Москва: Видавництво Друкарського Двору, 1682, [1], 8, 673 арк.

Од. зб. Кир. 5525п. Устав. Москва: Видавництво О. М. Радишевського, 1610, 11, 11, 134, 865, 235 арк.

**Muzeum Narodowe w Krakowie.
Biblioteka Książąt Czartoryskich**

St. dr. 1543 I Cim. Budny Szymon. Katichizis. Nieswiż, 1562, V, 253 k.

II. ЛІТЕРАТУРА

Альмес І. Богослужбові книги у Крехівському василіанському монастирі у другій половині XVIII ст. *Історія релігій в Україні:* наук. щорічник. Львів, 2014. Кн. 1. С. 155–163.

Альмес І. До історії формування книгозбірень монастирів Львівської єпархії в другій половині XVII – середині XVIII ст. *Історія релігій в Україні*: наук. щорічник. Львів, 2015. Кн. 1. С. 83–98.

Альмес І. «Надпалена, подерта, стара і пошарпана»: замітки про фізичний стан книг в контексті історії читання в монастирях Львівської єпархії XVIII ст. (за матеріалами інвентарних описів). *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. На пошану київського митрополита Євгенія (Болховітінова).* Матеріали 13 Міжнар. наук. конф. (27–29 трав. 2015 р.). Київ, 2015. С. 152–154.

Альмес І. Lectio Orthodoxorum: книжкові зібрання православних монастирів Львівської єпархії наприкінці XVI – у XVII столітті. *Київська академія.* Київ, 2017. Вип. 14. С. 115–149.

Альмес І. І. Книгозбірні у соціокультурному просторі чернечих спільнот Львівської єпархії XVII–XVIII ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2018. 20 с.

Апанович Е. М. Вкладные, владельческие, дарственные записи и приписки переписчиков XVI–XVIII вв. на рукописных книгах ЦНБ АН УССР. *История книги и издательского дела:* сб. науч. тр. Ленинград, 1977. С. 22–52.

Апанович Е. М. Записи на рукописных книгах ЦНБ УССР. *Проблемы рукописной и печатной книги.* Москва, 1976. С. 70–86.

Апанович Е. М. Исторические записи на старопечатных и рукописных древних книгах. *История СССР.* Москва, 1979. № 2. С. 150–161.

Апанович Е. М. Книговедение и его задачи в свете актуальных проблем советского книжного дела. *Проблемы рукописной и печатной книги.* Москва, 1976. С. 158–167.

Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: путівник / ред. кол. Л. А. Дубровіна (голова), Г. В. Боряк, Н. М. Зубкова [та ін.]; авт.-уклад.: О. П. Бодак, О. С. Боляк, С. О. Булатова [та ін.]. Київ, 2015. 325, [1] с.

Бондар Н. П. Видання Івана Федорова та Петра Мстиславця з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: дослідження, попримірниковий опис. Київ, 2012. 311 с.: іл.

Боянівська М. Б. Переписувачі книжок як культурні діячі України. XV – перша половина XVII ст. Львів: Ін-т українознавства ім. Івана Крип’якевича, 1994. 43, IX с.

Боянівська М. Б. Причинок до створення словника українських книжників XI–XVIII ст. (невідомі матеріали з рукописних фондів ЛНБ). Додаток:

Матеріали до словника діячів українського книгописання XVI–XVII ст. *Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних:* Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 20–21 верес. 1996 р. Львів, 1999. С. 333–342.

Боянівська М. Б. Світські переписувачі книжок в українській книгописній культурі XV–середини XVII століть. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка.* Львів, 1997. Т. 233: Праці Історично-філософської секції. С. 239–250.

Боянівська М. Б. Українська рукописна книга в XV – першій половині XVII ст.: виробництво і поширення: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Львів, 1994. 26 с.

Брикнеръ А. Г. Къ исторіи ценъ въ Россіи 17 века. *Историческій вѣстникъ.* С.-Петербургъ, 1885. Т. 20. № 5. С. 259–280.

Булашовъ Г. Мѣсяцесловы святыхъ при рукописныхъ богослужебныхъ книгахъ Церковно-археологическаго музея. *Труды КДА.* Кіевъ, 1882. Т. 6. С. 1–32; Т. 7–8. С. 33–92.

Вергун Н. Рукописи латинські у фондах Національного музею у Львові. *Літопис Національного музею у Львові.* Львів, 2004. Вип. 3(8). С. 99–101.

Водяные знаки рукописей России XVII в.: по материалам Отдела рукописей ГИМ / сост.: Т. В. Дианова, Л. М. Костюхина. Москва, 1980. 172, [1] с.

Волощенко С. Єрусалимський Устав XV століття у колекції Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. *Konštantínove listy.* Nitra, 2019. Vol. 12. Is. 1. P. 102–115.

Волощенко С. Єрусалимські Устави XV–XVII сторіч як джерельна база досліджень і перспективи їх подальшого вивчення. *Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць.* Київ, 2019. Вип. 57. С. 13–22.

Волощенко С. Замовники рукописних кодексів ранньомодерного часу: персоналії, соціальний статус, мотиви (на прикладі Єрусалимських Уставів). *Абстракти доповідей та програма Міжнародної наукової конференції «Ver Kyiviens: суспільства середньовічного та раннього нового часу і їх цивілізаційна спадщина», 16–17 травня 2019 року* / за ред. О. Охріменка; кафедра історії стародавнього світу та середніх віків КНУ імені Тараса Шевченка. Київ, 2019. С. 122–123.

Волощенко С. Устав церковний Єрусалимський: кодикологічне дослідження рукописних списків XVII ст. із колекції Інституту рукопису НБУВ. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки.* Луцьк, 2018. Вип. 6(379). С. 137–144.

Волощенко С. Устав церковний із фондів Наукової бібліотеки Київського університету: атрибуція рукописної пам'ятки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія».* Київ, 2018. Вип. 4(139). С. 24–29.

Волощенко С. Фрагменти стародруків у рукописних книгах як джерело при атрибуції оправ (за матеріалами кодексів Єрусалимського Уставу та Мінеї служебної з колекції Інституту рукопису НБУВ). *Абстракти доповідей та програма наукового семінару «Фрагментологія: теорія та практика роботи із рукописними та стародрукованими фрагментами», 14 грудня 2018 року* / Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків КНУ імені Тараса Шевченка; за ред. к. і. н. Олександра Охріменка. Київ, 2018. С. 24–27.

Волощенко С. А. Вкладні записи на рукописних кодексах Єрусалимських уставів XVI–XVII ст. *Церква – наука – суспільство:* питання взаємодії. Матеріали Сімнадцятої Міжнар. наук. конф. (28 травня–1 червня 2019 р.). Київ, 2019. С. 56–60.

Волощенко С. А. Запобігання крадіжці або заклики перестороги вкладників

книг (За матеріалами покрайніх записів у списках Єрусалимського Уставу). *Славістика й україністика: взаємне посилення розвитку.* Міжнародна наукова конференція до Дня слов'янської писемності та культури, 24 травня 2019 року. Київ, 2019. С. 145–146.

Волощенко С. А. Иерусалимский Устав 1603 г. из коллекции Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. *Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі* / Нацыянальная бібліятэка Беларусі. Мінск, 2018. Вып. 20. С. 31–40.

Волощенко С. А. Історія створення і побутування кириличних кодексів Єрусалимського Уставу на теренах Волині. *Острозький краєзнавчий збірник* / Державний історико-культурний заповідник м. Острога; Острозьке науково-краєзнавче товариство «Спадщина імені князів Острозьких». Острог, 2018. Вип. 10. С. 143–147.

Волощенко С. А. Колофони кириличних списків Єрусалимського Уставу: від «ізволенія» до «совершенія». *Сто років академічної славістики в Україні: здобутки і перспективи.* Міжнародна наукова конференція до Дня слов'янської писемності та культури, 24 травня 2018 року. Київ, 2018. С. 103–104.

Волощенко С. А. Крехівський устав XVII ст.: кодикологічний опис пам'ятки. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2016. Вип. 20. С. 222–231.

Волощенко С. А. Локалізація побутування кириличних списків Єрусалимського Уставу. *Матэрыялы XV Міжнародных кнігазнаучых чытанняу, Мінск, 4–5 красавіка 2019 г.* Мінск, 2019. С. 153–157.

Волощенко С. А. «Многогрішні» та «недостойні»: переписувачі Єрусалимських Уставів XVI–XVII сторіч. *Бібліотека. Наука. Комунікація: 100-річчя Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського:* Матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 листоп. 2018 р.). Київ, 2018. С. 150–154.

Волощенко С. А. Списки Уставу церковного Єрусалимського XVII ст.: датування, переписувачі, локалізація, побутування (За матеріалами Інституту рукопису НБУ імені В. І. Вернадського). *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2018. Вип. 22. С. 284–300.

Волощенко С. А. Стан збереженості кириличних списків Єрусалимських Уставів XV–XVII сторіч як джерело до історії побутування, користування та поновлення. *Сучасні проблеми консервації і реставрації пам'яток мистецтва та писемної культури на пергаментній і паперовій основах:* матеріали доп. Першої Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 23 листоп. 2018 р.). Львів, 2018. С. 106–113.

Волощенко С. А. Устав церковний Єрусалимський XV–XVII ст.: кодикологічне дослідження кириличних списків, збережених в Україні: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 2020. 16 с.

Волощенко С. А. Устав церковної служби: Білостоцький Устав. *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2017. Вип. 21. С. 202–212.

Волощенко С. А. Церковний устав XVII ст. із Крехівської обителі. *Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного простору:* матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2016 р.). Київ, 2016. С. 101–106.

Выдашенко М. Б., Мыцко И. З. Коллекция старопечатных изданий кирилловского шрифта в Музее Ивана Федорова во Львове. *Федоровские чтения 1981.* Москва: Наука, 1985. С. 208–215.

Гальченко Е. М. Археографическое описание украинского переплета XVI–XVIII вв.: к проблеме о терминологии. *Библиотека – Информатизация – Наука: тез. докл. и сообщ. Респ. науч. конф., 8–10 окт., 1990 г.* Киев, 1990. Ч. 2. С. 59.

Гальченко Е. М. Переплет украинских рукописных и первопечатных книг: современное состояние изучения и дальнейшие перспективы. *Библиотеки академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития: науч.-практ. и теорет. сб.* Киев, 2007. Вып. 5. С. 81–105.

Гальченко О. М. Атрибуція та визначення первинності оправи при описуванні кириличних рукописних книг XVI ст.: спостереження кодиколога. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2013. Вип. 17. С. 332–355.

Гальченко О. М. Бібліопегістика – спеціальна історична дисципліна про історію, техніку та мистецтво оздоблення оправи. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики / Історіографічні дослідження в Україні:* Збірка наукових праць на пошану академіка НАН України В. А. Смолія: у 2-х ч. Київ, 2000. Вип. 10. Ч. 1. С. 313–322.

Гальченко О. М. Деякі питання методичних засад визначення композиційного рішення у декоративному оздобленні східнослов'янських оправ. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка.* Львів, 2006. Т. 252: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 440–464.

Гальченко О. М. Оправа східнослов'янських рукописних книг та стародруків в Україні: історія, структура, опис. Київ, 2005. 375 с.: іл.

Гальченко О. М. Оправа українських рукописних книг та стародруків як об'єкт кодикографії: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08. Київ, 1994. 18 с.

Гальченко О. М. Оправи східнослов'янських рукописних книг та стародруків: спроба аналізу та опису. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка.* Львів, 2000. Т. CCXL: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 438–456.

Гальченко О. М. Сюжети середників шкіряних оправ з майстерні Києво-Печерської лаври: спроба іконографічного вивчення. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2012. Вип. 16. С. 268–304.

Гелетович М. Внесок Митрополита Андрея Шептицького у формування збірки Національного музею у Львові. *Митрополит Андрей Шептицький – основник Національного музею у Львові.* Львів, 2015. С. 404–417.

Гнатенко Л. Слов'янська кирилична рукописна книга XIV ст. з фондів Інституту рукопису Національної наукової бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Каталог. Кодиколого-орфографічне дослідження. Палеографічний альбом. Київ, 2007. 380 с.

Гнатенко Л. Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної наукової бібліотеки України імені В. І. Вернадського: каталог. Київ, 2003. 194 с.

Гнатенко Л. А. Графіко-орфографічні особливості передачі звука «йот» в староукраїнських пам'ятках другої половини XIV – початку XVII ст. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2010. Вип. 14. С. 179–197.

Гнатенко Л. А. Графіко-орфографічні особливості староукраїнського узусу в правописі голосних конфесійних рукописних пам'яток останньої чверті XIV – першої чверті XVII ст. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 1996. Вип. 3. С. 39–57.

Гнатенко Л. А. Палеографічно-орфографічна атрибуція української кириличної книги: уставні та півуставні кодекси кінця XIII – початку XVII ст.: монографія. Київ, 2016. 476 с.; іл.

Гнатенко Л. А. Поєднання палеографічних та орфографічних досліджень при вивченні староукраїнських писемних пам'яток. *Український археографічний щорічник.* Київ, 1999. Вип. 3–4. С. 103–109.

Гнатенко Л. А. Правопис приголосних та буквених знаків у староукраїнських конфесійних писемних пам'ятках (у зв'язку з другим південнослов'янським графіко-орфографічним впливом). *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2000. Вип. 6. С. 11–21.

Гнатенко Л. А. Проблема датування кириличних кодексів XIV–XVI ст. із колекції Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії в каталозі О. Лебедєва. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2012. Вип. 17. С. 370–379.

Гнатенко Л. А. Староукраїнський правопис останньої чверті XIV – першої чверті XVII ст. у зв'язку з проблемою другого південнослов'янського графіко-орфографічного впливу (букви на позначення голосних звуків): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1997. 28 с.

Головацкій Я. Коротка відомость о рукописах Славянских и Руских находящихся в книжници Монастиря Св. Василія Вел. у Львові. *Русалка Дністровая.* Будим, 1837. С. 122–129.

Голубинский Е. Е. История канонизации святых в Русской Церкви. Москва, 1903. 606 с.

Гординський Я. Рукописи бібліотеки монастиря св. Онуфрія ЧСВВ у Львові. *Записки Чина св. Василія Великого.* Жовква: Видавництво ЧСВВ, 1927. Вип. 1. 114 с.

Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века: сводный кат.: в 2 кн. Москва: Индрик, 2003. Кн. 1 / под общ. ред. Л. И. Сазоновой. 648 с.; ил.

Гусева А. А. Свод русских книг кирилловской печати XVIII века типографий Москвы и Санкт-Петербурга и универсальная методика их идентификации. Москва, 2010. 1251 с.

Гуцаленко Т. «Бібліотека та центральний василіанський архів у Львові». *Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 20–21 верес. 1996 р. Львів, 1999. С. 128–149.

Дашкевич Я. Р. Філігранологія та завдання українського джерелознавства. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка.* Львів, 2000. Т. CCXL: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 284–332.

Дзебан А. О., Мацюк О. Я. Филигранология: история и задачи исследования на Украине. *Филигранологические исследования: теорія, методика, практика.* Ленинград, 1990. С. 128–136.

Дзюба О. М., Фрис В. Я. Бібліотеки України. *Історія Української культури: у 5 т.* Київ: Наукова думка, 2003. Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть. С. 814–832.

Дмитрієвскій А. А. Богослужения в Русской Церкви в XVI веке. Казань, 1884. Ч. 1: Службы круга седмичного и годичного и чинопоследования таинств: историко-археологическое исследование. 161 с.

Дмитрієвскій А. А. Древнѣйшие патріаршіе Типиконы Іерусалимскій (Святогробскій) и Константинопольскій (Великой церкви): Критико-библіографическій этюдъ. *Труды КДА.* Кіевъ, 1900. Т. 9. С. 58–117; 1901. Т. 1. С. 34–86; Т. 9. С. 49–88; Т. 12. С. 519–587.

Дмитрієвскій А. А. Западные, такъ называемые, ктиторскіе или студійскіе Типиконы. *Труды КДА.* Кіевъ, 1895. Т. 12. С. 633–679.

Дмитрієвскій А. А. Новыя даныя для исторіи Типикона Великой церкви Константинопольской. *Труды КДА.* Кіевъ, 1902. Т. 12. С. 505–545; 1903. Т. 4. С. 587–634; Т. 12. С. 511–556.

Добрянська Т. А. Кодиколого-палеографічне вивчення й описування української кириличної книги XVII ст. з фондів Інституту рукопису НБУВ. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2014. Вип. 18. С. 348–354.

Добрянська Т. А. Проблема датування українських кириличних кодексів XVII ст. із колекції Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії в каталозі О. Лебедєва. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2013. Вип. 17. С. 380–389.

Добрянська Т. А. Українська кирилична рукописна книга XVII ст. з фондів Інституту рукопису НБУВ: кодиколого-палеграфічне вивчення й описування. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2014. Вип. 18. С. 340–354.

Довбищенко М. Гулевичі у суспільно-релігійному житті Православної Церкви в кінці XVI – середині XVII століть. *Вісник Київського національного*

університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство». Київ, 2007. Вип. 11. С. 9–13.

Дубровина Л. А. Научное описание рукописных книг в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского и создание базы данных «Кодекс». *Архівознавство, археографія, джерелознавство.* Київ, 2002. Вип. 5. С. 45–55.

Дубровина Л. А. Развитие кодикологических исследований в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского, 1988–2003. *Федоровские чтения.* Москва: Наука, 2005. С. 613–627.

Дубровіна Л. А., Гальченко О. М., Іванова О. А. Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису / авт. та уклад.: Л. А. Дубровіна, О. М. Гальченко, О. А. Іванова; вступ. ст. Л. А. Дубровіна; відп. ред. О. С. Онищенко; ред. Н. М. Зубкова, О. В. Лігостова; АН України, ЦНБ ім. В. І. Вернадського, Ін-т укр. археографіїі. Київ: ІУА, 1992. 152 с.

Дубровіна Л. А. Кодикологічні, кодикографічні, палеографічні та археографічні дослідження Інституту рукопису НБУВ: бібліографічний огляд (1988–2003 рр.). *Спеціальні історичні дисципліни: питання теоріїі та методики: до 10-річчя заснування відділу спеціальних історичних дисциплін Інституту історіїі України НАН України*: зб. наук. пр.: у 2 ч. Київ, 2004. Чис. 11. Ч. 2. С. 44–65.

Дубровіна Л. А. Кодикологічні, палеографічні та археографічні дослідження рукописних книг в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (кінець 80-х рр. XX – початок XXI ст.). *Вісник Львівського університету. Серія: книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології.* Львів, 2006. Вип. 1. С. 20–30.

Дубровіна Л. А. Кодикологія та її метод у взаємозв'язках зі спорідненими галузями історичної науки. *Спеціальні галузі історичної науки*: зб. на пошану М. Я. Варшавчика. Київ, 1999. С. 54–67.

Дубровіна Л. А. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. Київ, 1992. 263 с.

Дубровіна Л. А. Кодикологія як спеціальна історична дисципліна, об'єкт, предмет, методи і перспективи досліджень в Україні. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики.* Київ, 2000. Чис. 5: Історіографічні дослідження в Україні. Вип. 10. Ч. 1: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. С. 347–342.

Дубровіна Л. А. Развитие кодикологических исследований в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского (1992–2011). *Проблемы дипломатики, кодикологии и актовой археографии:* материалы XXIV Междунар. науч. конф., Москва, 2–3 февр. 2012 г. / редкол.: Ю. Э. Шустова (отв. ред.) и др.; Рос. гос. гуманитар. ун-т, Ист.-арх. ин-т, Высшая школа источниковедения, спец. и вспомогат. ист. дисциплин; РАН, ФГБУН ИВИ РАН, Археогр. комиссия. Москва: РГГУ, 2012. С. 275–277.

Дубровіна Л. А. Рукописно-книжна спадщина України в сфері національної культури: створення традиційних та електронних ресурсів. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2014. Вип. 18. С. 286–315.

Жолтовський П. М. Українська рукописна книга та її оздоблення. Харків, 1926. 214 с.

Запаско Я. П. Використання народного орнаменту в оформленні українських рукописних книг кінця XVI – першої половини XVIII ст. *Матеріали з етнографії та художнього промислу.* Київ, 1956. Вип. II. С. 46–79.

Запаско Я. П. «Доброписці тоді славні були» (Нариси з історії українського рукописного мистецтва). Львів: Афіша, 2003. 135 с., 34 іл.

Запаско Я. П. Мистецтво книги на Україні в XVI–XVIII ст. Львів: Видавництво Львівського університету, 1971. 312 с.

Запаско Я. П. Мистецтво української рукописної книги: конспект лекцій спецкурсу для студентів IV курсу спеціальності 0518 «Історія монументального та декоративно-прикладного мистецтва». Львів: ЛДІПДМ, 1993. 140 с.

Запаско Я. П. Мистецькі рукописні пам'ятки України. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. 80 с.

Запаско Я. П. Орнаментальне оформлення української рукописної книги. Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. 184 с.

Запаско Я. П. Ошатність української рукописної книги. Львів: Фенікс, 1998. 136 с.

Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва: українська рукописна книга. Львів: Світ, 1995. 480 с.: іл.

Зинченко С. В. Методические рекомендации для описания, локализации и датирования средневековых кожаных переплётов с тиснением. *Рукописная книга Древней Руси и славянских стран: от кодикологии к текстологи:* сб. тр. Библиотеки Российской библиотеки академии наук. Санкт-Петербург, 2004. С. 5–18.

Зінченко С. До історії створення та побутування низки рукописів XV–XVIII століть з оправами візантійської конструкції (із збірки Національного музею у Львові ім. А. Шептицького). *Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького.* Львів, 2007. Вип. 5(10). С. 115–120.

Зінченко С. Збірка рукописів і стародруків Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. *Митрополит Андрей Шептицький – основник Національного музею у Львові.* Львів, 2015. С. 442–461.

Зінченко С. В. Візантійсько-болгарські впливи на розвиток інтроліґаторства в монастирях та церквах Київської митрополії XIV–XVII ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08. Львів, 2007. 18 с.

Зінченко С. В. Найдавніші українські оправи зі збірки Національного музею у Львові. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.* Київ, 2000. Вип. 4. С. 101–112.

Зінченко С. В. Найдавніші українські оправи книжок з блінтовим тисненням зі збірки Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка.* Львів, 2000. Т. 240: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 457–470.

Зінченко С. В. Оправи візантійської конструкції, що виготовлялися в інтроліґаторських майстернях при монастирях Львівської та Перемишльської єпархій XV–XVII ст. *Рукописна і стародрукована книга:* зб. праць: Міжнародна конференція (XIII Федоровський семінар): Львів, 23–25 квітня 2004 р. Львів, 2006. С. 113–141.

Иванова О. А., Лось В. Е. Рукописные книги Киево-Межигорского монастыря в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского: краткий обзор. *Книжное дело на Северном Кавказе: методы, источники, опыт исследований.* Краснодар, 2010. Вып. 6. С. 168–181.

Извѣстія Церковно-археологическаго Общества при Кіевской духовной Академіи за декабрь, 1878 года / сост. Н. Петровъ. *Труды КДА.* Кіевъ, 1879. Т. 1. Вып. 1. С. 250–254.

Ищенко Д. С. Церковные и монастырские уставы. *Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописных книг.* Москва, 1990. Вып. 2. Ч. 2. С. 224–235.

Ищенко Д. С. Церковные и монастырские уставы. *Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР.* Москва, 1976. Вып. 2. Ч. 2. С. 305–313.

Іваннікова М. К. Записи на книгах як мікроджерела історії кодексу (на прикладі світської книги) в контексті розвитку книжкового джерелознавства. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2004. Вип. 13. С. 401–410.

Іваннікова М. К. Кирилична світська книга XVII ст. в фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історико-кодикологічний опис: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08. Київ, 2003. 18 с.

Іваннікова М. К. Основні напрями вивчення української рукописної книги XVII ст. в Україні у другій половині XIX–XX ст. *Студії з архівної справи та документознавства.* Київ, 2002. Т. 8. С. 124–129.

Іваннікова М. К. Рукописна кирилична книга XVI–XVII ст.: основні принципи атрибуції. *Архіви України.* Київ, 2002. № 4–6. С. 169–178.

Іваннікова М. К. Рукописні книги XVII ст. та рукописно-книжні зібрання Інституту рукопису НБУВ. *Библиотечное дело и краеведение*: сб. науч. тр. Киев; Симферополь, 2002. Вып. 4. С. 5–11.

Іванова О. А. До питання датування рукописних книг (За матеріалами Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2002. Вип. 7. С. 204–216.

Іванова О. А. Кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історико-кодикологічне дослідження. Альбом філіграней. Київ, 2016. 256 с.: іл.

Іванова О. А. Папір кириличних рукописів XVI ст. Аналіз походження та динаміка використання. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2004. Вип. 9. С. 163–173.

Іванова О. А. Рукописна книга XVI ст. в Україні. Основні засади кодикологічного опису: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 07.00.08. Київ, 2003. 19 с.

Іванова О. А. Рукописні книги XVI ст. у фондах Інституту рукопису НБУ імені В. І. Вернадського. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.* Київ, 2002. Вип. 9. С. 465–474.

Іванова О. А. Характерні риси східнослов'янських мовних редакцій у церковнослов'янських пам'ятках постійного змісту XVI ст. (На матеріалі фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2003. Вип. 8. С. 95–103.

Іванова О. А., Гальченко О. М., Гнатенко Л. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: наук. кат.: палеогр. альбом. Київ, 2010. 791 с.: іл.

Ісаєвич Я. Д. Українська археографія в XVII–XVIII ст. *Історичні джерела та їх використання.* Київ, 1964. Вип. 1. С. 174–187.

Історія Національної академії наук України (1941–1945): Частина 2. Додатки / редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.) та ін. Київ, 2007. 576 с.

Кагамлик С. Р., Хижняк З. І. Ліницький (Леницький). *Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.*: енцикл. вид. / Упоряд. З. І. Хижняк; За ред. В. С. Брюховецького. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. С. 324–325.

Каманін І., Вітвіцька О. Водяні знаки на папері українських документів XVI–XVII в. в. (1596–1651). Київ, 1923. 144 с.

Карскии Е. Ф. Славянская кирилловская палеография. Ленинград, 1979. 494 с.

Каталогъ выставки XII Археологическаго съѣзда въ г. Харьковѣ. Отдѣлъ рукописей. *Каталогъ выставки XII Археологическаго съѣзда въ г. Харьковѣ.* Харьковъ, 1902. 64 с.

Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України: каталог. Львів: Оріяна-Нова, 2007. Т. 1: XI–XVI ст. / уклад.: М. М. Кольбух (голов. ред.), Т. М. Гуцаленко, О. О. Дзьобан, І. Я. Патер, І. Р. Сус, Г. В. Чуба; передм. М. М. Кольбух; уклад. наук.-довід. апарату: М. М. Кольбух, Я. П. Сеник; НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. XLVI, 522 с., 24 кол. іл.

Кириличні стародруки 15–17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; уклад.: Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов, за участю Т. М. Росовецької; заг. ред. Г. І. Ковальчук. Київ, 2008. 232 с., 44 арк. іл.

Кириличні стародруки у фондах бібліотеки Отців Василіян при Свято-Онуфріївському монастирі у Львові XVI–XIX століть: каталог / укладач Станіслав Волощенко. Жовква: Місіонер, 2015. 204 с., іл.

Клепиков С. А. Альбом орнаментальных украшений переплетов рукописных собраний. *Записки отдела рукописей Государственной ордена Ленина библиотеки СССР имени В. И. Ленина.* Москва, 1960. Вып. 22. С. 313–447.

Клепиков С. А. Из истории украинского переплета XVII–XVIII ст. *История книги и издательского дела.* Ленинград: БАН СССР, 1977. С. 53–61.

Клепиков С. А. Описание древних обиходных переплетов. *Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописей, хранящихся в СССР.* Москва: Институт истории СССР, 1976. Вип. 2. Ч. 1. С. 51–77.

Клепиков С. А. Орнаментальное украшение переплетов конца XV – первой половины XVII веков в рукописях библиотеки Троице-Сергиева монастыря. *Записки отдела рукописей Государственной ордена Ленина библиотеки СССР имени В. И. Ленина.* Москва, 1960. Вып. 22. С. 57–73.

Колосовська О. Бібліотека Народного дому: з історії формування фондів. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника.* Львів, 2002. Вип. 9–10. С. 114–134.

Кольбух М. М. Історія формування збірки кириличних рукописних книг відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2005. Вип. 10. С. 263–276.

Кольбух М. М. Кириличні рукописні книги бібліотеки інституту «Народний Дім» у Львові: особливості формування збірки. *Бібліотека на західноукраїнських землях XVIII–XX ст.* Львів, 2006. С. 26–30.

Кольбух М. М. Монастирські збірки кириличних рукописних книг у фондах ЛННБ України ім. В. Стефаника. *Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: історія і сучасність:* доп. та повідомл. Міжнар. наук. конф., Львів, 28–30 жовт. 2010 р. / відп. ред. М. М. Романюк; Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника НАН України. Львів, 2010. С. 360–367.

Комаренко Т. О. Гудзій Микола Калениковвич. *Енциклопедія історії України.* Київ: Наукова думка, 2004. Т. 2 (Г–Д). С. 244.

Курінний П. Лаврські інтролігатори XVII–XVIII ст. Київ: Київ-друк, 1926. 44 с.

Лауцявичюс Э. Т. Бумага в Литве в XV–XVIII веках: атлас = Laucevicius E. Paper in Lithuania in XV–XVIII centuries: atlas. Вильнюс: Минтис, 1967. 577 с.

Лебедевъ А. Рукописи Церковно-археологическаго музея Императорской Кіевской Духовной Академіи. Саратовъ: Электро-типографія «Волга», 1916. Т. I. 472 с.

Лихачевъ Н. П. Палеографическое значеніе бумажныхъ водяныхъ знаковъ: в 3 ч. С.-Петербургъ: ОЛДП, 1899.

Лукьяненко В. И. Определение формата издания при описании старопечатных кириллических книг. *Исследования памятников письменной культуры в собраниях и архивах отделов рукописей и редких книг*: сб. науч. тр. Ленинград, 1985. С. 140–153.

Луппов С. П. Рукописная и печатная книга. Москва: Наука, 1975. 323 с.

Мансветовъ И. Церковный уставъ (Типикъ), его обозреніе и судьба въ греческой и русской церкви. Москва, 1885. IV, 449 с.

Мацюк О. Я. Історія українського паперу. Київ: Ін-т історії України АН України, 1994. 186 с.

Мацюк О. Я. Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.). Київ: Наукова думка, 1974. 296 с.

Мацюк О. Я. Філіграні архівних документів України XVIII–XX ст. Київ: Наукова думка, 1992. 352 с.

Методичні рекомендації для Державної реєстрації книжкових пам'яток України: кириличні рукописні книги та стародруки / уклад.: Н. П. Бондар, Л. А. Гнатенко, Л. А. Дубровіна та ін.; передм.: Л. А. Дубровіна, Г. І. Ковальчук. Київ: НБУВ, 2007. 134 с.

Микитась В. Л. Давні книги Закарпатського державного краєзнавчого музею: опис і каталог. Львів: Видавництво Львівського університету, 1964. 85 с.

Мицько І. З. Ідеологічна боротьба на Україні в XVII ст. і формування та склад бібліотек. *Бібліографічна інформація і сучасність:* зб. наук. пр. Київ, 1981. С. 102–111.

Міщук С. М. Рукописно-книжкова спадщина Волині в другій половині XIX – 30-х рр. XX ст.: дослідження опис, доля. *Волинські історичні записки*: зб. наук. пр. Житомир, 2008. Т. 1. С. 105–116.

Міщук С. М. Українські вчені – дослідники рукописно-книжкової спадщини України: друга половина XIX – 10-ті рр. XX ст. *Питання історії України:* зб. наук. пр. Чернівці, 2008. Т. 11. С. 144–148.

Никольскій К. Краткое обозрение богослужебныхъ книгъ Православной Российской Церкви по отношению ихъ къ церковному уставу. С-Петербургъ, 1858. II, 434 с.

Никольскій К. Пособіе къ изученію устава богослуженія Православной Церкви. С.-Петербургъ, 1900. XV, 872 с.

Німчук В. В. Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції (проект). Київ: Інститут української археографії АН України, 1995. Ч. 1. 54 с.

Описание русскихъ и словенскихъ рукописей Румянцовскаго музеума / сост. А. Востоковъ. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Императорской Академіи Наукъ, 1842. III, 899, 3 с.

Описание русских и славянских пергаменных рукописей. Рукописи русские, болгарские, молдовлахийские, сербские / сост. В. Э. Гранстрем. Ленинград, 1953. 131 с., 19 табл.

Описаніе рукописей Почаевской лавры, хранящихся въ библіотекѣ музея при Кіевской духовной академіи / сост. В. Березинъ. Кіевъ: Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, Михайловская улица, собствен. домъ, 1881. V, 81 с.

Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ. Москва: Университетская типографія, Страстной бульваръ, 1891. Вып. I: Собраніе рукописей Московскаго митрополита Макарія (Булгакова), Мѣлецкаго монастыря на Волыни, Кіево-Братскаго монастыря и Кіевской духовной Семинаріи / сост. Н. И. Петровъ. VIII, 321 с.

Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ. Москва: Университетская типографія, Страстной бульваръ, 1896. Вып. II: Собранія рукописей Кіево-Печерской Лавры, Кіевскихъ монастырей Златоверхо-Михайловскаго, Пустынно-Никольскаго, Выдубицкаго и женскаго Флоровскаго, и Десятинной церкви / сост. Н. И. Петровъ. 290 с.

Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ. Москва: Университетская типографія,

Страстной бульваръ, 1904. Вып. III: Библіотека Кіево-Софійскаго собора / сост. Н. И. Петровъ. IV, 307, LVIII с.

Особисті архівні фонди відділу рукописів / уклад.: Є. М. Гуменюк, П. Г. Баб'як, О. О. Дзьобан. Львів: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР, 1977. 188 с.

Отчетъ Церковно-археологическаго и Археологическаго Общества при Кіевской духовной Академіи за 1901 (XXIX существованія Общества) годъ / сост. Н. И. Петровъ. *Труды КДА*. Кіевъ, 1902. Т. 1. Вып. 4. С. 1–38.

Отчетъ Церковно-археологическаго Общества при Кіевской духовной Академіи за 1890 годъ / сост. Н. И. Петровъ. *Труды КДА*. Кіевъ, 1891. Т. 2. Вып. 5. С. 171–202.

Отчетъ Церковно-археологическаго Общества при Кіевской духовной Академіи за 1900 (XXVIII существованія Общества) годъ / сост. Н. И. Петровъ. *Труды КДА*. Кіевъ, 1901. Т. 1. Вып. 3. С. 447–481.

Пентковская Т. В. Адаптация раннего болгарского перевода Иерусалимского Типикона в Древней Руси (рукопись РГАДА, ф. 381, № 45). Кирило-Методиевски студии. София, 2009. Т. 18. С. 323–340.

Пентковская Т. В. Ранние южнославянские переводы Иерусалимского Типикона: особенности лексико-грамматической нормы. *Многократните преводи в Южнославянското средновековие*. София, 2006. С. 397–419.

Пентковская Т. В. Русские редакции Иерусалимского Устава и их соотношение с евфимиевской редакцией (литургическая лексика). *Търновска книжовна школа*. Велико Търново, 2007. Т. VIII. С. 329–344.

Пентковский А. М. Византийское богослужение. *Православная Энциклопедия*. Москва, 2004. Т. VIII. С. 380–388.

Пентковский А. М. «Иерусалимизация» литургического пространства в византийской традиции. *Новые Иерусалимы. Иеротопия и иконография сакральных пространств* / ред.-сост. А. М. Лидов. Москва, 2009. С. 58–77.

Пентковский А. М. «Иерусалимский устав» и его славянские переводы в XIV столетии. *Преводите през XIV столетие на Балканите:* Доклади от международна конференция (София, 26–28 юни 2003). София, 2004. С. 153–171.

Пентковский А. М. Константинопольский и иерусалимский богослужебные уставы. *Журнал Московской Патриархии*. Москва, 2001. № 4. С. 70–78.

Пентковский А. М. Студийско-Алексеевский Устав в богослужебной традиции Древней Руси. *Рукописные собрания церковного происхождения в библиотеках и музеях России:* сб. докл. конф. (Москва, 17–21 ноября 1998 г.). Москва, 1999. С. 112–120.

Пентковский А. М. Устав, Уставник, Типикон. *Аванесовские чтения* (Междунар. науч. конф., 14–15 февраля 2002 г.): тез. докл. Москва, 2002. С. 218–219.

Пентковский А. М. [Церковные уставы Древней Руси и некоторые проблемы изучения памятников письменности традиционного содержания] / Круглый стол: 1000-летие христианизации Руси. *Советское славяноведение*. Москва: Наука, 1988. № 6. С. 39–43.

Перетцъ В. Н. Отчетъ объ экскурсіи семинарія русской филологіи въ Житомиръ. *Университетскія извѣстія*. Кіевъ, 1911. № 10. С. 57–110.

Петрушевичъ А. С. Сводная Галицко-русская лѣтопись съ 1600 по 1700 годъ. Львовъ, 1874. 700 с.

Пещак М. М. Правила видання пам'яток української мови XIV–XVIII ст. Київ, 1961. 84 с.

Полный православный богословскій энциклопедическій словарь: в 2 т. Санктъ-Петербургъ, 1913. Т. 2. Стб. 1131–2464, [4] с.

Полный церковно-славянскій словарь / сост. Григорій Дьяченко, свящ. Репр. воспроизведение изд. 1900 г. Москва, 1993. XXXVIII, 1120 с.

Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології. Львів: Свічадо, 2001. 160 с.

Рудейко В. Часослов за каноном лаври святого отця нашого Сави: Впровадження. Переклад. Коментарі. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2016. 240 с.

Свєнціцький І. С. Прикраси рукописів Галицької України XVI в. Жовква, 1922. Вип. 2. 135 с.

Свєнціцький І. С. Українські наукові книгозбірні у Львові. *Бібліологічні вісті.* Київ, 1926. № 4. С. 91–94.

Свєнціцкий І. Опис рукописів Народного Дому з колєкції Ант. Петрушевича. Львів, 1911. Ч. 3. IV, 193 с.

Свѣнцицкій И. С. Опись Музея Ставропигійскаго Института во Львовѣ. Львовъ: Типографія Ставропигійскаго Института подъ управленіемъ Михаила Рефця, 1908. XI, 248 с.

Свѣнцицкій И. С. Церковно- и русскославянскія рукописи Публичной Библіотеки Народнаго Дома во Львовѣ. Санктъ-Петербургъ, 1904. 65 с.

Сидор О. Національний музей у Львові в історії музейництва Галичини кінця XIX – початку XX століття. *Митрополит Андрей Шептицький – основник Національного музею у Львові.* Львів, 2015. С. 388–403.

Скабаллановичъ М. Толковый Типиконъ. Объяснительное изложеніе Типикона съ историческимъ введеніемъ. Кіевъ, 1913. Вып. II. XIV, 336 с.

Скочиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. Львів, 2004. Т. 2: Протоколи генеральних візитацій. CCVIII, 512 с.

Скрутень Й. Бібліотека львівських Василіян. *Записки Чина св. Василія Великого.* Жовква, 1925. Т. 1. Вип. 2–3. С. 161–176; 1928. Т. 3. Вип. 1–2. С. 65–75.

Собрание И. Я. Лукашевича и Н. А. Маркевича: описание / сост. Я. Н. Щапов, под ред. И. М. Кудрявцева. Москва: Отдел рукописей ГБЛ, 1959. 144 с.: ил.

Стецик Ю. Перехід до унії православних монастирів Перемишльської єпархії (кінець XVII ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Історія».* Тернопіль, 2008. Вип. 1. С. 7–12.

Столярова Л. В. Кодикология – наука о рукописных книгах. *Книга в Древней Руси (XI–XVI вв.).* Москва: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2009. С. 23–34.

Сус І. Єрусалимські церковні устави. *Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 20–21 верес. 1996 р. Львів, 1999. С. 319–326.

Тверской епархіальный статистическій сборникъ / сост. И. Добровольский. Тверь, 1901. 772 с.

Тимошенко Л. Документи до церковної історії Дрогобича (друга половина XVII – початку XVIII ст.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* Дрогобич, 2005. Вип. 9. С. 467–476.

Титовъ Ф. Страничка изъ тридцатилетней исторіи Церковно-Историческаго и Археологическаго Общества при Кіевской духовной академіи. *Труды КДА*. Кіевъ, 1903. Т. 1. С. 152–158.

Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв.: каталог изданий, хранящихся в Государственной библиотеке СССР имени В. И. Ленина / сост.: Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. Москва, 1976. 448 с.

Ульяновськии В. І. Старожитня бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря (спроба реконструкції кириличної збірки). Київ: Фенікс, 2008. 192 с.

Филиграни XVII в. по старопечатным книгам Украины и Литвы из фонда ГИМ: каталог / сост. Т. В. Дианова. Москва, 1993. 192 с.

Фрис В. Актуальні проблеми вивчення рукописної книги в Україні. *Рукописна і стародрукована книга:* зб. пр.

Міжнар. наук. конф., Львів, 23–25 квіт. 2004. Львів, 2006. С. 28–34.

Фрис В. Бібліотеки на західноукраїнських землях у другій половині XVII–XVIII ст. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України.* Львів, 2002. Вип. 9/10. С. 171–186.

Фрис В. Відображення уявлень про гріховні вчинки у покрайніх записах давніх українських кириличних книг. *Theatrum Humanae Vitae:* студії на пошану Наталі Яковенко. Київ, 2012. С. 150–161.

Фрис В. «Голоси знизу» (огляд покрайніх записів XVI–XVIII століть на кириличних рукописах і стародруках). *Київська Академія.* Київ: Laurus, 2014–2015. Вип. 12. С. 110–119.

Фрис В. До історії кириличної рукописної книги перемишльської землі XVI–XVII ст. *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* Дрогобич, 2003. Вип. VII. С. 130–135.

Фрис В. Записи на рукописних книгах про «покладення» в храм: штрихи до вивчення світогляду вкладників. *Наукові записки Українського католицького університету. Серія «Історія».* Львів, 2010. Ч. 2. Вип. 1. С. 35–50.

Фрис В. Зі спостережень над репертуаром, історією створення і розвитком української рукописної книги XVI – першої половини XVII століть. *Записки Наукового товариства імені Шевченка.* Львів, 1997. № 233. С. 215–238.

Фрис В. Кирилична півуставна книга в Україні XVI – першої половини XVII ст.: особливості письма й оформлення та їх залежність від функціональної диференціації. *Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької.* Львів, 1998. С. 303–309.

Фрис В. Кирилична рукописна книга у фондах ЛНБ. *Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 20–21 верес. 1996 р. Львів, 1999. С. 278–290.

Фрис В. Культура переписування книг в Україні XI–XVII ст. (вибір протографа, причини виникнення помилок переписувачів і їх виправлення). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* № 15: Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. Львів, 2006–2007. С. 235–242.

Фрис В. Культура рукописной кириллической книги в Украине XVI–XVII вв. *Книга в России* / науч. совет «История мировой культуры»; Б-ка РАН; Науч. центр исслед. истории кн. культуры. Москва: Наука, 2006. Сб. 1. С. 14–23.

Фрис В. Періодизація розвитку книги в Україні від найдавніших часів до початку XXI ст. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2010. Вип. 14. С. 194–206.

Фрис В. Покрайні записи XVI–XVIII ст. астрономічного характеру та астрономічні таблиці у кириличних кодексах та стародруках. *Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні:* зб. наук. пр. / за заг. ред. О. Петрука. Львів, 2014. С. 670–680.

Фрис В. Регіональні особливості в палеографії кириличної книги України з середини XVI ст. *Матеріали III конгресу україністів.* Харків, 1996. Ч. 1: Історія. С. 249–254.

Фрис В. Рукописна книга в бібліотеці Львівського Ставропігійського братства. *Успенське братство і його роль в українському національному відродженні:* доп. та повідомлення конф., 4–5 квіт. 1996 р. Львів, 1996. С. 55–60.

Фрис В. Українська рукописна книга XVI – першої половини XVII ст.: проблема репрезентативності та відтворення цілісності. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 1998. Вип. 4. С. 180–187.

Фрис В. Я. Історія кириличної рукописної книги в Україні. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. 188 с. + 8 кольор. іл.

Фрис В. Я. Кирилична рукописна книга в Україні XVI – першої половини XVII ст.: кодикологія та регіональні

особливості: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08. Львів, 1994. 25 с.

Фрис В. Я. Кирилична рукописна книга україно-польського пограниччя XVI–XVII ст. *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek). Paralele i rożnice.* Katowice, 2004. S. 164–177.

Фрис В. Я. Книжна культура в Україні XI–XVI ст. *Рукописна та книжкова спадщина.* Київ, 2016. Вип. 20. С. 327–339.

Фрис В. Я. Палеографія українських кириличних рукописних книг XVI – першої половини XVII ст. *Бібліотека – скарбниця духовності:* міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника АН України. Львів, 5–8 верес. 1990 р. Київ, 1993. С. 245–251.

Фрис В. Я. Українські рукописні книги XVI ст. у збірках Львова. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН України.* Київ, 1993. № 2. С. 3–9.

Хойнацкій А. Западно-русскіе уніатскіе часословы, октоихи, тріоди, трефологіоны, или анфологіоны, мѣсячныя минеи и уставы. *Труды КДА.* Кіевъ, 1868. Т. 9. С. 468–518.

Чуба Г. Українські рукописні учительні Євангелія: дослідження, каталог, описи. Київ; Львів: Свічадо, 2011. 223 с.

Шаріпова Л. В. З історії рукописного зібрання Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 1993. Вип. 1. С. 123–133.

Шевніна Т. Покрайні написи в рукописних книгах і стародруках XV–XIX ст. в колекції фондів Закарпатського краєзнавчого музею. *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею.* Ужгород: Патент, 2004. Вип. VI. С. 69–84; 2005. Вип. VII. С. 29–46; 2006. Вип. VIII. С. 25–39.

Шевніна Т. «Списание обителей Мармороских древле бывших» – цінна пам'ятка історії монастирів Закарпаття. *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею.* Ужгород: ІВА, 2010. Вип. IX–X. С. 252–320.

Шпак О. Проблема народної гравюри в контексті художньої культури України. *Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології (примітив, фольклор, аматорство, наїв, кітч ...).* Київ, 1996. С. 213–220.

Шпак О. Українська народна гравюра XVII–XIX століть. Львів, 2006. 224 с., 16 с. кол. іл.

Щеглова С. А. Описаніе рукописей Кіевскаго художественно-промышленного и научного музея имени Государя Императора Николая Александровича. Петроградъ: Типографія Императорской академіи наукъ, 1916. 112 с.

Щербаківський Д. Нові придбання рукописного відділу бібліотеки Першого Державного музею в Києві. *Бібліологічні вісти.* Київ, 1923. Ч. 4. Ствп. 103–108.

Яроцька М. В. Рукописні книги XVII ст. з монастирських збірок у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: питання наукового опису. *Рукописна та книжкова спадщина України.* Київ, 2005. Вип. 10. С. 438–442.

Almes I. Księgi cyrylickie w bibliotekach monasterów bazyliańskich eparchii lwowskiej XVIII wieku. *Latopisy Akademii Supraskiey.* Supraśl, 2016. T. 7: Dawna cyrylicka księga drukowana: twórcy i czytelnicy / pod red. M. Kuczyńskiej. S. 209–217.

Almes I. Zródła do historii bibliotek klasztornych eparchii lwowskiej XVII–XVIII wieku. Inwentarze monasteru bazyliańskiego w Krechowie. *Textus et studia* / pod. red. M. Hałaburdy, J. Szczepaniaka. Kraków, 2015. Nr. 3. S. 7–27.

Badecki K. Znaki wodne w księgach archiwum miasta Lwowa 1382–1600 r. Lwów, 1928. 23 s., XX tabl.

Briquet C. M. Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600. Leipzig, 1907. Vol. 1–4.

Dudik B. Archive im Königreiche Galizien und Lodomerien. Im Auftrage des hohen Staatsministeriums beschrieben und durchforscht / Archiv für österreichische Geschichte. Herausgegeben von der zur Pflege vaterländischer Geschichte aufgestellen Commission der kaiserliche Akademie der Wissenschaften. B. 39. H. 1. Wien, 1868. 222 s.

Gębarowicz M. Katalog rękopisów bibljoteki im. Gwalberta Pawlikowskiego. Lwów, 1938. 159 s.

Inwentarz rękopisów Biblioteki Kapituły Greckokatolickiej w Przemyślu / opracował Andrzej Kaszlej. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2011. 335 s.

Mareș Al. Filigranele Hirtiei Intrebuintate in tarile Romane in secolul al XVI-lea. București, 1987. 421 s.

Piccard Online. Wasserzeichenkartei Piccard. URL: https://www.piccard-online.de/start.php (дата звернення: 30.10.2020).

Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce: katalog / opracowali A. Naumow oraz Andrzej Kaszlej, przy współpracy Ewy Naumow i Jana Stradomskiego. Kraków: Scriptum, 2004. XIV, 572 s.

Shpak O. Ukraińska grafika ludowa pogranicza między Wschodem a Zachodem. *Konteksty.* Warszawa, 1996. № 3/4. S. 95–97.

Siniarska-Czaplicka J. Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1969. XV, 41 s., CCX

Додатки

Сла съвръшителю бгу давшему позачалѣконецъ

Сїа книга рекомыи оуставъ стыхъ ѿцъ вселенскыхъ
почася и съвръшися рукою много грѣшна
го раба бжїа іереа петра съ Бѣлградѣнаго
ници при храмѣ оуспенїа мтки бжїа.
при дръжавѣ и млсти пано лескороускыхъ
пана старосты сидлецкого пана Яна и пана
миколаа. а такъ ѿцы и братїа читаи
тей справляйте. а мене грѣшна не клѣнѣте
если же помыслю очинилъ. а благь бъ про
стит и помилуєть въ сїи вѣкѣ и въ будущии
дароисочаса мца декабра аі днь. отъ го
прриса авдьна. амин. амин. амин.

Додаток 1

ТЕКСТИ КОЛОФОНІВ ПЕРЕПИСУВАЧІВ УСТАВУ ЦЕРКОВНОГО ЄРУСАЛИМСЬКОГО

1. Василій, підключник, 1 листопада 1514 р. – 12 липня 1515 р. (7023 р. від створення світу):

И҆з́воленїемъ ѡ҃ц҃а, И҆ съвръше́нїеⷨ с҃на, И҆ посп҃ѣ/шенїеⷨ ст҃го д҃ха, И҆ мл҃твами пр҃тыѧ вл҃чцѧ / нашеѧ б҃ца и҆ пр҃но д҃вы мр҃їа, И҆ ст҃ы ѡ҃ць взако/нившїи нáмъ правила сїá, Простираеть҃ непл҃о/ннаá д҃есни́ца, Бл҃гознаменитыѧ цв҃ѣты цр҃кве / прекрасныѧ тро́стїю начертáтн, Въ лѣ҃т, з҃кг, / Прн державѣ бл҃говѣрнаго и҆ б҃гохрáннмаго хр҃тол҃ю/бнва҃, велнк҃о кн҃зѧ Васнлїá і҆вано́внча Всеа р҃ѹсн, / И҆ прї [...] ѿ҃ѣ р҃ѹлѣ, Б҃гоⷨсп҃аемыаго гра́да тфе́рн҃, И҆ стро/енїеⷨ кни́гы сеѧ б҃голюбнва҃ чт҃н҃ѣйшаго ч҃лка, Вели́/к҃ѡ кн҃зѧ кл҃юнника тфѐрьска҃ і҆ваⷩа шелѡны. И҆зр҃ѧ́но / бо и҆ велїѐ желанїѐ и҆мѧше на совокоупленїѐ кни́/жноѐ, и҆ на оу҆кра́шенїѐ цр҃кноѐ, печѧ́лоуѧ́сѧ д҃нь / и҆ нощь строѧ́ цр҃кнын чинъ, а҆зъ҃ ч҃лкъ, многогрѣшны/ и҆, недостойный, гроу́бый, и҆ тѧго́тный л҃ѣно/стїю, хоу́до оу҆мный недостáтѡ҃ный, хоу́ж҃ь/шїн, в мнрѧнѣ, а҆ послѣ҃нїн вни́щетѣ, васнлїен, / пѡ҃клюнниⷦ, троу́долюбнѣ въспрїáхь тетраⷮ, мц҃ѧ / ноеⷨврїá, а҃, на пáмѧⷮ, ст҃ы чюⷣтворе́ць, бесре́бре/нниⷦ, кѡз́мы, и҆ да́мїáнъ, съвръшн҃ же ѿ х҃ѣ, мѳ҃, / тетраⷮн, мц҃ѧ, і҆юлѧ, в҃і, нá пáмѧⷮ ст҃ы м҃нкъ, / про́кла, и҆лáрїá, И҆ пр҃пбн҃а ѡ҃ц҃а нáшего, ми́хаи҆/ла, малеи҆на, то҃га непл҃онѣн мой роу́цѣ пл҃о / показаша, веснѣ оу҆бо настоѧ́щїн, и҆деже цвѣ/тн ѿ древе҃ процве́тоша, И҆ ꙗ҆вѣ є҆же ѿ землꙗ / възрáщаемаá былїа, то҃га и҆ с҃ѣмо с҃ѣмѧ по / повѣлѣнїю б҃жїю, и҆но вокорени҃тнсѧ поⷮ [далі при переході тексту на зворот аркуша, перші літери рядків на зовнішньому березі заклеєно при реставрації смужкою паперу] // (арк. 307 зв.) [...] стн мор҃ю и҆ н҃бсн ꙗ҆снѣйшиⷨ быва́тн, є҆́же ѿ зн/

много по ѡблаченїа, и мглы прѣменшимса / црк҃ви же, цвѣты прїемлетъ бг҃означениты/а, книгоу тѵпикъ, ѿ ст҃ѣмъ дс҃ѣ начрътанно/ую, по вса времена знаменающоу црко/вное оукрашенїе и чинъ, въ славоу едино/моу премдромоу бг҃оу, въ трцы певаемоу / нн҃ѣ и в бесконечныи вѣкы, аминъ:[1]

1 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 193л. Арк. 307–307 зв.

2. Василій, др. тр. XVI ст.:

Слава бг҃оу давьшемꙋ по зачалѣ и конець: / трц҃е ст҃аа бж҃е нашь Слава тебѣ. Исписаса Сїа / Книга. рꙋкою многогрѣшнаго раба бж҃їа. в. / г. лї. а: амн҃:[2]

2 НМЛ. Спр. Ркк-861. Арк. 209.

3. Олексій, дяк, сер. XVI ст.:

Сла҃ съвръшителю бг҃оу давшемоу зачалоу конеч. / Сїа книгы оуста҃ дневным. и нощным слоужбамъ. / Исписаны бы҃ Много грѣшным и недостойным и скверным / дїаком рабомь бж҃їим ѡлезеѡм. при дрьжавѣ велика҃ / крꙋла авгꙋста рꙋкаго. и ины мнѡги. а пѡ дрьжавою / пано чогаскы кожа҃чати зь тоухлѣ. Зачате есмь въ грѣ/сѣхь. а ст҃ии ѿцы чтѣте а мене грѣшна҃ не клянѣте. ами҃: ами҃.[3]

3 ЛННБ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132. Арк. 218.

4. Петро, ієр., 19 грудня, ост. тр. XVI ст.:

Сла҃ съвръшителю бгꙋ дашемꙋ позалѣ конеч / Сїа книга рекомыи оуста҃ стыхь ѿць всеелескы / почаса и съвръшися рꙋкою многогрѣшна/го раба бж҃їа ієреа петра въ градѣ яго/ницы при храмѣ оуспенїа мтк҃ы бж҃їа. / при државѣ и мати пано лескоровскы / пана старосты скалецкаго пана яна и пал / миколаа. а такь ѿци и братїа читай/те и справляйте. а мене грѣшна҃ не клѣнѣте / єсли ге помылкоу вчинил. а ва҃ гь бъ про/тит и помлоует въ сїи вѣк и въ боудоущии / а докочася мца декбря ді днь. стго / прркаа авдѣя. амн҃. амн҃. амн҃.[4]

4 Там само. Ф. 3. Спр. 304. Арк. 230 зв.

5. Іван Шапкін, син Ананія, 3 квітня 1591 р. (7098 р. від створення світу):

Се яз ива҃, ананїе сн҃ъ шапки, // продал есми сїю книгоу оуставь // в дом ст҃моу мчнкоу геѡргїю // и ст҃ой мнце параскевгїи нареченнои // пятнице, а книга моя роука // а подписал сїю книгоу сам своею

рꙋкою, // а писана сїа книга, лѣта, ꙁ҃.ч.н҃, // мцⷭ҇а, април̃а, вѣ, г҃, днь,[5]

5 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 18. Арк. 1–8.

6. **Лука**, диякон, 1594 р.:

Кωнéцъ Пасхáлии неискоⷩ҇чаемоⁱ / Списáсѧ в лⷮѣ ѿ нарѿ а҃ф.чд҃: въ / Градѣ хꙋдоⷨ Кꙋликовѣ. Многогрѣшныⷨ Лꙋкою / дигáкономⷨ а за накладоⷨ и платⷮбою Братⷮства ре/Месла шⷫ҇ескагω:[6]

6 ЛННБ. Ф. 77. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 223 зв.

7. **Данило Гаврилов**, чернець і крилошанин, 1603 р. (7111 р. від створення світу):

Нача҃ло и конеч ѿ хⷭ҇ѣ бз҃ѣ / Изволением ѿца и поспѣшениеⷨ Сн҃а и со/вершⷩ҇ениеⷨ Стг҃о дх҃а млⷵ҇твами пре/чⷭ҇тыѧ, влⷣ҇чцы нашеѧ Бц҃а И прⷭ҇но двы / мрⷭ҇іи И стⷯ҇ы Слáвныⷯ и всехвалныⷯ аплъ / И Стⷯ҇ы ѿцъ, взаконившⷯ҇и намъ Правила / сїа Простїраетⷭ҇ѧ И неплоⷣ҇на десница бг҃о/знáменныѧ цвѣты црⷭ҇кве проѹкра/шенн҃е Тростїю начертати лѣтꙋⷤ҇е / Тогда тичющꙋ, ꙁ҃. рⷭ҇аі. мꙋ При дерз/жаве блг҃овѣрного и бг҃охранимаго и хⷭ҇олю/биваго самодержца Православного / црⷭ҇ѧ и Гдⷭ҇рѧ І Великого кнз҃ѧ Бориса Ѳеѡⷣ҇о/ровича всеаⷯ роуси И при хⷭ҇олюбивои И Ве/ликои кнѧгинѣ црⷭ҇ци марїе И при иⷯ, / блг҃ороⷣ҇ныⷯ чадеⷯ при блг҃овѣрномъ црⷭ҇вче / Ѳеѡⷣ҇орѣ борисовиче всеа рꙋси и при блг҃о/роⷣ҇нои црⷭ҇внѣ Ѯенїи. И при бг҃олюбивоⷨ / И стѣишеⷨ потриáрхѣ їѡве мо/сковскоⷨ всеа рꙋⷭ҇ Блг҃ословеⷩ҇еⷨ и изво/лениеⷨ воскрⷭ҇ньского митⷬ҇ѧ тихоно/вы пꙋстыни Града корачева сивернье // десетины – Игꙋменъ, ꙁахарⷬ҇ъ а за пиⷭ҇/мо взѧто два рꙋⷠ҇лѧ а не ѹ моностыⷬ҇ Ни / в козⷩ҇оу. Ни за монастырⷭ҇ки деⷩ҇ги / выⷯ ѿци дх҃вніи аще проⷥ҇рите кото/рое неиспраⷫ҇но выже мене не клени/те и простите в вѣки амⷩ҇. / Списаⷧ Сию Книгоу постриⷤ҇енникⷦ живо/начаⷧные трⷪ҇це Сергиева митрⷪ҇ѧ / Крылошеⷩ҇и данилка гавⷬ҇илоⷫ҇[7]

7 ІР НБУВ. Ф. 312. Спр. 95. Арк. 475 зв.–476.

8. **Матвій Смідинський,** син священника, 13 лютого – 27 серпня 1612 р. (7121 р. від створення світу):

Доздѣ еже побз҃ѣ конецъ І совершеніе / принаⷮ книга сїа нарицаемаѧ оуⷭ҇таⷫ҇ еже есть ѿко / црⷭ҇ковное / Бж҃їею млⷭ҇тїю, повелениеⷨ же и всѣⷨ накладоⷨ

хрто/любиваго сщнно Іереѧ михаила стефановача / настоѧтелѧ црквн кожан городецкой храма / иже во сты ѡтца нш҃его николы чюдотворца. / Снисканием же ѿ сты бжтвены писаній. и тру/дом многогрѣшна худьшаго во хртіѧнех / убогаго матьдѣѧ епидановича поповича смѣ/днского а ѡбывателѧ бгоспсаемаго града ту/рова. Тѣмже прилѣжно молю всѧкаго хлюб/ца, прочитающаго книгу сію, ѿпущеніа мно/гим моим грѣхом просити, се бо рад і устремихсѧ на дѣ/ло сие, аще и не разсуднѣ повинуѧсѧ. ѡбачеже у/поваѧ на щедроты бжіа, дерзну. иже слепы про/свѣщающаго і младеца умудрѧющаго. той / и нас сподобил, желаемое ѡ нем самом начен и навершити. / Не свое бо но ѿ бжтвены писаній и бгоносны ѿцъ / собраное воедино совокупи. Аще ли в чем гдѣ по/грѣшено ѡбращетсѧ. понеже не аггл писа, но / рука берна и грѣшна Вы же хлюбцы дхом кро/тости исправлѧйте, незлоречите млю. но ѧко же / сами прощеніа ѿ ба получити желающе, про/щению // вашему и нас сподоблѧите Начаже сѧ сиѧ книга пи/сати в лѣто ѿ созданиѧ миру, з рка. а ѿ по / плоти рж҃тва гд бга и спса нш҃его іс ха, а хві. / мца февралѧ на днь прпбнаго ѿца нш҃его марти/на числом. гі И скончасѧ в том же року хві. / мца августа на днь прпбнаго ѿца нше пими/на великаго числом, кз кру слнцу и а лу/нѣ кру ді. Давшему же богу начати / и совершити бгоизволившему. / слава и велелѣпие. честь и по/клонение, ѿцу і сыну / і стому духу. нинѣ / и присно, и во / вѣки вѣком / амин/ь /.[8]

8 ІР НБУВ. Ф. 311. Спр. 576. Арк. 371–371 зв.

9. Лонгин, дяк, перш. тр. XVII ст.:

Сиѧ Книга глаголемаѧ Уставъ списана / Лонгиномъ дѧкомъ Чарногородскимъ / року Бжиѧ агуд [?] года мѣсѧцѧ маѧ 2 днѧ[9]

9 Там само. Ф. 312. Спр. 94. Нижній форзац.

10. Йоаким, ієр., 18 грудня 1627 р.

Изволеніем ѿца Поспѣшеніем сна. И совершеніем стго дха. / Нчасѧ и свершисѧ сіа книга глемы устав. Рок Божа ахкз мца / декамвріа ні. Молю ва ѿци и братіа. Аще прилучитсѧ кому / виникнути в дше поленую книгу сію. И ѡбрѧщете что по/грѣшено. Вы хртолюбцы дхом крото[...]и исправлѧте. / А

не клени́те. Мнѡгогрѣ́шнаѧ р҄ука́ Недостоо́наго Прозви́/тора̀ ІОАКИМА. Поне́ж не пиcа́ Аггл҃ъ. Но а́зъ а҃ / грѣ́шьный ра́бъ / .[10]

10 ІР НБУВ. Ф. 313. Спр. 26. Арк. 197 зв.

11. Лаврентій Гучкович, ієр., 18 травня 1629 р.

ро҃к Бж҃ого а҃ хк҃ѳ. Мц҃а Ма́ıа ні дн҃е: // Съпиcа́ cѧ Ст҃аѧ Бг҃ѡдх҃новенаѧ Книга на́мıа Уст҃а кѹ / це́рковномѹ пра́вилѹ, мно́гѡ грѣшны́м недосто́инны́м през/вѵтеро́м Лавре́нтıемь, ѡбита́юще, Сирѣ́чь мѣшкающемь // На ѡт ча҃ на мѣстечкѹ пр҃еcено́, при це́ркви новозбѹдова́но, / и новоза́ложе́нно́, Ѹспе́нıѧ прс҃тыѧ вл҃чца нашеѧ Бц҃а / и прн҃о дв҃ы мрı̈а: ѹ маетности Его́ м҃л пана де́ржка пана / Адама // И Кѹпи́л Сıю́ Книгѹ Бг҃обоа́зниві чл҃вкъ да́ко Снъ Ива́/хов, перевозникѡв ѹ селѣ на́дѣчичѡ и ѡтда́еть ѡнѹю / Книгѹ ѡны Уст҃а в то́м же селѣ надѣчичѡхъ, кѹ церкве // Ѹведе́нıѧ прс҃тыѧ вл҃чца на́шеѧ Бц҃а и прн҃о дв҃ы мрı̈а: / часы вѣ́чными, жада́ючи мнѣ ѡт га҃ ба҃ за симь мое́м даро́м еже къ бг҃ѹ дш҃евное мнѣ сп҃сенıе полѹчити, а тле́нное здра́ве: // вѣ́ пш́л съ женою моею Лѹкрı́ею. И съ чады мо́ими: ѕ / А которы́ гс҃ бгъ побра́л на ѡт свѣтъ немецающı, ты́м / гн҃и да́ вѣчны́ поко́, и цр҃тво небное: И въ двор́ее // Съ ст҃ы́ми: И ни ктѡ да̀ не има́ет власти ѡт мои ближкы / и да́льны прı̈а́тел, ниж бы мѣли ѡтда́лити ѡнѹю Ст҃ѹю Книгѹ / ѡт ст҃го мѣстьца вы́шше мене́ного, А если́ж бы Сѧ та́ковы // Смѣльсѧ того̀ ва́жити и на сво́ Емѹ пожитѡк ѡбе́р/нѹти: С тако́вым Іа хощѹ Сѹ мѣти пред стра́шны́м / сѹдı̈ею: и такове́ неха́ бѹди про́клѧт, А посмерти свое́ // неха́ не бѹдет и раздрѣше́: нето́чıю ѡт мои кре́вны, нѹ и ѡт / прочıи Сътворивы́ дѣло Сıе: Но̀ прошѹ Іа да́ко / И посме́рти живота̀ мо́его, или ко́лвек бѹдет мои кре́вны // ѧк бли́зкы та́к ты и да́лекы, Кгды̀ състарѣет сѧ ѡнаѧ / Книга, и бѹдет потребовала попра́вы неха́ дадѹт / ѡправити Ко́што́м свои́м, А бг҃ъ всѐдержите́ль бѹдетъ ни́м // зато нагоро́дою в цр҃твѣ нб҃нѡм: Которомѹ неха́ бѹдет / чт҃ь и хвала на вѣкы вѣчные Амн҃: [підпис][11]

11 ЛІМ. Спр. 111. Арк. 41–46.

12. Яків Данилович, 6 жовтня 1632 р.:

Іаков Даниловичъ, и Солоного Горо́ка роди́ч: / Смиренъ Поклонъ Сотвараю: / Бг҃олюбивы́м

Читателеⷨ, и҆̀же и҆ ѹ҆моля́ю / Погрѣ́шенїѧ всѧ́кая здѣ любовне и҆справля́ти / И҆ мене я҆́ко чл҃ка грѣшна Прощенїѧ Сподоⷠлѧ́ⷮⷭ. / Писаⷯ же Повеленїеⷨ ѿц҃а Матѳ҃ея Воробⷩ҇ѣвскаго / Презвитера и Сослѹжителя Воскресⷩ҇ескаго: / рокѹ бж҃їѧ: а҆ѱ҃лв: мцⷭ҇а ѡ҆ктеврїа во ѕ҃ / Совеⷬ҇шисѧ: Во градѣ Ѿстропоⷧ҇ⷷ: При храмѣ: роⷤ / Прⷭ҇чтой Нⷣ҇а слѹчѹ[12]

12 ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1759. С. 250 3-го рахунка.

Додаток 2

ТЕКСТИ ВКЛАДНИХ ЗАПИСІВ НА УСТАВАХ ЦЕРКОВНИХ ЄРУСАЛИМСЬКИХ

1. Макарій, чернець, 1569 р. (7077 р. від створення світу):

Лѣт з҃ о҃ се҃ма҃, сию книгу устава҃ // сир҃ѣ гл҃вы, дал пр҃ч҃тыє в дом І велико҃ // светила прр҃ка и пре҃теч҃и кр҃тл҃я // Гс҃на Іва́на и пр҃пбны оц҃ь антонія // и деєосия печ҃ески в сн҃ско манат҃ы // Старец макарей малой на памет по҃вое // дш҃и, И по Свои родителе[1]

1 ІР НБУВ. Ф. 306. Спр. 20. Арк. 6–12.

2. Богдан Димитрій Лязгін, 1587 р.:

глд҃кой // [...]нгу // на черной // червьчат // по роди́теле // свои // а в пре҃ // и по своей // [продовження запису заклеєно] // кто̀ свещ҃енїко҃ // у цр҃кві // дмїтрея // селу҃ско҃ // буду // и тем // по тем кнїгам // петь // за гд҃ря // бого молит // и родители // нш҃и // помїнат // по моей // богданове // см҃рти // гс҃а рд҃а бога // имя мое // дмїтрея // помену[2]

Лѣта з҃ че҃ в цр҃ко҃ Ст҃рс҃тотерп҃ьца / Хв҃а Дмитрея на Черной руче Сию книгу / Уст҃ва дал богдан Лязгин по Свои родн/теле В пре҃н бог повелит И по Своей / дш҃е[3]

2 Там само. Ф. 301. Спр. 193л. Арк. 2–30.

3 Там само. Арк. 307 зв.

3. Корнилій, ієром., 1595 р. (7103 р. від створення світу):

Се́ Уст҃а книга остатлася по небо҃чнку. Корнилии Сщ҃енно / Єрмонасѣ ієреи а есть придана до ст҃ое цр҃кве уп҃еское / Успения пр҃тыя бц҃а вѣчно и непорушно Абы еи ни / кто от ст҃ое цр҃кве не смѣл отнести или отдати кому / по҃ клятвою ст҃ы ап҃лъ

и҆ ст҃ы бг҃оносны ѿте҇ц / И да прі́ме҇т вѣчнꙋю мꙋкꙋ на стра҇ш номъ сꙋдищи х҃ртовѣ / таковы́ дш҃етленны́ ч҃лкъ писано в монастыри ꙋневѣ / ѿ созданиꙗ мирꙋ ҂з҃ р҃ г҃ а по рожении сп҃сителѧ / нашого г҃да і҆с҃ꙋ х҃рта ҂а҃ ф҃ ч҃е[4]

4 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 33. Арк. 419.

XVII ст.

4. Семен Шатила, син Семена та ін., 18 травня 1604 р. (7112 р. від створення світу):

Се ѧ҆ Семенъ. семен҃а с҃нъ шатила. да ѧ҆ пѣво҇й // варис҃а с҃нъ да і҆а҃ рꙋда҇к григоевъ с҃нъ. да і҆а҃. // ѧ҆ко҃. да ѧ҆ василе҇й. да ѧ҆ миха҇йла. да ѧ҆ жа//дꙗ данил҃а с҃нъ климꙋно҃. да ѧ҆ пе҇трꙋша // полажили есми с҃ю книгꙋ оу҆ст҃а во х҃раме // с҃тго николы чꙋдотвоца козацькага в҃ сла// ва҃дѣ в вѣки непо҃вижна. и҆ х҃то в сию книгꙋ // во оу҆ст҃а. оу҆стꙋпи҇тца и҆гꙋм҃е или по҇п или дı҆ѧко҃ // или дı҆ѧкъ или проста҇й ч҃лвѣкъ х҃то вынесе҇т // и҆ церк҃вы бе҃ вѣдама и҆ то҇т с нами расꙋди҇тца // пр҃е. х҃томъ н҃атаро҇м с҇трашнемъ сꙋдищи҆ х҃ве // и҆ бꙋде҇т прокли҇т стѣѧтыми ѿцы. т҃. і҆и҃ и. // и҆же в никѣи а по҃писа҇л мокѣець іван҃а с҃нъ // вѣлага. лѣ҃.т҃а. ҂з҃. р҃і. а҆ мѣс҃ца. ма҇иѧ ва ѿмо҇й / надесе҇т д҃е[5]

5 ІР НБУВ. Ф. 301. Спр. 194л. Арк. 4–17.

5. Ілля Михайло, ієр., 4 лютого 1605 р.:

Рокꙋ Божого нарожен҃ıа ах҃е февралıа д҃ дн҃ıа, Надана бы҇т // Книга сиıа гл҃емаıа ꙋст҃а Къ церкви с҃тое живонача҇лное тро҇йци // В богосп҃саемо҇м градѣ шлыци. рабо҇м Божии҇м Иере҇м Илиею // Прозываемы҇м Миха҇йло҇м. Вѣчне и непорꙋшн҃е[6]

6 Там само. Ф. І. Спр. 3945. Арк. 20 зв.–22.

6. Федько Жоковський та ін., 1620 р.:

живонача҇лной и нера҃здѣлимо҃й тро҃цѣ кто бы мѣ҇л сию книгꙋ // ѿдалити ѿ с҃то҃й ц҃ркве с҃то҃й живон҃альной и҆ нера҃здѣлимо҃й тр҃цѣ // сию с҃тꙋю книгꙋ ꙋст҃а да бꙋде҇т прокли҇т анаѳемою с҃ты ѿць // т҃ и н҃і и҆же в никеи с҃емаго собора во градѣх голыгора // на ново҇м мѣстѣ при државѣ его мо҃ пана х҃ековѣча воеводы // Тро҇цкого дрьжа҃цѣ гологоцкого предае҇т сию книгꙋ // ꙋст҃а вѣчне ж непорꙋшне и вы читателие панове чита//Телие панодı҆ѧкове читаючи сию книгꙋ

ѹстаⷫ просѣте // г҃а б҃ѹ за мене грѣшнаго раба бо҃га никона стаⷧсꙗ сїй // сїй запиⷭ ѹ пана федька жѹкоⷫского ѹ при томⷨ были свѣдеⷮлїе // паⷩ леко паⷩ феⷩко жѹкоⷫскыи леско теⷭлꙗ и паⷩ петро и с с҃нꙋомъ // б҃ѹ нашемѹ слава и державa во вѣки вѣкомⷨ амиⷩ // роⷦ бо҃ а҃х҃к а на сїю книгѹ даⷧ феⷣко жокоⷫски е҃ гроⷲ // сѹ [?] е҃ гроⷲ страшоⷫскы е҃ гроⷲ ганеⷰ два гроⷲ ѿниско два гроⷲ // ѿлеска ѕ҃ гроⷲ левко гроⷲ петро два гроⷲ їѡаⷩ г҃ гроⷲ // лавриⷦ д҃ гроⷲ василїй поⷫтора гроша. // Инь ще три[7]

7 НМЛ. Спр. Ркк-62. Арк. 89–97.

7. **Іван Баран** та ін., 15 березня 1624 р.:

роⷦ Б҃жиꙗ а҃х҃к҃д Мцⷭа Маⷬта // днѧ е҃і Іа Мноⷢ грѣшныи раⷠ бж҃ий // иѡаⷩ По Проⷭвникѹ бараⷩ З вербицка иⷭ // жоною Своею Марию иⷭ сыномⷨ своимⷨ ѳеоⷣ//ро и Тимоѳеемⷨ и хомою иⷭ игнатомъ дꙗкомⷨ // Кѹпили емо Сию Книгѹ на имꙗ Ѹставъ // иерлимⷨскимъ до црквⷭи с҃той Заложе//ние с҃того аⷬхи стратига хв҃а Михаила // и Придаемо ей къ чеⷭти и къ хвалѣ г҃ѹ б҃ѹ и на вѣ//чнѹю Памѧⷮкѹ А бы ей жаде не смѣⷧ // ѿдалити З мцⷭа тоⷭ Іако дх҃овныи // такъ и свѣцкий члкъ А хтобы ей // смѣлъ ѿдалити З мцⷭа тоⷭ стоⷭ стымⷨ // хочъ и бѹдѹ имѣти Преⷣ Млⷭтивымⷨ сѹднею // в деⷩ страшноⷢ сѹда[8]

8 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 80. Арк. 10–24.

8. Ім’я вкладника не збережено, 9 серпня 1629 р.

[...] // [...] Къ храмѹ // чѹдотвоⷬца Архиерея Николаꙗ // в демни в дерⷤавѣ его Млⷭти Пана Николаꙗ // ѡстророга Воеводича за кролꙗ жи[...] // его щасливого Пановань За Еппⷭа Православно // Кѵрь Еремѣѧ Тиꙗроⷫского За сщенника [...] // рокѹ а҃х҃к҃ѳ. Мцⷭа. Августа днꙗ. ѳ҃ // Прошѹ всꙗкого Настоꙗтелꙗ храма того с҃того // Всꙗкого Клерика Сїю книгѹ чтѹчи г҃а б҃а // Млⷭити за ѿпѹщенїе грѣховъ Нашиⷯ а бы б҃ъ быⷧ // Млⷭтивъ намⷨ в дн҃ сѹⷣны, а хто бы смѣⷧ // ѿдалити ѿ с҃того Того мѣсца любъ [...] // любъ сщенниⷦ и всꙗкого Станѹ члкъ // с таковымⷨ сѹⷣ бѹдѹ мѣти. Преⷣ сѹдїею не лицемѣрнимⷨ[9]

9 Там само. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 2–6 зв., 17–19.

9. **Кирило**, 14 лютого 1656 р.:

Сеⷭ азъ смиреный раⷠ Бж҃иⷡ Кириⷧ З села. // Бѹдиниїна Придаⷧ Есми Сию Книгѹ рекомѹ оуставъ / До

Монастырѧ Городница За ѿца Ігꙋмена Митрофана // За свое спсеніе. і Здравіе телесное. Вѣчне і непорꙋшнимо. // Под клѧтвою Стыхъ ѿцъ триста І ѡсмінадесѧтъ // Сн стыи ѿцъ клѧтвою. Бꙋди Проклѧт. аще Бы кто // смѣвъ ѿдалити Сію Книгꙋ вище менованнꙋю ѿ стои ѡбітеле // А иа тѣ многогрѣшныи хощꙋ Сним сꙋдь мѣти На ѡном // не лицемѣрном Позорищи, то єстъ Праведным сꙋдиею Во второе // пришествіе Єго. Єгда воздаст Комꙋждо По дѣлом Єго: // Рок Бжіѧ ахнѕ. Мца ферала днѧ дi.[10]

10 ЛННБ. Ф. 3. Спр. 304. Арк. 3–12.

10. Макарій, 18 листопада 1664 р.:

Рокꙋ Бжего ахѯд Мсцѣ Ноемвриѧ днѧ иі, / во имѧ ѡтца и сна и стго Дꙋха / Кꙋпил Сию Книгꙋ глаголемꙋю ꙋстав, раб Бжи мака, / Повинни Илка Стапского Синовем, За Золоти, є. / И Предал ей до храмꙋ Стаго Архиерея, чꙋдотвоца хва / Николаꙗ, Мѣстечка Винограда. Єго мосцѣ Пана / Гетмана Поточкого Коронего, За постаросцѣ готенѣнского / Пана Брежеского, И За Пана Иваничкого Постаросцѣ, / И Предал ей до Цркве Стаго вѣчними часи Бгꙋ на ꙋ/хвалꙋ: За свое спсение И ѿпꙋщение грехов. / а волно на нем читати и спѣвати, а ѡ црквe Стго / Не ѿдалѧти; Бо хто би мал ей где Колвек даровати / албо ѿ стаго храмꙋ николи Продавати, Бꙋдꙋ / Из ним Сꙋд Страшни во пришли вѣк мати. И его / клѧти арамада и анаѳема Проклинати[11]

11 НМЛ. Спр. Ркк-54. Арк. 36 зв.

11. Симеон Алч, 2 липня 1672 р.:

Во имѧ ѿца и сна; и стго дха амин: / Сію книгꙋ на имѧ ꙋстав црковный, / Монастырѧ Ꙋколского, перевѧзовал / Раб бж: Недостойныи Ієрей стефан: / Свщенник Ꙋрмезѣювскій: дѣѧло / Рокꙋ бж: ѿ рожества: хва: ахов: мцѧ Іюл: / днѧ: в: Заплатил ѿ роботы сей: / Раб божій семиѡн алч и села вынѣ/гова: За здоровѧ свое, и за ѿпоущеніе грѣ/ховъ свои, и За преставлшихсѧ родителій / свои: Грігоріѧ анны івана, и мріи: василии / семиѡна, станка федꙋрѧ михаила Івана / федора и прочіихъ всѣ родителій сородников: / свои: и придал ей книгꙋ сію. Выш помѧне/ныи семиѡн. до того манастырѧ оуГолского / Ѿцꙋ игꙋменꙋ Васиѧнꙋ: на тот час / бꙋдꙋщомꙋ:[12]

12 ЗОКМ. Спр. 8436. Арк. 7 зв.

12. Степан Кондратійович Щильник, 26 травня 1673 р. (7181 р. від створення світу):

[…] ҂зрпа г // далъ Сиꙋ кн҃гꙋ // мая въ кѕ // Полꙋꙋставь Ѧ // в Село Почепскаго // ꙋѣздꙋ рогь // в црковъ Честнаго // Вѡдвиженія // [вигасаючий текст] // Степан Кондратевичь // Щыльникъ // По Своеи дш҃и // И по родителемъ Своимъ // Вѣчное Помиҥовения // А Хто Сию кн҃ꙋ // Бе жадныя Вины // Ииесеть Ис церкви // И то Сꙋдится // На ономъ Свѣте // Пере праведнымъ Сꙋднею[13]

13 НБ КНУ. Од. зб. 16 8478. Арк. 1–20.

13. Софонтій, син Соломатова, XVII ст.:

Книга́ // Глаго́лема // ѡ҆ко́ црькоп҃ное // Чстото́та Телесна // дшпеное спасение // ꙋставъ // Соѳнътьева Сн҃а // Соломатова́ // И хто по сей. Книге станетъ // Ходити Іно за не // бг҃а мо́лити́ // а по нихд дш҃и его́ // За и оупоко́и е поми//минати // а поло жилъ Ілиіе пророкꙋ, И Дмитрею // Селоꙋнскомꙋ в дом // в дом // а подписал сию Книгоу[14]

14 ІР НБУВ. Ф. 302. Спр. 19. Арк. 8–23.

14. Авдотія Шимониха, донька Гавришка, XVII ст.:

Зволеніем бжіим и поспѣшеніем сн҃а // и съвръшеніем ст҃го и животворѧщаго дх҃а // кꙋпи сію книгꙋ гл҃емꙋю оустапа раба бжїѧ авдотїѧ // шимониха гавришкова дочка со снными своими иаковом // павлом и гаврилом и ѿдали ен дохрамꙋ ст҃го чюдотворца // архистратига хв҃а михаила оу черноковниіце при свѧщенникꙋ // Василию за ѿпꙋщеніе грѣхов свои и родителей свои абы не была // ѿдалена ѿ храмꙋ ст҃ого архаггла михаила абы была […] // […] вѣчнаѧ памѧт а ѡставльшим ѿпꙋщеніе грѣховь а хто // бы ен имѣл ѿдалити ѿ храмꙋ ст҃го архаггла михаила бꙋди // клѧт и проклѧт анаѳема и маранаѳа молю и прошꙋ потомь // ѡставльшїи родители и [продовження заклеєно] // ѡставльши сорокдник его абы не была ѿдалена ѿ храмꙋ ст҃го сего // и абы была состарѣвшисѧ изновꙋ направленна // ѿ сорокдник мои аминь.[15]

15 Там само. Ф. 30. Спр. 38. Арк. 33 зв.–40 зв.

15. Андрій Чернишов, син Захарія, ротмістр, XVII ст.:

Сия // Кни//га // Глаго//лимоя // Уста // сирѣ // ѿко // Цекона // далъ // в црко // присветые // брацы // десетилно // Граде // киеве цркго пресвѣтлого // величесва // ротмистръ // андрея // Захаев Снъ // Ченышовъ // для // ѿпущения // Грехо // своихъ // И для // поминания // роднче сваих[16]

16. Теодор Харкович, бондар, XVII ст.:

въ имя ѿца и сна и стго дха сьѡружена быст // сїѧ книга рекомая уста у селѣ в мелникоцах // за панованѧ єго милости пана ѿдривол скоrо // сщенником ïѡаном, ѿменил єи раб божїи ѳеѡдо // хакови бодаръ и своею жоною ѡксимою // и своим сыном панасом, и ѿдал єи до храму // стго въскресенїа га бга и спса нашего іс ха // за своє ѿпущенїє грѣхо а хто бы мѣл єи // ѿдалѧти ѿ того храму неха будет проклѧт // анаѳема в сеи вѣк и в будущїи амин[17]

16 ІР НБУВ. Ф. 311. Спр. 576. Арк. 1–27.

17 ІР НБУВ. Ф. 313. Спр. 26. Арк. 8–17.

Перелік умовних позначень

Установи

ВБУ	Всенародна бібліотека України у Києві
ВСРВ ІК НБУВ	Відділ стародруків і рідкісних видань Інституту книгознавства НБУВ
ЗОКМ	Закарпатський обласний краєзнавчий музей імені Тиводара Легоцького
ІК НБУВ	Інститут книгознавства НБУВ
ІР НБУВ	Інститут рукопису НБУВ
КДА	Київська духовна академія
ЛІМ	Львівський історичний музей
ЛННБ	Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника НАН України, відділ рукописів
НАН України	Національна академія наук України
НБ КНУ	Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, відділ рідкісних книг та рукописів
НБ ЛНУ	Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка, відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка
НБУВ	Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського НАН України
НМЛ	Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького, відділ стародруків і рукописів
РГБ	Российская государственная библиотека, отдел рукописей
РНБ	Российская национальная библиотека, отдел рукописей
ХДНБ	Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка, науково-дослідний відділ документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів
ЦАМ	Церковно-археологічний музей КДА
ЦАТ	Церковно-археологічне товариство КДА
ЦДІА України у м. Львові	Центральний державний історичний архів України, м. Львів
BN	Biblioteka Narodowa, Zakład Rękopisów

Слова

аєп.	архиєпископ
арк.	аркуш (при цифрах)
архим.	архимандрит
бл.	близько
воєв.	воєводство
гл.	глава
див.	дивись
дод.	додаток
др.	другий
єп.	єпископ
зв.	зворот
ігум.	ігумен
ієр.	ієрей
ієром.	ієромонах
ім.	імені
ін.	інший
кін.	кінець
митроп.	митрополит
м.	місто
мм	міліметр
о.	отець
од. зб.	одиниця збереження
обл.	область
оп.	опис
ост.	остання
перш.	перша
пол.	половина
поч.	початок
прп.	преподобний
прор.	пророк
р.	рік
рр.	роки
р-н	район
РБ	Республіка Білорусь
РП	Республіка Польща
РФ	Російська Федерація
свт.	святитель
смт	селище міського типу
с.	село (при назвах)
с.	сторінка (при цифрах)
спр.	справа
ст.	сторіччя
табл.	таблиця
тр.	третя
ф.	фонд
чв.	чверть

Іменний покажчик

Август II Сильний, король *171*
Авдій, мельник, вкладник *159*
Авдій, прор. *144, 220*
Авраам, прор. *170*
Авраамій Богоявленський, аєп. Ростовський *79, 85*
Адам, державець *149, 225*
Алч Симеон, вкладник *109–110, 115–116, 138, 153, 160, 195, 230*
Альмес Іван *13, 37, 172*
Андрій, бурмистр Баланівки *182*
Андрій Юродивий, блаженний *79, 192*
Аніщенко Михайло, єп. *6*
Антоній, архим., власник *41, 180*
Антоній, мученик *82, 192*
Антоній Печерський, прп. *78, 84, 154*
Антоній Римлянин, прп. *81*
Антоній Тверський, єп. Тверський *81*
Апанович Олена *28, 189*
Арсеній, єп. Тверський *81, 192*
Атанасій Великий, патріарх Олександрійський *121*
Атанасій, прп. *58*

Бадецький Кароль *92*
Баран Іван, вкладник *153, 157, 177, 229*
Баран Марія, дружина Івана Барана *157, 229*
Баран Теодор, син Івана та Марії Баранів *157, 229*
Баран Тимотей, син Івана та Марії Баранів *157, 229*
Баран Хома, син Івана та Марії Баранів *157, 229*
Баранецький Іван, вкладник *183*
Баранецький Олександр, брат Івана Баранецького *183*
Береза З. *47*
Березін Василь *20, 189*
Богородиця, Діва Марія *57, 60, 66, 68, 70, 72, 80, 84–85, 107, 122, 126, 144, 145, 148, 151–152, 156, 159, 162, 170, 172, 178, 181–182, 220–221, 223, 225, 227*
Бодревич Іван, священник, дарувальник *46*
Большаков Микола, антиквар *46*
Бондар Наталія *13, 94*
Борис, батько вкладника *158, 228*
Борис із Жужелян, вкладник *157*
Борис, князь *78, 82, 84, 145, 223*
Боянівська Марта *32, 189*
Брехуненко Віктор *13*
Бріке Чарльз *90, 91, 92*
Будний Симон, автор *110*
Булашов Георгій *22*
Булгаков Макарій, митроп. *22, 41*
Бурдейна Марина *12*
Бурім Дмитро *13*

Варлаам Хутинський, прп. *80*
Варсонофій, єп. Тверський *79, 192*
Варсонофій, ієром., переписувач *108*
Василевич Іван, замовник *152*
Василій III Іванович, великий князь *142, 221*
Василій Великий, свт. *60, 65*
Василій Печерський, прп. *85*
Василій, вкладник *158, 228*
Василій, вкладник *159, 229*
Василій, переписувач *143, 184–185, 196, 222*
Василій, переписувач (пищчик) *25, 167*
Василій, підключник, переписувач *142–143, 184, 196*
Василій, священник *175*
Василій, священник у Чорнокозинцях *158, 231*

Василій, юродивий *85*
Васіян, ієром., ігум. Угольського монастиря *138, 160, 230*
Васіян Рило, аєп. Ростовський *86, 221*
Венгрин Андрій Петро, о. *12*
Винницький Інокентій, єп. Перемишльський і Самбірський *167*
Вітвіцька Олександра *92, 93, 94, 95, 96*
Владислав IV Ваза, король *169*
Володимир Великий, кн. *45, 78–79, 84, 192*
Волосянський Іван, священник, дарувальник *47*
Волощенко Андрій *12*
Волощенко Галина *12*

Гаврило Глібович, ієр., вкладник *153, 154*
Гаврило, дяк, вкладник *153, 158*
Гаврило, син Авдотії Шимонихи *107, 158, 231*
Гаврилов Данило, чернець, переписувач *23, 146, 184, 196, 223*
Гальченко Олена *13, 30, 32, 33, 36, 111, 116, 117, 120, 190*
Ганець, вкладник *160, 229*
Гедеон Святополк, князь Четвертинський, митроп. Київський *179*
Георгій Переможець *122, 135, 192*
Георгій, священник, вкладник *179*
Гжебовська Людмила *12*
Гліб, князь *78, 82, 84, 192*
Гнатенко Людмила *13, 34, 36*
Годунов Борис Федорович, великий князь *145–146, 223*
Годунов Федір Борисович, князь *46, 223*
Годунова Ксенія Борисівна, княгиня *146, 223*
Гордієв Віссаріон Іванович, псаломник, власник *41, 180*
Гордій, мученик *174–175*
Гостинська, ігум. Попів Млинського монастиря *167*
Града Теодор, священник, дарувальник *47*
Григорій, війт Бариші, вкладник *159*
Григорій Пельшемський, прп. *79*
Григорій, священник *150*
Григорій Сінаїт, прп. *63*
Гризавич Никифор, автор запису *167*
Гудзій Микола *25, 178, 189*
Гулевич Сільвестр, єп. Перемишльський і Самбірський *166, 198*
Гурій, аєп. Казанський *79, 192*
Гусєва Олена *111*
Гучкович Лаврентій, ієр., переписувач *24, 107, 148–149, 152, 172, 184, 196, 225*

Ґалятовський Йоаникій, автор *47*
Ґембарович Мечислав *189*
Ґетка Йоанна *12*
Ґізель Інокентій, архим. *25, 167*

Давид, син князя Смоленського та Ярославського Федора *79, 81*
Давидович Осип, дарувальник *47,*
Даміан, безсрібник *142, 221*
Данко, перевізник, вкладник *107, 151, 153, 157–158, 172, 197, 225*
Дашкевич Ярослав *29, 189*
Дзендзелюк Леся *12*
Дзьобан Олександр *29, 189*
Димитрій Вологодський, прп. *81, 83*
Діанова Тетяна *93–96*
Діонісій Вологодський *78*
Діонісій Глушицький, прп. *83*
Діонісій, митроп. Київський *79, 192*
Дмитрієвський Олексій *20*
Добрянська Тетяна *37*
Долинський Нестор, священник, дарувальник *47*
Дубінін Михайло, власник *40, 183*
Дубровіна Любов *30, 189*
Дудік Біда *189*
Дядюк Мирослава *13*

Євдоченко Сергій *6*
Євстафій, мученик *82, 192*
Євфимій Новгородський, аєп. *81*
Євфимій Суздальський, прп. *28, 78, 82*
Євфросинія Полоцька, прп. *83, 86*
Єронім, єп., власник *40, 178*
Єфрем Новгородський, прп. *78, 83*
Єфросин Псковський *78*

Жолтанюк Зінаїда *13*
Жолтовський Павло *26, 189*
Жуковський Федько, вкладник *159, 228–229*
Заболотна Наталя *13*
Завидовський-Стебельський Костянтин, автор запису *171*
Запаско Яким *26–27, 189*
Захарій, єп. Тверський *175, 196*
Захарій, ігум., замовник *23, 146, 151, 196, 223*
Зінченко Світлана *13, 33*
Зосима Соловецький, прп. *78, 82*

Іван, вкладник *159*
Іван, ієр., замовник *152*
Іван, пресвітер *169*
Іван Устюжський, юродивий *78, 83*
Іван Федорович, видавець *93*
Іваннікова Марія *35*
Іванова Ольга *30, 35–36, 188–190*
Ігнатій, дяк, вкладник *157, 229*
Ігнатій, єп. Ростовський *78, 83, 192*
Іларій, мученик *142, 221*
Ілля Михайло, ієр., вкладник *153–154, 177, 228*
Ільків-Свидницький Микола *13*
Ілько Ставський *153, 156, 230*
Ільнський Кирило, священник, свідок *163*
Ісаєвич Ярослав *27, 189*
Ісая, єп. Ростовський *78, 83, 86*
Ісидор Ростовський, юродивий *78, 82, 86*
Ісус Христос *68, 70, 72, 126, 148, 154–155*
Іщенко Дмитро *28*

Йоаким, ієр., вкладник *178, 196, 224*
Йоаким, пресвітер, переписувач *148, 178, 184, 188, 224-225*
Йоан Григорович, вкладник *153, 155*
Йоан, аєп. Новгородський *79, 86*
Йоан Дамакін, прп. *55, 69, 126*
Йоан, євангелист *126*
Йоан, мученик *82, 192*
Йоан Хреститель, пророк *66, 108, 126, 153–154, 227*
Йов, патріарх Московський *146*
Йона, аєп. Новгородський *80*
Йона, митроп. Київський *78–79, 81, 192*
Йона, митроп. Московський *83*
Йона Устюжський, юродивий *83*

Каліст Ксанфопул, автор *74*
Каманін Іван *92–96*
Карліна Оксана *13*
Карський Євфимій *28*
Квітковський Олександр, ієром. *48*
Кипріян, митроп. Київський *55, 79*
Кипріян, митроп. Московський *83*
Кирило Білозерський, прп. *84, 86*
Кирило з Будиніна, вкладник *153, 155, 179, 229*
Кириченко Анджеліка *13*
Клепіков Сократ *28*
Клик Василій, вчитель, власник *163*
Климкович Марія, дружина Прокопа Климковича Шульги *158*
Климкович Прокоп Шульга, вкладник *158*
Кметь Василій *13*
Ковальський А., дарувальник *47*
Козак Світлана *13*
Козьма Маюмський, прп. *55*
Кольбух Марія *13, 36*
Констянтин, князь Муромський *83*
Корнилій, ієром., вкладник *109, 167, 227*
Корнієнко Вячеслав *13*
Косма, безсрібник *142, 221*
Косталевський Григорій, диякон, інтролігатор *109, 115, 173, 195*
Костюхіна Любов *93–96*
Костянтин, син кн. Смоленського та Ярославського Федора *79, 81*
Кравець Данило *12*
Кримкович Анастасій, митроп. Сучавський *163*
Кримкович Йоан, батько Анастасія Кримковича *163*
Кримкович Христина, матір Анастасія Кримковича *163*
Кроковський Йоасаф, митроп. Київський *179*
Куликов Кирило, ієр., власник *181*
Куликунов, син Данила, вкладник *159, 228*
Кульчицький Михайло, швагер Івана Баранецького *183*

Купно Пелагія, дружина Петра Купно *156*
Купно Петро, вкладник *153, 156*
Курінний Петро *26*
Куценяк Оксана *13*

Лаврентієв Дмитро, псаломщик, власник *180, 229*
Лаврик, вкладник *159*
Лауцявичюс Едмундас *90–94, 96*
Лебедєв Олександр *25, 34, 37, 189*
Левицький Йосип, священник *163*
Левицький Федір, автор запису *171*
Левко, вкладник *159, 229*
Леницький Варлаам, єп. Суздальський *179*
Леонтій, єп. Ростовський *78, 83, 192*
Леско Тесля, свідок *159, 229*
Ліхачов Микола *90, 91*
Лонгин, дяк, переписувач *148, 184, 196, 224*
Лосієвський Ігор *13*
Лось Валентина *35*
Лука, диякон, переписувач *24, 145, 184, 196, 223*
Лука, євангелист 126,
Лукерія, дружина Данка перевізника *158, 225*
Лукін Дмитро *12*
Луппов Сергій *28, 189*
Лязгін Богдан Дмитро, вкладник *57, 153, 155, 174, 191, 227*
Лянскоронський Іван, державець *88, 144, 220, 222*
Лянскоронський Миколай, державець *88, 144, 220, 222*

Макарій Глушицький, прп. *82, 192*
Макарій Колязинський *78, 81, 83*
Макарій Малий, чернець, вкладник *153–154, 227*
Макарій, повинний, вкладник *153, 156, 230*
Максим Сповідник, прп. *74*
Максим Юродивий *80, 85*
Маланяк С., священник, власник *46*
Малахія, прор. *174–175*
Мансвєтов Іван *58, 62, 66*
Мареш Олександр *91–92*
Марко, євангелист *126*
Марко, прп., ієром. *62, 72*
Мартин, прп. *148, 224*
Матвій, євангелист *126*
Матвій, священник, замовник *16, 150–151, 196, 226*
Мацюк Орест *29, 189*
Мацюра Олексій *12*
Мельник Симеон, вкладник *182*
Микита Бісоборець *122*
Микита, єп. Новгородський *78, 81*
Микита Переяславський, стовпник *78, 83*
Микитась Василь *27, 189*
Миколай Кочанов, юродивий *84*
Миколай, патріарх Константинопольський *62*
Митрофан, ієром., ігум. Городищенського монастиря *155, 166, 230*
Михаїл Клопський, юродивий *81*
Михаїл, князь Тверський *80, 192*
Михаїл Малеїн, прп. *142, 221*
Михаїл, син муромського князя Костянтина *83*
Михаїл Чернігівський (Київський), великомученик *79*
Михайло, вкладник *158, 228*
Михайло Младенець, переписувач *157*
Михайло Стефанович, ієр., замовник *146–147, 151, 196, 224*
Мицик Юрій *12*
Мокієць Іван, автор запису *159, 228*
Москвін Арсеній, митроп. Київський *181*

Нестор Літописець, прп. *45*
Нетудихаткін Ігор *13*
Никон, вкладник *153, 159*
Никон Радонежзький, прп. *80*
Никон Чорногорець (Дивногорець), монах *62, 66, 191*
Нікольський Костянтин *19,*
Німчук Василь *27*

Одривольський, державець *157, 232*
Олекса, вкладник *159*
Олександр Невський, князь *80*

Олександр Свірський, прп. *85*
Олексій, дяк, переписувач *52, 143–144, 184, 196, 222*
Олексій, митроп. Київський *78–79, 81, 83, 192*
Олійник Євгеній *13*
Ольга, кн. *84, 192*
Ониско, вкладник *159, 229*
Оринія, дружина священника Георгія *179*
Орос Олександр, власник *47*
Охріменко Марина *13*
Охріменко Олександр *12*

Павліковський Ґвальберт *45*
Павло, апостол *63, 75, 170, 191*
Павло, дяк, власник *182*
Павло Обнорський, прп. *81*
Павло, син Авдотії Шимонихи *107, 158, 231*
Папакін Георгій *12*
Пафнутій Боровський, прп. *78, 82*
Пачовський, доктор, дарувальник *47*
Пелепян Василь, власник *169*
Пентковська Тетяна *34*
Пентковський Олексій *29, 56*
Перетц Володимир *24*
Песчаний Олег *13*
Петришківець Василь *169*
Петро, апостол *63, 75, 170, 191*
Петро, вірменин, вкладник *182*
Петро, вкладник *159, 228*
Петро, вкладник *159, 229*
Петро, ієр., переписувач *144, 184, 196*
Петро, митроп. Київський *79–81, 84–86, 179*
Петро Могила, митроп. *42, 179*
Петро Муромський, князь *84*
Петров Микола *21–23, 42, 189*
Петрушевич Антоній *24, 44–45, 47, 170*
Пещак Марія *27*
Пилип, апостол *71*
Пилип, ієр., вкладник *153–154, 220, 222*
Питирим, єп. Пермський *85*
Піккард Герхард *89–91*
Пімен Великий, прп. *148, 224*
Пімен Многотерпеливий, прп. *85*
Плішовський Іван, ієр., замовник *151*
Поліщук Володимир *13*
Полятний Йосиф, ієром. *109, 115, 173, 195*
Поморянський Федір, дяк, автор запису *171*
Попович Марія, дружина Михайла Поповича *178–179*
Попович Михайло, власник *178*
Потапенко Світлана *13*
Прокл, мученик *142, 221*
Прокопій Устюжський, прп. *84*

Радзімінський Митрофан, ієром. *166*
Ричинський Андрій Младенець *157*
Романов Микола Олександрович, імператор *26, 180*
Рудак, син Григорія, вкладник *158, 228*
Руданик Василій, вкладник *94, 151, 197*
Рябчун-Кабарівська Євгенія *12*

Сава Вишерський, прп. *79*
Сава Освячений, прп. *55, 59, 64, 70–71, 76*
Сава Сторожевський, прп. *80*
Саватій Соловецький, прп. *79*
Саранович Теодор, ієр., парох *176*
Свєнціцький Іларіон *23–24, 189*
Селіванов Гаврило *175*
Серапіон, ієром., ігум. *48, 174*
Сергій Радонежський, прп. *58, 79, 84–85, 192*
Сигізмунд II Август, король *52, 88, 144, 222*
Сигізмунд III Ваза, король *151*
Симеон Стовпник, прп. *78*
Синдорський Димитрій, о., намісник Перемиський *151*
Сінярська-Чапліцька Ядвіга *93*
Скабалланович Михайло *57*
Скорина Франциск, видавець *110*
Скурко Поліна *13*
Скуратова-Бельська Марія Григорівна, княгиня *145–146, 223*
Смідинський Епіфаній, священник *147, 224*
Смідинський Матвій, переписувач *147–148, 158, 181, 184, 196, 223–224*

Сокирко Олексій *13*
Сондльський Йосип, ієр., свідок *163*
Сосновський Теодосій, архим. *109, 115, 168, 195*
Софонтій, вкладник *153, 156, 231*
Софроній, патріарх Єрусалимський *55*
Старко Анастасія *12*
Степан, ієр., вкладник 108
Степан, ієр., інтролігатор *116, 138, 160, 195, 230*
Степаніщева Катерина *12*
Степченко Ольга *13*
Стефан, єп. Пермський *78, 82*
Стефан, прп. *77*
Страшовський, вкладник *159*
Ступницький Петро, ієр., дарувальник *163*
Сус Ірина *13, 189*
Суховерко Івашко *175*

Теодор, аєп. *80*
Теодор, війт Баланівки *182*
Теодор Печерський, прп. *85*
Теодор, син муромського князя Костянтина *83*
Теодор Студит, прп. *55*
Теодосій Печерський, прп. *55, 78, 82, 85, 154, 192*
Тимошенко Леонід *7, 12*
Тиссаровський Єремія, єп. Львівський *172, 229*
Ткачук Віталій *13*
Томша (Томшевич) Степан III, молдовський господар *163*
Транквіліон-Ставровецький Кирило, автор *47*

Ульяновський Василій *12*

Фальковський Іриней, архим., єп. *48, 173*
Февронія Муромська, княгиня *84*
Федір, воєвода (боярин) Михаїла Чернігівського (Київського), великомученик *79*
Федір Іванович, великий князь Московський *175*
Федір, князь Смоленський і Ярославський *79, 81*
Федоришин Ольга *12*
Ферт Андрій *12*
Фотій, митроп. Московський *83*
Фрис Віра *13, 31–32, 108, 189*

Харкович Оксима, дружина Теодора Харковича *157, 232*
Харкович Панас, син Теодора та Оксими Харковичів *157, 232*
Харкович Теодор, бондар, вкладник *153, 157, 232*
Ходкевич, воєвода, державець *159, 228*
Хойнацький Андрій *20*
Христофор, вкладник *182*

Ченцова Віра *12*
Черемес Андрій, онук Федора Черемеса *180*
Черемес Федір, мельник, власник *179-180*
Чернишов Андрій, ротмістр, вкладник *23, 153, 156, 181, 232*
Чолганські, шляхтичі герба Сас *52, 88, 144, 222*

Шапкін Іван, переписувач *21, 144, 184–185, 196, 222*
Шараневич Ізидор, музейник *47*
Шатила Симеон, вкладник *153, 158, 228*
Шевніна Тетяна *13*
Шелона Іван, князь Тверський *142–143, 151, 184, 197, 221*
Шептицький Андрей, митроп. *46*
Шибанов Павло, антиквар *46*
Шимониха Авдотія, вкладниця *107, 153, 158, 181, 231*
Школьський Василь, священник *180*
Шостак *169*
Шпак Оксана *122*
Шубович Андріан, ієром. *48, 167*
Шумлянський Йосиф, єп. Львівський *169*

Щеглова Софія *26, 180, 189*
Щилкін Степан Кондратович, вкладник *153, 160, 231*

Юсков Василь *169*
Юскова Анна, дружина Василя Юскова *169*

Яворський Юрій, власник *47*
Яків Боровицький, праведний *79*
Яків Данилович, переписувач *16, 149–150, 182, 184–185, 196, 225*
Яків, вкладник *158, 228*
Яків, єп. Ростовський *80*
Яків Попович, переписувач *152*
Яків, син Авдотії Шимонихи *107, 158, 231*
Ярмолович Горфинія, дружина війта Левка Ярмоловича *158*
Ярмолович Левко, війт, вкладник *158*

Географічний покажчик

Баланівці, м. – с. Баланівка, Бершадський р-н, Вінницька обл. *182*
Бариш, м. – тепер с. Бариш, Бучацький р-н, Тернопільська обл. *159*
Батіг, р. – р. Батіг, Тростянецький р-н, Вінницька обл. *157*
Батятичі, с. – с. Батятичі, Кам'янко-Бузький р-н, Львівська обл. *164, 172, 190, 197*
Белз, м. – м. Белз, Сокальський р-н, Львівська обл. *157, 169*
Бережок, с. – с. Бережок, Брянська обл., РФ *146, 165, 184, 223*
Берестечко, м. – м. Берестечко, Горохівський р-н, Волинська обл. *157*
Білосток, с. – с. Білосток, Луцький р-н, Волинська обл. *40, 163, 165, 178, 198*
Бориня, смт – смт Бориня, Турківський р-н, Львівська обл. *47*
Бородіно с. – с. Бородіно, Московська обл., РФ *175*
Брешія, м. – м. Брешія, Ломбардія, Італійська республіка *89*
Бруструрів, с. – с. Брустурів, Косівський р-н, Івано-Франківська обл. *163*
Будинь, с. – тепер с. Будинін, Люблінське воєв., РП *155, 229*

Варшава, м. – м. Варшава, РП *150*
Великі Загайці, с. – с. Великі Загайці, Шумський р-н, Тернопільська обл. *40, 177*
Велюничі с. – с. Велюничі, Старосамбірський р-н, Львівська обл. *152*
Вербицьк, с. – тепер с. Вербиця, Люблінське воєв., РП *153, 157, 164, 177, 229*
Верхрата, с. – с. Верхрата, Підкарпатське воєв., РП *177*
Винігове, с. – тепер с. Вонігове, Тячівський р-н, Закарпатська обл. *110, 116, 160, 195*
Виноград, м. – тепер с. Виноград, Коломийський р-н, Івано-Франківська обл. *153, 156, 164, 230*
Вільнюс, м. – м. Вільнюс, Литва *94*
Волиця, с. – с. Волиця, Фастівський р-н, Київська обл. *164, 179*
Вологда, м. – м. Вологда, РФ *144, 151, 165, 184, 197*
Воробіївка, с. – с. Воробіївка, Полонський р-н, Хмельницька обл. *16, 150–151, 163, 197*

Галич, м. - м. Галич, Івано-Франківська обл. *49*
Гологори, м. – тепер с. Гологори, Золочівський р-н, Львівська обл. *153, 159, 164, 171, 228*
Городець, м. – м. Городець, Володимирецький р-н, Рівненська обл. *147, 162, 181, 196, 224*
Городище, с. – с. Городище, Сокальський р-н, Львівська обл. *153, 155, 164, 176, 230*
Городок, м. – м. Городок, Львівська обл. *16, 149, 170, 225*

Гребенів, с. – с. Гребенів, Сколівський р-н, Львівська обл. *176*
Грунь, с. – с. Грунь, Охтирський р-н, Сумська обл. *150*

Демня, с. – с. Демня, Миколаївський р-н, Львівська обл. *164, 172, 190, 197, 229*
Держів, с. – с. Держів, Миколаївський р-н, Львівська обл. *152*
Дермань Друга, с. – с. Дермань Друга, Здолбунівський р-н, Рівненська обл. *181*
Добромиль, м. – м. Добромиль, Самбірський р-н, Львівська обл. *176–177*
Добротвір, м. – тепер с. Старий Добротвір, Кам'янко-Бузький р-н, *Львівська обл. 153, 156, 164*
Добрянка, с. – с. Добрянка, Ріпкинський р-н, Чернігівська обл. *40, 183*
Дрогобич, м. – м. Дрогобич, Львівська обл. *7*
Дроздовичі, с. – с. Дроздовичі, Старосамбірський р-н, Львівська обл. *152*

Єрусалим, м. – м. Єрусалим, Ізраїль *55, 70, 76*

Житомир, м. – м. Житомир, Житомирська обл. *24, 178, 189*
Жовква, м. – м. Жовква, Львівська обл. *49, 176*
Жужеляни, с. – с. Жужеляни, Сокальський р-н, Львівська обл. *157, 169*

Загорів, с. – тепер с. Старий Загорів, Локачинський р-н, Волинська обл. *48, 57, 163, 167, 178, 181, 190, 197*
Замочок, с. – с. Замочок, Жовківський р-н, Львівська обл. *183*
Збараж, м. – м. Збараж, Тернопільська обл. *157*
Зборів, м. – м. Зборів, Тернопільська обл. *157*

Італійська республіка *240*

Кам’янець-Подільський, м. – м. Кам’янець-Подільський, Хмельницька обл. *49*
Кам'янка-Струмилова, м. – тепер м. Кам'янка-Бузька, Львівська обл. *49, 153–154, 164, 176*
Київ, м. – м. Київ *7, 8, 10, 20–24, 26, 39–43, 45, 48–49, 55, 63, 77, 80, 84, 109, 115, 135, 153, 156, 164, 167, 173, 177–184, 189–190, 192, 195, 232-233*
Кіліс, м. – м. Кіліс, Туреччина *183*
Княгиниті, м. – тепер с. Княгиня, Великоберезнянський р-н, Закарпатська обл. *163*
Козара, с. – тепер с. Козара Горішня, Рогатинський р-н, Івано-Франківська обл. *164*
Козелець, смт – смт Козелець, Чернігівська обл. *164, 178*
Константинополь, м. – тепер м. Стамбул, Туреччина *58*
Кочубеївка, с. – с. Кочубеївка, Уманський р-н, Чернігівська обл. *41, 180*
Краків, м. – м. Краків, Малопольське воєв., РП *111, 171*
Крехів, с. – с. Крехів, Жовківський р-н, Львівська обл. *7, 37, 48, 57, 164, 172, 190, 197*
Крим – Автономна республіка Крим *182*
Куликів, смт – смт Куликів, Жовківський р-н, Львівська обл. *24, 145, 151, 162, 164, 197, 223*
Кумейки, с. – с. Кумейки, Черкаський р-н, Черкаська обл. *157*

Лішня, с. – с. Лішня, Дрогобицький р-н, Львівська обл. *167*
Лужанськ, с. – тепер с. Долішній Лужок, Дрогобицький р-н, Львівська обл. *164, 169*
Львів, м. – м. Львів, Львівська обл. *7, 8, 10, 23, 43–49, 76, 93, 102, 105, 115, 130, 132, 170, 172, 176–177, 189, 195, 233*
Любачів, м. – м. Любачів, Підкарпатське воєв., РП *170*

Мельниківці *153, 163, 178, 232*
Мельнич, с. – с. Мельнич, Жидачівський р-н, Львівська обл. *183*
Милик, с. – с. Милик, Малопольське воєв., РП *46, 164*
Мильці, с. – с. Мильці, Старовижівський р-н, Волинська обл. *21, , 42, 48, 110, 127, 163, 165, 180–181, 197*
Мітоку-Драгомірней, с. – с. Мітоку-Драгомірней, Румунія *163*
Молдова *114, 161–163, 185, 197*
Москва, м. – м. Москва, РФ *28, 46, 57, 63, 76, 81, 85, 88, 135, 171–172*

Надітичі, с. – с. Надітичі, Миколаївський р-н, Львівська обл. *107, 152–153, 157, 164, 172, 190, 197, 225*
Немирів, смт – смт Немирів, Яворівський р-н., Львівська обл. *170, 198*
Несвіж, м. – м. Несвіж, Мінська обл., РБ *110*
Ніжин, м. – м. Ніжин, Чернігівська обл. *39, 182*
Новгород, м. – тепер м. Великий Новгород, Новгородська обл., РФ *80, 83*
Нове Брусно, с. – с. Нове Брусно, Підкарпатське воєв., РП *164*
Нові Петрівці, с. – с. Нові Петрівці, Київська обл. *23, 35*

Олика, м. – м. Олика, Ківерцівський р-н, Волинська обл. *94, 153–154, 228*
Остропіль, м. – тепер с. Старий Остропіль, Старокостянтинівський р-н, Хмельницька обл. *150, 162, 182, 226*

Паволоч, с. – с. Паволоч, Попільнянський р-н, Житомирська обл. *164, 180*
Підгірці, с. – с. Підгірці, Бродівський р-н, Львівська обл. *40*
Пісочна, м. – тепер с. Пісочна, Миколаївський р-н, Львівська обл. *24, 107, 148–149, 162, 172, 225*
Попів Млин, с. – розташовувалось у Турійському р-ні, Волинська обл. *167*
Порохник, с. – с. Порохник, Підкарпатське воєв., РП *46, 164*
Посада Риботицька, с. – с. Посада Риботицька, Підкарпатське воєв., РП *47, 164*
Потелич, с. – с. Потелич, Жовківський р-н, Львівська обл. *170*
Почаїв, с. – с. Почаїв, Кременецький р-н, Тернопільська обл. *20, 43, 178, 181*
Путятичі, с. – с. Путятичі, Городоцький р-н, Львівська обл. *108*

Рильськ, м. – с. Пригородна Слобідка, Курська обл., РФ *41, 153, 165, 184, 228*
Ріг, с. – тепер с. Червоний Ріг, Брянська обл., РФ *153, 160, 165, 175, 231*
Рогатин, м. – м. Рогатин, Івано-Франківська обл. *108, 164*
Розділ, смт – смт Розділ, Миколаївський р-н, Львівська обл. *49*
РБ *147, 233*
РП *6, 111, 150, 164, 198, 233*
РФ *28, 111, 114, 145–146, 154, 159, 161–162, 165, 176, 183, 185, 197–198, 233*

Самбір, м. – м. Самбір, Львівська обл. *47, 167*
Санкт-Петербург, м. – м. Санкт-Петербург, РФ *23*
Сергієв Посад, м. – м. Сергієв Посад, Московська обл., РФ *28*
Серпухів, м. – м. Серпухів, Московська обл., РФ *58*
Сокаль, м. – м. Сокаль, Сокальський р-н, Львівська обл. *47*
Спас, с. – с. Спас, Старосамбірський р-н, Львівська обл. *166*
Старий Самбір, м. – м. Старий Самбір, Старосамбірський р-н, Львівська обл. *47*
Стенятин, с. – с. Стенятин, Сокальський р-н, Львівська обл. *158*
Стрий, м. – м. Стрий, Львівська обл. *150*
Сушиця, с. – с. Сушиця, Старосамбірський р-н, Львівська обл. *164*

Твер, м. – м. Твер, Тверська обл, РФ *174, 183, 221*
Топорів, м. – м. Топорів, Буський р-н, Львівська обл. *47, 164, 168*
Тригір'я, с. – с. Тригір'я, Житомирський р-н, Житомирська обл. *181*
Турів, м. – м. Турів, Гомельська обл., РБ *147, 224*
Турка, м. – м. Турка, Турківський р-н, Львівська обл. *47*
Тухля, с. – с. Тухля, Сколівський р-н, Львівська обл. *52, 88, 144, 162, 164, 176, 222*

Угля, с. – с. Угля, Тячівський р-н, Закарпатська обл. *138, 153, 160, 230*
Угорськ *153–154*
Ужгород, м. – м. Ужгород, Закарпатська обл. *7, 10, 47, 49–50, 189*
Унів, с. – с. Унів, Перемишлянський р-н, Львівська обл. *47–48, 108–109, 115, 164, 168, 190, 195, 197, 227–228*
Урмезієво, с. – тепер с. Руське Поле, Тячівський р-н, Закарпатська обл. *115, 160, 195*

Харків, м. – м. Харків, Харківська обл. *7, 8, 19, 26, 49, 150, 178, 233*
Хмільник, м. – м. Хмільник, Вінницька обл. *150*

Чеська республіка *111*
Чигирин, м. - м. Чигирин, черкаський р-н, Черкаська обл. *48*
Чорний Ручей, с. – с. Чорний Ручей, Тверська обл., РФ *153, 165, 183, 227*
Чорногородка, м. – м. Чорногородка, Макарівський р-н, Київська обл. *148, 224*
Чорнокозинці, с. – с. Чорнокозинці, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл. *107, 153, 158, 165, 181, 231*

Шкло, с. – с. Шкло, Яворівський р-н, Львівська обл. *163*

Щирець, с. – с. Щирець, Пустомитівський р-н, Львівська обл. *47, 49*

Юдейська пустеля, долина Кедрон, Ізраїль *55*

Яворів, м. – м. Яворів, Львівська обл. *170*
Ягольниця, м. – тепер с. Ягільниця, Чортківський р-н, Тернопільська обл. *144, 162, 176, 220, 222*
Янів, м. – тепер смт Івано-Франкове, Яворівський р-н, Львівська обл. *170*
Ясиманичі, с. – тепер с. Аксманичі, Підкарпатське воєв., РП *151, 162, 164, 176*

Перелік монастирів і церков

Монастирі

Антоніє-Сійський – Архангельська обл., РФ *153–154, 165, 183, 227*
Білостоцький – с. Білосток, Луцький р-н, Волинська обл. *40, 163, 165–166, 178, 198,*
Верхратський василіянський – с. Верхрата, Підкарпатське воєв., РП *177*
Видубицький – м. Київ *22*
Високий – м. Серпухів, Московська обл., РФ *58*
Воскресіння Господного – с. Бережок, Брянська обл., РФ *146, 165, 184, 223*
Городищенський – с. Городище, Сокальський р-н, Львівська обл. *153, 155, 164, 176, 230*
Дерманський – с. Дермань Друга, Здолбунівський р-н, Рівненська обл. *181*

Добромильський василіянський – м. Добромиль, Самбірський р-н, Львівська обл. *177*
Драгомирнівський – с. Мітоку-Драгомірней, Румунія *163*
Жовківський василіянський – м. Жовква, Львівська обл. *176, 177*
Загаєцький – с. Великі Загайці, Шумський р-н, Тернопільська обл. *40, 177*
Загорівський – с. Старий Загорів, Локачинський р-н, Волинська обл. *48, 57, 163, 167, 178, 181, 190, 197*
Києво-Братський – м. Київ *21, 41, 180*
Києво-Печерська лавра – м. Київ *22, 26, 40–41, 55, 82, 84–85, 115, 167, 179, 181–183, 195*
Києво-Софійський – м. Київ *23, 42, 180, 184*
Кирилівський – м. Київ *183*
Крехівський – с. Крехів, Жовківський р-н, Львівська обл. *7, 37, 48, 57, 164, 172, 177, 190, 197*
Лавра прп. Сави Освяченого – Юдейська пустеля, долина Кедрон, Ізраїль *55, 59, 64, 70–71, 76*
Лішнянський – с. Лішня, Дрогобицький р-н, Львівська обл. *167*
Межигірський – біля с. Нові Петрівці, Київська обл. *23, 35, 164, 184*
Милецький – с. Мильці, Старовижівський р-н, Волинська обл. *21, 42, 48, 110, 127, 163, 165, 181, 190, 197*
Михайлівський Золотоверхий – м. Київ *22, 42–43, 48, 164, 174, 179, 190, 194, 197*
Онуфріївський – м. Львів, Львівська обл. *43–44, 176–177*
Параскеви великомучениці – м. Кам'янка-Бузька, Львівська обл. *153–154, 164*
Підгорецько-Плісенський – с. Підгірці, Бродівський р-н, Львівська обл. *40*
Попів Млинський – містився у с. Попів Млин (нині не існує), Турійський р-н, Волинська обл. *167*
Почаївський василіянський – с. Почаїв, Кременецький р-н, Тернопільська обл. *20, 43, 178, 181*
Пустинно-Миколаївський – м. Київ 22, *43, 48, 109, 115, 129, 164, 173–174, 190, 195, 197*
Рильський – с. Пригородна Слобідка, Курська обл., РФ *41, 165, 184*
Рогатинський – м. Рогатин, Івано-Франківська обл. *108*
Спасо-Преображенський – с. Спас, Старосамбірський р-н, Львівська обл. *166*
Тригірський – с. Тригір'я, Житомирський р-н, Житомирська обл. *181*
Троїце-Сергієва лавра – м. Сергієв Посад, Московська обл., РФ *28, 115, 130, 145–146, 162, 184, 195, 223*
Угольський – с. Угля, Тячівський р-н, Закарпатська обл. *138, 153, 160, 163, 230*
Унівський – с. Унів, Перемишлянський р-н, Львівська обл. *48, 108, 109, 115, 164, 168, 190, 195, 197, 227–228*
Флорівський – м. Київ *22*

Церкви

Василія Великого свт. – с. Долішній Лужок, Дрогобицький р-н, Львівська обл. *169*
Введення у храм Пресвятої Богородиці:
– с. Велюничі, Старосамбірський р-н, Львівська обл. *152*
– с. Надітичі, Миколаївський р-н, Львівська обл. *107, 152, 157, 172, 225*
Великий храм Києво-Печерської лаври – м. Київ *40*
Воздвиження Хреста Господнього:
– м. Ніжин, Чернігівська обл. *39, 182*
– с. Червоний Ріг, Брянська обл., РФ *160, 165, 231*
Воскресіння Господнього:
– Мельниківці *157, 163, 178, 232*
– с. Воробіївка, Полонський р-н, Хмельницька обл. *16, 163, 226*

– с. Грунь, Охтирський р-н, Сумська обл. *150*
– с. Жужеляни, Сокальський р-н, Львівська обл. *157*
– с. Стенятин, Сокальський р-н, Львівська обл. *158*
Георгія мученика – м. Київ *80, 135, 192*
Георгія та Параскеви П'ятниці – м. Вологда, РФ *144, 151, 165, 184, 197, 22*
Десятинна – м. Київ *22, 43, 156, 181, 213, 232*
Димитрія Солунського:
– с. Замочок, Жовківський р-н, Львівська обл. *183*
– с. Чорний Ручей, Тверська обл., РФ *155, 165, 174–175, 183, 227*
Зіслання Святого Духа:
– м. Белз, Сокальський р-н, Львівська обл. *157*
– с. Мітоку-Драгомірней, Румунія *163*
Іллі пророка та Димитрія Солунського *153, 156, 231*
Йоана Хрестителя *109, 153, 155*
Йоана Хрестителя й прп. Антонія та Теодосія Печерських – Антоніє-Сійський монастир, Архангельська обл., РФ *154, 227*
Києво-Софійський митрополичий катедральний – м. Київ *42, 80, 180–181, 183*
Миколая Чудотворця:
– м. Городець, Володимирецький р-н, Рівненська обл. *147, 163, 224*
– с. Баланівка, Бершадський р-н, Вінницька обл. *182*
– с. Виноград, Коломийський р-н, Івано-Франківська обл. *156, 230*
– с. Демня, Миколаївський р-н, Львівська обл. *172, 229*
– с. Мельнич, Жидачівський р-н, Львівська обл. *183*
– с. Пригородна Слобідка, Курська обл., РФ *258, 228*
Михаїла архангела:
– с. Вербиця, Люблінське воєв., РП *157, 177, 229*
– с. Паволоч, Попільнянський р-н, Житомирська обл. *164, 180*
– с. Чорнокозинці, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл. *107, 158, 165, 231*
Онуфрія, прп. – с. Старий Добротвір, Кам'янко-Бузький р-н, Львівська обл. *156*
Параскеви великомучениці – м. Хмільник, Вінницька обл. *150*
Покрови Богородиці – с. Аксманичі, Підкарпатське воєв., РП *151, 162*
Різдва Богородиці:
– смт Козелець, Чернігівська обл. *178*
– с. Старий Остропіль, Старокостянтинівський р-н, Хмельницька обл. *16, 150, 182, 226*
Собор Пресвятої Богородиці – с. Батятичі, Кам'янко-Бузький р-н, Львівська обл. *172*
Спасо-Преображенський:
– смт Козелець, Чернігівська обл. *164, 178*
– с. Спас, Старосамбірський р-н, Львівська обл. *166*
Трійці:
– с. Гологори, Золочівський р-н, Львівська обл. *159, 228*
– м. Київ *183*
– м. Олика, Ківерцівський р-н, Волинська обл. *94, 154, 163, 228*
Усікновення голови Йоана Хрестителя – с. Путятичі, Городоцький р-н, Львівська обл. *108*
Успіння Богородиці:
– м. Москва, РФ *81*
– с. Бариш, Бучацький р-н, Тернопільська обл. *159*
– с. Пісочна, Миколаївський р-н, Львівська обл. *148, 225*
– с. Унів, Перемишлянський р-н, Львівська обл. *109, 115, 164*
– с. Ягільниця, Чортківський р-н, Тернопільська обл. *144, 220, 222*

Summary

This book is a complex historical and cultural study of Cyrillic copies of *Jerusalem Typikon*. It encompasses considerable data from primary sources: *Jerusalem Typika* copies, old catalogs, inventories, visitation data, and early printed books. These copies have not been studied yet from such a perspective.

The research of examined manuscripts was begun in the second half of the 19th century by Vasily Berezin and Mykola Petrov. They published catalogs of several Kyiv church collections. Back then, these books were studied mostly from the perspective of liturgical history with the practical goal of developing liturgical Statute. The professional interest kept flourishing in the first third of the 20th century when M. Petrov, Oleksandr Lebedev, Sophia Shcheglova published their research of Kyiv old-book collections and Ilarion Sventsitsky of Lviv collections. During the Soviet period, those who studied the old books mainly paid attention to theoretical problems such as art critique, paper and watermarks studies, paleographic research of codices and marginalia. In the 1990s, codicology reconsidered many approaches and methods. From then on, the old-books have been studied as complex historical and cultural sources. Contemporary Ukrainian codicology offers research on old *Typikon* against the backdrop of book history, focusing on donators' inscriptions and codicological features of text block and binding composition. Also, several articles have been published recently focusing on *Typikon* copies of the 16th century from the National Libraries of Kyiv and Lviv.

The book analyzes 64 Cyrillic copies of *Jerusalem Typikon* from the following institutions:

Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Manuscripts Department of Lviv National Vasyl Stefanyk Scientific Library of Ukraine, Rare Books and Manuscripts Department of Maksymovych Scientific Library of Taras Shevchenko National University of Kyiv, F. P. Maksymenko Manuscripts, Old Printed and Rare Books Department of Scientific Library of Ivan Franko National University of Lviv, Scientific Research Department of Document Studies, Rare Books and Manuscripts Collections of V. H. Korolenko State Scientific Library of Charkiv; Early Printed Books and Manuscripts Department of Andrey Sheptytsky National Museum in Lviv, holdings of Tyvodar Lehotsky Local History Museum of Transcarpathia Region, and History Museum of Lviv.

All these institutions received the *Typikon* copies in their possession only in the 20 century.

This book reconstructs the original names and titles of the *Typikon* copies by examining donators' and owners' inscriptions, colophons, inventories and visitation descriptions. Specifically, it argues that the original name of the copies was *Ustav*, not *Typikon*, as scholars previously suggested.

The detailed study of the manuscript's content made it possible to determine their composition and content structure. The manuscripts are composed of main and additional parts. The main part includes the Statute of Divine Service, Menologium, Akoluthia of Quartodecima, Pentecost, St. Peter and Paul Lent, and in some cases – the St. Mark's Capitula. The additional part consists of texts of Troparia, Kondakia, Prokimena, Allelujaria and Common Services for Saints, and other Akoluthia.

By analyzing homilies, the research reconstructs the instructions on how to conduct pious life for monastics and parishioners.

Sometimes codices had their foreword and afterword. The text analysis has allowed dividing manuscripts into five groups according to the number of Divine Service Statute chapters.

Special attention was paid to menology (calendar) parts of the Cyrillic manuscripts, as they allow to analysis veneration of the local saints and miracle-working icons. Menology also helped date the manuscripts' creation.

The watermark research made it possible to establish creation dates for codices written between the last third of the 15th century and the beginning of the second third of the 17th century. The colophons and marginalia in 9 books contain the exact date when the manuscripts were re-written: just year in 2 books, and year, month and day – in 7.

The foliation had not been applied initially to manuscripts, with folio numbers marked by scribes in three copies since the first third of the 17th century. According to our sources, before the composing of the text blocks, folios were fastened to the gathering, 8 folios each, with signatures inscribed in their lower outer folio corners or more closely to the middle of the lower border. They were written in Cyrillic digits with brown ink, cinnabar, or, less frequently, with common black ink. Foliation or pagination usually was developed by the museum workers or librarians after manuscripts had come to their hands. Pencil marks numeration located in the

upper outer folio corners. *Jerusalem Typika*, according to watermark research, were copied on white rag paper of in-folio and in-quarto size. Text width, the number of lines, font size, and line spacing, were determined by text block size. The text in 63 manuscripts is put in a single row, and only the 16-century codex has two columns. The facilitation of book use was supported by running titles and a system of headings. The endings of chapters were often designed in a consecutive contraction of lines from both sides to V-shape, «cup» or «cross-type» shapes.

The *Typikon* copies are written in a half-uncial script. Only several 17-century manuscripts display half-uncial with cursive elements, and in a 16-century copy from the territories of modern Russia, half-uncial is transformed into a cursive script. The examination of codex handwritings has shown that several scribes could accomplish their text, there could be two or even more of them. The manuscripts were mostly decorated with headpieces of wicker and vegetable types. The chapters incipits sometimes have wicker and pictorial initials, but in most cases, convenient non-decorated cinnabar initials were more spread.

Tailpieces of different shapes, types and compositions were used with a prevalence of those of wicker type. The titles are written with a cinnabar ornamental ligatured script, but sometimes golden and yellow tints are used. The examination of manuscripts' physical condition has revealed that books were used intensively, for pages often marked with the losses of paper, ruptures, the corners are soiled with grease spots. The manuscripts were restored to make further usage possible, text blocks re-binded, new covers applied, the lost fragments of paper being renovated with new material, and the lost text fragments being re-written.

The *Jerusalem Typika* bindings are original in 12 cases, dated correspondingly to manuscript creation time. Depending on the place of creation and use they were binded (Volhynia, Galicia, Transcarpathia, Kyiv region and Russian territories). We have determined, being supported by examination of decoration, composition and technique features, certain binding facilities, that the places of binding production are Kyiv-Pechersk and Trinity-St. Sergius Lavras, Lviv Dormition of Virgin Mary Brethren. The inscriptions provided information that secondary bindings had been completed in Univ monastery and certain parishes. The raw materials for binding were wooden plates covered with leather. The plates were decorated with blind and gilded embossing using binder's instruments: cliché, embossing dies and knurling tools.

The research discovered the names of scribes of *Jerusalem Typikon* copies. They were male persons, connected with clergy. 12 of 64 manuscripts consist of information about their creators which were priests, deacons, monks, sextons, clergy descendants and secular people. Manuscripts were produced on the order of clergy, parish communities, and ordinary believers. Codices were donated to monasteries and parish churches by representatives of the clergy, families, and groups without blood bonds.

The research efforts in the localization of creation and migrations of manuscripts have discovered that 53 copies were composed within the borders of modern

Ukraine (Volhynia, Galicia, Transcarpathia, Kyiv region, Podolia) and in ethnic Ukrainian enclaves in Russian Federation (10 copies), and Moldova historical territories (1 book). The inscriptions on folio margins and visitation descriptions, old catalogs, and visitation papers have revealed the history of manuscript use. Evaluation of sources has established that in Galicia 23 manuscripts were in use, 7 in Volhynia, 7 in Kyiv region, 2 in Transcarpathia 1 in Podolia and 8 in modern Russian territories. Marginalia helped traced three types of the book migrations: within the region of origin – 15 manuscripts, trans-regional migration – 5 copies, and 7 more were transferred from the modern Russian to the modern Ukrainian territories.

This book concludes that the Cyrillic copies of *Jerusalem Typikon* were produced in the last third of the 15th – the second third of the 17th centuries and eventually made their way to the Ukrainian libraries and museum storages. These copies are valuable sources of Ukrainian book history, history of everyday life and beliefs, and history of religion.

The content and structure of manuscripts were described. It was also established how users had named their codices. The manuscripts were dated, their size being examined along with text block LBH and folio size, writing material, text and page structures determined, the handwriting being analyzed, as well as decorations and physical condition of books. The bindings creation dates and places of origin were established, the production and decoration techniques being examined. The names of *Jerusalem Typika* scribes were defined along with their occupation and social origin. Eventually, localization of origin, use, and the further fate of manuscripts were traced until the moment of their arrival to the current storages.

For the first time, these copies have served as a source for the complex codicological study. They have been attributed, categorized, and the history of the migration reconstructed.

The findings this book offers contribute to Cyrillic manuscripts studies, book history, history of the Church and Liturgy, and history of everyday life in East Europe between the 15 and 20 centuries. It also may help to prepare guidebooks to formal descriptions and attribution of manuscripts and catalogs.

Про автора

Станіслав Волощенко – український історик і кодиколог. Випускник катедри давньої історії України та архівознавства історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (2014), завідувач Музею староукраїнської книги Львівської національної галереї мистецтв імені Б. Г. Возницького (2017–2019). Автор праць, присвячних дослідженню кириличної рукописної та стародрукованої книги, зокрема двох наукових каталогів із описом стародруків Бібліотеки Отців Василіян у Львові (2015) та книжкової колекції митрополита Володимира Сабодана (2017).

Член Асоціації історії Балкан (The Balkan History Association), стипендіат програми «Gaude Polonia» Міністерства культури і національної спадщини Республіки Польща (Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej), Польського комітету у справах ЮНЕСКО (Polski Komitet do spraw UNESCO) у 2020. Проходив наукове стажування у Бібліотеці Князів Чарторийських Національного музею у Кракові (Biblioteka Książąt Czartoryskich, Muzeum Narodowe w Krakowie) під керівництвом доктора Павла Вієжбіцького (dr Paweł Wierzbicki), а також на катедрі інтеркультурних студій Центрально-Східної Европи відділу лінґвістики Варшавського університету (Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej Wydziału Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego) під опікою доктора ґабілітованого Йоанни Ґетки (dr hab. Joanna Getka) у 2020.

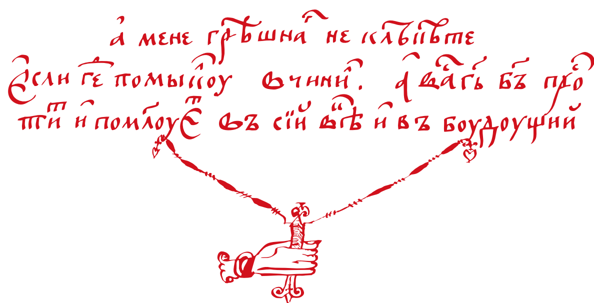
24 вересня 2020 в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Note on author

Stanislav Voloshchenko is a Ukrainian historian and codicologist. Graduate of the Department of Ancient History of Ukraine and Archival Studies of Ivan Franko National University in Lviv (2014). Head of the Museum of Old Ukrainian Book of Borys Voznytsky Lviv National Art Gallery (2017–2019). Author of several books and articles dedicated to Cyrillic manuscripts and old-print books, in particular two catalogs about the old Cyrillic books at Vasylian Library in Lviv (published in 2015), and Metropolitan Volodymyr Sabodan's book collection (published in 2017).

Member of the Balkan History Association. Research fellow of the «Gaude Polonia» program of the Ministry of Culture and National Heritage (Poland) and Polish Committee of UNESCO in 2020. Research intern at The Princes Czartoryski Library of National Museum in Krakow under the supervision of doctor Paweł Wierzbicki (2020). Research fellow at the Department of Central-East Europe Intercultural Studies of the University of Warsaw under supervision of dr. hab. Joan Getka (2020).

He defended his Ph.D. at M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine on September 24, 2020 (identifier Д 26.228.01). Ph.D. in Historiography, Source Studies, and Auxiliary sciences of history (identifier 07.00.06).

Наукове видання

ВОЛОЩЕНКО Станіслав Анатолійович

**Устав церковний Єрусалимський
останньої третини XV – другої третини XVII ст.:
кодикологічне дослідження кириличних списків,
збережених в Україні**

Монографія

Відповідальна редакторка
Марина Бурдейна
Редагування та коректура
Марина Охріменко, Андрій Ферт
Дизайн обкладинки і авторка ілюстрацій
Анастасія Старко
Каліграфія
Людмила Гжебовська
Дизайн і верстка
Євгеній Олійник

Друк
ФОП Лопатіна О. О.
www.publishpro.com.ua
тел.: +38 044 501 36 70
Свідоцтво суб´єкта видавничої справи
ДК № 5317 від 03.04.2017
Зам. № 55 від 01.03.21

Наклад 300 примірників

